A. MAKARENKO

RAAMAT LASTEVANEMAILE

RK „TEADUSLIK KIRJANDUS“

RAAMAT LASTEVANEMAILE

A. MAKARENKO

RAAMAT LASTEVANEMAILE

EESSÕNA KIRJUTANUD
PROF. A. KOORT

RK „TEADUSLIK KIRJANDUS“
TARTU 1940

Tõlgitud teose järgi: А. Макаренко, „Книга для родителей“. Государственное издательство „Художественная литература“. Москва 1937.

Tõlkija: Marta Oinas.
Värsside tõlkija: Jaan Kärner.

Bibliotheca Universitatis Tartuensis 1941: 5454

TARTU ÜLIKOOL

9224

A - 11738

Peatoimetaja [redacted] Vastutav toimetaja A. Oinas. Tehniline toimetaja J. Ots. Kunstiline nõuandja E. Kollom. Korrektor H. Pürkop. Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse voliniku nr. MB — 1131. Ladumisele antud 18. X 1940. Trükiluba antud 11. XII 1940. Paberi formaat 54×81 cm. Autoripoognaid 19,9, trükipoognaid 28. Trükisuurus 4000 eksemplari. Trükitud nats. K. Mattieseni trükikojas, Tartu, Vallikraavi 4. Hind 8 rubla.

А. Макаренко: Книга для родителей. На эстонском языке. Эгосиздат „Научная Литература“, Тарту.

„Raamatu lastevanemaile olen kirjutanud koostöös oma naise Galina Stahhijevna Makarenko'ga.

A. Makarenko.

Eessõna.

Kasvatus on oma eesmärkidelt, sisult ja vormilt sõltuv selle ühiskonna majanduslikust ja sotsiaalsest struktuurist, milles ta toimub. Sotsialistlik ühiskond loob avarad ja soodsad alused inimisiksuse kõigekülgseks arenemiseks. Kuid sotsialistlikus ühiskonnas esitatakse igale kodanikule kõrgemaid kõlblaid nõudmisi kui kunagi varemini. Uute suhtlemis- ja käitumisvormide kujundamine kasvavas noorsoos vastavalt neile kõlblatele ideedele, mis on aluseks sotsialistlikule ühiskondlikule korrale, toimub järjekindla ja hästi organiseeritud kasvatuse kaudu.

Kooli kõrval on perekond tähtsaimaks kasvatuslikuks institutsiooniks ka sotsialistlikus ühiskonnas. Perekond on kohaks, kus laps omandab kogemusi ja elamusi, milledel võib olla määrav tähtsus tema isiksuse kujunemisel. Seepärast on kõigi aegade kasvatajad suurt rõhku pannud õigele kasvatusprotsessi organiseerimisele perekonnas. Mis puutub perekonnasse sotsialistlikus ühiskonnas, siis peab möönma, et selle struktuur on tunduvalt erinev eelmiste ajastute omast. On muutunud perekonna majanduslik baas, on muutunud mehe ja naise seisund perekonnas, on muutunud perekonna elustiil üldiselt. Kuidas need muutused perekonna struktuuris kajastuvad kasvatuses ja millised ülesanded on perekonnal laste kasvatamise alal sotsialistlikus ühiskonnas, seda tahabki selgitada käesolev teos, mille autoriks on kuulus pedagoog ja kirjanik A. S. Makarenko.

A. S. Makarenko sündis a. 1888 raudteetöölise pojana. Ta valis endale rahvakooliõpetaja elukutse. Üsna varakult tärkab tas huvi ka kirjandusliku tegevuse vastu. Pöördeliseks momendiks tema elus võib pidada aastat 1920, millal ta asub organiseerima Poltaava ligidal noorte töökolooniat. Seda A. M. Gorki nimelist kolooniat ta juhib kaheksa aastat. Seejärel oli ta juhtivalt tegev paljudes teistes Ukraina kolooniais ja kommuunides. Selles tegevuses A. S. Makarenko osutub otse geniaalseks pedagoogiks, kes iseseisvalt, ilma abita teaduselt ja teaduslikelt pedagoogidelt, toetudes ainuüksi oma sügavale inimloomuse mõistmisele, rajab teed uuele elule noorte südameis. Oma elamused ja kogemused noorte hooldamatutega on ta avaldanud paljudes teostes. A. 1932 ilmub ta teos: „30-nda aasta marss" — jutustus F. Dzeržinski nimelisest kolooniast. A. 1935—1936 ilmub ta „Pedagoogiline poeem", milles ta kirjeldab elu Gorki-nimelises kolooniais, ja a. 1939 ilmub jutustus „Lipud tornidel".

Makarenko teostest kõige väärtuslikumaks on kahtlemata „Pedagoogiline poeem". Haruldaselt haaraval viisil on selles teoses kirjeldatud noorte hooldamatute saatust, nende elu ja seesmist uuestisündi. Ta tahab näidata, et igast hooldamatust lapsest võib saada eeskujulik kodanik, kui teda kasvatatakse hästi organiseeritud ja tugevas kollektiivis. Sellise kollektiivi organiseerimisel ilmutab Makarenko end suurejoonelise pedagoogina ja tema kasvatuse tulemused on otse üllatavad. Paljud selle teose lugejad kalduvad oletama, et Makarenko on tublisti idealiseerinud hooldamatute elu ja arengut. Kuid kõik need, kes ühel või teisel viisil on võinud kontrollida Makarenko kirjeldusi, on pidanud möönma nende tõepärasust. Nad on pidanud tunnistama, et Makarenko saavutised hooldamatute kasvatuse alal on olnud uskumatult suured. Ja need saavutised on saanud võimalikuks eelkõige seetõttu, et Maka-

renko on oma hooldamatutele täiel määral asendanud isa, seda, kel on põhjapanev tähtsus lapse isiksuse kujundamisel. Hooldamatud olid ses suhtes isegi eelistatud olukorras, võrreldes paljude nn. normaalsete lastega. Sest Makarenko kasvandikkude isa oli haruldaselt kõrge intelligentsusega ja hingelise puhtusega inimene.

Makarenko „Raamat lastevanemaile" moodustab ainult esimese köite teosest, mis kavatsuste kohaselt pidi kõigekülgselt valgustama lastevanemate ülesandeid kasvatuse alal. Järgnevais köidetes tahtis Makarenko käsitella perekonna vaimse ja materiaalse kultuuri küsimusi ja esteetilist kasvatust. Ent M. ootamatu surm (1. IV 1939) ei lasknud tal seda ulatuslikku ülesannet teostada. Peale trükis ilmunud esimese köite on säilinud vaid üksikuid eri kasvatusküsimustele pühendatud „kõnelusi" lastevanematega: perekonna majapidamine ja kasvatus, kasvatus tööle, lastevanemate autoriteedist jne. Neist kõnelustest on käesolevale teosele lisandatud „Vanemate autoriteedist" tõlge.

Lastevanemad on Makarenkole sügavalt tänulikud sellegi köite eest, sest nad kogevad, et neile on siin antud kasulikud lähtepunktid aktiivse pedagoogilise mõtlemise jaoks. Loendamatuid kordi on pöördutud Makarenko poole mitmesuguste nõuannete, veel enam retseptide saamiseks. Keegi isa näiteks küsib, mis tuleb teha, kui poeg on solvanud ema, teine isa küsib, mis tuleb teha, kui poeg on laisk, jne. Kuid Makarenko ei taha anda retsepte. Oma vastustes, samuti nagu käesolevas teoseski, ta on pidanud rõhutama, et kasvatuslik protsess on kauakestev ja keeruline protsess ja et üksikuid probleeme saab seletada ainult siis, kui tuntakse kogu senist kasvatusprotsessi. Üksikuid kasvatusraskusi saab lahendada ainult siis, kui tuntakse perekonnas valitsevat üldist tooni ja stiili. Kus üldine toon ja stiil rajaneb terve-

tele printsiipidele, mis on ühtlasi kokkukõlas sotsialistliku ühiskonna elu ja moraali printsiipidega, seal lahenevad kiiresti ja otstarbekohaselt kõik raskused. See üldine tunnetus kannab kogu Makarenko teost. See tunnetus tingib ühtlasi ka vormi, milles ta asub küsimuste käsitlemisele käesolevas teoses.

Makarenko on geniaalne pedagoog, aga ta on ühtlasi ka väljapaistev kirjanik. Tema kui kirjaniku võimed avalduvad eeskätt teostes, nagu „Pedagoogiline poeem" ja „Lipud tornidel". Ent Makarenko kirjanikuvõimed teevad ka käesolevast teosest ainulaadse väärtteose lastevanemaile. Ka siin rakendab Makarenko oma loomulikku oskust kirjeldada inimesi ja olukordi. Ta kirjeldab konkreetseid, elulisi situatsioone niisugustes tüüpilistes joontes, mis võimaldavad neid olukordi üldistada ning tuletada pedagoogilisi reegleid. Sellest tulebki, et kõik see, mida Makarenko ütleb õpetlikku, on läbi immutatud elulikkusega. Kõik, mida ta ütleb kasvatuse eri küsimuste, nagu autoriteedi, distsipliini jne. kohta, soodustab lastevanemate aktiivset mõtlemist ja arendab nende võimet, analüüsida kasvatuslikku olukorda nii omas perekonnas kui ka ühiskonnas.

Makarenko on veendunud, et vanemad oma laste kasvatamiseks vajavad esijoones tervet mõistust, mitte aga kõrgeid pedagoogilisi tarkusi. Ka Makarenko enda pedagoogiline süsteem põhineb sellisel tervel inimmõistusel ja elutarkusel. Ja just seetõttu on tema probleemide käsitlus nii üldinimlikult avar ja haarav.

Huvitavalt ja tabavalt kirjeldab Makarenko perekonna elu-olu, perekonna struktuuri kodanlikus ühiskonnas. Ta näitab, millist tähtsust omas siin inetu ja primitiivne tung — ahnus. Ka proletaarlaste perekonda nõrgub kõrgematest kihtidest ideaale ja norme, mis vägistavad puhast, kõlblat

ja inimlikku elu. Kodanlikus perekonnas kujuneb keskseks kujuks isa. Tema õlgadel lasub vastutus perekonna materiaalse heaolu eest. Tema on see, kes peab võitlema kõigi võimalikkude raskustega. Vastutuse ja võitluse raskus aga kindlustab isale peaaegu piiramatu võimu.

Perekond kui loomulik kollektiiv leiab endale soodsa arenguvõimaluse alles sotsialistlikus ühiskonnas. Ahnusel kui ebainimlikul tungil pole siin mingit ruumi. Juba sotsialistlikus ühiskonnas kannab kasvatust kommunismi suur seadus: „Kõigilt nende võimete kohaselt, kõigile nende tarviduste kohaselt." See seadus nõuab igalt üksikult ausust, õiglust, täpsust, usaldust ja isikulist kõlblat puhtust seninähtamatult kõrgel määral. Et perekond on tähtsaim ala, kus inimene läbi käib oma esimese ühiskondliku teekonna, siis on arusaadav, miks perekonna kasvatusele sotsialistlikus ühiskonnas tuleb nii suurt rõhku panna. Perekond on koht, kus läbi elatakse ja kogutakse esimesi kollektiivseid kogemusi ja kus noorsoosse istutatakse solidaarsuse idee tugevad juured.

Neil eeldustel ligineb Makarenko eri probleemidele ja kasvatusliku protsessi detailidele. Ta käsitleb autoriteedi probleeme ja näitab, kuidas lastevanemate tõeline autoriteet kasvab välja nende igapäevasest käitumisest, nende endi kui ühiskonna liikmete teadlikust ja kõlblast elust. Sellelt aluselt tekkivat vanemate autoriteeti ei suuda asendada mingi kunstlikult organiseeritud laste kuulekus.

Makarenko käsitleb kehalise karistuse ja distsipliini küsimust. Ta näitab, milliseid tulemusi annab valesti mõistetud põhimõte: „Kõik laste jaoks." Inimlikku soojust ja avarat elutarkust hoovab tema arutlustest, mis on pühendatud seksuaalpedagoogilisele probleemile. Kõiki neid arutlusi kannavad Makarenkole omane loov optimism ja sügavalt-humaanne usk inimloomuse headusse. Ta usub kasvatuse piiramatusse

mõjusse, eriti sotsialistliku ühiskonna elutingimustes. Ta ütleb, et ta ei teadvat ühtki juhtumit, kus täisväärtuslik iseloom oleks kujunenud ilma korraliku kasvatusliku organisatsioonita, ja samuti ta ei teadvat ühtki juhtumit, kus viril iseloom kujuneb hästikorraldatud kasvatuslikus töös.

Makarenko usk kasvatuse piiramatusse mõjusse ei jää paljaks teoreetiliseks väiteks. Tema tulemused näiliselt täiesti lootusetute hooldamatute kasvatamise alal tõestavad igal sammul, et see väide on mitmekülgselt põhjendatud.

A. Koort.

Esimene peatükk.

Võib-olla on see raamat — jultumus?

Kasvatades lapsi praegused vanemad kasvatavad meie maa tulevast ajalugu ja, tähendab, ka kogu maailma ajalugu. Võin ma võtta oma õlule nii hõlmamatult laialdase aine üleva raskuse? On mul õigus, on mul julgust lahendada või lahti harutada selle teema kas või peamisigi küsimusi?

Õnneks sellist jultumust minult ei nõutagi. Meie revolutsioonil on oma suured raamatud, kuid veel rohkem on temal suuri tegusid. Revolutsiooni raamatud ja teod — see on uue inimese juba loodud pedagoogika. Meie elu igast mõttest, igast liigutusest, igast hingetõmbest heliseb maailma uue kodaniku au. Ons võimalik seda helisemist mitte kuulda, ons võimalik mitte teada, kuidas peame kasvatama oma lapsi?

Kuid meiegi elus on argipäevi ja argipäevadel toimub pisiasjade keerulisi kuhjumisi. Mõnikord inimene kaobki elu pisiasjadesse. Juhtub, et meie vanemad nendest pisiasjadest otsivad tõde, unustades, et neil on käepärast revolutsiooni suur filosoofia.

Aidata vanematel ümber vaadata, järele mõelda, silmi avada — selline on käesoleva raamatu tagasihoidlik ülesanne.

Meie noorus — see on mitte millegagi võrreldav maailmne nähtus, mille ülevust ja tähtsust meie ehk ei suudagi

tajuda. Kes sünnitas ta, kes õpetas, kasvatas, rakendas revolutsioonitõhe? Kust tulid need kümned miljonid meistreid, insenere, lendureid, kombainereid, komandöre, teadlasi? Kas tõesti meie, vanad, oleme loonud sellise nooruse? Kuid millal? Miks pole me seda märganud? Kas meie ise polnudki need, kes sõimasid meie koole ja kõrgemaid õppeasutisi, sõimasid niisama huupi, igavusest ja harjumusest, kas polnud meie need, kes arvasid, et meie hariduse rahvakomissarid väärivad ainult torisemist? Ja näis, nagu oleks perekondki ragisenud kõigis liigendites ja et armastus ei paitanud meid leebe tuulekesena, vaid sasis pigemini tõmbeiilina. Ja polnud ju aegagi: ehitasime, võitlesime, ehitasime jälle ja ehitame praegugi, nii et tellingutelt ei tule mahagi.

Ent vaadake: Kramatorskaja tsehhide harjumatult muinasjutulises avaruses, Stalingradi traktoritehase lõppematuil väljakuil, Stalini, Makejevka, Gorlovka kaevustes nii esimesel, teisel kui ka kolmandal loomispäeval, lennukitel, tankidel, allveelaevadel, laboratooriumides, mikroskoopide man, Arktise lagendike kohal, igasuguste tüüriratastе, kraanide, sisse- ja väljakäikude juures — kõikjal kümned miljonid uusi, noori ja hirmhuvitavaid inimesi.

Nad on tagasihoidlikud. Tihtipeale pole nad kuigi peened vestluses, nende teravmeelsus on teinekord tahumatu, nad pole suutelised mõistma Pasternaki võlusid — see on tõsi...

Kuid nad on elu peremehed, nad on rahulikud ja enesekindlad. Tagasi vahtimata, hüsteeria ja poosideta, praalimata ja norutamata teevad nad meie tööd — tempoga, mis on ennenähtamatu. Ja näidake neile mingit säärast nägemust, mida meie isegi juba hakkame unustama, noh, näiteks

„N. A. Pastuhhovi ja poegade masinavabrik" — ja te näete, milline peen teravmeelsus avaldub igas nende liigutuses!

Selle ajaloolise ime taustal paistavad nii metsikuina perekondlikud „katastroofid", milles hävivad isatunded ja emaõnn, milles moonduvad ja pehastuvad NSVL tulevaste inimeste iseloomud.

Mingeid laste katastroofe, mingeid ebaõnnestumisi, mingeid alaväärsusprotsente, isegi mitte sajandik-murdarvudes — ei peaks meil olema! Aga ometi pole mõnedes perekondades lood korras. Harva on see katastroof, mõnikord on tegu avaliku konfliktiga, sagedamini aga salajasega: vanemad mitte ainult et ei näeks seda, vaid nad ei näe üldse mingeid endeid.

Sain kirja, mille oli kirjutanud ema:

„Meil on ainult üks poeg, kuid oleks parem, kui teda poleks hoopiski... See on nii õudne, väljendamatu mure, mis on teinud meid enneaegu vanaks. On mitte ainult raske, vaid ka metsik näha noort inimest langemas üha sügavamale, samal ajal kui ta võiks kuuluda parimate hulka. Sest praegusel ajal noor olla — see on ju õnn, on rõõm!

Ta tapab meid iga päevaga, tapab järeleandmatult ja visalt kogu oma käitumise ja iga oma teoga."

Isa välisilme pole veetlev: lai nägu, ajamata habemega, viltuse põsega... See isa on lohakas: varrukal mingid suled, vist kana omad, üks sulg on kleepunud sõrme külge, sõrm žestikuleerib minu tindipoti kohal ja sulg ühes temaga.

„Mina olen töömees, saate aru, teen tööd..., vaat... ja õpetan teda... Küsige temalt, mis ta ütleb? Noh, mis sa ütled: olen ma sind õpetanud või mitte?"

Toolil, seina ääres, istub kolmeteistkümneaastane kena mustasilmne tõsine poiss. Ta vaatab lakkamatult isale otse silma. Poisi näost ma ei suuda lugeda mingeid tundmusi, see ei väljenda midagi peale rahulik-terase, külma tähelepanu.

Isa viibutab rusikat, virildunud näkku valgub veri.

„Ainus poeg, äh? Röövis mu lagedaks... jättis puupaljaks! Tahab mind ära tappa... ütle, kas tahad mind ära tappa?"

Rusikas vihiseb seina suunas. Poiss pilgutas silmi ja vaatas isa uuesti külm-tõsiselt.

Isa laskub väsinult toolile, põristab sõrmedega, vaatab ringi, kõik see toimub täielikus meelesegaduses. Ülemise põselihase kiire tukslemine murdub vana armi kohal.

Langetab oma suure pea ja lahutab käsi: „Pange kuhugi, mis siis ikka... Ei läinud selle asjaga... Võtke..."

Ta ütleb seda muljutud, paluval häälel, kuid äkitselt erutub uuesti ja tõstab uuesti rusika:

„Noh, kuidas võib niimoodi, kuidas? Olen partisan. Minul vaat... Škuro mõõk... lõi mul... pea lõhki! Nende tarvis, sinu tarvis!"

Ta pöördub poja poole ja surub käed taskutesse. Ning lausub siis sellise sügava piinapaatosega, nagu väljendub ainult viimses inimsõnas:

„Miša, kuidas niimoodi võib?! Ainus poeg!"

Miša silmad on endiselt külmad, kuid huuled värahtasid korraks ja sinna põikas mingi hetkeline mõte, mis kadus jälle kohe — temast ei saa aru.

Näen: need on vaenlased, vaenlased kauaks ajaks — võib-olla kogu eluks. Need iseloomud on komistanud min-

gile tühjale-tähjale, kusagil pimedates hingeurgastes on instinktid vallandunud ja temperamendid kihkunud. Ootamatu purse — tavaline finaal, kui iseloomu koheldakse ettevaatamatult —, isa muidugi võttis kepi. Poeg aga tõstis isa vastu oma vaba, uhke pea — isa ei võidelnud ju asjatult škurolastega! Nii oli alguses. Nüüd ringutub isa meelesegaduses. Aga poeg?

Vaatan Mišale rangelt ja ütlen tasa:

„Sõidad Dzeržinski kommuuni! Veel täna!"

Poiss sirgus toolil. Silmis süttisid hulgalised rõõmutuled, mis helgistasid kogu tuba ja tegid selle valgemaks. Ta ei lausunud midagi, kuid laskus nõjakile vastu toolikorju ja suunas tekkiva muige otse škurolaste armile, taadi piinatud silmadesse. Ja alles nüüd taipasin ta muigest katmatut, otsustavat vihkamist.

Isa langetas kurvalt pea.

Miša läks inspektoriga minema, isa aga küsis minult nagu oraaklilt:

„Miks kaotasin oma poja?"

Ma ei vastanud. Siis küsis isa veel:

„On tal seal hea?"

Raamatuid, raamatuid, raamatuid laeni. Kallid nimed toredate köidete selgadel. Tohutu kirjutuslaud. Laual samuti raamatuid, tindigarnituuri monumentaalne sarkofaag, sfinksid, karud, küünlajalad.

Selles kabinetis keeb elu. Raamatuid lebab mitte ainult riiulitel, vaid nad krabisevad ka käte vahel, ajalehti mitte ainult vedeleb sohvapatjade vahel, vaid neid laotub ka

silmade ette. Siin arutatakse sündmusi, elatakse — peente teadmistega kaunistatud intonatsioonides.

Sündmuste vahel aga liiguvad kabinetis tubakasuitsus lahustunud paljaspead ja soengud, raseeritud lõuad, ameerika vurrud ja merivaigust sigaretipitsid. Ning prillide sarvraamidest vaatavad silmad, mis on niiskunud teravmeelsuse kastest.

Ruumikas söögitoas on tee: serveeritakse mitte rikkalikku samovariteed, mitte toitumiseks, vaid teed, mis on peen ja peaaegu sümboolne, mida kaunistavad portselan, pitsistatud suurätid ja askeetliku küpsise range ornament. Pisut rauge, natuke naiivne ja hästihoolitsetult punajuukseline perenaine dirigeerib teejoomist hellitatud ja maniküüritud sõrmekestega. Tee ümber lendleb õhus rõõmus parv artistide ja baleriinide nimesid, mänglev-vallatuid uudiseid, kergetiivalisi eluepisoodikesi. Noh, ja kui tee manu antakse suupistet ja naeratlev peremees teeb paar-kolm vooru napsikarahviga, siis siirdutakse teejoomise järel taas kabinetti. Suitsetatakse jälle, litsutakse diivanil kokku ajalehed, muljutakse küljega patja ning pead tahapoole sirutades rõkatatakse naerda viimase anekdoodi üle.

On see siis halb? Kes seda teab, kuid alati keerleb nende inimeste hulgas ja vahib suhu-silmi kaheteistkümneaastane Volodja, kleenuke ja kahvatu, kuid tarmukas poiss. Kui järjekordne anekdoot millegipärast hilineb, siis serveerib papa Volodjat, serveerib teda õige pisitillukese portsjonina. Teatritehnikas nimetatakse seda „vahepalaks".

Papa tõmbab Volodja oma põlvede vahele, kõditab tal kukalt ja küsib:

„Volodjake, miks sa ei maga juba?"

Volodja vastab:

„Aga mispärast sina ei maga?"

Külalised on vaimustuses. Volodja langetab silmad isa põlvele ja naeratab hämmastunult — nii meeldib see külalistele rohkem.

Papa patsutab Volodjat mingile parajale kohale ja pärib:

„Kas „Hamleti" juba läbi lugesid?"

Volodja noogutab.

„Kas meeldis?"

Volodja ei kaota nüüdki pinda jalgade alt, kuid hämmastus ei ole nüüd kohane.

„Oh, ei meeldinud suuremat! Kui ta on armunud... tollesse... Opheliasse, miks nad siis ei abiellu. Nemad jändavad ja sina loe!"

Külaliste uus naerupurse. Sohvanurgast lisab mingi hubane bass vajalise annuse pipart:

„Tema, sunnik, ei taha alimente maksta!"

Nüüd naerab ka Volodja, samuti isa, kuid järjekordne anekdoot on juba ilmunud lavale:

„Teate, mis ütles üks papp, kui talle ettepanek tehti alimente maksta?"

„Vahepala" on lõppenud. Üldiselt serveeritakse Volodjat harva sellises programmilises järjestuses — papa saab aru, et Volodja on veetlev ainult väikeste annuste kaupa. Kuid Volodjale sihuke doseerimine ei meeldi. Ta ringleb külaliste hulgas, käib ühe juurest teise manu, toetub ettetikkuvalt vastu võõraidki ja püüab pingutatult hetke, mil võiks sekka lüüa: nii saab ennast näidata, külalisi lõbustada ja vanemaid tähtsustada.

Teejoomisel lennutab Volodja uudiste rääkimise sekka äkitselt oma kõlava häälekesega:

„See oli tema armuke, eks?"

Ema laotab käsi ja hüüatab:

„Kuulete, mis ta ütleb? Volodja, mis sa ometi räägid?!"

Ent mamma näole on mingi tahtliku jahmatuse kõrvale kirjutatud tahtmatu vaimustus ja uhkus: ta peab sellist poisikeslikku minnalaskmist talendi avaldisteks. Kauni tühja-tähja üldnimestikku passibki Volodja talent üsna hästi: jaapani tassid, sidruninoad, suurätid ja... tähelepanuväärne poeg.

Vanemad oma väiklases ja rumalas auahnuses pole suutelised vaatlema teraselt poja palet ja sellelt lugema oma tulevaste perekondlikkude pahanduste esimesi tähti. Volodja silmade ilme on väga keeruline. Ta püüab neid näidata süütute lapsesilmadena — eritellimisel, vanemate jaoks, kuid samades silmades välgatab ka jultumuse ja harjunud valskuse vilkmeid — iseenda jaoks.

Mis kodanik temast võib saada?

Kallid vanemad!

Unustate vahel, et teie perekonnas kasvab inimene ja et see inimene on teie vastutusel.

Ärgu lohutagu teid see, et tegemist on üksnes moraalse vastutusega.

Võib saabuda hetk, mil langetate pea ja laotate arusaamatuses käsi ning lalisete võib-olla sama moraalse vastutustunde uinutamiseks:

„Volodja oli ometi nii väljapaistev poiss! Kõik olid lihtsalt vaimustuses!"

Kas te siis kunagi ei taipa, kes on süüdi?

Muide, katastroof võib jääda ka tulemata.

Saabub moment, mil vanemad elavad üle esimese vaikse

kurvastuse. Siis teise. Ja siis nad märkavad perekonnapuu hubases oksastikus mahlakaid mürkvilju. Nördinud vanemad tarvitavad mõni aeg sellist vilja kuulekalt, sosistavad murelikult magamistoas, kuid inimeste ees säilitavad väärikuse, nagu poleks nende järglastoodangus ühtki nõrka punkti. Pole midagi traagilist, vili on saanud küpseks ja on väliselt üsna meeldiv.

Vanemad toimivad, nagu kõik nuritootjad: vili antakse ühiskonnale üle täisväärtuslike toodetena.

Just sel viisil tuleb ühiskonda teatud hulk nahahoidjaid, kaabakaid, lobasuid, valelikke, laaberdajaid, tällalakkujaid, küürutajaid, labatsejaid, võimuhulle, snoobe ja vargaid. Nad elavad meie ühiskonna kehas, söövad ja joovad, tihti isegi rasvuvad, rikuvad ümberolijate närve, naituvad, sigivad ja koguni... kasvatavad lapsi.

Kui teie perekonda ilmub esmakordne „lapseline" segadus, kui teie lapse silmadega teile otsa vaatab veel väike ja väetike, kuid teile juba vaenlik pisike metsaline — miks teie siis ei vaata tagasi, miks teie ei teosta revisjoni oma käitumise kohta, miks teie pelglikult ei küsi endalt: olen ma oma perekondlikus elus olnud bolševik?

Ei, teie otsite tingimata endale õigustusi.

Prillidega, väikese ruuge habemega mees, punane ja elurõõmus, tiirutas äkitselt lusikat teeklaasis, lükkas klaasi kõrvale ja haaras paberossi.

„Teie, pedagoogid, muudkui heidate ette: meetodid, meetodid. Keegi ei vaidlegi meetodite vastu, kuid sõbrad, lahendage ometi enne põhikonflikt!"

„Milline konflikt?“

„Ahah, milline konflikt? Teie ei teagi? Ei, teie lahendage see!“

„Noh, hüva, lahendan, mis te ärritute?“

Ta tõmbas nautides paberossi, puhus siis oma väikeste täidlaste huulte vahelt õhku suitsurõnga ning... naeratas väsinult:

„Midagi te ei lahenda. See konflikt kuulub lahendamatute hulka. Kui ütlete, et tuleb ohverdada see või too — mis lahendus see on? Ainult vormiline! Kui aga ei saa ohverdada ei seda ega teist?“

„Oleks siiski huvitav teada, mis konflikt see on?“

Jutukaaslane pöördus küljega minu poole. Vaatles mind läbi suitsu, tõstis paberossi sõrmede vahel edasi-tagasi, väljendades sellega oma kurbuse pisimaid varjundeid, ning ütles:

„Ühelt poolt ühiskondlik koormus, ühiskondlikud kohustused, teiselt poolt kohustused oma lapse ja perekonna vastu. Ühiskond nõuab minult tervet tööpäeva — hommik, keskpäev, õhtu — kõik on kinni, kõik on ära jaotatud. Ja laps? See on ju selge nagu matemaatika: kulutada lapsele aega, see tähendab istuda kodus, eemalduda elust, hakata õigust-öelda väikekodanlaseks. Lapsega tuleb ju rääkida, talle on väga palju selgitada, teda ju vaja kasvatada, kurat võtaks!“

Ta kustutas kõrgilt tuhatoosis lõpetamata, närvilist paberossi.

Küsisin ettevaatlikult:

„Teil on poeg?“

„Jah, kuuendas klassis — kolmeteistkümneaastane. Tubli poiss ja õpib hästi, aga juba pätt. Ema olgu, talle ümmardajaks. Toores. Mina ju teda ei näe. Ja kujutelge: kamraad tuleb talle külla, istuvad kõrvaltoas ja korraga kuu-

len: minu Kostik vannub. Saate aru, mitte niisama natuke, vaid kohe päris paksult."

„Ehmusite?"

„Lubage, kuidas „ehmusin"? Kolmeteistkümneaastaselt on tal juba puha teada, ei mingeid saladusi. Arvan, ta teab igasugu anekdootegi, kõiksugu pahna!"

„Muidugi teab."

„Noh, näete nüüd! Aga kus olin mina, kus olin mina, isa?"

„On teil kahju või, et teised õpetavad teie pojale sõimusõnu ja sopaseid anekdoote, ning teie ise ei võtnud sellest õpetamisest osa?"

„Teete nalja," hüüdis mu jutukaaslane, „kuid nali ei lahenda konflikti!"

Ta maksis närviliselt oma tee eest ja jooksis minema.

Kuid mina ei naljatanud hoopiski mitte. Lihtsalt küsisin temalt, ja tema lalises midagi vastuseks. Ta joob klubis teed ja lobiseb minuga — ons seegi ühiskondlik koormis? Kui anda talle vaba aega, mis hakkab ta sellega peale? Äsub võitlusse rõvedate anekdootidega? Kuidas? Kui vana ta ise oli, kui hakkas vanduma? Milline on tema programm? Mis on tal veel peale „põhikonflikti"? Ja kuhu ta jooksis? Võib-olla oma poega kasvatama, aga võib ka olla, et teise kohta, kus saaks veelgi „põhikonfliktist" vestelda.

„Põhikonflikt" — ajapuudus — on ebaõnnekatel vanematel kõige levinum ettekääne. Kaitstuna „põhikonflikti" abil vastutuse eest, nad maalivad omas kujutluses lastega tervendavaid jutuajamisi. Pilt on leebe: vanem räägib, aga laps kuulab.

Pidada kõnesid ja jagada õpetusi oma lastele — see on uskumatu raske ülesanne. On vaja paljude asjaolude õnnelikku kokkusattumust, et selline kõne kasvatuslikult mõjuks tulusalt. Eeskätt on vaja, et valiksite huvitava teema, siis, edasi, teie kõne peab olema kujukas, tema juurde kuulugu hea miimika ja peale selle olgu lapsel tublisti kannatust.

Teiselt poolt, kujutelge, et teie kõne meeldis lapsele. Esimesel pilgul paistab see olevat hea, kuid tegelikus elus läheb mõnigi vanem sel juhul marru. Mis pedagoogiline kõne see on, mille sihiks on lapse rõõm? On ju hästi teada, et rõõmu jaoks on palju teisigi teid; vastupidi — „pedagoogiliste" kõnede sihiks on kuulajat kurvastada, teda tümaks teha, viia teda pisarateni ja moraalse rammestumiseni.

Armsad vanemad!

Palun, ärge arvake, et ühelgi kõnelusel lapsega pole mõtet. Hoiatame teid ainult ülearuste lootuste eest rääkimiste suhtes.

Just need vanemad, kes oma lapsi kasvatavad halvasti, ja üldse need inimesed, kel ei ole sugugi pedagoogilist takti — nemad kõik hindavad liiga üle pedagoogiliste jutuajamiste tähtsust.

Nad kujutlevad kasvatustööd niimoodi: kasvataja asetseb mingis subjektiivses punktis. Kolme meetri kaugusel on objektiivne punkt, kus kindlustub laps. Kasvataja mõjustab häälepaeltega, laps võtab kuulmisaparaadiga vastu asjaomased lained. Trumminaha kaudu tungivad lained lapse hinge ja sadestuvad seal erilise pedagoogilise soola kujul.

Teinekord see subjekti ja objekti otsese vastakuti seisu positsioon varieerub mõnevõrra, kuid kolmemeetrine vahemaa püsib. Laps on just kui oheliku otsas, keerleb kasvataja ümber ja allub kogu aeg kas häälepaelte või teise-

kujulistele vahetutele mõjudele. Vahel pääseb laps nööri otsast valla ja leitakse mõne aja pärast hirmsaimast elu mülkast. Sel juhul kasvataja, isa või ema, protestib väriseval häälel:

„Ära läks käest! Terve päev tänaval. Poisikesed! Teate ju, millised poisid meil õue peal on? Kes teab, mis nad seal teevad? Küllap seal on isegi hooldamatuid, tõepoolest..."

Ning kõneleja hääl ja silmad paluvad: püüdke mu poeg kinni, vabastage ta uulitsapoistest, pange ta uuesti pedagoogilise nööri otsa ja lubage mul jätkata ta kasvatamist.

Sääraseks kasvatamiseks on endastmõistetavalt vaja vaba aega. Muidugi on see raisatud aeg. Bonnide ja guvernööride, alaliste järelevaatajate ja pinnijate süsteem on ammu läbi kukkunud; see süsteem pole ajaloos loonud ühtki silmapaistvat isiksust. Paremad, elavad lapsed on sellest süsteemist end alati läbi murdnud.

Nõukogude inimene ei või olla kasvatatav ainult ühe isiku vahetu mõju abil, olgu sel isikul mistahes väärtomadusi. Kasvatamine on sotsiaalne protsess kõige laiemas mõttes. Kasvatavalt mõjuvad kõik: inimesed, asjad, nähtused, kuid kõigepealt ja kõige enam — inimesed. Nendest on esikohal vanemad ja pedagoogid. Laps loob arvutuid suhteid ümbritseva reaalsuse ülikeerulise maailmaga. Iga üksik selline suhe areneb, põimub teiste suhetega ja areneb koos lapse füüsilise ja moraalse arenguga.

Paistab, nagu poleks üldse võimalik sellist „kaost" jälgida, kuid sellest hoolimata põhjustab see „kaos" igal antud hetkel lapse isiksuses teatud muutusi. Selle arengukäigu suunamises ja juhtimises seisab kasvataja ülesanne.

On mõttetu ja lootusetu katse, kui mõned vanemad tahavad last elu mõjustuse alt välja kiskuda ja sotsiaalset kasvatust asendada individuaalse koduse dressuuriga.

See lõpeb nagunii nurjumisega: emba-kumba — kas laps murrab end kodusest vanglast vabadusse või teie kasvatate üles ebardi.

„Tuleb välja, et lapse kasvatuse eest vastutab elu? Mis on siis perekonnal sellega asja?"

„Ei, lapse kasvatuse eest vastutab perekond, või, kui soovite, vanemad. Perekondliku kollektiivi pedagoogika ei saa aga last vormida ei millestki. Tulevase inimese aineks ei saa olla perekondlike muljete või isade pedagoogiliste õpetuste piiratud kogumik. Aineks on nõukogude elu ta kõikides mitmekülgsetes avaldustes."

Vanal ajal nimetati jõukates kodudes lapsi „inglihingedeks". Meie ajal on lapsi nimetatud „eluõiteks". Nii on hea. Kuid liiga kiirelt otsustajad, sentimentaalsed inimesed pole võtnud vaevaks nende ilusate sõnade üle järele mõelda. Kui on öeldud „õied", siis, tähendab, tuleb neid õisi nautida, imetella, nendega amelda, neid nuusutada, ja õhata. Tuleb viimati veel õitele endilegi sisendada, et nad moodustavad puutumatu „toreda" lillekimbu.

Tolles kitsalt esteetilises ja mõttetus vaimustuses peitub juba ka tema häbistus. „Eluõisi" ei pea kujuteldama „toreda" buketina hiina vaasis teie laual. Kui palju teie ka imetleksite selliseid lilli, kui palju te ka õhkaksite — need lilled on juba suremas, nad on kadumisele määratud ning jäävad viljatuks. Homme käsite neid lihtsalt välja visata. Või paremal juhul — kui olete parandamatult sentimentaalne — te panete nad kuivama paksu raamatu vahele ning teie rõõm muutub seejärel veelgi kahtlasemaks: anduge mälestustele, palju iganes tahate, vahtige neid, palju iganes soovite, teie ees on ainult hein, lihtne hein.

Ei, meie lapsed ei ole hoopiski seesugused õied. Meie lapsed õitsevad meie elu elava tüve küljes, see pole lillekimp, see on oivaline õunapuuaed. Ja see aed on *meie* oma — siin, ausõna, kõlab omandiõiguse mõiste suurepäraselt!

Loomulikult on raske mitte nautida sellist aeda, raske on tema üle mitte rõõmu tunda, kuid veelgi raskem on sellises aias tööd mitte teha. Asuge pihta, olge lahked: kaevake, kastke, kõrvaldage tõukusid, lõigake kuivi oksakesi. Meenutage geniaalse aedniku, seltsimees Stalini sõnu: „*Inimesi tuleb kasvatada hoolikalt ja tähelepanelikult, nii nagu aednik kasvatab oma armastatud viljapuud.*"

Pange tähele: *viljapuud*. Mitte ainult aroom, mitte ainult „värvide heliredel", vaid vili on see, mis peab teid eriliselt huvitama. Ja seepärast ärge jooske õite kallale ainult ohkamiste ja suudlustega, vaid haarake labidas, kääride, kastmiskann, otsige redel. Ja kui teie aeda ilmub tõuke, siis võtke pariisi rohelist. Ärge kartke, piserdage veidi, olgugi see õitele pisut ebameeldiv.

Muide, hea aedniku aeda ei tulegi tõuke.

Jah, hakakem aednikeks. See hiilgav võrdlus võimaldab meil mõndagi selgitada raskest küsimusest, kes kasvatab last — kas vanemad või elu?

Kes kasvatab puud aias?

Maast ja õhust võtab ta aatomeid oma kehale, päike annab talle kallihinnalist põlemisenergiat, tuuled ja tormid kasvatavad temas visadust võitluses, naabruse vennaspuud päästavad ta hukatuslikust üksindusest. Nii puus endas kui tema ümber toimuvad alati keerulisimad keemilised protsessid.

Mis võib aednik muuta selle usina elu töö man? Kas ta ei pea jõuetult ja alistunult ootama, kuni vili on küpsenud, et siis julma ja jultunud vargakäega neid puust võtta ja ära õgida?

Metsinimesed kuski Tulemaa kurudes teevadki nii. Ja nii teevad ka paljud vanemad.

Õige aednik aga niimoodi ei tee.

Inimene on juba ammu õppinud puudutama loodust ettevaatlikult ja õrnalt. Ta ei loo loodust ja ta ei hävita seda, ta ainult toob loodusse oma matemaatiliselt vägeva korrektiivi. Looduse puudutamine inimese poolt pole õigupoolest muud kui vaevaltmärgatav jõudude ümberasetus. Seal tugi alla, seal pinnast murendada, seal hoolitsevalt ja teraselt valikut teostada.

Meie kasvatustöö on samasugune korrektiiv. Ainult seetõttu ongi kasvatamine üldse võimalik. Juhtida last mõistlikult ja täpselt elu rikkalikke teid pidi, keset elu lillesid ja läbi ta tormide keerise — seda suudab iga inimene, kui ta seda ainult tõesti tahab teha.

Miski ei vihasta mind rohkem kui kabuhirmuline ja vastik hädakisa:

„Uulitsapoisid!!"

„Saate aru, kõik oli hästi, kuid siis hakkas Sereža sõbrutsema igasugu poisikestega meie õue peal..."

Need „igasugu poisikesed" ajavad Sereža raisku. Sereža „vedeleb" teab kus. Sereža võttis kapist tüki püksiriiet ja müüs ära. Sereža tuli koju alles hommiku eel ja haises viinast. Sereža solvas ema.

Ainult lootusetult kohtlane inimene suudab uskuda, et seda kõike tegid „igasugu poisikesed", „uulitsapoisid".

Sereža — see pole mingi uus sortiment, vaid üsna tavaline, juba küllaltki tüüdanud standardkaup, mida ei fabritseeri hoopiski mitte uulitsapoisid ega „poisikesed meie õue pealt", vaid laisad ja südametunnistuseta vanemad. Ei toodeta seda kaupa ka mitte hetkeliselt ja välkkiiresti, vaid visalt ja kannatlikult, alates sellest ajast, mil Sereža oli poolteise-aastane. Tootmine toimub paljude ülivastikute asjanduste kaasabil, nagu: mõttetu laiskus, ohjendamatu fantaseerimine ja võimujaburdus ning — mis peaasi — andestamatu vastutustundetus ning kohusetunde puudumine.

Esmajoones just Sereža ise ongi „uulitsapoiss", kuid selliseks ta tehti just koduses tootmisprotsessis. Võibolla kohtab ta meie õuel tõepoolest teisi samasuguseid pigilinde ja et nad üheskoos moodustavad tavalise kamba võrdselt demoraliseeritud ja võrdselt „uulitsapäraseid" poisse. Kuid samal õuel te leiate ka kümneid lapsi, kelle suhtes perekondlik kollektiiv ja perekondlik korrektiiv on loonud mingid orienteeringud, mingid traditsioonid, mis neil aitab jagu saada uulitsapoiste mõjudest ilma neid vältimata ja eraldumata elust perekonna seinte taha.

Perekondliku kasvatustöö edukuses on otsustav vanemate aktiivne, püsiv ja täiesti teadlik kodanikukohuste täitmine nõukogude ühiskonna suhtes. Seal, kus selline kohusetunne on reaalne elamus, kus see on vanemate igapäevase enesetunde alus — seal see juhib tingimata ka perekondlikku kasvatamistööd, seal pole võimalikud mingid krahhid ega katastroofid.

Paraku oleleb aga üsna rohkearvuline liik vanemaid, kelle suhtes see seadus ei kehti. Need inimesed oleksid näiliselt nagu head kodanikud, kuid nad kannatavad kas mõtlemise järjekindlusetuse, orienteerumisvõime nõrkuse

või tähelepanumahu väiksuse all. Seepärast ei leidu nende perekondlike suhete ja, järelikult, ka lastekasvatamise valdkonnas kohusetunnet. Ja ainult seepärast neid tabavadki enam-vähem rasked ebaõnnestumised ja ainult seepärast annavadki nad ühiskonnale kahtlase väärtusega inimtooteid.

Teised toimivad ausamalt. Nad ütlevad siira häälega: „Kasvatamist peab oskama. Võib-olla ma ei tee tõesti nii, nagu vaja. Peab teadma, kuidas kasvatada."

Tõepoolest: kõik tahaksid oma lapsi kasvatada hästi, kuid kõik ei tunne seda saladust. Mõni ehk teab, mõni ehk kasutab seda, teie aga kobate pimeduses, teile pole keegi saladust avastanud.

Sellisel juhul pöörduvad kõikide silmad pedagoogiliste tehnikumide ja kõrgemate õppeasutiste poole.

Seltsimehed vanemad!

Olgu omavahel öeldud: meie, pedagoogide, hulgas pole perekondlike nuritootjate protsent mingil kombel väiksem kui teie seas. Ja vastupidi, oivalised lapsed kasvavad sageli üles just säärastel vanematel, kes pole näinud ei paraadkäiku ega köögitreppi, mis viib pedagoogilise teaduse manu.

Pedagoogika teadus tegelebki õige vähe perekondliku kasvatuse küsimustega. Seepärast kõige õpetatumadki pedagoogid, kuigi nad teavad oivaliselt, millest miski tuleneb, püüavad oma laste kasvatamisel toetuda rohkem loomulikule mõistusele ja elutarkusele. Võib-olla nad teevad isegi sagedamini kui teised sellist pattu, et usuvad naiivselt pedagoogilisse „saladusse".

Tundsin üht säärast pedagoogikaprofessorit. Ta lähenes oma üksikule pojale ainult raamatutega käes ja sügavate psühholoogiliste analüüsidega. Nagu paljud pedagoogid, nii uskus temagi, et looduses peaks leiduma sihuke pedagoogi-

line trikk, mille abil kõike saab heaks käänata, nii et kõik oleksid üpris rahul: kasvataja, laps ja põhimõtted — et kõik oleks peegelpuhas ja peegelsile ning kõigel lehviks jumala õnnistus. Poeg oli lõunalauas ema vastu toores. Professor mõtles veidi ja otsustas vaimustunult:

„Sina, Fedja, solvasid ema, järelikult sa ei pea kalliks meie perekondlikku kodukollet ega ole väärt istuma meie laua taga. Ole lahke: homsest alates annan sulle iga päev viis rubla — söö lõunat, kus ise arvad."

Professor oli rahul. Omast arust ta reageeris oivaliselt poja jämedusele. Fedja oli kah rahul. Ent trikiline plaan ei teostunud lõpuni. Kõik oli küll peegelpuhas ja peegelsile, aga jumala õnnistust ei laskunud sellele teps mitte.

Professor ootas, et kolme-nelja päeva pärast viskub Fedja talle kaela ja ütleb:

„Isa, olin süüdi, ära tõuka mind kodukoldest eemale!"

Kuid seda ei juhtunud, õigemini ei juhtunud just täpselt niimoodi. Fedjale meeldis väga restoranides ja kohvikutes käia. Teda häiris ainult, et selleks määratud krediit oli liiga madal. Ta parandas seda asja mõnevõrra: tuhnis perekondlikus kodukoldes veidi ringi ja osutas teatud initsiatiivi. Hommikul ilmnes, et professori püksid on kapist kadunud, ja õhtul tuli poeg joobnult koju. Ta väljendas heldinud häälel oma armastust papa ja mamma vastu, kuid perekonna rüppe tagasituleku küsimust päevakorda ei tõstnud. Professor võttis pükstelt rihma ja viibutas seda mõne minuti vältel poja näo ees.

Kuu aja pärast heiskas professor valge lipu ja palus võtta poeg töökolonni. Tema jutu järgi olid igasugused seltsilised Fedja ära rikkunud.

„Kas teate, milliseid lapsi kõik on?"

Mõned vanemad, kuuldes sellest loost, küsivad kindlasti:

„Hüva! Aga ometi, kuidas peab siis õieti toimima, kui poeg on lõunalauas ema vastu toores?"

Seltsimehed! Sedasi te küsite minult viimati ka, et mis teha, kui rahakott kadus ühes rahaga. Mõelge korraks hästi järele ja te leiate vastuse kohe: ostke uus rahakukkur, teenige uut raha ja pange kukrusse.

Kui poeg solvab ema, ega siis aita ükski vigur. Tähendab, olete oma poega üpris halvasti kasvatanud, juba ammusest ajast, kaua. Tuleb alustada uuesti kogu kasvatustööd, palju teie perekondlikus elus tuleb võtta revideerimisele, palju üle järele mõelda ja kõigepealt iseennast mikroskoobi alla asetada. Kuidas aga toimida otsemaid pärast solvamist, siis seda ei saa üldse otsustada, siin on tegu täiesti individuaalse juhuga. Vaja on teada, milline inimene te olete, kuidas olete perekonnas käitunud. Vahest olite ise poja juuresolekul oma naise vastu jäme. Muide, on tähendamisväärt seegi, kui solvasite naist ajal, mil poega polnud kodus.

Ei, trikkvõtted tuleb perekondlikust kasvatusest täiesti kõrvale heita. Laste kasvamine ja nende kasvatamine on suur, tõsine ja ääretu vastutusrikas asi, on endastmõistetavalt raske asi. Kerge trikiga sellest üle ei saa. Kui olete sünnitanud lapse — tähendab see, et olete pühendanud temale ette paljudeks aastateks kogu teie mõttepinge, kogu teie tähelepanu ja kogu teie tahte. Teie peate olema mitte ainult oma laste isa ja šeff, vaid te peate olema ka oma elu organisaatoriks, sest väljaspool teie kui isiksuse enesetunnet ei saa olelda ka kasvataja.

Teine peatükk.

„Aga mis tuleb uut? See ilmneb, kui on üles kasvanud uus sugupõlv: põlvkond mehi, kel kunagi pole tulnud osta naist raha või teiste sotsiaalsete eeliste eest, ja põlvkond naisi, kel kunagi pole tulnud anduda mehele millegi muu kui tõsise armastuse ajel ega keelduda andumast armastatud mehele hirmust majanduslike tagajärgede ees.“

Fr. Engels.

Noorpõlves kutsuti mind kord koolivaheajaks valmistama järeleksami vastu ühe vürstiperekonna mitte just menukat pojukest. Perekond veetis suve oma mõisas meie kubermangulinna lähedal. Alistusin kiusatusele teenida head raha ja tutvuda vürstliku olustikuga. Tühjas, palavas raudteejaamas ootas mind ruumikas, pikk ja läikiv sõiduk — kaless. Ka kaks musta traavlit ja kutsari selg üllatasid mu kujutlusvõimet. Tundsin isegi mingit hardumust aadli-riikkonna suhtes, millest varemini olin ainult lugenud.

Minu väike, kulunud sumadan kargles ebasündsalt tõllapõhjal, hinges aga levis nördimus: kes pagan mind ajab sellesse vürstlikku maailma? Neil on omad seadused, tõllad, vaikivad kutsarid, kes kah lõhnavad aristokraatsetest esiisadest, samasugustest esivanematest lõhnavad hobusedki...

Elasin mõisas kaks kuud ja nördimus, mis tekkis sinnasõidul, ei lahkunud minust kuni viimase sealolu päevani.

Aga tagasisõidul samas kalessis hüples sama kulunud sumadan lustakalt ja miski ei häirinud mind: ei kaless, ei kutsar ega kogu ääretu rikas, taoteldamatult kõrge ja hiilgav vürstlik maailm.

See maailm ei meeldinud minule. Vürst ise, kindralmajor *en suite*, „töötas" kusagil õukonnas ega tulnud kordagi mõisa. Siin veetsid suve kõrgekasvuline, kõhn, suureninaline vürstinna, kaks alaealist tütart, niisama suureninalised, ja niisama suureninaline kaheteistkümneaastane kadett, niiöelda minu kasvandik. Peale nende isikute oli söögitoas iga päev veel kuni kakskümmend inimest. Ma ei saanudki päriselt teada, kes nad õieti seal kõik olid. Osa neist elas mõisas, teised tulid külla kaheks-kolmeks päevaks. Need olid naabrid, osa neist olid tiitlitega isikud. Kuni selle ajani ma ei osanud kujutellagi, et meie kubermangus pesitseb niipalju igasugu rämpsu.

Kogu see kamp viimase kui üheni üllatas mind oma hingelise tühjusega. Seni ma polnud oma elus veel iialgi kohanud sellist kasutute inimeste jõuku. Võib-olla sellepärast ma ei suutnudki neis märgata mingeid väärtusi.

Neid vaadeldes ma ei saanud jätta meenutamata oma isa. Iga päev, kümnete aastate vältel, ta tõusis kell viis hommikul, vile peale. Viieteistkümne minuti pärast astub ta juba piki hallikaid plankusid meie liivasel tänaval, käes alati punane komps einega. Kell kuus tuleb ta vabrikust, tolmune, tõsine, ja kõigepealt asetab köögis taburetile korralikult kokkupandud punase rätiku, millega ta juba nii kaua endale einet viib. Kõik need vürstid ja krahvid, keisri kindral-majorid *en suite*, nende külalised ja manulised — võisid nad kunagi järele mõelda selle üle, palju maksab lihtne punane sitsrätik, kuidas teda tuleb hoida, kui hooli-

kalt teda pärast einestamist vaja raputada, neljaks kokku panna ning siis veel kahekorra!

Praegu ma meenutan vürsti perekonda nagu õudset karikatuuri: see oli pigemini roimarlik vandeselts, kamp lullilööjaid, kes on koondunud oma pealiku ümber. Jälgisin vastikustundega vürstliku elu kõiki üksikasju: rumalat, tühist, tarbetut pepsikust, lõuna- ja õhtusöökide üliküllust, kristalli, lõppematuid nugade ja kahvlite rivisid taldrikute juures ja inimväärtust solvavaid teenrite kujusid.

Ma ei mõista veel praegugi, kui palju aega võib elada sellist tegevusetut, üleküllastatud elu, muutumata tuimaks loomaks. Noh, ütleme, aasta, kaks, ütleme viis aastat, kuid ometi mitte igavesti?

Aga nemad elasid igavesti. Tervete päevade kaupa nad lobisesid kellegi menust, mingitest intriigidest, abiellumistest ja suremistest, autasudest ja ekslikest lootustest, maitsetest ja veidrustest teiste samasuguste lullilööjate juures, nagu nad olid isegi, mõisade ostudest-müükidest.

Minu kasvandik oli vaimses arengus mahajäänud poiss. Paistis, et vaimselt niisama kängunud olid ka tema õed ja mamma-vürstinna. Aga mitte ainult kõrge vaimse arengu tase, vaid isegi lihtne aritmeetika oskus polnud neile kuigi tarvilik. Rikkus, tiitel, neile kuuluv puurike õukonnas, ammu väljatöötatud, ammusurnud olustikulised, moraalsed, esteetilised eeskirjad, lihtne perekondlik dressuur — kõik see määras tulevase vürsti tee täies ulatuses.

Sellest hoolimata moodustas nende tõelise elusisu enda poole kiskumine, lakkamatu, alatine mure kogumise eest, kõige algelisem, inetum ja eemaletõukavam aplus, mida etikett ja pepsikus kuigi menukalt ei suutnud katta. Neile oli veel vähe sellest, mida nad omasid! Kusagil ehitatakse raudteed, kusagil asutatakse portselanitehaste ühin-

gut, keegi tegi menuka vembu aktsiatega — kõik see huvitas, erutas, ärritas neid, kõikjal veetlesid ja ängistasid neid võimalused ning ohud, nad kannatasid otsustusvõime puudust ega suutnud neist kannatusist loobuda. Ja kummaline asi: see perekond koguni keeldubki mõnest asjast! Vürstinna seletas pikalt ja kurvalt, et Pariisi tuleb saata kiri ja keelduda kleitidest, sest vürst vajab raha oma „asja" jaoks. Ja minu kasvandik meenutas niisama kurvalt, et mineval aastal taheti osta jahti, kuid ei ostetud.

Pöördusin tagasi oma töölisperekonda sügavasti veendununa, et olin viibinud antipoodide maailmas, kes olid mulle nii võõrad ja vastikud, et töölismaailmaga ei saanud olla mingit võrdlustki. Minu maailm oli mõõtmatult rikkam ja heledam. Siin olid inimkultuuri tõelised loojad: töölised, õpetajad, arstid, insenerid, üliõpilased. Siin olid isiksused, veendumused, püüded, vaidlused, siin oli võitlus. Minu isa sõbrad, vanad „meistrimehed", nagu ta isegi, olid targemad, terasemad ja inimlikumad kui aristokraadid. Meie pere vader maaler Hudjakov tuli pühapäeval taadi manu, istus mulle vastu, krimpsutas salakavalalt karedat suud ja ütles:

„Ah sina küsid, et kas ma tahaksin nende seltsi? Käigu kuradile! Sa võid mulle muidusöödiku meega kokku määrida ja rahaga üle riputada, mina temaga napsi viina kokku ei joo. Vaata, tulen siia Semen Grigorjevitši poole, istume, peame aru, et siia ja sinna. Ilma vürstideta saab läbi, aga ilma meieta, maalriteta? Mitte kuuma kuraditki! Sest mis on elu ilma maalriteta? Värvitu elu!"

Hiljemini, kui olin saanud pisut targemaks ja elus ringi vaadanud, eriti aga pärast Oktoobrirevolutsiooni, — ma nägin, et vanal ajal vürstide perekondade ja meie sõprade perekondade vahel oli midagi ühistki.

Mäletan hästi, kuidas vader Hudjakov oma tütart mehele pani. Tütar tal oli kenake, punapõseline ja tahtis kangesti oma elu elada koos noore lukusepa Nesterenkoga. Kuid vana Hudjakov ütles talle:

„Mis on Nesterenko? Lukusepake, puki otsas istuja. Mis tema ka teenib? Läheb halliks — aga üle poolteise rubla päevas ei näe! Jäta!"

Tütar nutab, vana Hudjakov aga räägib:

„Mis sa mind hullutad oma pisaratega. Oled mul ainus tütreke ja alandad mind, vanameest. Mis peigmees see Nesterenko on?"

Tütar nuttis veel, kuid abiellus siiski vedurijuhi abi Svertškoviga.

Pühapäevase visiidi aegu kõneleb Hudjakov minu taadile:

„Lollpea niisugune! Nesterenko, ja muud midagi. Tollel säbaras vurrud — kah põhjus! Svertškov on praegu vedurijuhi abiks reisijaterongidel, aasta või paari pärast antakse talle vedur, noh, ütleme, olgugi manöövrivedur, aga on ikkagi masinist. Olen's minagi muidu teeninud? Viissada rubla kaasavara on maast võtta, või mis?"

Ega meie maailmas masinistid seltsinudki iga maalriga. Kui olin seitsmeaastane, vaatasin masinistidele kui kõrgeimale aristokraatiale. Vader Hudjakov oli õige kõrget liiki maaler — tõllamaaler, kuid ometi oli Švertškovi abielu tema tütrega peigmehe seisukohast ilmne mesallianss.

Minu isa ei kiitnud heaks vaderi teoviisi ja laitis sel puhul üldiselt tema poliitikat kõrgemate klasside suhtes:

„Kuule, Vassil, ei meeldi mulle see, et sa aina sakstega mehkeldad..."

„Aga kus ma's nii mehkeldan?" lausus vader hämmastunult ja pööras oma hõreda kitsehabeme külalislahkelt heeringalt jasmiinipõõsale lahtise akna all.

„Kus mehkeldad? Aga kellega sa mineval pühapäeval kalu püüdsid? Tolle... paksuvatsalisega... teemeistriga. Ja sinu naine, kus ta õige on kõik ööd ja päevad? Novaki juures? Ah?"

Hudjakov püüdis mängida solvumise noodil: „Novaki juures? Minu naine? Et ööd-päevad? Kuule, Semen Grigorjevitš, jäta sihuke jutt! Olen elanud ilma saksteta ja elan veelgi. Aga kalapüüdmine on lustiasi. Kala võin püüda kas või kindraliga."

Isa noogutab solvunud vaderi poole kavalalt:

„Ehee, kindraliga! Kindralil pole lootsikut, aga teemeistril on. Ja rasva kotis."

Isa noomis vader Hudjakovi õigustatult, sest vader mehkeldas tõepoolest sakstega. Eriti andeksandmatu oli, kui ta naine tõeliselt käis Novaki poole. Teemeister oli lihtsalt jõukas inimene, kuid ülemkonduktor Novak oli tõelise härrasrahva esindaja, kelleni ei küündinud isegi masinistid.

Meie asundis polnud Novakiga kedagi võrdset — või kui, siis vahest jaamaülem. Aga jaamaülem ei imponeerinud niipalju rikkusega, kui oma hoolitsetud näo, helkiva mundri ja kroonukorteri salapärase luksusega; tubade arvust selles korteris meil polnud endastmõistagi mingitki aimu.

Novak aga oli rikas. Tema suurel õuel, mida muust maailmast eraldas kõrge plank, toimus meie silmis samuti salapärane Novakite perekonna elamine. Õue pealt tungis esile oma vormitu telliskivikõhuga kahekordne maja. Alumisel korral asetses segakauplus, mis kah kuulus Novakitele. Seda kauplust me tsipakese tundsime, sest juba varasest lapseeast peale käisime vanemate ülesandel siit ostmas petrooleumi, päevalilleõli ja mahorkat taadile. Kõigest muust

rikkusest aga olid meie silmadele kättesaadavad ainult tüllist aknakardinad. Sõna „tüll" märgitses minule absoluutselt saavutamatut luksusnormi.

Ülemkonduktor Novak, kõhetu mees külma, halli, igast piirdest rangelt kärbitud habemega, sõitis vedruvankris kaks korda nädalas meie maja õueväravast mööda. Ta läikivate saabaste kõrval asetses alati niisama läikiv pruun sumadan. Üldise arvamuse järgi sellesse sumadani konduktor pani rahad, mis ta sai „jänestelt". Kuni olin väike, paistsid need jänesedki mulle salapäraste olenditena, päkapikumeestena, kes toovad õnne.

Novakil olid head, täpsed lapsed, keda meie vanemad meile eeskuju mõttes ette seadsid. Neil olid pimestavad gümnasiasti vormirõivad, hiljemini ilmusid nende õlakutele vääntähed. Nad kulgesid meie tänavail uhkelt, kättesaamatult, ümbritsetud samasuguste rikaste perede võsukestest — papi, pearaamatupidaja, pristavi, majadevalitseja ja teemeistri poegadest.

Hoolimata selle valdkonna kättesaamatusest ja salapärasusest levisid meie töölisperekondadesse just sealtkaudu elamise, järelikult ka kasvatuse ideaalid ja normid, laskudes meieni nendest kõrgetest sfääridest, millega tutvusin juhuslikult tol suvevaheajal. Vürstilossist maaler Hudjakovi hurtsikuni loodi pidev redel, mida mööda laskusid meieni perekondlikud stiilid — kapitalistliku ühiskonna seadused. Muidugi, oli mitte ainult kvantitatiivne, vaid isegi kvalitatiivne kuristik nende kahe vahel — klassikuristik. Proletariaat elas teissuguste moraali- ja eetikaseaduste järgi, mis oma alustes olid sügavalt inimlikud. Ent kuigi suureninalistele vürstitaridele oli varutud pärand tiitli, mõisade, briljantide ja oma purjejahist unistamiste näol, pärib ka väikese

käsitöölise tütar Dunja Hudjakova midagi: „garderoobi", õmblusmasina, nikeldatud nuppudega voodi ja unistused grammofonist.

Endisaja perekond, nende hulgas käsitöölise ja väikese ametniku oma, oli ülalmainitud seaduste järgi ka varakogumise organisatsiooniks. Muidugi, oli mitut laadi kogumist ja ka tagajärjed olid mitmesugused. Novak teenis „jänestelt", teemeister kontrollimata arvepidamiselt töölistega, maaler Hudjakov aga viieteistkümnetunnise tööpäevaga. Pärast vabrikutöötunde värvis ta rikka rahva põrandaid või kuldas malmkristusi hauasammaste jaoks. Varakogumid olid vajalikud laste koolitamiseks, kaasavara andmiseks tütardele, rahulikeks vanuspäevadeks ja selleks, et anda perekondlikule firmale soliidsust. Perekondliku varakogumise tõttu tungisid üksikud õnnelapsed sellesse sotsiaalsesse kihti, kus mitte ainult vaesus ei ähvardanud, vaid kus omati ka lootust saada „päris" inimeseks.

Üheks tähtsamaks teeks selles suunas oli menukas abiellumine. Nagu vürstide perekondades, nii toimus meilgi abiellumine harva armastuse järgi. Loomulikult, meie juures polnud sellist domostroilikku või Moskva jõe tagust patriarhaalset laadi, et noored lähevad paari üksteist nägemata, isade võimujaburdusliku otsuse põhjal. Meie noored kohtusid enam-vähem vabalt, tutvusid, lõbutsesid, kuid metsik seadus võitluses olemasolu eest mõjus peaaegu mehaaniliselt. Ainelised kaalutlused olid abiellumisel sageli otsustavaks teguriks. Kahe- või kolmesajarublane kaasavara tütrekesele kindlustas ühelt poolt tulevase hüvangu, teiselt poolt meelitas manu soliidseid peigmehi. Ainult kõige kehvemad tütarlapsed võisid meheleminekul arvesse võtta selliseid ebaolulisi asjaolusid nagu kenad silmad, meeldiv

hääl, hea süda ja muu „tühi-tähi". Kui aga tütarlaps oli natukegi jõukam, siis oli tema suhtes juba raske öelda, millele kosilase silmad sihivad:

Kas on härjad rohkem,
kas on lehmad enam,
kui on minu mustad kulmud,
nägu valge, kena?

Väga nõrgaks lohutuseks sellisel juhul olid laulu edasised sõnad:

Härjad kui ka lehmad
kärvavad pea ära.
Valge nägu, mustad kulmud
eal ei kaota sära.

Kosilased teadsid väga hästi, et härgade ja lehmadega võrreldes on „valge nägu, mustad kulmud" säärased asjad, mis kole ruttu rikki lähevad.

Peremeheks majas oli isa. Tema juhtis perekonna ainelist võitlust ja ta rasket eluintriigi, tema organiseeris varakogumist, tema luges kopikaid, tema määras laste saatuse.

Isa! See ajaloo keskne kuju! Peremees, ülem, pedagoog, kohtunik, vahel ka timukas — see oli tema, kes juhtis perekonda astmelt astmele, see oli tema, kes oli omanikuks, kogujaks ja despoodiks, kes ei tundnud mingeid põhiseadusi peale jumala omade, kes omas kohutavat võimu ja suurt armastust.

Kuid temal on ka teine pale. See oli tema, kes kandis oma õlul hirmsat vastutust laste eest, nende vaesuse, haiguste ja surma eest, nende raske elu ja raske hääbumise eest. Seda vastutust veeretasid tema õlule kümnete sajandite vältel elu peremehed — röövijad ja vägistajad, mõisnikud ja rüütlid, finantsistid, väejuhid ja vabrikandid — ja kümneid sajandeid kandis ta selle vastutuse üle jõu käivat

koormat, mida tema armastus veelgi raskemaks tegi. Ta oigas, kannatas ja needis taevast, niisama süütut kui ta isegi, kuid lahti ta oma vastutusest ei saanud.

Aga sellest muutus ta võim veelgi pühamaks, veelgi despootlikumaks. Kuid elu peremehed olid rahul, et nende käsutuses on alati vastutaja vihatav kuju, kes vastutab nende endi roimade eest, isa kuju, koormatud võimust ja kohusetundest.

Nõukogude perekond ei saa olla isa monarhiaks, sest endine majanduslik perekonna dünaamika on kadunud. Meie abielud ei sõlmu ainelistel kaalutlustel ja meie lapsed ei päri perekonna piirides materiaalselt midagi olulist.

Meie perekond — see pole enam isavaldkondade eraldatud rühm. Meie perekonna liikmed isast eilesündinud lapsukeseni on sotsialistliku ühiskonna liikmed. Igaüks neist on tolle kõrge kutsumuse au ja väärikuse kandja.

Ja peaasi: igale perekonnaliikmele on oivalises sortimendis, riiklikus mõõtkavas määratud ja kindlustatud teede ning võimaluste valik. Iga inimese võidukas edasiminek sõltub nüüd rohkem temast enesest, kui perekondlikust mobilisatsioonist.

Meie perekond pole juhuslik ühiskonna liikmete koondis. Perekond — see on loomulik kollektiiv, terve ja normaalne, nagu kõik, mis on loomulik. Ta peab sotsialistlikus ühiskonnas vaid õitsema, vabanenuna samadest needustest, millest on vabanemas kogu inimkond ja üksikisik.

Perekond kujuneb ühiskonna loomulikuks algrakukeseks, tolleks kohaks, kus realiseerub inimelu veetlus, kuhu tulevad puhkama inimese võidukad jõud, kus kasvavad ja elavad lapsed — elu peamine rõõm.

Ka meie vanemad pole ilma võimuta, kuid see võim

on üksnes ühiskondliku võimu peegeldus. Meie isa kohused laste ees on eriliik tema kohustustest ühiskonna vastu.

Meie ühiskond nagu räägiks vanematele:

„Olete ühinenud heast, armastavast tahtest, tunnete õnne oma lastest ja tahate nendest rõõmu näha ka tulevikus. See on teie isiklik ja teie isikliku õnne asi. Ent samas õnnelikus protsessis teil sündisid uued inimesed. Saabub moment, mil need inimesed lakkavad olemast ainult teie rõõmuks ning esinevad ühiskonna iseseisvate liikmetena. Ühiskonnale pole sugugi ükskõik, mis inimesed need on. Andes teile üle teatud osakese ühiskondlikust võimust, nõuab nõukogude riik teilt tulevase kodaniku õiget kasvatamist. Eriti arvestab ta üht asjaolu, mis tuleneb loomulikult teie liidust — vanemate-armastust.

Kui soovite sünnitada kodanikku ja läbi ajada ilma vanemate-armastuseta, siis, olge lahked, hoiatage ühiskonda, et soovite sooritada sellist ilgust. Inimesed, kes on kasvatatud ilma isa ja ema armastuseta, on sageli virildunud inimesed. Ja et ühiskond tunneb säärast armastust iga oma liikme vastu, kui väike ta olekski, võib teie vastutus laste eest alati omandada reaalse kuju.

Vanemate võim nõukogude ühiskonnas on selline võim, mis on rajatud mitte üksnes ühiskondlikule volitusele, vaid ühiskondliku moraali kogu jõule. See nõuab vanemailt vähemalt seda, et need ärgu olgu kõlbelised äbardid.

Vaadake, just sellise võimu ja sellise armastusega vanemad kuuluvad perekondlikku kollektiivi, kui viimase erilised komponendid, kes erinevad teistest komponentidest — lastest."

Nagu endine, nii moodustab meiegi perekond majandusliku ühiku. Kuid nõukogude perekonna majapidamine

on tingimata töötamisest saadud tasude kogusumma. Isegi siis, kui need tasud on väga suured, isegi siis, kui nad ületavad perekonna normaalsed tarvidused, isegi siis, kui neist kogunevad ülejäägid — isegi siis see kogumine omab hoopis teist iseloomu kui varakogumine kapitalistliku ühiskonna perekonnas.

Kui tema poolt mobiliseeritud looduse ja tehnika jõud — „jänesed", tutvused, kahekordsed majad ja kauplus — olid saavutanud soovitud ulatuse, loobus ülemkonduktor Novak oma ülemkonduktorlikust karjäärist ja ostis meie linna lähedusse mõisa. Novak ostis mõisa paljakskitkutud härrasvõsukeselt Ptšelintsevilt, kes seejärel asus tööle samal liiklusalal, kust värske mõisnik Novak parajasti lahkus. Niimoodi kompenseerus Novaki kaotus meie keskel kõigiti väärikalt, vahest ehk ülejäägigagi, sest täiendasime ju oma ridu puhtaverelise isikuga.

Seepärast olid kõik rahul. Ainuke, kes rahul ei olnud, oli Novaki poeg, kuiv ja kägisev kaubandusinstituudi üliõpilane. Ta seletas:

„Meie faater läks avantüüri peale. Heast elust oli talle vähe, tuli isu jännata talumeestega."

Ent nii arvab „kergemeelne noorus". Vana Novak arutles teisiti:

„Mis see napats! Torkas endale kuldsed pagunid õlale ja mõtleb, et on järje peal. Aga kui lõpetab instituudi, mis ta siis peale hakkab? Teenima? Olen teeninud küllalt, villand juba sellest kummardamisest igale könnile. Aga vaat kui saab minult paar tuhat tiinu ja tärklisevabriku, siis taipab, et see on etem kui sinu pagunid... Muidugi, tuleb mõni aeg valu kannatada — palju raha on vaja. Tema pealuusse aga mahub ainult, kuidas kahe hobuse voorimehega kihutada!"

Meie perekonna majandus on ehitatud hoopis uutele ühiskondliku ökonoomika tingimustele, ja järelikult ka uutele ühiskondliku moraali tingimustele. Meie perekondlikes perspektiivides ei ole lootusetut puudust, kuid selle eest pole ka tärklisevabrikuid ja mõisaostmisi. Seepärast avaldub nõukogude riigis perekondliku majanduspoliitika probleem hoopis uutes vormides. Esmajoones on tähtis see, et perekonna hüvangu eest ei saa vastutada nüüd ainult isa. Selle hüvangu eest on kutsutud vastutama perekond, kollektiiv.

Ka meie juures võib kujutella perekonda, kus tarviduste rahuldamine toimub mõninga pingutusega, teinekord rasketegagi. Meil on olnud juhus näha selliseid perekondi, kes näidisena võiksid olla paljudele üsna õpetlikud. Järgmises peatükis peatume eriti ühe tähelepanuväärivа perekonna juures, kelle eluvõitlus, hoolimata õige rasketest tingimustest, jäi siiski nõukogude kollektiivi võitluseks parema elu eest, hetkekski omandamata vaesuse lootusetuse värvingut.

Kuhjamise instinktid, mis suunasid endist elu, on meil lõplikult välja lülitatud. Raske on kujutellagi, et meie kodanikest kellelgi kas või ainult salajases hingesopis liigahtaks vana jõledus:

„Eh, kahju, et ei saa poekest lahti lüüa..."

Varakogumise instinkt oli endises ühiskonnas tarbimise alatiseks reguleerijaks. Kogumisahnus arenes vahel sellise astmeni, et hakkas hävitama iseennast. Krahmijad käed venisid vahel nii pikaks, et ei suutnud teenida enam enda kurkugi ja kõlbasid ainult veel röövimiseks.

Praegu võib meie maal ainult hullumeelne keelduda millestki sel põhjusel, et on otsustanud kokku ajada pisikese kapitali ja selle käiku lasta.

See on poliitiliselt, majanduslikult ja moraalselt väga tähtis asjaolu. Meie eetilisest kataloogist on jäädavalt kustutatud organiseeritud ahnus, mis oli kogu kapitalistliku ühiskonna motivatsiooni aluseks. Tarbimisahnusest, mis loogiliselt on mõeldav meilgi, erineb kogumisahnus õige keeruliste psühholoogiliste ja perspektiiviliste detailide hulgaga, sest ta sisaldab eneses ka võimupüüdeid, auahnust, aupaistet, armastust orjalikkuse vastu ja toda ülikeerulist sõltumuste ahelikku, mis koos laialdase võimuga paratamatult tuleb paljude inimeste ja paljude asjade üle.

Selle organiseeritud ahnuse kustutas esmakordselt maailma ajaloos Oktoobrirevolutsioon ja see on lühidalt märgistatud Stalini Konstitutsiooni kuuendas paragraafis.

„Maa, ta põuevarandused, veed, metsad, tehased, vabrikud, kaevandused, murrud, raudtee-, vee- ja õhutransport, pangad, sidevahendid, riigi poolt organiseeritud suured põllumajanduslikud ettevõtted (sovhoosid, masina- ja traktorijaamad jms.), kommunaalettevõtted, kui ka põhimine korterifond linnades ja tööstuspunktides on riigi omandus, see on üldrahvalik varandus."

See paragraaf, hoolimata ta lihtsast tagasihoidlikkusest, on inimkonna uue moraali aluseks.

Kuid meie Konstitutsioonis on kümnes paragraaf, milles öeldakse:

„Kodanikkude isiklikku omandusõigust oma töö-sissetulekutele ja hoiustele, elumajale ja kodusele abimajapidamisele, koduse majapidamise ja tarvituse asjadele, isikliku tarvituse ja mõnususe asjadele, niisamuti ka kodanikkude eraomanduse pärimise õigust — kaitseb seadus!"

Selles paragraafis on kindlaks määratud kodaniku õigused tarbimisasjadele. Need on õigused, mis moodustavad

suures inimkonna heitluses tõelise võitlusobjekti ja mida on alati rikutud seega, et inimene ekspluateeris inimest.

Need õigused ei ole meie juures seadustega piiratud. Nende piirid määrab meie rahvusliku rikkuse seisund. Ja et see kasvab iga päevaga, siis järelikult iga päevaga suurenevad ka üksiku inimese tarbimisvõimalused. Meie riik asetab endale avaliku ja selge sihi: üldine rikkus. Niimoodi seisab meil iga perekonna ees aineliste võimaluste lai ahelik.

Konstitutsiooni kümnenda paragraafi põhjal nõukogude perekondlik kollektiiv on täielik peremees oma perekondliku varanduse suhtes, mis pärineb ainult tööst. See perekondliku kollektiivi majanduslik areen kujuneb olulisel määral ka pedagoogiliseks areeniks.

Meie ühiskond läheb avalikult ja teadlikult kommunistliku ühiskonna suunas.

Moraalsed nõuded isiku suhtes peavad meil olema kõrgemad, kui on inimliku teotsemise keskmine tase. Moraal nõuab, et üldine käitumine tõuseks kõrgeimale tasemele. Juba praegu meie moraal peab olema kommunistlik moraal. Meie moraalikoodeks peab olema eessammujaks nii meie majandusformatsiooni kui ka meie Konstitutsioonis kajastuva õiguse suhtes, ta peab nägema enda ees veel kõrgemaid ühiskonnavorme. Võitluses kommunismi eest peame juba praegu kasvatama endis kommunistliku ühiskonna liikme omadusi. Ainult sel juhtumil me säilitame tolle moraalse kõrguse, mis eraldab praegu meie ühiskonda nii tugevasti igast teisest.

Kommunismi suur seadus „igaühelt ta võimete järgi, igaühele ta tarviduse järgi" paistab veel paljudele olevat praktiliselt teostamatu; paljud pole veel suutelised kujutlema nii kõrget toodete jaotuse printsiipi, mis eeldab seninähtamatut ausust, õiglust, täpsust, aru, usaldust, inimese kõlbelise isiksuse puhtust.

Kasvatustöö, eriti perekondliku kollektiivi kasvatustöö sügavaim mõte seisneb selles, et valida ja kasvatada inimese tarvidusi, viia neid sellisele kõlbelisele kõrgusele, mis on võimalik klassideta ühiskonnas, ja mis ainuüksi suudab virgutada inimest võitlema edaspidise täienemise eest.

Kõlbeliselt õigustatud tarvidus — see on kollektivisti tarvidus, inimese oma, keda ta kollektiiviga seob suuna ühtsus, võitluse ühtsus, elav ja kindel kohusetunne ühiskonna suhtes.

Tarvidus on meie juures lihane õde kohusetundele, kohustustele, võimetele. Tarviduses avalduvad mitte ühiskondlike hüvede tarbija, vaid sotsialistliku ühiskonna tegelase, samade hüvede looja huvid.

Tuli minu juurde poiss, nii aasta kaheteistkümnene, võib-olla ka noorem. Istus minu vastas tugitooli, hõõrus väikese käega lauaserva, asutas ennast rääkima ja närvitses. Pea on tal ümmargune, põetud, põsed sõõrikad ning suurtes silmades sellised tavalised, standard-pisarad. Silman ta alussärgi lumivalget kraed.

See poiss on näitleja, olen sihukesi palju kohanud. Ta näoilmes kajastuvad hästi, vististi kino kaudu, täiskasvanu laenatud miimikavärgid: kulmud kokku surutud, lauba õrnad lihased kergelt kurdunud. Vaatasin teda teraselt ja pärisin:

„Noh, milles seisab asi? Räägi, mis sul vaja. Kuidas su nimi on?"

Poiss õhkas šikilt, tõmbas veel kord peoga lauda pidi, pööras nimme näo kõrvale ja lausus nimme hauataguse häälega:

„Kolja. Mida ikka rääkida? Pole, millest elada. Ja pole, mida süüa."

„Isa ei ole?"

Kolja lisas silmadesse pisaraid juurde ja raputas tummalt pead.

„Aga ema?“

Ta asetas kokkupandud käed põlvede vahele, kummardus veidi ettepoole, tõstis silmad akna poole ja kandis oivaliselt ette:

„Ah, ema! Ei maksa rääkidagi! Mis te soovite, kui ta teenib... riidehoidjana... klubis!“

Poiss on nii norgunud, et ei muudagi enam poosi, vahib aina aknasse. Silmades veerlevad ühed ja samad pisarad.

„Nii-nii! Mida sa siis tahad?“

Ta vaatab minule otsa, kehitab õlgu.

„Midagi peab tegema. Saatke koloniisse.“

„Koloniisse? Ei, sinna sa pole kohane. Koloniis on sul raske.“

Ta toetab oma pea murelikult käe najale ja lausub mõtlikult:

„Kuidas ma siis elan? Mida ma söön?“

„Kuidas nii? Oled ju ema juures?“

„Kas siis viie rublaga elada saab? Riideid ju ka vaja?“

Otsustasin, et on saabunud aeg asuda rünnakule:

„Ütle õige mulle midagi muud: miks sa koolist ära tulid?“

Ootasin, et Kolja ei pea vastu mu tormakale rünnakule, puhkeb nutma ja satub segadusse. Mitte midagi seesugust. Kolja pööras näo minu poole ja väljendas asjalikku imestust:

„Mis kooliskäimine see on, kui mul pole midagi süüa?“

„Kas sa täna pole hommikust söönud?“

Kolja tõusis tugitoolist ja paljastas mõõga. Lõpuks ta taipas, et ei murelik poos ega lakkamatu pisar silmas ei

avalda mulle vajalikku mõju. Minutaoliste skeptikute vastu tuleb teotseda otsustavalt. Kolja ajab end sirgu ja ütleb:

„Mis te mult pärite? Teie ei taha mind aidata, lähen teise kohta. Ja mis me sellest hommikusöögist. Sõin, sõin!"

„Ahah, säärane sa siis oled? Oled sõjakas mees!"

„Muidugi sõjakas," sosistas Kolja, kuid lõi silmad maha.

„Sa oled jultunud poiss," ütlesin aeglaselt, „päris jultunud."

Kolja elustus. Lõpuks murdusid häälde tublid poisitoonid. Ja pisaraid äkitselt just kui poleks olnudki.

„Teie ei usu? Teie ei usu? Jah? Noh, öelge puhtalt, et ei usu."

„Aga mis sa's arvad: ütlen küll. Ei usu, kogu su jutt oli vale. Et ei ole midagi süüa ega midagi selga panna! Et hing sul, vaesekesel, minemas! Nälja pärast!"

„Noh, ärge siis uskuge," lausus Kolja hooletult, suundudes ukse poole.

„Ei, oota nüüd," peatasin teda, „istusid siin, valetasid mulle, palju aega läks raisku! Nüüd sõidame!"

„Kuhu me sõidame?" kohkus Kolja.

„Sinu juurde, ema poole."

„Noh! Vaata veel! Kuhugi ma ei sõida! Mis ma sõidan?"

„Kuidas, mis sa sõidad? Koju sõidad ju."

„Mul pole sugugi vaja koju saada. Paljugi, mis te tahate."

Sain poisi peale kurjaks:

„Loril olgu lõpp! Ütle aadress! Vaikid? Hüva: istu ja oota!"

Kolja aadressi ei öelnud, vaid istus tugitooli ja jäi vait. Viie minuti pärast ronis ta autosse ja ütles alandlikult, kuhu sõita.

Ta läbis minu ees uue töölisklubi avara õue, rusutult ja norus päi. See oli juba lapselik mure, ja sellest võtsid seetõttu aktiivselt osa nii nina, põsed ja musta kuue varrukad, kui ka muud närvide rahustamise seadised.

Väikeses puhtas toakeses, kus olid kardinad akende ees, lilled ja valge voodi ees pisike kirev ukraina vaip, viskus Kolja jalamaid toolile, pani pea voodile ja kukkus ulguma; pomises midagi arusaamatut, oli kellegi peale pahane, kuid mütsi hoidis kõvasti käes. Ema, noor, kah suuresilmaline ja ümmarapõseline, võttis mütsi ja viis naela otsa, seejärel naeratas mulle:

„Mis ta seal õige tegi? Kas teie tõite ta koju?"

Kolja katkestas hetkeks nuuksumise, et ette jõuda võimalikele minupoolsetele intriigidele:

„Keegi mind ei toonud. Mina ise tõin tema! Muudkui noris mu kallal, et sõidame ja sõidame! Noh, mis siis, olgu lahke!"

Ta viskus uuesti pehmele voodile, kuid nuttis siitpeale, kuidagi ühe poolega, teisega aga kuulas, mis me emaga räägime.

Ex bibl. univ. Tart.

Ema ei erutunud:

„Mitte ei tea, mis mul tuleks temaga teha. Ta polnud niisugune, aga sestsaadik, kui elas mõni aeg venna juures — mul on vend sovhoosi direktoriks Tšernigovi oblastis —, sest ajast see temaga juhtuski. Ärge arvake: ta ei tea isegi, mis talle vaja. Aga õppis sihukese kombe — käib ja käib! Õppis paluma igasugu asju... ja koolist tuli ära, neljandast klassist. Oleks, et õpiks, aga käib ülemuste juurde, tülitab. Ja küsige, mis tal puudub. Söönud ta on, riided seljas, hea voodi, ning meie toit, ma ei ütle, et teab mis, kuid tühja kõhuga ta pole kunagi olnud. Meie võime tuua klubist toitu, valmistame ka kodus priimusel. Nojah, mui-

dugi on direktori pool siiski parem: küla ja sovhoos samal ajal, majapidamine."

Kolja lõpetas nutmise, kuid lesis, pea voodil, tooli all aga kiipas jalaga — oli näha, et mõtles mingite oma asjade üle ja tegi mõttes vastuväiteid ema tagasihoidlikele arvamusile.

Ema oma märkimisväärse optimismiga pani minu imestlema. Tema jutust oli ilmne, et tal on poisiga raske elada, kuid tema meelest on kõik hästi, ta on kõigega rahul.

„Varemini oli halvem: üheksakümmend rubla, mõelge! Nüüd aga saan sada kakskümmend ja hommik on vaba, teenin ühe ja teisega. Õpin kah. Kolme kuu pärast lähen üle raamatukogusse, hakkan saama sada kaheksakümmend."

Ta naeratas, silmis veendunud rahu. Temas polnud pisimatki pinget, midagi seesugust, mis oleks kõnelnud palavikulisest elevusest, poolikust enesekindlusest. Ta oli optimist hinge kaugemateski sügavustes. Ta helge iseloomu taustal paistis poja arutu ja ebasiiras mässamine väga metsikuna. Ent isegi selles mässus ema ei leidnud midagi erilist.

„Las mässab! See on talle kasuks! Ma talle ütlesingi, et kui ei meeldi minu juures — otsi paremat. Tahad koolist ära tulla, tule, ole lahke. Ainult pea meeles, vaat siin, selles toas, ma ei taha kuulda mingeid kõnelusi. Otsi teisi, kes sinuga, lolliga, tahaksid kõnelda. See oli onu juures, kus ta ära rikuti. Seal on iga päev maksuta kino. Aga kust mina kino võtan? Istu, loe raamatut! Pole midagi, mässab end välja! Nüüd hakkas tahtma koloniisse. Sõbrad tal seal, kuidas siis!"

Kolja istus nüüd juba rahulikult toolil ja jälgis tähelepaneliku, sooja pilguga ema elavalt muhelevat miimikat.

Ema märkas tema tähelepanu ja kõngutas pead teeseldud-lahke etteheitega:

„Vaat istub seal, noorhärra! Ema juures tal on paha! Ma ei lausu midagi, otsi paremat, käi mangumas seal..."

Kolja nõjatas pea toolikorjule ja vaatas kavalalt ringi:

„Mis sa, mamma, räägid sihukest juttu? Ma ei mangu hoopiski, nõukogude võimu juures ma ju võin nõuda..."

„Mida?" küsis ema naeratades.

„Seda, mis mulle vaja," vastas ta veelgi kavalamalt.

Ärgem mõistkem kohut, kes selles konfliktis on süüdlane. Kohus on raske asi, kui ei teata kõiki andmeid. Mulle meeldisid võrdselt nii poeg kui ema. Olen suur optimismi austaja ja armastan väga poisse, kes usaldavad sel määral nõukogude võimu, et on kui arust ära ega taha usaldada enam lihast emagi. Sellised poisid teevad palju rumalusi ja põhjustavad meile, vanadele, palju muret, kuid nad on alati veetlevad! Nad naeratavad lahkelt emale, aga meile, bürokraatidele, näitavad tervet kamalutäit vajadusi ja nuruvad:

„Saatke mind koloniisse!"

„Saatke mind lennukooli, tahan saada lenduriks!"

„Ausõna, tahan tööd teha ja õppida!"

Kuid siiski... Siiski ei olnud asi korras nii Kolja kui ka tema ema suhtes. Kuidagi tuli nii, et poja tarvidused kasvasid erilisel määral, mis enam sugugi ei vastanud ema võitlusele, ta saavutustele ja lootustele. Kes on selles süüdi? Muidugi mitte direktorist-onu. Onu juures viibimine ainult andis tõuke Kolja halvasti kasvatatud pretensioonide vormitule kogumile.

Lennukool, kolonii, isegi kino ja hea toit — kõik need on toredad asjad. Loomulikult võib neid taotella iga poiss.

Kuid on täiesti arusaadav, et meil pole õigust lugeda vajadusteks iga vabalt tekkivat soovide rühma. See märgitseks avarate võimaluste andmist igasugustele individuaalsetele tujudele ja selles avaruses on võimalik ainult individuaalne võitlus kõikide kurbade tagajärgedega, mis temast tulenevad. Peamine neist tagajärgedest on isikute äbardumine ja nende lootuste häving. See on maailma vana ajalugu, sest vajaduste kapriisid on vägistajate kapriisid.

Kolja käitumine võib esimesel pilgul paista nõukogude poisi käitumisena, keda ajaloo edasitõttamine sel määral on kaasa tõmmanud, et perekondliku vankri veeremistempo on talle muutunud juba igavaks. Selle juhtumi üldine koloriit on sel määral sümpaatne, et Koljat tahtmatult sooviks abistada ja ta ebamääraseid soove rahuldada. Paljud teevadki nii. Olen näinud palju poisse, keda sedasi on abistatud. Nendest saab harva head nahka. Säärased, nagu Kolja, on kõigepealt vägivallatarvitajad, olgugi kõige pisemal määral. Oma nõudmistega muljuvad nad alguses isa või ema, siis panevad riiklike asutiste esindajaile noa kõrile ja teostavad siin visalt oma joont, võttes abiks kõik, mis käe alla satub — kaebed, pisarad, näitlemise ja jultumuse.

Nii Kolja nõukogulise füsiognoomia kui ka tema lapseliku teesklemise taga peitub kõlbeline tühjus, igasuguse kollektiivse kogemuse puudus, mis kogemusi kaheteistkümneaastaselt igal lapsel peab juba olema. Selline tühjus tekib alati, kui varasest lapseeast peale pole perekonnas ühtlust elus, olustikus, püüetes, kui ei harjuta kollektiivseis reageeringuis. Sellisel juhtumil paisuvad lapse vajadused suureks üksildases fantaasiamängus, millel pole seost teiste inimeste vajadustega. Ainult kollektiivses kogemises võib kasvada kõlbeliselt väärtuslik vajadus. Muidugi, kahe-

teistkümneaastase vajadused ei võta ereda soovi vormi, sest nende juured ei asetse mitte puhta fantaasia vesises mängus, vaid veel ebaselge kollektiivse kogemuse keerulisimas pinnas, lähedaste ja vähem lähedaste inimeste paljude kujude põimumises, inimliku abi ja inimliku puuduse tajumises, sõltuvuse, seose, vastutuse ja paljudes teistes tunnetes.

Seepärast ongi varajasemas lapseeas nii tähtis õieti organiseeritud perekondlik kollektiiv. Koljal sellist kollektiivi ei olnud, oli ainult naabrus oma emaga. Ja kuigi ema oli hea inimene, paljas naabrus temaga ei võinud anda midagi positiivset. Pigemini ümberpöördult: miski pole hädaohtlikum kui passiivne naabriksolemine heale inimesele, sest see on parim keskkond egoismi arenguks. Just sellisel puhul paljud head inimesed laotavadki käsi ja küsivad:

„Kellesse ta küll on läinud?"

Aleša on neljateistkümneaastane. Ta punastus, tõmbus mossi: „Kuidas, võtsite pileti pehmesse vagunisse? Mina pehmes ei sõida!"

Ema silmitseb teda range imestusega:

„Mispärast sa pehmes ei sõida?"

„Aga miks siis mineval aastal sõideti rahvusvahelises? Ja miks nüüd pehmes?"

„Mineval aastal oli rohkem raha..."

„Mis raha?" ütleb Aleša põlglikult. „Raha! Tean küll, milles asi seisab. Lihtsalt seepärast, et sõidan mina. Mind võib ju vedada teab milles!"

Ema ütleb külmalt:

„Arva, mis tahad. Kui pehmes ei meeldi, võib ju üldse sõitmata jätta."

„Kas näed? Kas näed?“ rõõmustus Aleša. „Võin ka sõitmata jätta. Kõigil teil oleks hea meel! Muidugi! Pileti võib ju ka ära müüa. Ikkagi raha!“

Ema kehitab õlgu ja lahkub. Ta peab mõtlema, mis teha edasi selliste neetud küsimustega. Ent Nadja, Aleša vanem õde, pole nii rahulik ega lükka midagi edasi. Nadja mäletab kodusõja ärevust, evakueerimise maršruutide „tepluškasid“, juhuslikke kortereid frondilähedastes linnades, mäletab kokkusurutud hambaid ja palavat võitluskirge, mõru ebakindlust homse päeva suhtes ja vaimustatud usku võidusse.

Nadja silmitseb venda pilkavalt ja Aleša loeb ta kokkuhammustatud huulilt hukkamõistugi. Aleša teab, et hetke pärast õde sööstab ta kallale tütarlapseliku talumatu põlastuse kohutava jõuga. Aleša tõuseb toolilt ja hakkab koguni laulu ümisema — vaat kui rahulik ta on. Aga see kõik on asjatu: lühike vali „järjekordne“ katkestab laulu:

„Ei, sina, kollanokk, seleta mulle, millal sa nende rahvusvahelistega jõudsid ära harjuda?“

Aleša vaatab ringi ja leiab poisikesliku põikleva vastuse:

„Kas ma ütlesin, et olen harjunud! Tunnen lihtsalt huvi. Igaühele on huvitav, saad aru...“

„Aga kõva vaguni vastu sa ei tunne huvi?“

„Tunnen ka kõva vastu, ainult see... hiljemini... järgmine kord... Ja siis... mis see õieti-öelda sinu asi on?“

„On,“ räägib õde tõsiselt, „on minu asi. Esiteks, sul pole õigust kuurorti sõita. Mingit õigust! Oled terve poiss ega ole seda millegagi ära teeninud, mitte millegagi, saad aru, absoluutselt mitte! Misjaoks sääraseid vedada? Misjaoks, ütle?“

Aleša alustab skeptiliselt:

„Vaata, kuhu sõitis! Sinu järgi mul siis pole õigust lõunatki süüa, pole kah ära teeninud..."

Kuid ta saab aru, et strateegiline taganemine on vajalik. Mis õhtul tuleb, seda on raske oletadagi. Nadja on suuteline igasuguseks jõleduseks ja väljavaade kuurorti minna võib lükkuda kaugetele aegadele, mida nimetatakse „täiseaks". Millega tänane sõjakäik lõpeb? Hea, kui ainult kohaliku pioneeride laagriga!

Viieteistkümne minuti pärast tõstab Aleša naljatamisi käed:

„Alistun! Nõustun sõitma kaubarongis. Olge lahke!"

Aleša tarvidus rahvusvahelise vaguni järele ei tekkinud kujutluse mängust, vaid kasvas välja kogemusest, kuid sellest hoolimata mõistavad kõik, et see tarvidus on ühel või teisel määral ebakõlbeline. Ka ema saab aru, kuid ta ei suuda seisukorda muuta.

Mitte iga kogemus pole meie maal kõlbeline kogemus. Meie perekond pole suletud kollektiiv, nagu on kodanlik perekond. Meie perekond moodustab orgaanilise osa nõukogude ühiskonnast ja iga tema katse konstrueerida oma kogemust sõltumatuna ühiskonna kõlbelistest nõuetest viib tingimata ebaproportsioonini, mis kajab nagu hädaohu alarmsignaal.

Ebaproportsioon Aleša perekonnas seisneb selles, et isa või ema tarvidused muutuvad mehaaniliselt ka laste tarvidusteks. Isal need tarvidused tulenevad suurest, vastutusrikkast ja pingelisest tööst, tema töö tähtsusest nõukogude riigis. Alešal aga ei õigusta neid mingi kollektiivne töökogemus, vaid nad on omandatud isa helduse läbi; tema puhul need tarvidused on pisike kink isalt. Põhimõtteliselt on

selline perekond vanim, vana isamonarhia, midagi valgustatud absolutismi taolist.

Meil võib sääraseid perekondi jälgida kui erandeid. Sõnaline nõukogude ideoloogia elab nende juures vanatüübilise kogemusega rahulikult sama katuse all. Sellises perekonnas lapsed harjuvad regulaarselt rahuldama õigustamata vajadusi. Sääraste laste traagiline tulevik on silmanähtav. Nende ees on raske dilemma: kas läbida tarviduste loomuliku kasvu staadium alles täiseas või teha ühiskonna heaks nii suurt ja nii kvalifitseeritud tööd, et pälvida ühiskonna sanktsiooni suurte ja keeruliste vajaduste rahuldamiseks. Viimane tee on võimalik ainult erandjuhtumitel.

Mul on tulnud selles asjas rääkida üksikute seltsimeestega. Mõned neist arutlevad kabuhirmunult:

„Mis siis teha? Kui sõidan perekonnaga kuurorti, pean ma siis teie arvates sõitma ühes, perekond aga teises vagunis?"

Selline kabuhirm tõendab ainult ühte: tahtmatust näha küsimuse sisu, loobumist aktiivsest mõtlemisest, mis loob uut. Rahvusvaheline vagun pole kallim kui laste saatus, aga küsimus ei seisne vagunis. Mingid vigurid ei paranda olukorda, kui perekonnas pole õiget tooni, alatist õiget kogemust. Sõita isaga ükskõik millises vagunis pole üksikjuhul sugugi kahjulik, kui on ilmne, et see on vaid meeldiv juhus, mis tuleneb mitte laste õigusest liigsele komfordile, vaid nende soovist olla isaga koos. Nõukogude perekondlikus kollektiivis leidub hulgaliselt teissuguseid juhtumeid, mil laste tarvidused ei seostu isa teenetega; ka Aleša puhul on siis maksvusel teine loogika.

Kõik see ei tähenda põrmugi, et säärases perekonnas tuleks laste suhtes rakendada mingit erilist dressuuri. Küsimus laheneb vastavalt kogu perekonna stiilile. Ja kui isa

kodanikuna omab õigusi lisakomfordiks, siis perekondliku kollektiivi liikmena peab ta ennast piirama. Mingid tagasihoidlikkuse normid on temalegi kohustuslikud, seda enam, et meie suurte isikute biograafiates leidub alati tagasihoidlikkust:

„Läheme trepist üles. Akende ees on valged lõuendkardinad. Need on Stalini korteri kolm akent. Tibatillukeses eestoas paistab silma pikk soldatisinel, selle kohal müts. Kolm tuba ja söögituba. Sisustatud lihtsalt, nagu viisakas, kuid tagasihoidlikus võõrastemajas. Söögituba on ovaalne, siin kaetakse lõuna — Kremli köögist toodu, või kodune, köögitüdruku poolt valmistatu. Kapitalistlikul maal ei rahulduks keskmine ametnik sellise korteri ja sellise menüüga. Samas mängib väike poiss. Vanem poeg Jaša magab söögitoas — talle tehakse ase diivanile, noorem magab tibatillukeses orvataolises toakeses." (Henri Barbusse.)

Kõlbeline sügavus ja perekondliku kollektiivi kogemuste ühtsus on nõukogude kasvatuse täiesti vältimatu tingimus. See kehtib ühtlaselt nii paremini kui ka halvemini majanduslikult omaga väljatulevate perekondade suhtes.

Meie maal on täisväärtuslik inimene ainult see, kelle vajadused ja soovid on ka kollektivisti vajadusteks ja soovideks. Meie perekond kujundab endast tänulikku instituuti sellise kollektivismi kasvatamiseks.

Kolmas peatükk.

Stepan Denissovitš Vetkin tutvus minuga 1926. aasta suve alguses. Meenutan veel praegugi mingi hämmastusega tema ilmumist: see sarnanes vaenlase väe sissetungiga, mis teostati ootamatult, ilma sõjakuulutuseta.

Tõepoolest küll midagi sõjalist kogu asjas just kui ei olnudki. Stepan Denissovitš tuli minu väikesse ametikabinetti vaikselt ja ujedalt, kummardas kangesti viisakalt, hoides kahe käega mütsi enda ees, ja lausus:

„Kui teil on väga palju tegemist, vabandage tülitamise pärast, mul oleks teile minimaalne palve."

Isegi sõna „minimaalne" juures Stepan Denissovitš ei naeratanud, ta oli tagasihoidlikult tõsine ja pigemini murelik kui sünge.

Ta istus toolile minu vastas ja nüüd võisin ta nägu paremini vaadata. Tal on kenad vurrud, mis katavad suu; vurrude all ta kuidagi eriliselt armsalt prunditas huuli, just nagu imeks midagi — tõeliselt tal ei olnud suus midagi ja seegi liigutus väljendas murelikkust. Stepan Denissovitši ruuge habe hoidus pisut paremale, vist sellepärast, et ta teda parema käega sageli sakutas.

Stepan Denissovitš ütles:

„Jah... näete, milline asi! Ma olen õigupoolest õpetaja, siinsamas lähedal, Motovilovkas..."

„Väga meeldiv. Ametivend, tähendab...“

Kuid Stepan Denissovitš ei toetanud minu elevust. Ta haaras pihku suure salgu oma ruuget habet ja seletas rangelt, pisut kõrvale vaadates:

„Meeldiv — seda ei saa öelda. Muidugi, armastan oma tööd, kuid ütlen otse — ei lähe. See tähendab, metoodiliselt läheb, aga organisatsiooniliselt ei lähe.“

„Milles siis asi seisab?“

„Jah... mitte ka seda, et organisatsiooniliselt, aga võiks öelda, et elu-olu suhtes. Palun teilt praegu tööd... sepatööd.“

Imestusin vaikides. Ta vilksas minu poole ja jätkas veelgi rangemalt, erilise sümpaatse soliidsusega, mis sisendas suurt usaldust tema sõnadesse:

„Ma olen tubli sepp. Tõeline sepp. Isa oli mul ka sepp. Käsitööstuse koolis. Seetõttu minust saigi õpetaja. Noh, nii. Aga teil on siin ikkagi pisike tehas ja hea sepp kulub ära. Peale selle veel õpetaja.“

„Hüva,“ nõustusin mina. „Läheb teil korterit vaja?“

„Kuidas nüüd öelda? Tuba, jah, muidugi, või kaks tuba. Peret mul on tähtsal määral, üsna tähtsal.“

Stepan Denissovitš lutsis huuli ja nihutas end toolil.

„Kooliõpetaja amet on hea asi, aga nisukest perekonda sellega ülal ei pea. Ja peale selle — küla. Lapsed — kuhu nad lähevad?“

„Mitu last teil on?“

Ta vaatas minule otsa ja naeratas esmakordselt. Selles naeratuses nägin lõppeks tõelist Stepan Denissovitši. Ta murelikul näol polnud naeratusega midagi ühist: hambad olid rõõmsad, valged, helkjad. Naeratuse süvenedes paistis Stepan Denissovitš siiramana ja paremana.

„See on minu jaoks kõige raskem küsimine: vastata

otseselt — on häbi, kuid sageli tuleb, saate aru, siiski vastata."

Veel korraks vilksatas ta naeratus ja hääbus siis vurrude taga. Ning selle asemel on jälle pruntis murelikud huuled ja ta pöördus uuesti minust ära:

„Kolmteist. Kolmteist last."

„Kolmteist?!" hüüatasin mina äärmiselt imestudes. „Mis te räägite?!"

Stepan Denissovitš ei lausunud midagi, ainult kehitas end toolil veelgi rahutumalt. Mul hakkas sellest sümpaatsest mehest kangesti kahju. Tundsin äärmist vajadust teda aidata, kuid samal ajal tundsin ka tigedust. Niimoodi tige ollakse alati siis, kui teil silma all keegi toimib ilmselt ettevaatamatult. Kõik need tunded purskusid minule endalegi ootamatus hüüatuses:

„Kurat teab mis! Ja kuidas te siis... ja kuidas see siis juhtus?"

Ta kuulas ära minu ebaşündsa hüüatuse endise väsinud ja mureliku ilmega, mühatades vaid vurru servast:

„Perekonnas võib olla ühest kuni kaheksateistkümne lapseni. Olen lugenud: kaheksateist on olnud. Noh, minu osaks langes kolmteist."

„Kuidas „langes"?"

„Aga miks siis mitte? Kui kord on kuni kaheksateist, tähendab, kusagil peab olema ka kolmteist. Ja vaat minule see langeski."

Rääkisime Stepan Denissovitšiga asja kiiresti kokku. Tublit seppa läks meil tõepoolest tarvis. Stepan Denissovitš arvestas, et sepatööga ta teenib rohkem kui õpetajana, ja meie organisatsioon võis talle neis arvestustes vastu tulla.

Korteriga oli halvem. Suure hädaga sain talle ühe toa

ja selleski tuli ette võtta terve rida ümberkolimisi ja ümberasetusi. Tõsi küll, meie töölised tundsid nii ohtra perekonna vastu sellist huvi, et keegi ei mõelnudki protestida. Laohoidja Pilipenko ütles sel puhul:

„Mina arvan, et see on sigadus. Ruumi, muidugi, talle tuleb teha, endastmõistagi, aga inimesel olgu ikka ka oidu peas ja pidagu rehnungit. Ela, ela, aga vaata ka tagasi. Ütleme, sul on kolm, neli, näed, tuli viies. Noh, vaata siis ometi, sina see ja teine, ning loe järele: viis, tähendab, järgmine tuleks juba kuues. Aga nii, just kui ogar, pole mingit rehnungit!"

Ent seltsimees Tšub, vana riistadehoidja, kellel endal oli just kuus last, tegi selgeks, et lihtne aritmeetika seda küsimust veel ei lahenda.

„No ütles kah: loe üle! Arvad, et ma ei lugenud? Ohoh! Aga mis parata: vaesus! Vaat vaesus on, mis seda kõike teeb! Rikkal on kaks voodit, muudkui magab seal omaette ja puha. Aga kehval on üksainus voodi. Loe kuitahes palju, tema nõuab ikka oma, sa ei saa mitte arugi, kuidas..."

„Loed valesti," vastas laohoidja.

„Seda juhtub, kuidas muidu!" naeris ka Tšub, kes muide armastas alati lõbusat vestlust.

Ümmargune, paks raamatupidaja Põžov kuulas nende juttu soosiva ilmega ja tõi siis ka oma veeringu sääraste fenomenaalsete nähtuste seletamiseks:

„Valesti lugemine on sellisel juhul täiesti võimalik. Peaasi seisab siin lisakoefitsiendis. Kui sul on üks laps, ja teine nii-öelda projekteerimisel, siis on tulemas sajaprotsendiline juurdekasv. Rehkendaja inimene jääbki mõtlema: sada protsenti — see on kõva koefitsient. Noh, aga kui sul on viis, siis kuues, noh, on ju ainult kakskümmend protsenti — päris tühine koefitsient ja inimene viskabki käega, et ükspuha, riskin kahekümne protsendiga!"

Kuulajad rõkkasid naerda. Koefitsientide kummaline mäng veetles eriti Tšubi ja ta nõudis selle teooria otsest rakendamist enese juhtumi suhtes:

„Ai sa kurat! Tähendab, kui siis mul — seitsmendat ette valmistada, mihuke ta siis on, see..."

„Seitsmendat?" Põžov vaatas vaid korraks taevasse ja määras täpselt:

„Käesolevas olukorras koefitsient oleks kuusteist ja kuus kümnendikku."

„Tühi asi!" kõõksus Tšub vaimustunult. „Siin pole enam midagi mõeldagi!"

„Sedasi siis mees jõudiski kolmeteistkümneni?" naeris laohoidja.

„Sedasi ta jõudis," kinnitas raamatupidaja Põžov, „kolmeteistkümnes, see on kaheksa ja kolm kümnendikku protsenti."

„Noh, see pole enam mitte kõne väärtki." Tšub oli viimaste avastuste tõttu sel alal heameelest lausa lämbumas.

Nii rõõmsalt võtsidki kõik Stepan Denissovitši vastu, kui ta teisel korral tuli korterit vaatama. Stepan Denissovitš ei solvunud kellegi üle, ta mõistis, et matemaatika kohustab.

Korterit vaadati hulgakesi. Tuba oli keskmine, nii viiesteist ruutmeetrit. Ta asetses ühes majahütis, mille meie tehas oli saanud veel vanalt režiimilt. Stepan Denissovitš muigutas ja lutsutas tuba vaadeldes ning meenutas nukralt, just kui endamisi:

„Seal mul oli siiski kaks tuba... Noh, pole midagi, kuidagi ikka..."

Mida võisin teha? Oma hämmastuses esitasin Stepan Denissovitšile lolli küsimuse:

„Kas teil... on palju mööblit?"

Vetkin vaatas mulle otsa vaevumärgatava etteheitega:

„Mööbel? Kus siis mina nüüd mööblit?... Pole kuhugi pannagi."

Äkitselt ta naeratas veetlevalt, just nagu selleks, et mulle mu hämmastuses abiks olla:

„Eluta asjade jaoks pole üldse vabu kohti."

Tšub sügas kavalalt oma habetunud lõuga ja vidutas silmi:

„Seesugustes objektiivsetes tingimustes selfsimees ei vaja mööblit, vaid riiuleid, nii nagu minul riistade ruumis. Riiuleid võib teha, kui ülem ei ole selle vastu."

Ta mõõtis silmaga toa kõrgust.

„Kolmekordsed. Neljas lisaks põrandale."

„Ei siia või kolmeteistkümmet mahutada," ütles nukrunud laohoidja Pilipenko. „Mis kubatuur jääb siis veel õhku hingata? Ei jää üldse kubatuuri ja teid endid on ka veel kaks."

Vetkin vaatas kordamisi ühele ja teisele nõuandjale, kuid ta polnud hämmastunud. Vististi ta oli juba ammu arvestanud kõiki puudutatud asjaolusid ja need surunud üldisse operatsiooniplaani. Ta kinnitas oma endist otsust:

„Nii ma siis toon perekonna kümnendal. Ehk saaks kuidagi ka hobust, on ikkagi seda koli ja pisike pere ei jõua jalgsi vaksalist tulla."

„Hobust? Olge lahke, isegi kaks."

„Suur tänu. Kahega on muidugi parem, sellepärast, et... perekond ju ikkagi... kolib."

Kümnendal mail, pühapäeval, toimus Vetkinite perekonna sissesõit meie tehase territooriumile. Tehas asetses linna lähedal, tema jaoks oli tehtud eriline kivitee. Vara hommikul tehase kaks hobust tirisid linna midagi sõidu-

kite taolist, mis osalt meenutasid pikkvankreid, osalt plaanvankreid. Keskpäeval algas teel rahvaliiklemine, nagu ei kunagi varemini. Paarisrahvad tegid niisuguse näo, nagu sooritaksid oma pühapäevast jalutuskäiku, hingaksid värsket õhku ja naudiksid ümbruskonna maastikku.

Kell kaks päeval ilmus protsessioon — ükski teine sõna sellele nähtusele ei passi. Esimese koorma otsas istuv kolmeaastane poiss hoidis peos väikest mängulippu ja see andis rongkäigule veelgi pidulikuma ilme.

Kõige ees liikus kaks koormat. Nendel oli ülekaalus „koli", ainult esimesel istus lipukandja, teise otsas kaks väiksemat last. „Koli" koosnes pisematest asjadest, välja arvatud väheldane kapp, mis oli asetatud esimesele koormale, otse keskele, mis andis kapile mingi rõhutatud pidulikkuse. See oli köögikapp — üks inimkonna kõige õnnelikumaid leiutisi —, kapp, kuid ühel hoobil ka laud. Neil asjadel on alati tore lõhn: neist hõngab soojust, värske leiva lõhna ja lapse õnne. Väikese kapi kõrval paistsid veel silma suur samovar, kaks kompsu raamatuid ja padjapundar. Kõik muu oli tavaline perekonna pisikoli: pihid, vihad, ämber, pajad ja nii edasi.

Tagumise koorma kõrval kõndis tütarlaps, nii aastat seitseteistkümmend, vanas, tuhmunud sitskleidis, palja jalu ja palja päi. Oli näha, et sedasi ta käib alati: olgugi et suvi alles vaevu algas, olid ta juuksed juba tugevasti pleekinud, nägu oli kõvasti päevitunud ja põsed isegi kestendasid. Nägu jättis siiski õige meeldiva mulje, eriti hästivormitud, tõsise suu tõttu. Sinised silmad helkisid selgelt ja rahulikult sirgete, tarkade kulmude all.

Koormate taga kaks poissi, umbes ühesuurused ja ühevanused, kandsid keedupotti, see oli millegagi täidetud ja kaetud pealt triibulise riidehilbuga. Poisid olid nii kolme-

teistkümnesed. Nende järel liikus peenikese pere keskne rühm viiest kuni kaheteistkümne aastani, poisse ja tüdrukuid. Kaks kõige nooremat, põsekad ja vatsakad tüdrukud, käisid ees, üksteisel käest kinni hoides ja oma pisikeste paljaste jalgadega puhastel, soojadel sillutuskividel tiidsasti sibades. Ilme oli neil üsna murelik: kuigi koormad liikusid kiviteel õige aegamisi, oli sellistel jalakäijatel niisugusegi kiirusega raske toime tulla.

Ülejäänud, suuremad poisid, olid ametis, igaühel midagi käe otsas või õlal, kel peegel, kel raamipundar, kõige vanem kandis grammofonitoru.

Kogu see jõuk jättis mulle ootamatult meeldiva mulje: pead olid kõigil masinaga pöetud, päevitunud nukikesed paistsid olevat puhtad, isegi paljad jalad olid kaetud ainult tänase tolmuga. Vöösid polnud kellelgi, kuid sitssärkide kaelused olid korralikult nööbitud, kusagil polnud midagi rebenenut ja ainult torukandja põlve otsas välkus paik. Eriti meeldis aga mulle see, et ühelgi rongkäigust osavõtjal polnud ebasümpaatset või eemaletõukavat ilmet: ei mingeid kärni, mingeid muhke, mingeid vaimse arenematuse tunnuseid. Nad vaatlesid meid rahulikult, ei hämmastunud, kuid ei vahtinud ka ükskõikselt, rääkisid ainiti omavahel, tasandamata häält, kuid oma vabadusega ka mitte braveerides.

Kuulsin mõned sõnad sellisest jutuajamisest:

„...Siin on kuiv koht. Ja vaat siin on pajusid."

„Sellest saab korve teha."

„Taat teeb kindlasti!"

Taat ise, kogu tolle armee looja ja juhataja, käis kõige taga ja kandis hoolikalt grammofonikasti. Tema kõrval, lasknud mustadelt juustelt langeda helekollasel rätil, astus tähtsalt kena priske naine ja naeratas meile suurte niiskete sil-

madega. Meist möödumisel levis Stepan Denissovitši näol ta oivaline muhelus ja ta kergitas mütsi:

„Tulime! Tehke, mis tahate, tulime! Teie rahval, näe, on suud ammuli! Ja see siin on minu naine, mul on au: Anna Semenovna!"

Anna Semenovna kummardas kombekalt pead ja ulatas käe, vilksas siis oma mustade silmadega ümbersõõri ja ütles soliidse, madala kontr-aldiga:

„Millega tal kõik asja: suud ammuli! Harjuvad ära! Oleksid vaid head inimesed, mitte kurjad."

Sel momendil toimus vastutulnute hulgas liiklemine. Riistnik Tšubi naine, lai ja tähtis naisterahvas, kes rongkäiku seni oli vaadelnud kokkusurutud huuli, laotas käed ja hüüdis:

„Oh sa heldeke! Oh sa jumal küll! Nõnda väikesekesed ja lähevad jalgsi! Vaksalist saadik jalgsi, naljaasi vist!"

Ta ruttas ühe juurde ja haaras ta sülle. Väike tüdruk pistis ta õla tagant välja samasuguse murelik-asjaliku nukikese, nagu tal oli varemini, ja vahtis oma siniste pärani silmadega maailma. Kohe võeti ka teine väike kellegi poolt kukile. Vastutulnud segunesid rongkäiguga. Vetkinite juurde astus raamatupidaja Põžov ja lausus kätt sirutades:

„Palju õnne tuleku puhul! Ja peaasi, ärge pelgama lööge! Teate, nii on õige: kaadrid!"

Suvist aega kasutades otsustas Stepan Denissovitš oma väe põhiosa paigutada värske õhu kätte. Selleks ta ehitas oma majahüti kõrvale midagi verandataolist. Meie õuel oli selle jaoks igal pool palju äravisatud materjali: laua- ja liistuotsi, puukaste. Kasutades minu luba määras Stepan Denissovitš tolle materjali kohaletoimetamiseks oma armee reservjõud, kuna peavägi asus tegevusse ehituse enese juures.

Vetkinite pere polnud veel saabunud, kui mind juba huvitas tähtis pedagoogiline küsimus: ons selles peres mingit organisatsioonilist struktuuri või kujutab ta endast niiöelda amorfset massi?

Küsisin seda Stepan Denissovitšilt otseselt, kui ta asjatoimetuse pärast tuli minu juurde.

Vetkin ei imestunud minu küsimuse üle, vaid naeratas heakskiitvalt:

„Teil on õigus, see on väga tähtis küsimus, see struktuur, nagu te ütlete. Muidugi, struktuur on, kuigi see on raske küsimus. Siin võivad pähe tulla igasugu väärad põhimõtted..."

„Näiteks?"

„Laske ma seletan. Võib, ütleme, vanuse järgi, siis on töö seisukohalt hästi, kuid kasvatuse seisukohalt pole õige, pisemad võivad minna metsikuks. Selles asjas tuleb teha mitmel viisil. Majapidamise jaoks on nad mul peamises brigaadis neljakesi: Vanka, Vitka, Semen ja jälle Vanjuša. Vanem Vanka on viieteistkümnene, Vanjuša üheksane, aga terane teine, võib teha üht ja teist."

„Kuidas teil siis juhtus, et on kaks Vanjat?"

„Sassi läks. Vanem on õige Vanja, armastan seda nime, ehk nüüd küll on moes need Igorid ja Olegid. Noh, ja teine sündis kuueteistkümnendal aastal, sõda ja puha. Mina kui koolmeister olin vabastatud, kuid kurat saagu neist aru, vedasid mindki sõjaväeülema manu ja hoidsid seal kaks nädalat. Noh, ja mul naine tõi parajasti tol ajal. Askeldused, puudus, ärritus, ja vaderid sattusid kah mühakad, maa asi! Batjuškal oli nähtavasti kiire, vaatas pühakutesse, et mihukest neist? Ivan-marter. Noh, ja siis selle pühakuga sulpsti vette ja nii see jäigi. Aga ega ta nii kole olegi, võib-olla pärastpoole hakkavad segi ajama, aga

praegu pole midagi: üks on Vanka, teine Vanjuša, nad juba teavad. Vanka on valget verd, Vanjuša aga musta, ema moodi."

„Ah teil on siis majapidamise brigaad?"

„Ja kuidas veel! Majapidamise, jah. Käivad koolis, ja kui kodus on midagi teha, siis tehakse koos. Neist tulevad tööinimesed. Pealegi veel, et poisid. Vaat ongi teile struktuur. Siis on veel brigaad, eh-eh! Vaska, kaheksa-aastane, läheb sügisel kooli, jõudmas vanemate kilda, aga seni kõnnib niisama. Peale tema on Ljuba, seitse aastakest, ja Kolka, kuuene. Majapidamises neist suurt asja pole, aga siiski õpivad, midagi tuua või viia, kooperatiivi joosta. Oskavad lugeda ja arvutada kahekümne piirides rahuldavalt."

„Need on nemad, kes tassivad praegu materjali."

„Nemad, jah. Vaska, Ljuba ja Kolka, nende asi see on. Noh, ja nendest allapoole, see muidugi on puha pisivärk: Marusja on ainult viiene ja teised veelgi väiksemad: Vera ja Griška. Aga Katja ja Petka on kõige tillemad — kaksikud, ilmusid alles ülemineval aastal."

„Tütar on kõige vanem?"

„Oksana, kuidas siis! Oksana on väljaspool võistlust. Esiteks, juba mehelemineja, teiseks — oskab kõike ja ega majatalitustes vist jää emale alla. See on eri paragraaf ja siin vaja mõelda. Oksanast tuleb tubli inimene, tahab õppida töölisfakulteedis. Eks ma vaata sügisel."

Vanema Vanka esimene brigaad töötas väsimatult veranda ehitamisel. Stepan Denissovitš ise aitas brigaadi vähe, sest ta oli meie sepikojas juba tööle asunud ja alles kella nelja järel hakkas ta sassis pea paistma veranda valmis sõrestiku kohal, juureldes kõige rohkem katuse konstruktsiooni asja. Kuid isegi neil õhtustel tundidel kuulus kor-

raldav võim Vankale. Kord minu juuresolekul ta ütles isale:

„Ära sinna roni. Teeme hommikul ise. Sina muretse parem naelu. Nendest naeltest ei jätku."

Brigaadil olid tarvitada vaid need naelad, mida Vanjuša noorem vanadest laudadest välja kiskus. Selle töö kallal ta istus terved päevad, tal olid kasutada tangid ja eriline haamer kitsa kaheharulise ninaga. Vanjuša produktsioon „limiteeris" ehituse ja Vanka vanem andis materjali kandvale reservile käsu:

„Ärge pilduge, kuidas juhtub. Kui on nael sees, viige Vanjuša kätte, aga ilma naelata andke mulle."

Reservi ülem, kaheksa-aastane Vaska, laubakas, jässakas ja tõsine meesterahvas, ei läinud siiski sellele, et materjalidega varustamise tööd muuta keerulisemaks, vaid ta mobiliseeris „pudi-padi" esindaja, viieaastase Marusja, kes oli erakordselt rõõmus ja punapõseline olend. Marusja silmitses uudishimukalt iga üksikut lauaotsa, tikkus iga kahtlase täpi kallale ja pani siis laua kas ühele või teisele poole, prunnitades seejuures oma niigi prunnakaid põsekesi. Tööd tehes rääkis ta ise õrnalt:

„Naelaga... Ilma naelata... Naelaga... Kolm naela... Ja see... ilma naelata... Ja see... naelaga."

Ainult aeg-ajalt vaatas ta ehmunult mõnd kahtlast traadijuppi laua küljes ja tatsas murelikult Vanka või Vitka manu traagilise küsimusega:

„Kas see on kah nael? Või see teine? See on raat? Mis raat? Seda ei ole vaja naelaga?"

Noored Vetkinid üllatasid ümbruskonda oma imeväärselt rahulikkude iseloomudega. Selles täistuubitud perekonnas polnud nuttu peaaegu kuuldagi. Ka noorimad Vet-

kinid, kaksikud Katja ja Petka, ei andnud iialgi sääraseid kõrvulukustavaid kontserte, nagu neid juhtus näiteks Tšubi perekonnas. Tšubi lapsed olid rõõmsad, sõjakad, õige liikuvad ja ettevõtlikud. Nad mängisid palju, olid kogu meie õue lastepere organisaatoriteks, tegid palju koerust ja pidasid lusti, nende hääl kostis kord siit, kord sealt õueotsast. Õige sageli need hääled omandasid ilmsesti minoorse iseloomu, mõnikord aga võtsid visa ja tigeda karjumise kuju, tänitamistega, solvamistega ja ootamatute kõrgendustega, mis arenesid röökimisteks nagu tapanoa all. Tšubide isatemat võitlesid igati selliste liialduste vastu, kisendasid ise, sõimasid ja isegi needsid oma järelkasvu; väga ekspressiivsetel juhtudel aga kahmisid laksatada ja tutistada ning muulgi vahenditul viisil mõju avaldada. Selline kujundis andis Tšubide perekonnale tihti klassikalise tragöödia iseloomu „Richard III" vaimus, mis näidendis, nagu teada, hukatakse lapsi puntraviisi. Tegelikult muidugi mingit traagikat ei olnud.

Noored Tšubi võsud, kui olid hääle kähedaks karjunud ja kõik saanud, mis nad pedagoogiliste kommete kohaselt pidid saama, pühkisid pisarad ära ja unustasid jalamaid kõik solvamised ja pahandused, selle hulgas ka omad nõudmised, mis olid olnud konflikti otseseks põhjuseks. Ning siis mindi rõõmsal ilmel jätkama oma õnnelikku lapseelu õue teises otsas. Vanad Tšubid samuti ei muretsenud. Ümberpöördult, teadvus täidetud vanematekohustustest kõrgendas nende elutegevust, mis oli vajalik nende ees seisvate perekondlike ülesannete lahendamiseks.

Vetkinite juures polnud midagi sellelaadilist. Isegi Katja ja Petja piirdusid ka kõige pessimistlikumatel juhtumitel vaid põgusa nuuksatusega, millel oli rohkem sümboolne tähendus. Vetkinite suguvõsa vanemad elemendid ei nuuk-

satanudki kunagi. Selle pere konfliktid ei kandunud avalikule areenile ja võib-olla neid konflikte polnudki.

Meie tehase seltskond pööras juba varakult tähelepanu sellele Vetkinite iseärasusele, kõik püüdsid seda kuidagi seletada. Ükski ei maininud seejuures vanemate pedagoogilist talenti.

Tšub rääkis:

„Sihukesed iseloomud juba. See on loodud. Ja ega selles midagi head olegi, kui nii üldiselt vaadata. Inimene peab oskama kõike. Mis inimene sellest saab, kellele kõik on üks s... puha. Inimene, kui tuleb nii, peab kisendama, süda peab olema. Lapse seisukorras tuleb ka nutta, nii on kord ja kohus: elus inimene ju, mitte nukk. Oma taadi juures ma olin esimene skandalist, ja tõsi, sain vahel arssinaga, teinekord ka rusikaga. Aga nüüd elan ilma skandaalideta, kui aga mõni lähedale kipub, noh, eks siis või minagi kärgatada, ja kuidas siis muidu?"

Raamatupidaja Põžov oli teisel arvamusel:

„Mitte selles ei seisa asi, seltsimees Tšub, mitte iseloomus, vaid majanduslikus baasis. Kui sul on üks või kaks, näevad midagi — anna! Et anna seda! Et anna toda! Noh, tüütab ära, ei saa! Tõuseb kisa, muidugi, sest varemini anti ja nüüd ei anta. Aga Vetkinil on kolmteist, keera kuidas tahad, niikuinii on alati puudus ja defitsiit. Siin ei tule kellelgi pähegi kisada, et: anna! Kuidas sa „annad"? Kust sa „annad"? Imestlen juba niigi, et kuidas see Stepan Denissovitš tuleb toime ilma arvepidajata. Siin kõik, mis läheb ühisesse katlasse, mõtle ja mõtle, et mitu grammi tuleb isiku peale, ja egas saa veel lihtsalt jagada, vaid diferentsiaalmeetodi järgi, vanemale niipalju, väiksemale teisiti. Vaat mispärast iseloomud on rahulikud: igaüks istub ja ootab oma osa, kisa ei aita niikuinii."

„Noh, seda te arutasite nüüd küll teaduslikult, aga nii see asi ei ole," väitis Tšub. „Mul kah kuus tükki. Katsu mistahes meetodiga, nagunii tuleb nina kohta ikka vähe. Aga siiski, lõugab, saad aru, tõmba või puuga pähe: muudkui anna. Ja tagajärg on nii: kes rohkem kisab, sellele rohkem antaksegi. Aga kui ei jõua kätte kisada, võtab teiselt vägisi. Mul Volodka on sihuke agar."

Vetkin kuulas neid filosoofilisi uudiseid üleoleku tagasihoidliku naeratusega ja vastas niimoodi:

„Kui inimene on agar, siis on veel küsitav, ons vaja või mitte. Üks agar kargab teise agara kallale, kahmavad noad või lihtsalt vastu vahtimist! Kamp peab hea olema, siis saab kõigega hakkama, aga seal „agar"! Et aga lapsed nutavad ja karjuvad, see on lihtsalt närvidest. Arvate, et ainult teil on närvid? Neil on kah. Pealtnäha hea poiss, lustakas ja puha, aga tõeliselt tal närvid võivad olla rikutud, nagu mõnel proual või preilil. Sestap kisendabki. Kui tal aga juba esimesest aastast närve mitte rikkuda, mis asja ta siis kisendab?"

„Minu omadel närvid?" üllatus Tšub. „Tohoh!"

„Mis „tohoh"?" ütles Vetkin ja sikutas vurrusid, varjates peoga muhelust. „Sul endalgi närvid mokas."

Pere varustamine toiduga oli Vetkinil raske.

Tõsi, eraldasime tema jaoks suure tüki juurviljaaiast ja Anna Semenovna ning Oksana asusid seal peatselt tööle. Aitasime Vetkinit veel ühe kui teisega: hobuse, adra, seemne ja — mis eriti tähtis — kartulitega. Kuid esialgu nõudis aed ainult vaeva ja kulusid.

Stepan Denissovitš ei kaevelnud, kuid ei varjanud ka oma seisukorda:

„Tuju ma ei kaota. Praegu on leib peaasi. Alguse

kohta, kui on leiba, on hästi. Aga siiski: minimaalselt — pool puuda leiba, see tähendab, viissada grammi sööja kohta — õigusepärast isegi vähevõitu. Iga päev pool puuda!"

Me kõik mõistsime, et Vetkinitel on vaja mao tarkust. Seda tarkust Vetkin ise realiseeris töö juures. Ta oli tõepoolest hea sepp, õpetaja kultuur oli talle selles suhtes tublisti abiks. Ta teenistus oli seepärast tunduvalt kõrgem meie tööliste keskmisest tasust.

Kuid ma olin väga imestunud, kui minu ettepanekule õhtuse ületunnitöö asjus Vetkin vastas:

„Kui on tehase pärast vaja, ma ei ütle ära — see on iseasi. Noh, aga kui on nii, et just kui minu aitamiseks, siis seda ei ole vaja teha, sest niisuguse põhimõttega võib asju tublisti sassi ajada."

Ta muiatas hämmastunult, siis aga ei suutnud naeratust enam varjata, kuigi kõigest väest katsus seda tihedate vurrude taha tuupida — mis märgitses, et ta tundis mingit piinlikkust.

„Inimene peab töötama seitse tundi, kui aga rohkem, siis tähendab, et amortisatsioon pole õige. Ma ei saa aru sellest, et muretsesid lapsi ja nüüd sure maha. Vaat on niisugune putukas, või, olen unustanud, liblikas, kes elab ühe päeva. Munes munad ja — hüvasti: muud tal pole enam midagi teha. Võib-olla liblikal on õige niimoodi, sest tal pole tõepoolest midagi teha, kuid inimesel on palju tegemist. Mina, vaat, tahan näha, kuidas nõukogude võim areneb, ja kuidas möödume neist... igasugustest Fordidest ja Edisonidest. Ja jaapanlased ja Dneprostroi ja mis kõik veel! Seitse tundi sepatööd pole mulle kerge."

„Kuid ütlesite just praegu," vastasin mina, „et kui oleks vaja tehase pärast..."

„See on iseasi. Tehasel on vaja — ja kõik. Aga minu lastel ei ole vaja? Neil on vaja, et neil oleks inimese moodi isa, mitte aga nii, nagu olen näinud, et mitte inimene, vaid lihtsalt hobune: vaade tuim, selg küürus, närvid läinud kus kurat, ja hinge on niipalju, et mahub varblase hänna peale. Tuleb küsida, et milleks niisugune isa? Leiva mõttes ainult. Sihukesel isal on parem otsekohe hauda pugeda, lapsi toidab riikki — leiba ta ei keela. Olen näinud niisuguseid isasid: sikutab üle jõu, ei taipa midagi, — jääb siruli, lõpeb ära ning lapsed on orvud; ja kui mitte orvud, siis idioodid, sest perekonnas peab olema ka rõõmu, mitte aga ainult kurbust. Ja inimesed söandavad veel kiideldagi: et vaata, andsin kõik lastele! Noh, oled loll, andsid küll kõik, aga lapsed ei saanud siiski mitte kui midagi. Mul ei ole küll rikkalikku toitu, selle eest on aga perekonnas seltsi, ise olen terve, ema rõõmus ja hing on igaühel."

Tunnustan, et tol korral Stepan Denissovitši arutlused mitte et ei meeldinud mulle, vaid langesid kuidagi ebasoodsale pinnale. Loogiliselt oli raske temaga mitte nõustuda, kuid raske oli ka kujutella piirjoont, mis eraldaks säärase filosoofia egoismist või lihtsast laiskusest. Olin harjunud arvama, et kohusetunne on vaid siis tõeline ja kõlbeliselt kõrge, kui ta pole väga lähedas suguluses aritmeetikaga või apteegikaaluga.

Tahtsin lähemalt näha, kuidas kogu see teooria näeb välja Stepan Denissovitši praktilisel joonel. Kuid Vetkinite poole minekuks mul ei sattunud olema parajat aega, seda enam, et nende seisukord järk-järgult paranes. Vetkini hüti teisel poolel elas kaks tehasetüdrukut. Nad loovutasid endi algatusel oma toa Vetkinitele ja kolisid ise sõbratari juurde teise majakesse. Stepan hakkas oma eluaset asjalikult ümber organiseerima.

Olime kord, juba augustikuus, riistnik Tšubiga jalgsi linna minemas. Kulgesime kitsast, kõrget jalgrada noores tammevõsastikus. Tšub rääkis teistest, nagu see oli tema komme:

„Vetkin saatis poja eksamile — vanema Vanka. Hakkab elama onu juures linnas. Praegugi seal. Anna mulle ka säärane onu, mitte et ainult kolmteist, vaid tervelt kolmkümmend last teen valmis. Inimestel veab mitut moodi: ühel hea pea, teisel ilus habe, kolmandal — onu!"

„Mis asjamees see onu siis on?"

„Ohoo, mitte onu, vaid kullatükk! GRK esimees, naljaasi vist! Neli tuba, klaver, sohvad, noh, manufaktuuri igasugust, toitu nagu keisril."

„Varastab või?"

„Mis varastab? Ostab, hee! Oma poodidest saab ju alati osta. Kui mul oleksid, ütleme, omad kauplused, kas ma ei ostaks? Nep'iks hüütakse. On NEP-id, on aga ka HEP-id ja HAP-id[1]. HAP-i korral jätkub nõolegi. Aga küsige Stepan Denissovitšilt, et miks ta end onu juurde sättis? Noh, eks pannud Vanka meie käitisekooli. Aga ei, vaja onu juurde, sest seal on ju too NEP."

Sel momendil ilmusid samal kõveral teerajal tammevõsa tagant nähtavale Stepan Denissovitš ja Vanka. Vanka lentsis isa järel, nähvis vitsaga noorte puude tüvesid ja omas sellist keerukat ilmet, nagu on ainult poisikestel, kui nad lugupidamisest ja armastusest vanemate inimeste vastu alistuvad nende otsustele, kuid südame põhjas seisavad kindlasti mingil omal põhimõttelisel positsioonil. See on selgesti näha vaevumärgatavast, kuid siiski visast ja iroonilisest muigest ja sama iroonia kergest kaest kurbades silmades.

[1] Sõnade mäng: HAP (sõnast hapat) = käppama, üle lööma. Tõlkija m.

„Said läbi?“ hüüdis Tšub juba kaugelt. Stepan Denissovitš ei naeratanudki, vaatas vihaselt tagasi poja poole ja meist möödudes turtsas külmalt:

„Läbi sai.“

Siis aga seisatas äkitselt ja ütles maha vahtides:

„Olete kuulnud aadlikuuhkusest? Olge lahke, vaat siin on teile aadlikuuhkust!“

Vetkin osutas pisut teatraalse žestiga Vankale. Seesinane aadliseisuse esindaja hoidis ühes käes kingi, teises aga keppi, millega kriipis maad oma paljaste jalgade man, silmitsedes kriibitud kohta oma endise keeruka vaatega, mis koosnes kahest kiirest: üks murelik ja norgunud, teine kaval ja tige. Viimane kiir võib-olla peegeldaski tingimata aadlilikku mõtet.

Stepan Denissovitš katsus Vankat oma vihase pilguga läbi puurida, kuid ei suutnud. Vanka osutus kõvaks, nagu pukspuu. Siis pöördus Stepan Denissovitš meie poole ja kaebas poja üle:

„Õunad! Õunu ta tunnustab, kui tassib neid sovhoosi aiast. On nad aga inimese juures laual, siis ta neid ei tunnusta!“

Nii vihastavat suhtumist õuntesse ei saa ju kirjeldada muidugi mitte mingisuguste sõnadega ja Stepan Denissovitš suunas uuesti pilgu Vankale.

Vanka tegi peaga ebamäärase liigutuse, kõngutades seda mitmes suunas, ja ütles:

„Kas ainult õunad? Mitte õuntes ei seisa asi, vaid üldse... mina seal ei ela.“

Stepan Denissovitš käändus uuesti meie poole, et rõhutada Vanka raiskuläinud sõnade iseloomu, kuid Vanka jätkas:

„Misjaoks mulle need nende õunad? Ja kompvekid? Ja see... balõkk[1]."

Korraga pursatas Vanka naerma ja käänas siis punaseks läinud näo kõrvale, sosistades mõnevõrra hämmastunult:

„Balõkk..."

Mälestus tollest delikatessist ei lõbustanud Vankat kauaks, pealegi see oli olnud sarkasmi kibe naer. Ta pööras meie ette selle sarkasmi tõsise külje ja ütles tõeliselt hukkamõistva ilmega:

„Meil kodus midagi säärast ei ole ja ma ei taha! Ei taha — ja kõik!"

Paistis, et nendes sõnades peitus lõplik kinnitus, sest öelnud selle, ajas Vanka selja sirgeks ja lõi kepiga tugevasti vastu jalga, just nagu poleks see lihtne malk, vaid stekk — ja vaatas isa otsa. Sel hetkel oli Vanka ilmes tõeliselt midagi aristokraatlikku.

Stepan Denissovitš nagu sooritas midagi parema vurru all, just kui oleks hakanud muhatama, kuid loobus siis sellest plaanist ja lausus halvustavalt:

„Vaat kui uhke! Mõtle ometi!"

Pöördus siis järsku ümber ja hakkas tehase poole sammuma. Vanka vilksas kiire pilgu meile näkku, just kui oleks tahtnud neid tabada kuriteo kohalt, ja järgnes rahulikult taadile.

Tšub vaatas eemalduvale poisile soojalt järele, köhatas ja kobas taskust mahorkat. Silus kortsunud vilkapaberit kaua aega sõrmedega, puistas ja kohendas kaua tubakat ning vaatas üha mõtlikult sinnapoole, kuhu kadus Vanka. Alles siis, kui oli keelega niiskeks tehtud vilka kokku keeranud,

---

[1] Soolatud tuurakala seljaliha. Tõlkija m.

vilka suhu pistnud ja määrdinud kuue sügavas taskus sorima hakanud, ütles ta kähedalt:

„Ja-ah, poisike... Aga mida ütlete: oli see õieti või mitte?"

„Arvan, et õieti."

„Õieti?"

Tšub hakkas nüüd tikke otsima teisest kuuetaskust, siis püksitaskust, seejärel kusagilt voodri vahelt, ja naeratas:

„Kogu see otsustamine läheb maailmas nii kergesti. Ütlesite kohe: õieti. Aga võib-olla ei ole õieti. Näed, tikkegi ei leia enne üles, kui oled endal kõik küljed läbi kraapinud, aga siin on sulle elu, elu tõde! Kuidas siis nii, et õieti? Teil on hea rääkida, aga Vetkinil on neid kolmteist. Ons sel paljasjalgsel õigus kohevile minna? Õunad, balõkk, vaata veel! Aga kui taadil ei jätku kartuleidki?"

„Pidage, Tšub, teie just enne seda mõistsite hukka Vetkinit..."

„Mõistsin hukka, miks siis mitte! Mis siin siis head on. Too onu on igavene krants, aga Vetkin litsub ennast lähedale."

„Ja siis?"

„See on juba teine asi. Norimine on vanamehe kallal, aga mis on poisil asja? Poiss peab aru saama, et isal on raske, et isa mõtleb, kuidas oleks parem. Tikud sain ikkagi kätte, vaata, kuhu olid roninud! Nüüd see lastepere on läinud sihukeseks, et kõik muudkui ise, et teeb ise ja aru saab ise, kuid sina kanna nende eest vastutust."

Vanka surus läbi oma tahtmise ja astus meie tehasekooli. Linnaonu jäeti niimoodi potentsiaalsesse seisundisse.

Kirjeldatud sündmus huvitas mind mitmes suhtes. Tahtsin näha lähemalt Vanka natuuri kogu motiivistikku, vaja oli selgitada ka sellise natuuri saamiskäiku. Meiesugustele, pedagoogidele, on too teine küsimus niivõrra tähtis, et mul polnud häbi mõnda asja juurde õppida sellises kodukootud pedagoogilises organisatsioonis, nagu seda oli Vetkinite perekond. Seejuures mulle ei võinud pähe turgatada, et Vanka natuur on selliseks loodud, et ta pole hea kasvatustöö tulemus.

Meie nõndanimetatud laias publikus on tugevasti levinud teadmine, et Lombroso teooria on ekslik, et hea kasvatus võib igasugusest toormaterjalist kujundada huvitava ja terve iseloomu.

See on õige ja sümpaatne veendumus, kuid paraku ta ei anna meie juures alati tegelikke tulemusi. Sellepärast, et suur osa meie pedagoogidest avaldab Lombroso suhtes halvustust ainult teoreetilistes vestlustes, referaatides ja kõnedes, vaidlustel ja konverentsidel. Neil puhkudel väljendutakse resoluutselt Lombroso vastu, kuid tegelikult, argipäeva praktilises õhustikus need Lombroso vastased ei oska iseloomu kujundamisel töötada täpselt ja otstarbekalt; rasketel juhtumitel kalduvad nad alati tasahiljukesi ära aurama, jättes looduslikule toormaterjalile ta esialgse kuju.

See joon pani alguse paljudele lobisevatele kirjutustele ja teooriatele. Siit sai alguse ka pedoloogia, ja, nupuka mittevastupanu korras, vaba kasvatuse teooria, ning mis veelgi loomulikum — siit tulenesid ka tavalised kätepesemised elus, samade jäsemete taeva poole tõstmine ja samade jäsemete tõrjuv viipamine, saadetuna tavalistest sõnakestest:

„Kole poiss!“

„Lootusetu tüüp!“

„Oleme jõuetud!“

„Parandamatu!“

„Heitsime temale käega!“

„Vajab erirežiimi!“

Pedoloogia häving ja „vaba kasvatuse“ läbikukkumine kogu rahva ees toimus meie silma all. Kuid see tegi ebamenukate pedagoogide asja veelgi raskemaks, sest nüüd ei saa ühegi teoretiseeringuga katta kinni nende pedagoogilist võimetust ja — kui rääkida otseselt ja ilma reveranssideta — nende tohutut laiskust.

Lombrosot võib porri vajutada ainult ühel viisil — suure praktilise tööga iseloomu kasvatamisel. Ja see töö pole sugugi nii kerge, see nõuab pingutust, kannatust ja visadust. Kuid paljud meie tegelased mõtlevad puhtsüdamlikult, et kui lüüa pisut võidutantsu mahalöödud Lombroso kohal ja lausuda mõned needused, on nende kohus täidetud.

Kogu see „praktiline“ kurbus ei koosne, muide, ainult laiskusest. Enamasti on siin tõeline siiras ja salajane veendumus, et, tõepoolest, kui inimene on sündinud bandiidina, siis bandiidina ta kärvabki, et küürakat arstib ainult haud, et käbi ei kuku kännust kaugele.

Mul on lõpmatu, kõhklematu ja kindel usk kasvatustöö piiramata jõusse, eriti Nõukogude Liidu ühiskondlikkudes tingimustes. Ma ei tunne ainsatki juhtumit, kus täisväärtuslik karakter oleks kujunenud väljaspool tervet kasvatuslikku keskkonda, või ümberpöördult, kus õige kasvatusliku töö puhul oleks tulemuseks olnud rikutud karakter. Ja seepärast ma ei kahelnud, et Vanka loomuse õilsus juhib mind ta loomulikule allikale — sügava ja mõistliku perekondliku pedagoogika juurde.

Aga Vanka vanemaga ma tegin juttu esimesel parajal juhusel. See oli samas metsas, kuid nüüd üsna sügaval, kaugel linna viivatest looklevatest teerajakestest. Puhkepäeval hulkusin seal niisama, meelitatuna võimalusest olla üksi ja mõelda mitmesuguste eluliste küsimuste üle. Vanka korjas seeni. Stepan Denissovitš oli mulle juba varemini rääkinud:

„Seened, see on hästi mõeldud. Kui inimesel ei ole raha, võib minna ja korjata seeni. Hea asi toidujätkuks ja muidu. Marjadega — sama lugu. Nõges kah, aga ainult noorelt."

Vanka kõndis metsa mööda suure korviga ja korjas seeni, võiseeni. Korvil oli juba kuhi peal, niiske ja isuäratav, ning Vanka oli teinud särgisiilust midagi kotitaolist ja pani sinna viimaseid eksemplare. Ta teretas ja ütles:

„Taat armastab hirmsasti seeni. Mõlemaid, küpsetatuid ja soolatuid. Ainult et siin ei ole pilvikuid, pilvikuid ta armastab kõige rohkem."

Istusin kännule suitsetama. Vanka võttis platsi murul, minu vastas, ja pani seenekorvi puu juurele. Küsisin otseselt:

„Vanja, mind huvitab üks küsimus. Sa keeldusid uhkuse pärast elamast onu juures. Kas isa ütles õieti, on see nii?"

„Mitte uhkuse pärast," vastas Vanja ja vaatas mulle oma selgete rahulikkude siniste silmadega. „Mis seal uhkusest? Lihtsalt ei taha, milleks mulle see onu?"

„Kuid onu juures on parem? Ja kodus oleks ka kergem."

Ütlesin ja tundsin sedamaid südametunnistuspiina, isegi naeratasin süüdlaselt, kuid Vanka silmasina jäi endiselt rahulikuks.

„Tõsi ta on, et taadil on raske, ainult et... milleks siis meil laiali minna? Pärast on veel raskem."

Arvatavasti sel hetkel mu nägu omandas mingi eriti rumala ilme, sest Vanka puhkes rõõmsasti naerma, isegi ta paljad jalad hüplesid pilkavalt murul.

„Mis te arvate? Milleks teie arust taat minu onu juurde saatis? Arvate, sellepärast, et meid vähem jääks? E-ei! Taat on meil sihuke kaval... kohe nagu see... nagu kärbes! Temap see tahtis, et mul oleks parem! Näete, missugune ta on!"

„Kuid sinul oleks hõlpsam ja temal oleks hõlpsam," punnisin mina edasi.

„E-ei," jätkas Vanja endiselt lustakalt. „Mis see talle, üks inimene? Temale pole see midagi. Ja nüüd ma teenin käitiskoolis oma kakskümmend kaheksa rubla, näete. Minu pärast tahtis."

„Sina aga loobusid paremast?"

„Ah, mis paremast," ütles Vanja juba tõsiselt. „Aga kas see on hästi — taat maha jätta? Hästi, jah? Ja pole seal midagi paremat, halvem puha. Seal ainult süüakse, noh, ja kõik. Aga meil kodus on etem. Kui istutakse lauda — ohoi! Lõbus! Ja taat meil on lõbus, ema kah! Meil muidugi ei ole balõkki. Aga kuidas teie arvates, kas balõkk on hea?"

„On."

„Oh, mõni hea! Jõledus! Aga kartulid seentega, mis te ütlete? Terve pajatäis! Ja taat ütleb veel midagi sihukest. Ja poisid on meil head, tüdrukud kah. Tea, mis sealgi siis ära ei ole!"

Nii ma selle jutuga ei selgitanudki midagi. Vanja ei tunnustanud, et oleks olnud mingit uhkust, vaid tõendas, et kodus on parem. Kui lahkusime, ütles ta mulle lahkesti, samal ajal ka kuidagi eriti uhmakalt:

„Aga tulge meile täna õhtust sööma. Kartuleid seentega. Arvate, et ei jätku? Ohoo! Tulge!"

„Miks mitte, tulen."

„Ausõna, tulge jah! Kell seitse. Hästi?"

Kell seitse läksin Vetkinite poole. Verandal istus laua juures Stepan Denissovitš ja luges lehte. Õuele ehitatud suveköögi juures talitasid Anna Semenovna ja Oksana. Oksana vaatas minule, laskmata käest panni, naeratas lahkesti ja ütles midagi emale. Anna Semenovna pööras pea minu poole, pühkis käed põlle sisse puhtaks ja tuli mulle vastu:

„Vaat kui hea, et tulite! Vanka rääkis, et tulete. Stepan, noh, võta külaline vastu, aitab sulle poliitikast."

Stepan Denissovitš võttis prillid ära ja pani ajalehele. Siis kahmas habeme ja hakkas huuli muigutama, kuid seekordne hämming oli külalislahke, pisut irooniline. Lävel seisis Vanka vanem, hoidis mõlema käega piitadest ja naeratas. Tema ühe käe alt lipsas tuppa Vaska, teise käe alt vahtis mind vidukil silmi punapõskne Marusja, toetudes käekestega põlvedele.

Viie minuti pärast asusime suure laua taha pinkidele. Lina ei olnud, kuid laud helkis loomuliku puu puhtusest. Laua taha ronides ei suutnud ma hoiduda ja libastasin käe armatsevalt üle ta meeldiva puhtuse. Stepan Denissovitš märkas seda liigutust ja ütles:

„Meeldib teile? Mina kah armastan värvimata lauda. See on õige asi, loomulik, siin kedagi alt ei vea. Aga lina, juhtub sedagi, et ostetakse meelega hallikas, et ei oleks märgata, kui määrdub. Siin aga olgu puhtus igasuguse jututa."

Kodus oli Stepan Denissovitš uus inimene, enesekindlam ja lõbus, näos mänglesid lihased vabamalt ja ta pea-

aegu ei lutsinud oma saladuslikku kompvekki. Valge eesriidega ahju kõrval seisid Vanka vanem, Vitka, Semen ja Vanjuša — kogu esimene brigaad — ja kuulasid isa naerul sui.

Tuppa lendas müraga seitsmeaastane Ljuba — kõige tõmmum Vetkinitest; tema nägu on peaaegu oliivikas. Erandlikult, teistega võrreldes, ilustab tema kaela kee punastest marjadest, mis kasvasid taime otsas, mida meie pool nimetatakse „glodiks". Ljuba hüüdis:

„Oi, hiljaks jäin, hiljaks jäin! Vanjuška, anna!"

Pruunisilmaline range Vanjuška kükitas kapi alumise riiuli manu ja hakkas mõõdetud liigutustega Ljubale asju ulatama — esiteks korvi lahtilõigatud leivaga, siis sügavad taldrikud, siis mõned noad, kaks soolatoosi ja alumiiniumist teelusikad. Vanjuška ligipääsematule rahule vastas õde tulise tiirlemisega laua ümber, millest tekkis tuppa mingi eriti armas ja soe tuuleke.

Kuni Ljuba ja Vanjuša katsid lauda, võtsid Vanka vanem ja Vitka magamislavatsi alt kaks väikest pukki ja asetasid neile laia laua, mis oli niisama puhas kui söögilaudki. Lavatsi kõrvale tekkis niimoodi pikk välilaud ja kattus kohe taldrikutega, mida oliivika Ljuba tuiskav keeris sinna tõi. Ma ei jõudnud veel ümbergi vaadata, kui juba selle välilaua taha asetus seltskond: Marusja, Vera, Griša, Katja ja Petka — kogu pere „pudi-padi" täies koosseisus. Igaüks neist tõi kaasa oma mööbli. Marusja veeretas lavatsi alt välja ümmarguse pakuotsa. Kaksikud Katja ja Petka tulid nähtavasti teisest toast. Olid tõsised ja isegi murelikud ning mõlemad litsusid vastu istumiskohta pisikesi männipuust taburette. Ilmusid täiesti varustatud olekus. Niimoodi, taburette oma keha küljest mitte lahti lastes, trügisidki nad improviseeritud laua juurde, ja niipea

kui olid istunud, süvenesid kohe vaiksesse, tõsisesse ootamisse.

Nelja-aastane Vera, ümberpöördult, oli lustaka loomuga. Sarnanes kangesti Marusjaga, oli niisama punapõseline ja vilgas, ainult et Marusjal kasvasid juba patsid, Vera pea aga oli masinaga nudiks pöetud. Vera, niipea kui sai laua taha, haaras alumiiniumlusika ja tegi millegi üle grimassi, muide suunates seda mitte kellegi poole eriliselt, vaid niisama aknast välja, heledasse suvisesse päikesepaistesse, ja kopsis lusikaga vastu lauda. Vanjuška vaatas kapi juurest tema poole ja kortsutas vihaselt kulme, osutades lusikale. Vera grimassitas Vanjuška poole, tegi põskedega kavalalt vigurit ja tõstis lusika kõrgele üles, ähvardades seda kolksatusega taldrikule kukutada. Tal pidi rõkatama vali naerulagin, kuid Vanka vanem püüdis kinni väikese käe ühes lusikaga. Vera tõstis temale oma ilusad suured silmad ja naeratas õrnalt ning liigutavalt. Vanka ei lasknud ta kätt lahti, kummardus tema kohale ja sosistas midagi. Vera kuulas tähelepanelikult, piiludes silmakestega kõrvale, ja vastas talle heliks murduva sosinaga, nagu on vaid neljaaastastel:

„Ahah, ahah... ei tee... ei tee..."

Jäin toda mänglemist nautima ning lasksin mööda kõige pidulikuma momendi: nii meie kui ka pukkidepealsele lauale olid ilmunud keedupotid kartulitega, meil suurem, „pudil-padil" väiksem. Ja Anna Semenovnal polnud ees enam endine tume köögipõll, vaid värske, heleroosa. Oksana ja Semen tõid kaks sügavat kaussi praetud seentega. Pere istus rahulikult lauda. Minu imestuseks Vanka vanem istus mitte meie hulka, vaid pukkidepealse laua otsa, Marusja kõrvale. Ta krimpsutas rõõmsalt nägu ja tõstis keedupotilt kaane. Tõusis tihedat, aromaatset auru.

Marusja ajas põsed punni, vaatas poti sisse, kõrvetas end rõõmsasti kuumas aurus ja kukkus äkitselt kõvasti laulma ja käsi plaksutama, silmitsedes oma seltskonda:

„Mundris kartulid! Mundris kartulid!"

Meie laudkond vaatas osavõtlikult pisikest rahvast, kuid see ei pannud meid tähelegi. Vera pistis samuti plaksutama ja laulma, kuigi ta polnud veel kartuleid näinudki. Katja ja Petja istusid endiselt tõsistena ja selle maailma kiusatustele ligipääsematuina ega vaadanud poti poolegi.

Stepan Denissovitš ütles:

„Veral tuleb kontralt. Kuulete, ta kordab? Ainult pisut dieesitab, pisut dieesitab."

Vanka vanem ladus juba kartuleid Vera taldrikule ja ütles talle naljatleva ähvardusega:

„Verka, mis sa dieesitad?"

Vera lakkas laulmast ja sattus segadusse, teadmata, millega tegelda, kas kartuliga taldrikul või venna küsimusega:

„Äh?"

„Mis sa dieesitad?"

„Eesitad?" küsis Vera, kuid sel hetkel avaldasid kartulid talle juba sügavamat mõju ja ta unustas venna.

Anna Semenovna tõstis ette mulle, mehele ja iseenesele ning loovutas siis valitsusohjad Oksanale. Kõik asusid kartuleid koorima. Kuid äkki hüppas Vanka vanem pukklaua tagant ja hüüdis kabuhirmunult:

„Heeringas läks meelest!"

Kõik puhkesid valjusti naerma. Ainult Stepan Denissovitš vaatas etteheitvalt Vanka poole:

„Äh, sa naljamees! Nii oleks söömaaeg võinud minna ilma heeringata."

Vanka jooksis toast ja tuli lõõtsutades tagasi, hoides

kummaski käes sügavat taldrikut tükkideks lõigatud heeringatega, mis olid sibulaga segatud.

„Heeringas — see on tema algatus," ütles Stepan Denissovitš. „Eh, naljamees, peaaegu oleksid unustanud!"

Ka mina naeratasin Vanka unustuse üle. Ja üldse ma tahtsin selles lõbusas seltskonnas muhelda. Olin ka varemini võõrsil käinud, aga ei mäleta, et mind kunagi oleks vastu võtnud nii üksmeelne pere. Tavaliselt eemaldati lapsed kuhugi perekonna nurgatagustesse ja pidutsemine toimus ainult täiskasvanute vahel. Ka paljud teised õhtusöögi üksikasjad huvitasid mind. Näiteks, mulle meeldis väga, et igal hetkel lapsed oskasid ühendada huvi minu kui külalise suhtes huviga toidu vastu, et nad pidasid meeles mingisuguseid oma kohustusi, kuid samal ajal ei unustanud ka oma pisiasju. Nad välgatasid lustakalt silmi ja orienteerusid toimekalt selles, mis sündis laua taga, kuid vahepeal oskasid puudutada ka minule salapäraseid, „sealpoolseid" teemasid, sest mu kõrv püüdis seesuguseid katkendeid:

„Kus? Jõel?"

või:

„Mitte „Dünamo", vaid „Metallist"..."

või:

„Volodka luiskab, ta ei näinud..."

Volodka, kellest jutt, oli muidugi Tšubi oma. Olelesid mingid naabrusalad, millede territooriumil Volodka „luiskas".

Kõik need asjaolud huvitasid ja rõõmustasid mind, kuid samaaegselt nende elamustega tundsin kõige katmatumat ja jultunumat söögiisu: kange himu oli korraga kartulite ja seente järele. Aga siin oli ju veel heeringatki. See polnud seatud paraadlikku rivisse erilisel kitsal taldrikul, sibularõngad ei piiranud teda õrna auvalvena, üldse selles heerin-

gas polnud midagi maneerlikku. Ta ilutses siin mässakas külluses, punaservaline taldrik ääreni täis. Ja valged sibulalõigud olid heeringaga segatud sõbralikus ühismeeles, päevalilleõliga üle valatud.

Söögi juures räägiti uuest ja endisest elust.

„Meie naisega ei kartnud ka varemini midagi," kõneles Stepan Denissovitš, „aga tõepoolest oli palju asju, mida oli vaja karta: kõigepealt puudus, teiseks kordnik, kolmandaks — elu oli igav. Igav elamine on mulle kõige vastumeelsem."

„Lõbutsete nüüd rohkem?" küsisin mina.

„See on sellest, kuidas lõbutseda," naeratas Stepan Denissovitš, vaadates kartulipotti. „Vaat Oksana astus töölisfakulteeti. Kuidas ka arvestad, aga kaheksa aasta pärast ta on — kerge öelda — ehitusinsener! Minu taat nägi kuuekümne aasta sees, kui järele rehkendada, kuni kakskümmend tuhat unenägu. Noh, mida ta kõik nägi, igasugu lollust ja fantaasiaid. Aga mina garanteerin, et seda ta ei võinud ilmaski unes näha, et tema tütrest saaks ehitusinsener! Ei võinud, ütleme, isegi purjus peaga."

„Aga sina oled näinud?" küsis Anna Semenovna vilksavi silmi.

„Mis sa's mõtled? Just eile veel nägin unes, et Oksana just kui sõidab koju ja toob mulle kingiks kasuka, unes ei saanud hästi jagu, mis nahast. Ütlesin talle, et misjaoks mulle säärane kasukas, mul on sepikojas sellise kasukaga ebamugav. Tema aga vastab: See ei olegi sepikoja jaoks, sõidame ehituse juurde, mina, ütleb, ehitan raadiojaama Põhjamaal. Ja ise ta on sihukeses ilmatu suures kasukas, nagu mingi bojaarin!"

Oksana minu kõrval kortsutas oma korrapäraseid kulmukesi ja punastus mitte niipalju isa jutust, kui üldisest tähelepanust — kõigile oli meeltmööda vaadata tulevast Põhjamaa raadiojaama ehitajat. Vasjä ütles Oksanale:

„Oksana! Ka mina sõidan ühes taadiga. Sa too mulle vildid!"

Laua juures naerdi ja samasuguseid asjalikke ettepanekuid sadas veelgi. Vanka vanem küsis ega varjanud muiet:

„Aga mind sa, taat, ei näinudki unes — mulle on see väga tähtis!"

„Ka sind nägin!" Stepan Denissovitš kõngutas taldriku kohal habet naljatleva kindlusega. „Kuidas siis, nägin, aga see polnud hea unenägu. Sa just kui läksid külla onu juurde, aga siis inimesed jooksevad minu poole ja karjuvad: ruttu, ruttu, teie Vankal jäi kõht haigeks, sõi ühe õuna onu juures! Õunmürgistus!"

Kõik lajatasid naerma, Vitka koguni kisendas üle terve laua:

„Ja balõkkmürgistus kah! Mingisugusest nende balõkist."

Kõik vaatasid nüüd Vanjat õnnelikel rõõmsail silmil. See aga seisis oma lavatsi juures, ei hämmastunud ja naeris ka ise, vaadates isale. Ja küsis valjult ning rõõmsalt:

„Noh, ja siis? Kas surin... tollest mürgistusest?"

„Ei," vastas Vetkin. „Ei surnud. Rahvast jooksis kokku, toodi esmasabitõld. Raviti terveks!"

Kui kartulid kogu oma staabiga olid ära söödud, tõi Stepan Denissovitš ise suure puhtaks hõõrutud samovari ja algas teejoomine. See korraldati lihtsalt ja originaalselt. Suurtel vitstest alustel toodi kaks „korži", kummagi läbimõõt mitte alla poole meetri. Olin ka varemini kohanud selliseid korže ja alati oli mind nende hunnitus vapustanud. Väga võimalik, et nad puudutasid õrnu, rahvuslikke

keeli minu ukraina hinges. Seekord need olid kuulsad „rasvakoržid", millest rahva tarkus ütleb: „Häda õpetab „rasvakorži" söömist."

Rasv topitakse korži kehasse harvade kuupidena, millede ümber moodustub kangesti hea, niiske ja soolasevõitu pesake. Sattuda sellisele pesale ja teda hammustada on tõesti olulisemaid asju gastronoomilises naudingus. Korži ülemine pind kujutab ääretut lauskmaad, mis kohati on valkjas, kohati roosakas; sellel lauskmaal on siin-seal hajali õrnu mäekünkaid kuivast õhukesest koorukesest. „Rasvakorži" millegipärast ei tohi lõigata noaga, vaid peab murdma ja ta kuumad kihilised murrumügerikud on üks tema ainulaadseid iseärasusi.

Vetkinite pere tervitas korži saabumist vaimustushüüetega. „Pudi-padi" lauas korraldati tõeline ovatsioon, isegi kaksikud Katja ja Petka minetasid oma stoilise ükskõiksuse ja rõkatasid tilkhaaval heledat, ebakindlat, harjumatut naeru.

Meie laudkonnas Semen ja Vitka, kes nähtavasti enne ei teadnud korži tulekust, jäid teda imestunult vahtima ja mõlemad hüüdsid siis nagu kokkuräägitult:

„U-ui-ui! Ko-orž!"

Stepan Denissovitš ise tervitas korži oma punahabemelise näo särastumisega ja hõõrus käsi:

„Seda'p minagi ütlen: saavutus! Kultuur temas on, ütleme otseselt välja, kulaklik, kuid tema ärasöömine on mitte ainult lubatav, vaid isegi tulus."

Selle õhtusöögiga algas minu lähem tutvus Vetkinite perega. Ja kuni kõige viimaste päevadeni olen jäänud selle perekonna sõbraks, kuigi tunnustan, et minu sõpruses oli küllaltki utilitaarset elementi: Vetkinite juures võib palju õppida ja — mis peaasi — palju üle järele mõelda.

Võib-olla Stepan Denissovitši perekondlik pedagoogika pole tehniliselt mitmeti küllalt täiuslik, kuid ta puudutab nõukogude pedagoogilise mõtte kõige tundelisemaid keeli: temas on heasisuline kollektiivne toon, palju suurepärast loovat optimismi. Ja seda teadlikku kõrva detailide ja tühiasjade jaoks, milleta tõeline kasvatustöö on hoopis võimatu. Sellise kõrvaga kuulatamine on väga raske asi, see nõuab mitte üksnes tähelepanu, vaid ka alalist ettevaatlik-kannatlikku mõttetööd. Tühiasjad kõlavad märkamatult, neid tühiasju on palju ja nende kõlad põimuvad tasaste kahinate, sahisemiste, mürade, vaevukuuldavate piiksatuste ja helinate ülikeeruliseks sõlmeks. Kogu nendes vidistamistes on vaja mitte ainult orienteeruda, vaid on vaja ka projekteerida neist tähtsaid tulevikusündmusi, mis küünivad kaugele perekonna piiride taha. Jah, Stepan Denissovitš koondas oma perekonda kollektiiviks omatehtud meetodiga, kuid koondas visalt ja kannatlikult. Muidugi, tal oli puudusi, ta tegi vigu. Võib-olla ta lastepere oli ehk liigagi korrastatud, rahulik, isegi „pudil-padil" oli mingi soliidsus küljes. Meie laste õue-ühiskonnas astusid Vetkini omad alati välja rahu eest, nad olid rõõmsad, vilkad, aktiivsed ja leidlikud, kuid vältisid kindlasti tüli ja kokkupõrkeid.

Kord võrkpalliplatsil Volodka Tšub, sarnakas tuline neljateistkümneaastane poiss, keeldus vahetumast tõstja kohalt. Tema meeskond ei protestinud, sest Volodka tõstis tõesti hästi. Vastaspoole kapteniks oli Semen Vetkin. Mäng toimus koduselt, ilma kohtunikuta. Semen pidas palli kinni ja ütles:

„Nii pole õige."

Volodka karjus:

„See ei ole teie asi, pange endile kah alatine!"

Iga teine poiss oleks sellisel puhul teinud skandaali või

katkestanud mängu, sest ükski Themis ei oska õigluse küsimustes nii täpselt orienteeruda kui poisid. Kuid Semen naeratas ja laskis palli mängu:

„Olgu! Seda nad teevad nõrkusest! Vaja neil ju kuidagi võita."

Volodka meeskond siiski kaotas. Ärritatud keev Volodka asus seejärel Semeni kallale satisfaktsiooninõudega:

„Võta oma sõnad tagasi! Kuidas me nõrgad oleme!"

Volodka hoidis käsi taskutes ja viis ühe õla ette — kindel pealetungitunnus. Semen aga naeratas endise rahuga ja andis Volodkale täieliku rahulduse:

„Võtan oma sõnad tagasi! Teil on väga kõva komando. Kohe nii et!"

Asja illustreerimiseks Semen isegi tõstis käe taeva poole. Volodka, uhke moraalsele võidule, lausus:

„No nii! Mängime veel ühe! Saad näha!"

Semen nõustus, kaotas seekord ja lahkus ometi mänguplatsilt sama rahuliku naeratusega. Ainult hüvasti jättes ütles Volodkale:

„Ma sulle siiski ei soovita. Meil on siin seltsimehelik matš, see on iseasi. Aga pärismängus kohtunik saadaks su nagunii väljalt ära!"

Ent Volodja võidutses nüüd ega ägestunud Semeni teadaande puhul:

„Noh, saatku, aga võit jäi ikkagi meile!"

Sel juhtumil, nagu paljudel teistelgi kordadel, kerkis pinnale pedagoogiliste põhimõtete kaunis keeruline heitlus. Osalt mulle meeldiski Volodka tuline, „ebaõiglane" rünnak ja ta kirg võidu vastu, Semeni huumoriga vürtsitatud järeleandlikkus võis aga paista kaheldavana. Rääkisin sellest Stepan Denissovitšile otseselt ja imestusin väga, kui

sain temalt kindla, täpse vastuse, mis tõendas, et see probleem teda mitte ainult huvitas, vaid et ta oli selle koguni lõpuni lahendanud:

„Arvan, et nii on õige," vastas Stepan Denissovitš, „Semen on mul tark poiss — täitsa õieti tegi."

„Kuidas nii õieti? Volodka oli jultunud ja sai, mis tahtis. Võitluses ei tohi nii teha."

„Midagi ta ei saanud. Punkt rohkem — tühja sellest. Endastki mõista, Volodka pool on jõuetus, Semeni pool jõud. Ja suur jõud — ärge arvake. Selle järgi, milles seisab võitlus. Siin pole üks võitlus, vaid kaks. Üks palli pärast, teine ja tähtsam aga inimeste leplikkuse, sobivuse pärast. Teie ise jutustasite: poisid ei läinud kaklema, ei tülitsenud, mängisid isegi lisamängu. See on väga hästi."

„Aga mina, Stepan Denissovitš, kahtlen, kas säärane järeleandmine..."

„Selle järgi, kunas," lausus Stepan Denissovitš tõsiselt. „Mina arvan, et nüüd tuleb võõrduda igasugusest purelemisest. Vanasti elasid inimesed tõepoolest just kui kiskjad loomad. Haarasid teise kõrist — said ise elada, lased lahti — haaratakse sind ennast kõrist. Meile see ei kõlba. Peab olema seltsimehed. Kui seltsimees läheb jultunuks, peab ütlema, selle jaoks on organisatsioon. Kohtunikku neil ei olnud, organisatsioon oli halb, noh, ja mis siis? Ega sellepärast saa kõrri karata."

„Aga kui Semenil tuleb kohtuda tõelise vaenlasega?"

„See on iseasi. Nii siis ongi: tõeline vaenlane. Olge kindel — kui tuleb nii, ja mina arvan, et peab tulema, olge rahul, et kui, siis Semen haarab ka kõrist ja toda... valla juba ei lase!"

Mõtlesin Stepan Denissovitši sõnadele, meenutasin Semeni nägu ja mulle sai selgeks, et ühes asjas on Stepan

Denissovitšil õigus: pärisvaenlast Semen tõepoolest ei lase käest lahti.

Sellest ajast on möödunud hulk aastaid. Minu silmade all Vetkini kollektiiv elas, arenes ja rikastus. Kunagi ei kadunud nende vahelt tugev side üksteisega ja selles peres ei kuuldunud kunagi peakaotanute või puuduses olijate inimeste avaldusi, kuigi puudus alati nende väravale koputas.

Ent järk-järgult puudus vähenes. Lapsed kasvasid ja hakkasid isale abiks olema. Alguses nad tõid perekonna patta oma töölisfakulteedi ja käitiskooli stipendiumid, hiljemini hakkasid tooma ka töötasu. Oksanast sai tõepoolest ehitusinsener, ja teistestki Vetkinitest said head nõukogude inimesed.

Meil tehases armastati Vetkineid ja oldi nendele uhke. Stepan Denissovitšil oli sügavalt ühiskondlik loomus. Ta oskas reageerida igale asjale ja igale küsimusele ning viis kõigesse oma mõtte ja oma rahuliku naeratleva usu. Meie partei organisatsioon võttis ta 1930. aastal tõsise triumfiga oma ridadesse.

Vetkinite pere pedagoogiline stiil jäi viimaste päevadeni minu tähelepanu ja uurimise objektiks, kuid teisedki õppisid temalt. Suurelt osalt Vetkinite mõjul edenes ka Tšubi perekond. Iseendast see polnud halb perekond. Selles oli rohkem korratust, juhuslikkust, spontaansust, palju jäeti lõpule viimata. Kuid neil oli ka palju väärtuslikku nõukogude indu ja mingit kunstilist loomingut. Tšub ise esines oma perekonnas kõige vähem isana-isevalitsejana. Ta oli hea ja tuline kodanikuloomus, seepärast teostus ta perekonnas igal sammul elurõõmus ja löögivalmis kollektiiv.

Tšubid mõnevõrra kadestasid Vetkinite arvulist suurejoonelisust. Kui Tšubidel sündis seitsmes laps, poeg, kobrutas Tšub ise rõõmust ja tegi vägeva peo, kus pidas külalistele sihukesi kõnesid:

„Seitsmes poeg — see on omaette paragraaf. Mina olin oma ätil ka seitsmendaks. Aga eided rääkisid mulle, et seitsmes poeg on õnnepoeg. Kui seitsmes poeg võtab poolhautud muna, on sihukesi haudikuid, jah, võtab ning pistab kaenlaauku ning kannab seal nelikümmend ööd ja päeva — tuleb munast väike kurat, kindlasti, nihuke tilluke, oma majapidamise tarbeks. Teeb ära kõik, mis talle ütled. Kole palju mune raiskasin ära — äti käest sain selle eest isegi naha peale —, aga kuradit välja ei haudunud: õhtuni hoiad veel ära, aga õhtul kas lased kaenla alt välja või litsud lömaks. Raske asi, see kuradi haudumine."

Raamatupidaja Põžov ütles:

„Teab, palju tuhandeid aastaid nende kuraditega on jännatud, öeldakse, et iga inimese manu on kurat pandud, aga kui vaadata, elu bilansile see suuremat mõjunud ei ole ja õigust-öelda nende kuradite viljakus on olnud madalavõitu."

Stepan Denissovitš silus vurrusid ja naeratas:

„Sul, Tšub, on kuradeid veel praegugi. Kui õige otsida kusagilt voodi alt — kindlasti istub seal!"

„Pole," naeris Tšub, „pole mette. Nõukogude võimu juures pole vajadust. Noh! Joome! Vetkinile järele ja temast mööda!"

Lõime rõõmsalt klaasid kokku, sest ega see olnud paha asja terviseks.

Neljas peatükk.

Raha! Kõigist inimkonna leiutistest seisis see kuradile kõige lähemal. Üheski teises asjas polnud sellist avarust alatuse ja pettuse rakendamiseks ja sellepärast nii tänulikku pinda variserlikkuse kasvatamiseks.

Paistab, nagu poleks nõukogude tõsielus paika variserlikkusele. Kuid siiski leidub tema pisikuid kord siin, kord seal, meie ei tohi seda unustada, nagu ei tohi unustada gripi, malaaria, tüüfuse ja teiste selliste jõleduste põhjustajaid.

Milline on variserlikkuse valem? Egoism, pluss künism, pluss idealistliku rumaluse vesine keskkond, pluss näilise alistumise sandiesteetika. Ükski neist elementidest ei mahu nõukogude ellu. Iseasi on seal, kus inimese ellu segavad endid nii jumal kui kurat ja pretendeerivad juhtimisele. Variseril on ühes taskus raha, teises palveraamat, variser teenib nii jumalat kui kuradit, petab nii üht kui teist.

Vanas maailmas pidi iga koguja olema ka variser suuremal või väiksemal määral. Selleks polnud sugugi tarvis igal sammul mängida Tartuffe'i, lõppude lõpuks leiutati isegi variserlikkusele viisakad vormid, puhastatud algelisest poosist ja koomilisest lihtsusest. Kõige paadunumad ekspluateerijad õppisid pigistama töölise käsi, patsutama talle õlale ja naljatama, oskasid proletaarlasega vestelda

igast asjast ning ühendada heategevuse ja metseenlikkuse kombeid soliidselt-enesekindla tagasihoidlikkusega ja vaevaltmärgatava punastumisega. Ülimal määral armas ja meeldiv pilt. Mitte ainult, et rutati ülistama vanajumalat, vaid tehti isegi nägu, et jumalast ei saa olla juttugi, et üldse pole tarvis tänulikkust ei maa peal ega taevas. See oli kangesti tark poliitika. Mingisugune Tartuffe puges nahast välja, et meeldida issandale, tema lipitsemine oli aktiivne, pealetikkuv, peatumatu, kuid just sellepärast võis säärase Tartuffe'i küljest kuradilehka haista kümne kilomeetri taha. Muide, sellise mehe kurat ei peitnudki end, istus siinsamas kõrval, vanas leentoolis, suitsetas mahorkat, tundis igavust ja ootas oma esinemisvõimalust.

See oli variserlikkus algelisemal kujul, midagi, mis tehnikas meenutas Stephensoni vedurit. Kaasaegsetel Lääne-Euroopa variseridel on korraldatud kõik kadestamisväärse põhjalikkusega, — ei mingit issandat, ei mingeid pühakuid, aga selle eest pole ka kuradilehka, pole üldse mingit lõhna, peale parfüümi oma. Selle teema harrastajaile soovitame tutvuda variserlikkuse klassilise näidisega — André Gide'i teosega „Kongo reis".

Aga kogu see puhtus on vaid esteetiline tehnika, mitte midagi rohkem. Niipea kui rahvast jääb harvemaks, kui papa mammaga jäävad intiimsesse perekonna ringi, niipea kui kerkivad nende ees küsimused laste kasvatamisest, — kohe ilmuvad lavale ka mõlemad sõbrad: korralik, puhtaks raseeritud, leebe ja särav jumal, kui ka kasimatu, roiskuvate hammastega, jultunult irvitav kurat. Esimene toob „ideaale", teisel kõliseb taskus raha — hoopiski mitte vähem meeldiv asi kui „ideaalidki".

Siin, perekonnas, kus polnud tarvis mingisugust „ühiskondlikku" taktikat, kus valitsesid kõikvõimsad zooloogi-

lised instinktid ja rahutus, kus silma ees rabelesid elavad, vaieldamatud järglased, — just siin ebaõiglane, verejanuline ja südametunnistuseta kord, mille vastikut nägu polnud võimalik katta mingisuguse grimmiga, siin see kord esines peaaegu huligaanliku hoolimatusega. Ja tema moraalsed vastuolud, tema praktiline ja asjalik künism näisid laste selge olemuse jaoks nii solvavatena.

Ja sellepärast just siin, kodanlikus perekonnas, püüti kuradit kihutada mingisugusesse kaugesse nurka koos ta raha ja teiste paharetlikkude väljamõeldistega.

Ainult sellepärast püüti kodanlikus ühiskonnas pidada perekonna rikkuse rahaallikaid saladuses, selles ühiskonnas tekkisid pingutused eraldada lapsepõlv rahast, just siin tehti rumalaid ja lootusetuid katseid kasvatada ekspluateerija „kõrget kõlbelist isikut". Neis katsetes idealistliku altruismi ja mingisuguse muinasloolise „headuse" ning omakasupüüdmatuse projektid olid tõeliselt kooliks samale peenendatud variserlikkusele.

Nikolai Nikolajevitš Babitš oleks just kui lõbus inimene. Ta poetab sagedasti asjaliku kõne sekka kummalisi ja ülearuseid sõnakesi, mis peavad näitama tema elevust ja reibast iseloomu: „tõmba teda jalast" või „oh sa püha jumalaema". Ta armastab parajal juhul meenutada mingit anekdooti, jutustab seda õige valjult ja tüütavalt. Nägu on tal ümmarik, aga selles ümmaruses pole heasüdamlikkust, pole joonte pehmust, tema ilme pole kuigi elastne ja on tardunud alalisse miimika-sõrestikku. Laup on suur, kumer, kaetud korrapäraselt liiga ühesuguste rööpkurdudega, ja kui need satuvadki liikuma, siis kõik korraga, nagu käskluse järgi.

Nikolai Nikolajevitš oli meie asutises kantseleiülemaks.

Elasime Nikolai Nikolajevitšiga ühes majas, mis oli ehi-

tatud linna servale noil aegadel, kui meil õitses kotädžite mood. Meie majas oli neli korterit, kuulusid kõik meie asutisele. Teistes korterites elasid peainsener Nikita Konstantinovitš Lõssenko ja pearaamatupidaja Ivan Prokofjevitš Põžov, mõlemad minu vanad kaasteenijad, kes püsivad minu saatuses veel noist aegadest, kui tutvusime Vetkiniga.

Selle kotädži seinte vahel liikus meie perekondlik elu, mis meile kõigile oli vastastikku teada. Siin selgitasin enesele lõplikult rahanduse probleemi perekondlikus kollektiivis. Minu naabrid olid selle probleemi alal üksteisest eriti lahkuminevad.

Nikolai Nikolajevitš Babitš üllatas juba esimesest tutvuse päevast peale oma perekondliku miljöö süngusega. Tema korteris tugines kõik jämedatele, väheliikuvatele jalgadele; laud, toolid, isegi voodid — kõik oli kaetud mingi tõsiduse ja morni oleku sadestisega. Isegi neil hetkil, kui peremehe palgel puhkes õitsele naeratus, paistis, et ta korteri seinad ja asjad kibrutasid kulmu veelgi enam ja taunisid peremeest ennastki. Nikolai Nikolajevitši naeratus seepärast jutukaaslast kunagi ei elustanud ja ega peremees sellest muret tundnudki.

Niipea kui tal tuli pöörduda poja või tütre poole, hävis naeratus jalamaid, kummaliselt ja jäljetult, just nagu poleks seda kunagi olnudki, ja selle asemele ilmus mingi isesorti väsinud, harjunud vooruslikkuse ilme.

Lapsed olid tal peaaegu ühevanused, kolmeteistkümnest viieteistkümne aastani. Nende nägudel hakkas avalduma sama sõõrikas ja sama liikumatu kangus, nagu isalgi. Ma ei sattunud Babitši poole sagedasti, kuid peaaegu alati olin tunnismeheks säärasel jutuajamisel:

„Papa, andke kakskümmend kopikat."

„Mistarvis?"

„Tuleb osta vihik."

„Mis vihik?“

„Aritmeetika jaoks.“

„Kas vana on juba täis?“

„Seal... ühe tunni jaoks on veel ruumi...“

„Ostan sulle homme kaks vihikut.“

Või säärast kõnelust:

„Papa, me läheme Nadjaga kinno.“

„Noh, minge peale.“

„Aga piletid?“

„Mis piletid maksavad?“

„Kaheksakümmend viis kopikat pilet.“

„Kaheksakümmend vist?“

„Ei, kaheksakümmend viis.“

Nikolai Nikolajevitš läheb väikese kapi manu, otsib taskust võtmed, keerab sahtli lahti, sorib ja seab midagi, suleb sahtli ja paneb lauale täpselt ühe rubla ja seitsekümmend kopikat.

Poeg loeb raha üle, pigistab pihku, ütleb „tänan“ ja läheb minema. Kogu see operatsioon vältab minutit kolm, ja sel ajal jõudis poisikesel veri aegamisi tungida näkku ja operatsiooni lõpuks kuni kõrvalestadeni. Märkasin, et vere rohkus on vastupidises proportsioonis küsitava summa suurusega ja punastus saavutab maksimumi, kui poeg palub:

„Papa, andke kümme kopikat.“

„Trammi jaoks?“

„Jah, trammi jaoks.“

Sahtli juures toimub jälle samasugune sakramenditalitus ja lauale pannakse kaks viielist. Poeg pigistab nad punastudes pihku, ütleb „tänan“ ja läheb.

Kord poeg küsis mitte kümme, vaid kakskümmend kopikat, ja seletas, et teist kümmet vajab trammi jaoks Nadja.

Nikolai Nikolajevitš oli juba kapi poole minemas ja

pistis käe taskusse võtmete järele, kuid seisatas äkitselt ja pöördus poja poole:

„See pole hea, Tolja, et sa küsid õe eest. Kas tal endal suud pole?“

Tolja verevalum jõudis oma rajani veel enne operatsiooni lõppu.

„Ta õpib tunde.“

„Ei, Tolja, see pole hea. Kui tal raha vaja, võib öelda. Muidu tuleb nii, nagu sina oleksid mingi kassapidaja. Milleks seda? Sul tuleb ehk osta isegi rahakott, hakkad raha enda juures pidama. See ei kõlba kuhugi. Teine asi, kui ise hakkad teenima. Säh, siin on kümme kopikat, Nadja võib ka ise küsida.“

Viie minuti pärast seisis toakünnisel Nadja, kõrvad helendamas, nagu veel vähegi võib. Ta ei öelnud oma asja kohe välja, vaid enne tegi valmis küllaltki ebaõnnestunud naeratuse. Nikolai Nikolajevitš vaatas talle etteheitvalt ja naeratusest kujunes jalamaid lisaportsjon hämmendust: Nadjal punastusid isegi silmad.

„Papa, andke trammi jaoks.“

Nikolai Nikolajevitš ei esitanud mingeid küsimusi. Arvasin, et ta võtab taskust valmispandud kümme kopikat ja annab Nadjale. Aga ei, ta suundus jällegi kapi poole, võttis uuesti taskust võtmed ja nõnda edasi. Nadja võttis laualt kümme kopikat, sosistas „tänan“ ja väljus. Nikolai Nikolajevitš seiras teda igava, voorusliku pilguga ja ootas, kuni uks kinni pandi, siis lõi särama:

„Tolka on juba kusagil käest ära läinud, võtku teda see ja teine. Või veel, seltsimehed puha! Ja naabrid kah! Lõssenko juures, teate, mis kord? Sa püha jumalaema! Neil on lapsed nii raisus, et tule jumal appi! Ja Põžovi juures — pole muud kui laota käsi. Ivan Prokofjevitš

muudkui aina targutab, võta teda sabast või sõrast! Saate aru, võimatu on lapsi kasvatada, kui neil silma ees on sihukesed eeskujud, sihukesed eeskujud, et karju või karauuli! Aga tütar mul on hea laps, nägite! Illike, tillike, vaarikmarjuke! Kus sa's! Ei, tema ei ole, tema hing on puutumatu! Muidugi, kasvab suureks, pole midagi teha, aga hingepuhtus tuleb rajada juba lapseeast. Aga muidu on ümberringi asi käest ära: tänaval, igal pool käivad need poisid, kõlistavad raha taskus. Vanematel võtab hinge välja!"

Peainsener Nikita Konstantinovitš Lõssenko oli heasüdamliku näoga, kõrget kasvu, kuivetu mees, kuid ta näole oli organiseeritud heasüdamluse diktatuur, mis oli oma sealolemisega nii harjunud, et ei lahkunud soojaksistutud kohalt isegi katastroofiliste plaani mittetäitmise juhtudel tehases, vaid jälgis ainult seda, kuidas kõik teised hingejõud kustutavad ohtlikku tulikahju.

Nikita Konstantinovitši kord on diametraalselt vastupidine Babitši omale. Alul ma mõtlesin, et selle on loonud Nikita Konstantinovitši enda hea süda, ilma tema tahte kaasabita ja teoreetilise loomingu pingeta, kuid taipasin siis oma eksitust. Tõsi, ka heasüdamlus võttis mõnel määral asjast osa, muide, mitte niipalju aktiivselt, kui passiivselt — mingi vaikiva heakskiidu, aga võib-olla ka heldimuse kujul. Kuid peamiseks pedagoogiliseks loojaks Lõssenko perekonnas oli ema, Jevdokija Ivanovna, palju lugenud ja energiline naine. Jevdokija Ivanovnat võis õige harva näha ilma raamatuta, kogu ta elu oli ohverdatud lugemisele, kuid see polnud sugugi tühine ja viljatu kirg. Kahjuks ta luges aina mingeid vanu raamatuid, koltunud paberiga, karvases, plekitatud köites. Lemmikautoriks oli Šeller-Mihhai-

lov. Kui ta oleks lugenud uusi raamatuid, võib-olla oleks temast saanud hea nõukogude naine. Nüüd oli ta aga lihtsalt mõtlev daam, kaunis räpakas, ilmatu pahkami ideedega, mille ehitusaineks oli olnud üksnes „headus" mitmesuguses vormis.

Peab tunnustama, et nõukogude kodanik on sellest värgist mõnevõrra võõrdunud, meie noorsugu kindlasti pole sellest aga hoopiski kuulnud.

Meie nooruse päevadel kutsusid meid papid hea juurde, filosoofid kirjutasid headusest ja Vladimir Solovjev pühendas headusele paksu raamatu. Hoolimata nii suurest tähelepanust sellele teemale, ei suutnud „hea" kujuneda inimestele tavaliseks igapäevaseks asjaks; õigust-öelda oli ta heale tööle ja heale tujule ainult takistuseks. Seal, kus „hea" levitas oma pehmed tiivad, seal hääbusid naeratused, suri energia, peatus võitlus, kõigil läks süda pahaks ja näod omandasid igav-hapuka ilme. Maailma tuli korralagedus.

Samasugune korralagedus oli ka Lõssenko perekonnas. Jevdokija Ivanovna seda ei märganud, sest kummalise vastuoksuse tõttu nii kord kui korralagedus polnud loendatud ei hea ega kurja nomenklatuuris. Jevdokija Ivanovna järgnes rangelt ametlikule voorustenimistule ja huvitus teissugustest küsimustest:

„Mitja, valetamine on paha. Pead rääkima alati õigust. Valeliku inimese hinges pole midagi püha. Tõde on kõige väärtuslikum asi maailmas, sina aga jutustasid Põžovidele, et meil on hõbe-teekann, kuigi ta pole hõbedast, vaid niklist."

Tedretäheline ja kulmukarvutu, suurte roosade kõrvadega Mitja puhub teele alustassil ega kiirusta reageerin-

guga ema õpetussõnadele. Ja räägib alles siis, kui tee on alustassilt joodud:

„Sa paned alati juurde, mamma. Põhimõtteliselt ma ei öelnud seda, et ta on hõbedast, vaid hoopis, et hõbeda värvi. Aga Pavluša Põžov lausub, et polegi hõbeda värvi. Mina aga ütlen, et mis värvi siis? Aga tema ütleb: hoopis nikli värvi. Midagi ta ei taipa: nikli värvi! Kann ise on nikeldatud, aga värv on hoopis hõbedane."

Emal on Mitjat kuulates igav. Hõbeda ja nikli värvi mängust ta ei leia mingeid moraaliprobleemi tunnuseid. Mitja on üldse kummaline. Mitte ei saa aru, kus tal on hea, kus kurja algmed. Veel eile õhtul ütles Jevdokija Ivanovna mehele:

„Lapsed kasvavad nüüd kuidagi amoraalseteks!"

Praegu ta vaatleb lapsi. Vanim, Konstantin, kümnenda klassi õpilane, on väga viisaka väljanägemisega. Tal on üll hall lühike kuub, kaelas lips, ta on korralik, vaikiv ja soliidne. Perekondlikest vestlusist Konstantin kunagi osa ei võta, tal on omad asjad, omad vaated, kuid ta ei pea vajaliseks nendest teistele rääkida.

Mitja on kaheteistkümneaastane. Kõigist Lõssenko perekonna liikmetest paistab tema olevat kõige põhimõttelagedam, võib-olla sellepärast, et on lobasuu ja väljendab lobisedes tõepoolest amoraalset vabadust. Jevdokija Ivanovna tahtis hiljuti poega heale teole virgutada: mingu ja külastagu oma haiget onu, tema venda. Kuid Mitja ütles naeratades:

„Mamma, sa aruta ise: mis mõtet sel asjal oleks? Onu on viiekümneaastane ja peale selle on tal vähk. Säärasele haigusele ei tee arstki midagi ja mina pole arst. Ta sureb nagunii, ei maksa end sinna segada."

Lena on veel pisike, läheb kooli alles aasta pärast. Ta

sarnaneb isaga laisa ükskõiksuse ülikülluse poolest, mida tema füsiognoomias leidub nii ohtrasti. Just sellepärast ema ootab, et tulevikus saab Lenast aktiivsem headuse idee esindaja, kui on poisid.

Lena pani klaasi ära ja läks tuba mööda luusima. Ema saatis teda armastavi silmi ja pöördus siis raamatu juurde.

Lõssenko tuba on otsani täis tolmuseid asju, vanu ajalehti, raamatuid, kuivanud lilli, tarbetut, katkist ja samuti tolmust pisikola: kruuse ja kruusikesi, marmorist ja portselanist penisid, ahve, karjuseid, tuhatoose ja taldrikukesi.

Lena peatus puhvetikapi juures, tõusis kikivarbaile ja vaatas avatud sahtlisse:

„Aga kuhu on rahad saanud?" lalises ta, pöördudes ema poole oma tsipa elustunud näoga.

Mitja tõukas tooli kolinal eemale ja sööstis sahtli juurde. Soris käega sahtlisisu keerulises prahis, pistis sinna teisegi käe, vaatas vihaselt Lenale ja pöördus samuti ema poole:

„Oled juba kõik raha ära kulutanud? Jah? Aga kui mul läheb ekskursiooniks vaja?"

Emal on silma ees köide Grigorovitšit ja Anton-Hädavarese saatus. Ta ei taipa kohe, mida temalt tahetakse:

„Ekskursiooni jaoks? No võta, mis sa kisendad?"

„Põle ju!" lõugab Mitja ja osutab käega laekale.

„Mitja, pole hea nii kisendada..."

„Aga kui mul on vaja ekskursiooni jaoks?!"

Jevdokija Ivanovna vaatab tuimalt Mitja erutunud näole ja taipab lõpuks:

„Põle? Ei või olla! Kas Annuška tõesti ära kulutas? Sa küsi Annuškalt."

Mitja tormab kööki. Lena seisab avatud sahtli ees ja

unistab millestki. Ema pöörab leheküljе „Anton-Hädavaresest". Mitja jookseb köögist paanilise hädakisaga:

„Tema ütleb, et jäänud kolmkümmend rubla! Aga põle!"

Laua taga, mis täidetud einejäänustega, elab Jevdokija Ivanovna veel üheksateistkümnenda sajandi kolmandas veerandis. Tal on vastumeelt katkestada veetlevat kannatuslugu ja hüpata pool sajandit ettepoole, tal on vastumeelt ümber lülituda kolmekümne rubla arutamisele. Ja tal veab täna. Tõsine, ligipääsematu Konstantin sõnab külmalt:

„Mis sa kisama pistsid? Kolmkümmend rubla võtsin mina, mul on vaja."

„Ja järele ei jätnud midagi? See on sinu arvates õige?!" ütleb Mitja, lähendades oma hõõguva näo vennale.

Konstantin ei vasta midagi. Ta läheb oma laua juurde ning hakkab tegelema omade asjadega. Kui pahane ka Mitja on, ta ei suuda jätta imetlemata vanema venna iseteadlikku graatsiat. Mitja teab, et Konstantinil on suur pruunist nahast rahatasku, ja Mitja arusaama järgi selles rahataskus toimub salapärane, huvitav elu: seal on raha, ja mingisugused sedelid, ja teatripääsmed. Konstantin ei kõnele kunagi selle rahatasku soliidseist saladusist, aga Mitjal on teinekord võimalik jälgida, kuidas vanem vend seal korda loob.

Mitja kisub end sellest ahvatlevast pildist lahti ja meenutab kurvalt:

„Aga kui mul läheb ekskursiooni jaoks vaja?"

Talle ei vasta keegi. Lena avas voodipeatsis ema käekoti. Selle põhjas lebab kaks rubla ja peenraha. Lenal pole palju vaja: lasteaias ei saa midagi osta, aga tänavanurgal müüakse eskimot, see maksab täpselt viiskümmend kopikat. Hammustades alumist huult, valib Lena peenraha.

Rahaline kriis on temale lahendatud, nüüd pole tal täiskasvanutega kõnelda enam millegi üle, ja äsjast skandaali Lena enam ei mäletagi. Ta peopesal lebab kolm kahekümnekopikalist. Ent seegi hüveolu variseb korraga kokku. Mitja julgunud käsi nähvab välkkiiresti hõbeda Lena peo pealt. Lena tõstab silmad, sirutab Mitjale tühja peo ja ütleb kõigutamatu rahuga:

„Seal on veel. See on eskimo jaoks."

Mitja heitis pilgu käekotti ja paiskas peenraha voodile. Lena korjas oranžvaibalt aeglaselt raha ja läks emast mööda esikusse. Ka Mitja ei lausunud emale oma õnnest midagi ega sulgenud isegi käekotti. Igaüks asus oma kohale ja tuba vaibus oma tolmusesse korratusse. Koristamata laual einestavad kärbsed. Viimsena lahkus Konstantin, keeranud oma sahtli hoolikalt lukku. Jevdokija Ivanovna, lugemist katkestamata, siirdus diivanile, mis kuhjatud patjadega.

Hilja õhtul silmas ka Nikita Konstantinovitš puhveti sahtlisse, jäi selle kohal mõttesse, vaatas ringi ja ütles:

„Kuule, Dusja, kas raha enam pole?... Palgasaamiseni ju veel viis päeva! Kuidas siis?..."

„Raha võtsid lapsed... neil oli tarvis."

Nikita Konstantinovitš mõtles veel pisut sahtli kohal, siis toppis käe põuetaskusse ja tõmbas sealt kulunud rahatasku, heitis sinna pilgu ja seisatas lugeva naise ees:

„Siiski, Dusja, tuleb sisse seada mingisugune... arvestus või veel midagi... niisugust. Vaata, nüüd on veel viis päeva... kuni palgapäevani."

Jevdokija Ivanovna vaatas mehele läbi vanamoeliste kuldnäpitsate:

„Ma ei saa aru... Mis arvestus?"

„Noh... mis arvestus... siiski, raha..."

„Ah, Nikita, sa ütled „raha" sellise tooniga, nagu oleks raha see kõige olulisem põhimõte. Noh, rahast ei jätkunud. Sellepärast ei tarvitse veel revideerida põhimõtteid."

Nikita Konstantinovitš võtab seljast kuue ja suleb toaukse, kus magavad lapsed. Naine jälgib teda valvsa, võitlusvalmis pilguga, ent Nikita Konstantinovitš ei kavatsegi vaielda. Ta usub juba ammu naise põhimõtteisse, ja need polnud põhimõtted, mis teda sedapuhku rahutuks tegid. Talle valmistab muret ülesanne, kust saada palgapäevani raha.

Jevdokija Ivanovna leiab siiski, et vaja kinnitada mehe moraalset õhustikku:

„Selles eas lapsed ärgu õppigu igasugu rahalist kalkuleerimist. Küllalt sellest, et täiskasvanud muud ei oskagi, kui arvutada: raha, raha, raha! Meie lapsi tuleb kasvatada kaugemal selliseist põhimõtteist, et raha! Hea, et meie lastel rahaahnus puudub, nad on väga ausad ja võtavad vaid niipalju, kui palju neile vaja on. Milline jubedus, kui kujutled: kaheteistkümneaastaselt kalkuleerida ja arvestada! See ärivaim on niigi mürgistanud tsivilisatsiooni, kas sa ei leia?"

Nikita Konstantinovitš tunneb tsivilisatsiooni saatuse vastu vähe huvi. Ta leiab, et tema ülesandeks on nõukogude tehase hea juhtimine. Mis puutub tsivilisatsiooni, siis Nikita Konstantinovitš on suuteline ükskõiksena mitte märkamagi selle enneaegset hukkumist ärivaimu mürgistuse tagajärjel. Aga ta armastab väga oma lapsi ja abikaasa sõnades on midagi rahustavat ja meeldivat. Tõepoolest, tal on õigus: misjaoks lastele ärivaimu? Sellepärast Nikita Konstantinovitš uinus leebe meelega tolles headuse õhustikus, mille kujundasid Jevdokija Ivanovna sõnad. Magama jäädes otsustas ta homme pearaamatupidaja Põžovilt küsida viiskümmend rubla laenuks.

Juba puudutas uni Nikita Konstantinovitši, kui ta teadvuses viimast korda vilksatas Põžovi elurõõmus kuju, ja kuski veere peal, ärkvelolu viimases restikeses, sähvatas mõte, et Põžov on äriline inimene, et kõik tal on arvestatud: nii raha, lapsed... ja isegi elurõõm... naeratusedki... naeratuste tulud ja kulud...

Ent sealt algas juba uni.

Hommikul läks Nikita Konstantinovitš tööle, nagu alati, hommikueineta. Aga Jevdokija Ivanovna läks tunni pärast lastetuppa ja küsis:

„Kostja, on sul raha?"

Kostja pööras padjal tema poole oma pondunud näo ja päris asjalikult:

„On sulle palju tarvis?"

„Oh ei... rublat kakskümmend..."

„Kunas tagasi annad?"

„Palgapäeval... viie päeva pärast."

Kostja tõusis küünarnukele, tõmbas püksitaskust uue pruunist nahast rahatasku ja ulatas emale vaikides kaks kümnerublast.

Ema võttis raha ja ohkas alles lävel: talle näis, et pojas sugeneb midagi, mis meenutab ärivaimu.

Ivan Prokofjevitš Põžov oli tohutu paks, tõtt-öelda nii paksu meest ma oma elus enam pole kohanud. Kindlasti oli tal kõige haiglasem rasvumine, kuid Ivan Prokofjevitš ei kaevanud kunagi selle üle, oli õitseva väljanägemisega, liikuv ja väsimatu, nagu noor poiss. Ta naeris harva, kuid ta pehmes füsiognoomias sisaldus niipalju rõõmu ja mõnusat tagasihoidlikku huumorit, et ta ei tarvitsenudki naerda. Naeru asemel liikusid Ivan Prokofjevitši

näol pidevalt lõbusad vilkmed; need jutustasid kaaslasele palju enam, kui Ivan Prokofjevitši keel, kuigi ka tema keel oli küllaltki väljendusvõimeline.

Põžovil oli keeruline perekond. Peale enese ja abikaasa — kleenukese suuresilmalise naise — kuulusid sinna kaks poega, üheksa- ja neljateistkümneaastane, vennatütar, kenake tütarlaps, pikakasvuline ja täidlane, kes oma kuueteistkümne aasta juures jättis hoopis vanema mulje, — ja kasutütar, kümneaastane Varjuša, kelle Ivan Prokofjevitš päris ühelt sõbralt. Oli veel vanaema, poolkõdunenud olend, kes omas aga veel tähelepanuväärt lõbusat loomust, askeldas ringi ja oli meister nalja tegema.

Põžovide juures oli alati lõbus. Meie tutvuse kaheteistkümne aasta kestel ei mäleta ma sellist päeva, et neilt poleks kostnud naeru ega särtsunud nalja. Nad armastasid kõik üksteist nokkida, oskasid aktiivselt nalja taotella, seda otsida. Sageli neil oli selline mulje, nagu istuks igamees neist piilumispaigas ja ootaks kurikavalalt, mis pahandus veel naabrit tabab, et sellest tarbeks lõbu tunda. Selline taba oleks pidanud viima üldise tigeduseni ja närvilisuseni, kuid seda polnud nende juures hoopiski. Vastupidi, selline „kurikavalus" oli nagu meelega välja mõeldud, et hävitada idus mitmesugused ebameeldivused ja elumured. Võib-olla sellepärast polnudki nende peres millalgi muret ega pisaraid, tülisid ega kokkupõrkeid, tasandatud tooni ja meeleolu langusi. Ses suhtes meenutasid nad kõvasti Vetkini perekonda, kuid viimaste juures oli siiski vähem lahtist rõõmu, naeru ja lõbusaid riukaid.

Põžovid ei olnud peaaegu üldse haiged. Mäletan vaid üht juhtu, kui Ivan Prokofjevitš ise jäi gripiga pikali. Selle teate tõi mulle vanem poeg Pavluša. Ta tormas minu

juurde sisse, elav ja heatujuline, suunas minule iroonilise naeratuse, aga kõikenägev silm kõõritas reale pisiasjadele laual.

„Isa viskas meil täna vembu! Gripp! Arst kutsuti! Lamab ja joob konjakit! Ja tööle ta ei saa tulla ja teile ütlema... Näete? Aga ise rääkis: mina kunagi haigeks ei jää. Lihtsalt läks suureliseks!"

„Kas arst ütles, et tal on gripp?"

„Arst jah. Gripp, see pole ju kardetav, eks? Tegi vembu. Kas te astuksite vaatama?"

Ivan Prokofjevitš lamas voodis, kõrval laual olid konjakipudel ja mõned klaasid. Magamistoa uksel, toetudes uksepiidale, seisid noorem Sevka ja Varjuša ning saatsid isale tigedaid pilke. Oli näha, et Ivan Prokofjevitš oli parajasti menukalt tagasi löönud mingisuguse nende kahe rünnaku, sest vilkmed ta näol võiduröõmutsesid ja huuled olid surutud rahulolevaks grimassiks.

Mind nähes Sevka hüpahtas ja naeris valjult:

„Ta räägib, et konjak on rohuks. Aga arst ise jõi, jõi, ja ütles siis: noh, kurat teid võtaks, täis jootsite! Kas niisugune on rohi?"

Varjuša, liigutades valget uksepoolt, lausus hästi lõikava vaikse irooniaga:

„Ta rääkis, et kes haigustub esimesena, on va tühine inimene! Aga nüüd võttis kätte ja jäi ise haigeks."

Ivan Prokofjevitš kissitas põlastavalt Varjuša poole:

„Häbitu! Kes haigustus esimesena? Mina?"

„Kes siis?"

„Va tühine inimene — see on Varjuša Põžova..."

Põzov tegi haleda lõusta ja laulis „Vürst Igorist":

„Oh, mu isakesed, oh, mu emakesed!"

Varjuša vaatas temale imestusega:

„Millal? Millal? Aga millal mina nõnda laulsin?“

„Aga kui su kõht valutas?“

Põžov haaras kõhust ja kõngutas pead. Varjuša pistis valjult naerma ja viskus meeleheites diivanile. Põžov naeratas, rahuldatuna võidust, võttis pudeli ja pöördus minu poole palvega:

„Koristage see õnnetu poiss kuhugi. Ta on harjunud arstima end riitsinusega ja ahvatleb mindki.“

Sevka lausa jahmus löögi ootamatusest ja praotas suu, kuid vastust ei leidnud. Põžovi suu venis naeruks:

„Ahah!“

Siis tegi ettepaneku:

„Joote klaasikese?“

Imestusin:

„Olete haige? Või teete nalja? Mispärast juua?“

„Noh, aga kuidas siis! Mõelge: Kaheksa aastat pole haige olnud. Nihuke hea tunne, just nagu oleks aastaaruande valmis saanud. Ja konjakit võib juua ning raamatut lugeda, lesid, kõik tuuakse sulle kätte, inimesed käivad vaatamas. Pidu ja põlv! Ehk tahate klaasikese?“

Kuskilt tekkis vanaema ja hakkas askeldama haige ümber, ise kõneldes:

„Kes seda enne on näinud — suvel haigeks jääda! Suvel on isegi sandil valge, aga talvel keisergi pimedas. Mingid gripid mõtlesid välja. Miks meil polnud sihukesi haigusi? Sügisel juhtus vahel, et külmetus, palavik, lendva. Ja tõsi, neidki haigusi arstiti viinaga, minu isa ei näinudki muid rohtusid. Hinge alla uhib ja peale nühib, olgu tõvega kuidas tahes, mees purjus on kõigi nähes.“

Seva ja Varjuša istusid nüüd kõrvuti diivanil ning jälgisid armatsevalt-irooniliselt lõbusat vanaema. Köögist tuli kaunitar Fenja — vennatütar, asetas käed seljataha, vangutas punapead ja naeratas selgete, hallide silmadega:

„Kas see rohi aitab terveidki?"

Kuldse vedelikuga klaasid meie käes vaatasid talle vaikides. Ivan Prokofjevitš kallutas pead:

„Fenitška, sina tarkpea, ütle õige veel midagi niisama teravmeelset!"

Fenja punastus, püüdis säilitada naeratust, kuid sellest ei tulnud midagi välja, tuli põgeneda kööki. Vaatlejad diivanil hüüdsid midagi ja vehkisid kätega. Lõpetades sellise triumfi väljenduse, ütles Seva mulle reipalt:

„Täna ta annab kõigile, sellepärast, et on haige. Aga kui on terve, ei, siis ei kingi talle keegi!"

Seva, näidates hambaid, pidurdas naeratuse selle laiema leviku momendil ja vaatas isale, tundes huvi, et mis mõju see avaldas.

Isa pilutas silmi ja sügas kõige viiega kaela:

„Näh? No mis sa talle ütled? Et tema haigele jätvat. Muidugi, haige jah, aga muidu võtaks, — ta jalast..."

Selles lõbusas perekonnas oli kõigest hoolimata kõige valjem distsipliin. Põžovid omasid haruldast kunsti muuta distsipliin meeldivaks ja elurõõmsaks asjaks, sellega ranget kohustuslikkust sugugi mitte vähendades. Laste reibastelt nägudelt võisin alati lugeda nii tähelepanelikku valmisolu teotsemiseks kui ka ergast kõigekülgset orienteerumist, milleta distsipliin pole üldse mõeldav.

Eriti võlus mind Põžovide perekonna rahaline organisatsioon. Sel oli lõpetatud süsteemi ilme, proovitud pikaajalises praktikas ja kaunistatud vanade harjunud traditsioonidega.

Ivan Prokofjevitš tõrjus enda suhtes tagasi selle süsteemi autori au ja rääkis:

„Midagi ma pole välja mõelnud! Perekond — see on töö ja majandamine, endastki mõista. Raha tuleb ja teda kulub, ega seda ole mina välja mõelnud. Aga on kord raha, siis peab olema kord. Raha korratult kulutada võib vaid siis, kui selle varastasid. Aga kui on juba deebet ja kreedit, tähendab, on ka kord. Mida siin välja mõelda? Aga peale selle sihuke asi, et lapsed. Ja kunas neid siis õpetada? Nüüd just tulebki."

Kõige enam imestas mind see asjaolu, et Ivan Prokofjevitš ei seadnud enda juures sisse mingisugust raamatupidamist. Ta ei kirjutanud midagi üles ega õpetanud seda ka lastele. Tema jutu järgi olevat see perekonnas ülearune.

„Ülesmärkimine on vajalik kontrolliks. Aga meid on seitse inimest, ise olemegi enestele kontrolliks. Õpeta üles märkima, siis on see hädaoht, et kasvavad bürokraadiks. Teate, meie, raamatupidajate hulgast, tuleb bürokraate kõige rohkem. Sihuke töö juba, võtaks teda!"

Ivan Prokofjevitši lustakad silmad oskasid näha perekonnaliikmete rahaliste operatsioonide kõiki üksikasju, ilma et oleksid vajanud raamatupidamise andmeid.

Ivan Prokofjevitš jagas taskuraha puhkepäeva eelpäeval küllaltki pidulikus olustikus. Tol päeval ei mindud lõunasöögi järel laua juurest laiali. Fenja kraamis lauda, istudes ise Ivan Prokofjevitši kõrval. Ivan Prokofjevitš pani rahatasku lauale ja küsis:

„Noh, Sevka, jätkus sul nädalaks?"

Sevkal on peos määrdinud paberine rahakott. Kotis on palju lahtreid ja avalitõmmatud kujul ta sarnaneb süven-

daja koppade riviga. Sevka raputab koppasid laua kohal, sealt kukuvad kahekümneline ja viieline.

„Näe, ülegi jäänud," ütleb Sevka, „kakskümmend viis kopikat."

Varjuša säilitab oma rahakotti, mis on niisama kaval ja keeruline, plekist kompvekikarbis, tema kukkur on puhas, määrdumata. Sevka silmitseb irooniliselt selle kahtlast pungilolekut:

„Varjuša on jälle raha soola pannud."

„Jälle sisse soolanud?" teeb Ivan Prokofjevitš suured silmad. „Kole! Millega see lõpeb? Palju sul raha on?"

„Raha?" Varjuša uurib tõsiselt koti sisemust. „Vaata, siin on rubla... ja see rubla... ja siin on ka rubla..."

Ta vaatab Ivan Prokofjevitši patuta, selgeil silmil ja laob kukru kõrvale mõned väiksemad mündid ja kaks uut rublalist.

„Oi-oi-oi!" tõuseb toolilt Sevka.

Suuremad lapsed jälgivad aruandmise kampaaniat sõbraliku sümpaatiaga. Oma rahakotte nad välja ei too ja raha ei näita.

„Varjuša kogub kuurordi jaoks," naerab Pavluša.

„Aga vaat ei kogu kuurordi jaoks, hoopis muuks asjaks, hoopis muuks. Nukule nõude jaoks ja lauakese jaoks ja lambi jaoks."

„Ole lahke, ole lahke!" räägib Ivan Prokofjevitš.

Imestlesin alati, et Ivan Prokofjevitš ei päri lastelt midagi senitehtud ja tulevaste kulutuste üle. Hiljemini taipasin, et pärida pole tarviski, sest perekonnas polnud mingeid saladusi.

Ivan Prokofjevitš võtab rahataskust peent hõberaha ja jagab pisematele.

„Vaat sulle rubla, ja sulle rubla. Kui ära kaob, mina ei vastuta. Lugege raha üle, enne kui kassa juurest lahkute."

Sevka ja Varjuša loevad raha korralikult üle. Varjuša tõstis kümnelisi kaks korda ühest hunnikust teise, välgatas Ivan Prokofjevitši suunas kelmikalt silmi ja hakkas naerma:

„Vaata, misuke sa oled, anna veel üks!"

„Ei või olla, seal on kümme tükki."

„Vaata: üks, kaks, kolm..."

Ivan Prokofjevitš rahmab rahad enda ette ja loeb tulise kiiruga:

„Üks, kaks, kolm, neli, viis, seitse, kaheksa, üheksa, kümme. No mis sa, ah?"

Hämmastunud Varjuša ronib toolil kõrgemale ja hakkab uuesti ühe sõrmega kümnelisi lükkima. Kuid Sevka lagistab valjult:

„Ha-ha-haa! Aga kuidas ta luges! Ta ei lugenud õieti. Viis ja siis kohe seitse, aga peab olema kuus."

Ivan Prokofjevitš ütleb tõsiselt:

„Noh, olgu, eks kontrolli siis."

Pead hunnikus, alustavad kõik uuesti kümneliste lugemist. Tuleb välja, et neid on siiski kümme. Ivan Prokofjevitš rõkatab naerda, kallutades oma massiivset keha taha. Ainult Fenja hoiab käega suud ja välgatab silmi onu poole: tema nägi, kuidas see rahatasku alt lükkas lisakümnelise juurde.

Mudilased hakkavad peenraha oma keerulistesse rahahoidjatesse panema.

Järg on vanemate käes. Pavluša saab kolm rubla kuus päeviku jaoks, Fenja — viis. Neile raha andes küsib Ivan Prokofjevitš:

„Jätkub teile?"

Noogutatakse: jätkub.

„Las jätkub. Esimese jaanuarini rahamäärades muutusi ei tule. Kui meile lisatakse palka, siis vaatame. Õigus?“

Palgasuurendust ootab mitte ainult Ivan Prokofjevitš, vaid ka Fenja Pavlušaga. Pavluša õpib käitiskoolis, Fenja tehnikumis. Oma stipendiumid loovutavad nad tervenisti perekonna kassale: selline on kõigutamatu seadus, mille õiguses kellelgi pole kahtlust. Peale palgasaamist räägib Ivan Prokofjevitš mõnikord perekonna nõukogus:

„Tulud: minu palk 475, Pavlušal — 40, Fenjal — 65, kokku 580. Nüüd on: emale majapidamiseks 270, teie taskurahad 50, nii? Seega: 320, jääb järele 260. Edasi?“

Vanaema kädiseb kõrvalt:

„Tean, mis nad tahavad: raadio peale on hammas veres, raadio, mingi neljalambiline. Minevalgi kuul muudkui arutasid seda raadio asja. Räägitakse, et kakssada rubla. Osta ja osta!“

„Raadio ostmine,“ naerab Pavluša, „on see sinu meelest kultuur, või kuidas?“

„Mis kultuur! Kisab, kähiseb, vilistab, aga muudkui maksa raha. Kui kultuur pole tobe [1], osta endale kingad ja käi nagu pupe. Aga mis tuhvlitega käib Fenja praegu?“

„Mina ootan,“ räägib Fenja. „Ostame raadio!“

„Jätkub kingadekski,“ vastab Ivan Prokofjevitš.

„Õigus,“ karjub Sevka, „raadio ja kingad, näed, vanaema. Ja käi nagu pupe.“

Selliseid nõupidamisi eelarve asjus on Põžovide juures harva. Sellelaadilisi probleeme puudutatakse nende juures sel määral, nagu nad tekivad, ja nad lahendatakse silmale peaaegu märkamatult. Ivan Prokofjevitš peab seda parimaks meetodiks:

---

[1] Mittetõlgitav sõnade mäng. Tõlkija m.

„Üks ütleb, teine ütleb lisa, näed, mõnel ongi õigus. See kõik taipaja rahvas — raamatupidaja lapsed."

Hea oli Põžovide juures see, et nad ei häbenenud välja ütlemast kõige kaugemaidki soove ja unistusi, mille otsene rahuldamine polnud hoopiski mõeldav. Neljalambine raadioaparaat ilmus kõigepealt sellise unistusena. Samas projektsioonis tekkisid nii Seva kelk kui ka muud asjad. Proosalisematest esemetest polnudki ju vaja unistada. Kord tehnikumist koju jõudnud, ütles Fenja Pavlušale lihtsalt:

„Juba viimased sukad. Nõelusin, nõelusin, rohkem ei saa. Tuleb uued osta, saad aru?"

Ja õhtul ta pöördus niisama lihtsalt Ivan Prokofjevitši poole:

„Anna sukkade jaoks."

„Palgapäevani ei venita välja?"

„Ei venita."

„Säh!"

Sukad ei kuulunud taskuraha eelarvesse. Taskuraha oli määratud seebiks, hambapulbriks ja teisteks sanitaarseteks üksikasjadeks, siis kino, kompvekkide, jäätise ja sulgede jaoks.

See lustakas perekond ja ta range rahakord tegid mulle alati rõõmu. Raha ei lõhnanud siin ei leebest jumalast ega salakavalast kuradist. See oli too tavaline elumugavus, mis ei nõua mingeid moraalseid pingutusi. Põžovid vaatasid rahale kui igapäevasele kasulikule pisiasjale. Seepärast ei vedelnud raha nendel sahtlites, kuid seda ei peidetud ka koguja kramplikult värisevate kätega. Raha säilis Ivan Prokofjevitši käes lihtsa ja veenva tõsidusega, nagu iga tarvilik asi.

Viies peatükk.

Muinasjuttudes ja lugulauludes, kaunites ballaadides ja poeemides jutustatakse tihti õnnelikkudest kuningatest ja kuningannadest, kellele jumal andis ainsa poja või tütre. Need printsid ja printsessid, kuningapojad ja kuningatütred toovad endaga alati kaasa ilu ja õnne hurma. Isegi kõige ohtlikumad seiklused, mis pole vabad kuratlike jõudude interventsioonidest ja mida on ennustanud juba varemini mõni isekas nõiamoor — isegi need seiklused nois jutustusis toimuvad ainult selleks, et rõhutada väljavalitud olendi fataalset edu. Isegi surm, mis näib juba kord olevat võitmatu sünguse ja äärmise põlisoleku kehastiseks — isegi surm saab pika nina, kui kohtub sellise printsiga: on ju häid võlureid ja teenistusvalmis kaubamuretsejaid elava ja surnud vee alal ning mitte vähem häid ja teenistusvalmis opereti- ja balletilibretode koostajaid.

Lugejate ja vaatajate suhtes omavad need õnnelikud sangarid mingit optimistlikku veetlust. Milles seisneb too veetlus? Ta ei seisne ei tegevuses, ei mõistuses ega talendis, isegi mitte kavaluses. See veetlus on ette määratud juba teemas: prints — kuninga ainus poeg. Selle teema jaoks ei vajata muud loogikat peale menu ja nooruse loogika. Printsi pärisosaks on ammusest ajast võimu suurus ja ülevus, rikkus, austuse hiilgus, ilu sära ja inimeste armastus. Temaga

kaasub vaieldamatu tulevikukindlus ja õigus õnnele, mis õigust ei piira ei võistlejad ega takistused.

Printsi kiirtesäraline teema pole hoopiski nii ebamaine, nagu võib näida esimesel hetkel, ja hoopiski mitte nii kauge meie elule. Sellised printsid ei olele ainult ettekujutuse mängus. Paljud vaatajad ja lugejad, paljud papad ja mammad peavad endal kodus, tagasihoidlikus perekonnas, samasuguseid printse ja printsesse, samasuguseid õnnelikke ainupretendente edule ja usuvad samuti, et nende lapsed on eriti sündinud selle edu jaoks.

Nõukogude pere olgu ainult kollektiiv. Minetades kollektiivi tunnused, kaotab perekond suurema osa oma tähtsusest kasvatuse ja õnne organisatsioonina. Kollektiivitunnuste minetamine toimub mitmel viisil. Üheks enam levinumaks on niinimetatud ühe lapse süsteem.

Isegi kõige paremate1, kõige õnnelikumatel juhtudel, isegi andekate ja tähelepanelikkude vanemate käes kujutab ainsa lapse kasvatamine harukordselt rasket ülesannet.

Petr Aleksandrovitš Ketov töötab ühes Põllutöö Rahvakomissariaadi keskasutises. Saatus on talle määranud õnneliku osa ja hoopiski mitte armust. Petr Aleksandrovitš on tugev inimene, tema oleks suuteline isegi saatusele endale määrama ta osa, kui saatus satuks tema kätte.

Petr Aleksandrovitšil on tubli mõistus, mis on meister analüüsis, kuid Petr Aleksandrovitš ei upu ega lämbu kunagi selle toodetes. Ta silma ees on üha tulevik. Vaadeldes selle oivalisi perspektiive, ta oskab samal ajal rõõmutseda, naerda ja unistada nagu poisike, oskab säilitada värsket välimust, tarkade silmade rahulikku vaadet ja mõtlik-veenvat kõnelemisviisi. Ta näeb inimesi, aistib iga kohtuva elu hõngu. Ta

liigub inimeste seas täpse analüüsiga, ühtedele annab teed, teisi saadab sõbralikult, kolmandaga astub kõrvuti ranges kolonnimarsis, neljandail haarab asjalikult kõrist kinni ja nõuab seletust.

Tema majas veetlevad distsiplineeritud mugavuse tugev kord, mõned read kogu elu vältel loetud raamatuid, kulunud puhas vaip ja Beethoveni büst pianiinol.

Ka oma perekonnaelu on Petr Aleksandrovitš ehitanud mõistlikult ja helgelt. Noores eas mõõtis ta targa lembuspilguga ettejuhtuvate iluduste hurmasid, puudutas neid oma täpse, rõõmsa analüüsiga ja valis Nina Vassiljevna, hallide silmadega ja pisut-pisut iroonilise hingega tüdruku. Ta andis oma tunnetele teadlikult vaba voli ja armus põhjalikult ning pikaks ajaks, kaunistades armastust sõprusega, mehe peene ja rüütelliku üleolekuga. Nina Vassiljevna tunnustas seda üleolekut sama armsa irooniaga ja armastas usalduslikult Petr Aleksandrovitši mehist jõudu ja ta reibast tarkust.

Kui sündis Viktor, ütles Petr Aleksandrovitš naisele:

„Aitäh! See on veel toormaterjal, kuid me kasvatame temast suure kodaniku."

Nina Vassiljevna naeratas ning vastas õnnelikult ja lahkelt:

„Kallis, ta on sinu poeg, järelikult saab temast ka hea inimene."

Ent Petr Aleksandrovitš ei kaldunud liialdama oma esivanemate voorusi ja vere pärimistagatisi, vaid uskus hardalt kasvatuse võimusse. Ta oli veendunud, et inimesi kasvatatakse üldiselt hooletult ja kuidas juhtub, et inimesed ei oska kasvatamistööd teha nagu kord ja kohus: sügavalt, järjekindlalt, visalt. Ta nägi enda ees vanemate suurt loovtööd.

Viktor oli kaheaastane, kui Nina Vassiljevna küsis mehelt lembamisi:

„No vaata, nüüd su kodanik juba kõnnib ja kõneleb. Oled sa pojaga rahul?"

Petr Aleksandrovitš ei keelanud endale lõbu, vaadelda liigne kord nautides Vitjat. Poiss oli suur, priske, rõõmus. Ja Petr Aleksandrovitš vastas:

„Olen rahul. Toitsid teda hästi. Võib arvata, et esimene periood meie tööst on lõppenud. Ja nüüd me võtame su käsile!"

Ta tõmbas Vitja enese juurde, põlvede vahele ja ähvardas veel kord isaliku lembusega:

„Võtame käsile! Päris õigus?"

„Pälis õigus," vastas Vitja, „aga kuidas sa võtad?"

Vitjast hoovas õnne ja õrna hoolitsuse, pilvitu ja enesekindla elu hõngu. Tolle tulevase kodaniku juures oli kõik nii terve ja puhas, selline rahulik, selge pilk, selline paljutõotav isa laup ja ema kerge muie hallides silmades — et vanemad võisid olla uhked kui ka loota ilusat tulevikku.

Nina Vassiljevna jälgis iga päev, kuidas ta silma all süveneb suur emalik edu: poeg muutus üha kenamaks, lahkemaks ja veetlevamaks, ta kõneoskus areneb kiiresti ja kaunisti, ta kõnnib ja jookseb lapse enesekindla graatsiaga, oskab kirjeldamatu veetlusega naljatada, naerda, küsida. Tolles poisis on niipalju tõelist elusat hurma, et isegi tulevane kodanik nihkus veidi tagaplaanile.

Nina Vassiljevna tänane päev oli nii kaunis, et homsest päevast ei tahtnud mõeldagi. Ta tahab lihtsalt elada selle enda loodud elu kõrval, tunda temast rõõmu ja olla uhke oma suure emaliku edu üle. Ta kohtas palju võõraid lapsi, vaatles neid tähelepanelikult ja tal oli meeldiv tajuda haruldast inimlikku vabadust: ta ei kadestanud kedagi.

Ja korraga tuli talle ülisuur tahe luua veel üks säärane kaunis lapseelu. Ta kujutles Vitja kõrval tütarlast, blondi ja hallisilmalist, targa lauba ja naeratava vaatega, tütarlast, kelle võiks nimetada... Lidaks. Ta oleks üllatavalt sarnane Vitjaga, kuid tal oleks samal ajal ka midagi oma, midagi seniolematut, ainulaadset maailmas, mida on nii raske kujutella, sest seda pole ju veel kunagi olnud ja seda võib luua ainult Nina Vassiljevna emaõnn.

„Petruss! Ma tahan tüdrukut."

„Kuidas tüdrukut?" imestus Petr Aleksandrovitš.

„Tahan tütart."

„Tahad üle elada emaks saamist?"

„Ei, tahan, et ta elaks. Tüdruk, saad sa aru? Tulevane tüdruk."

„Luba, Nina, kust sa tead, et tuleb tingimata tüdruk? Korraga on poeg?"

Nina Vassiljevna jäi hetkeks mõttesse. Teine poeg? Kindlasti see poleks vähem kaunis, kui tütar. Ja lõppeks... tütar võib ju olla kolmandaks. Milline hurmav seltskond!

Ta sakutas meest oma rõõmutuhinas ja häbelikus, naiselikus erutuses:

„Kuule, Petruss, küll sa oled bürokraat, kole! Poeg, nii nagu Viktor, saad aru? Ja samal ajal mitte nii, saad aru, kallis, vaid omaette, isesugune. Tütre võib ka pärast! Milline perekond tuleb! Kujutle ometi, milline perekond!"

Petr Aleksandrovitš suudles naise kätt ja naeratas talle sama üleolekuga, mis oli sallitud juba algusest peale:

„Nina, see on tõsine küsimus, räägime selle üle."

„Noh, räägime, räägime."

Nina Vassiljevna oli veendunud, et kauni perekonna pilt, mis tema omas kujutluses oli nii selge, ahvatleb ka meest ja ta loobub oma jahedast üleolekust. Ent rääkima

hakates tajus Nina Vassiljevna, et elu elusa ülevuse asemel tulevad vaid tavaliste sõnade read, hüüatused, sõrmede abitu miimika, et sellest saab vaid kahvatu daamilobisemine. Mees vaatas talle lembe üleolekuga ja Nina Vassiljevna jäi peaaegu oiates vakka:

„Nina, nii ürgsele instinktile ei või ometi vabadust anda!"

„Mis instinktile? Räägin sulle inimestest, tulevastest inimestest..."

„Sulle näib ainult nii, aga kõneleb instinkt..."

„Petr!"

„Oota, tuvike, oota! Selles pole midagi häbistavat. See on kaunis instinkt, saan sinust aru, tunnen seda ka ise. Tore perekond, millest räägid, võiks ahvatella mindki, kuid on üks veelgi õilsam ja veelgi kaunim siht. Sa kuula..."

Nina Vassiljevna nõjatas alistunult pea mehe õlale, tema aga silitas tal kätt ja kõneles, vaadates raamatukapi klaasust, nagu näeks ta selle helgi taga tõepoolest üllaid kaugusi.

Ta kõneles sellest, et suures perekonnas saab kasvatada ainult keskpärast isiksust, nii kasvatataksegi tavaliste inimeste suuri hulki ja seepärast ongi suured inimlikud karakterid nii haruldased — õnnelikud erandid hallis jõugus. Ta on veendunud, et inimeste keskmine tüüp võiks olla palju kõrgem. Kasvatada suurt inimest saab ainult siis, kui talle kinkida isa ja ema kogu armastus, kogu mõistus, kõik võimed. Tuleb loobuda tavalisest karjalisest perekonna-kujutelmast: perekond — kari lapsi, korratu hoolitsemine, murekandmine ainult algsete vajaduste eest — toita, rõivastada, kuidagi välja õpetada. Ei, poja kallal on vaja põhjalikku tööd, kasvatuse peent filigraantööd. Seda loomingut ei saa jagada paljude laste vahel. Tuleb vastutada

kvaliteedi eest. Kvaliteet on aga võimalik ainult loomingu keskendamisel.

„Sa kujutle, Nina, meie anname ainult ühe inimese, aga see ei saa olema standardinimene, vaid tark, elu kaunistis...“

Nina Vassiljevna kuulas meest suletud silmil, tundis ta õla kerget liikumist, kui ta tõstis kätt, nägi pehmet õrna vurruotsa, ja kauni lastejõugu pilt kattus uduga ning selle asemele joonistus hiilgav nooruk, mehine, ilus, viimisteldud kasvatusega, suur tegelane ja suur inimene tulevikus. See pilt tekkis kuidagi kehatuna ja veretuna, nagu kuju kaugest muinasjutust, nagu joonis ekraanil. Ta eilsed unistused olid elusamad ja lembemad, kuid too, joonistatud muinasjutt ja mehe hääl, mehe mõttekäigud, mis tänini olid veel harjumatud, tugevad ja julged, ning naise igivana harjumus uskuda sellesse mehe jõusse, — kõik see oli omavahel nii kokkukõlas ja terviklik, et Nina Vassiljevnal ei tekkinudki tahtmist vastu panna. Kõvasti peidetud kurbusega ta jättis hüvasti oma emaliku unistusega ja ütles:

„Hästi, kallis, hästi! Sina näed kaugemale. Olgu nii, nagu tahad. Aga... tähendab... meil ei ole siis kunagi rohkem lapsi?“

„Nina! Ei pea olema. Mitte kunagi.“

Sellest päevast algas Nina Vassiljevna elus midagi uut. Kõik muutus ümberringi tõsisemaks, elu ise muutus targemaks ja vastutusrikkamaks, otsekui nukud oleksid alles nüüd lõplikult surnud ja ta tütarlapselik muretus alles nüüd lahkunud. Kui kummaline — kuid keeldudes emalikust loomingust tundis ta alles nüüd emaraskuste kogu suurust.

Viktorgi rõõmustas teda nüüd teisiti. Ka varemini oli Viktor hindamatuks suuruseks tema hinges ja ta ei võinud

mõeldagi tema kadumisele. Kuid Viktori elusast hurmast sündis varem kogu elu hurm, otsekui oleksid temast lähtunud elustavad ja kaunid kiired. Nüüd oli ainult tema, Viktor, endiselt kallis ja kaunis, ent peale tema nagu poleks enam midagi, ei unistusi ega elu. Viktor muutus seetõttu veelgi kallimaks ja veetlevamaks, kuid armastuse kõrval haaras hinge ka mure. Alul Nina Vassiljevna ei andnud endale arugi, mis mure see on, mil määral ta on mõistlik ja vajalik. Ta vaid silmitses tahtmatult poja näokest, leidis sealt kord kahtlast kahvatust, kord lihaste lõtvust, kord silmade tuhmust. Ta jälgis kiivalt poja meeleolu, ta söögiisu, ja talle hakkasid igas tühiasjas kummitama õnnetuse ended.

Alul oli see terav. Pärast läks üle. Viktor kasvas, arenes ning ema hirm teisendus. See hirm ei virgunud äkitselt, ei haaranud südant ega tumestanud teadvust, oli muutunud asjalikuks, argipäevaseks, tavaliseks, vajaliselt-harjunud hirmuks.

Petr Aleksandrovitš ei märganud naise elus midagi erilist. Oli küll kadunud ta armas iroonia, rahulikud pehmed näojooned muutusid rangeks, ilusaks sõrestikuks, hallid silmad minetasid läike ja niiskuse ning muutusid puhtamaks ja läbipaistvamaks. Petr Aleksandrovitš mõtles selle üle järele ja leidis seletuse: elu kulgeb ja noorus möödub ning ühes sellega kaob joonte ilu ja õrnus. Kuid kõik on kaunis, eespool on uued elurikkused, kes teab, võib-olla veelgi täiuslikumad kui nooruse rikkused. Ta märkas naises uue mure sündi, kuid otsustas, et seegi on hüve, sest võib-olla mures seisnebki tõeline emaõnn.

Ise ta ei tundnud mingit hirmu. Ta poolitas oma isikut rangelt töö ja poja vahel; nii ühes kui teises osas oli palju tõelist inimlikku pinget. Viktor avaldas iga päe-

vaga üha hiilgavamaid võimalusi. Petr Aleksandrovitš oleks nagu avastanud uue maa, mis on tulvil looduse ande ja ootamatut ilu. Ta näitas kogu seda toredust naisele ja see nõustus temaga. Petr Aleksandrovitš rääkis:

„Vaata, kui palju meie teeme selles inimeses."

Ja naine muheles talle ning tema läbipaistvates rangetes silmades nägi mees rõõmunaeratust, mis oli seda kenam, et nendes silmades polnud seda näha mitte alati.

Viktor jõudis kiiresti edasi. Viieaastaselt kõneles ta õieti vene ja saksa keelt, kümneaastaselt alustas tutvust klassikutega, kaheteistkümneselt luges Schillerit algkeeles ja vaimustus temast. Petr Aleksandrovitš kulges pojaga kõrvuti ja üllatus ta kiirest sammust. Poeg pimestas teda oma vaimse jõu väsimatu särastusega, võimete põhjatu sügavusega ja kergusega, millega ta omandas kõige raskemaid ja peenemaid mõttevarjundeid ja sõnade kombinatsioone.

Mida enam Viktor arenes, seda kindlajoonelisemaks kujunes tema iseloom. Tema silmad minetasid varakult inimlikkuse algse vahetu-oleku sära ja neis võis üha sagedamini lugeda mõistlikku tagasihoitud tähelepanu ja hinnangut. Petr Aleksandrovitš märkas rõõmuga selles oma kuulsa analüüsi jälgi. Viktor ei jonninud iialgi, oli kooselamises lahke ja sobiv, kuid ta suu liigutustes ilmnes mõistev pilge „omaette", midagi, mis sarnanes ema noorpõlve naeratusega, kuid oli külmem ja eraldatum.

Ärusaav naeratus kuulus mitte ainult kõigele ümbritsevale, vaid puudutas vanemaidki. Viktor hindas väärikalt nende püüdlikku, ennastsalgavat tööd, nende vanemlikku rõõmu ja triumfi. Ta taipas selgesti, et vanemad valmistavad talle erandlikku eluteed, ja tundis endas jõudu

olla erandlik. Ta nägi ja tajus ema hirmu enda pärast, nägi selle hirmu vaest põhjendamatust ja naeratas sama arusaava muigega. Ümbritsetuna vanemate armastusest, hoolest ja usust, mida tal kellegagi ei tulnud jagada, ei võinud Viktor eksida: tema oli pere keskus, selle ainus põhimõte, selle religioon. Sama varaärganud analüüsivõimega, täiskasvanu juba korrastatud loogikaga, ta tunnustas sündmuste seaduspärasust: vanemad keerlevad tema ümber otsekui tahtetud kaaslased. See muutus mugavaks harjumuseks ja meelepäraseks esteetikaks. Vanematele valmistas see lõbu ja poeg oma tagasihoitud delikaatsuses oli valmis neile mitte vastu rääkima.

Ta õppis koolis hästi ja kasvas kõikide silma all koolist üle. Kaaslased olid temast nõrgemad mitte ainult võimetelt, vaid ka elu poosilt. Need olid tavalised lapsed, lobisevad, kergesti erutuvad, kes tundsid lõbu mängu primitiivsusest, kunstlikust ja tühisest võitlusest mänguväljakul. Viktor kulges oma kooliteed vabalt, ei raisanud energiat väikestele kokkupõrgetele ega killustanud end juhuslikkudele sümpaatiatele.

Ketovide perekonnaelu kulges õnnelikult. Nina Vassiljevna tunnustas, et mehel oli olnud õigus: neil kasvas väljapaistev poeg. Nina Vassiljevna ei kahetsenud oma möödunud unistusi. Too sügav õrnus, mis tema kujutluses kord oli maalinud pildi suurest rõõmsast perest, lülitus nüüd ümber hoolitsuseks Viktori eest. Selle hoolitsuse tagant ema ei näinud poja tekkivat külma tagasihoidlikkust, talle paistis see jõu tunnusena. Ema ei märganud ka seda, et nende perekonda asus tunnete ratsionaalne korrastus, sõnaliste väljenduste liigsus. Nii tema kui mees ei saanud jätta märkamata, et algas vastupidine protsess: poeg hakkas kujundama vanemate isiksust. Ta tegi seda alateadlikult,

ilma teooria ja sihita, toimides vastavalt jooksvatele päevasoovidele.

Õpetajate algatusel Viktor „hüppas üle" kümnenda klassi ja astus võidukalt kõrgemasse õppeasutisse. Vanemad pidasid hinge kinni ja kummardusid võiduhelinate ette. Sellest ajast hakkas ema teenima poega nagu orjatar. Jõudude ümberasetumine toimus nüüd Ketovide perekonnas seninähtamatu kiirusega ja poja kasvatamise filigraantöö lõppes iseenesest, ilma pidulikkude aktusteta. Isa lubas veel enesele mõnikord rääkida pojaga mitmesugustest probleemidest, aga tal ei jätkunud enam endist enesekindlat üleolekut ja, mis peaasi, tema ees polnud objekti, kes oleks vajanud kasvatamist.

Viktor väljus mehaaniliselt komsomolist. Petr Aleksandrovitš kuulis sellest juhuslikus jutuajamises ja lubas endale imestuda:

„Sa astusid komsomolist välja? Ma ei saa aru, Viktor..."

Viktor vaatas isast mööda ja tema õige pisut pondunud näol ei muutunud muhelus, mida ta nüüd kandis seal alati nagu univormi, muhelus, mis väljendas viisakat elevust ja ükskõiksust ümbruse suhtes.

„Ei astunud välja, vaid mehaaniliselt väljusin," ütles ta tasaselt, „kõige seaduspärasem operatsioon."

„Aga, tähendab, sa nüüd ei ole komsomolis?"

„Sa, isa, tegid imestamisväärselt õige järelduse. Kui väljusin — tähendab, ma ei ole komsomolis."

„Aga mispärast?"

„Tead mis, papa? Saan aru, et võid sattuda meeleheitesse säärase tähtsa sündmuse puhul. Teie generatsioonile see kõik oli tähtis."

„Ja teie omale?"

„Meil on oma tee."

Naeratades endiselt vajus Viktor millegi üle mõttesse ja nähtavasti unustas isa. Petr Aleksandrovitš köhatas ja hakkas sirvima tema ees lebavat toimikut. Sirvides ta jälgis iseennast ega leidnud endas ei paanikat ega äärmist imestust. Välgatas ametialaline mõte tema asetäitja pojast, kes üldse ei astunud komsomoli, siis samasugune ametialaline teadis dialektikast. Tõepoolest, iga uus põlvkond erineb eelmisest. Väga võimalik, et komsomol Viktorit ei rahulda, eriti kui võtta arvesse, et viimasel ajal temas on avaldunud täiesti erakordsed võimed matemaatikas.

Seitsmeteistkümneaastaselt, erilise palve põhjal, Viktor võeti matemaatikafakulteeti ja hakkas peatselt üllatama professoreid oma annete säraga, eruditsiooniga ja võimsa tungiga matemaatilise teaduse sügavustesse. Petr Aleksandrovitš loovutas talle enesele peaaegu märkamatult oma kabineti, mis muundus nüüd altariruumiks, kus viibib kõrgem olend Viktor Ketov, tulevane matemaatikakuulsus, uue generatsiooni esindaja, selle generatsiooni, kes kiirrongi tempoga viib inimsugu edasi. Südame põhjas nägi Petr Aleksandrovitš ette, et selle generatsiooni teod ja marsid kujunevad tõepoolest vapustavateks, sest mitte asjata tema ja ta kaasaeglased polnud tollele generatsioonile teed tasandanud, eriti aga tema ise oma targa otsusega kvaliteedi kontsentratsiooni asjus määras tee sellisele geeniusele nagu Viktor. Petr Aleksandrovitši hinges ärkas uus isalik uhkus, aga tema välises käitumises ei puudunud tol ajal sõltuvustunnused. Ta hakkas sõna „Viktor" hääldama peaaegu müstilise lugupidamise varjundiga. Nüüd, tulles töölt, ta ei pillu enese ümber nipsakaid pilke, ei tee nalja ega naerata, vaid noogutab vaikides naisele pead ja küsib tasakesi, vaadates poja toa valgele suletud uksele:

„Kas Viktor on kodus?“

„Õpib,“ vastab Nina Vassiljevna.

Petr Aleksandrovitš on kusagil õppinud kikivarbail käimist. Hoides kätega tasakaalu läheb ta hiljukesi ukse juurde ja avab selle ettevaatlikult.

„Kas võib tulla?“ küsib ta, pistes vaid pea tuppa.

Poja juurest väljub ta pidulikult, äraseletatud näoga ja räägib summutatud häälega:

„Viktor läheb hästi edasi, toredasti läheb edasi. Ta on juba märgitud jääma ette valmistuma professori kutsele.“

Nina Vassiljevna naeratab alistuvalt:

„Kui kena see on! Aga tead, mis mulle muret teeb? Ta on kuidagi haiglaselt lihav. Töötab palju, kardan ta südame pärast.“

Petr Aleksandrovitš vaatab ehmunult naisele otsa:

„Sa arvad, et südamehaigus?“

„Ei tea, ma lihtsalt kardan...“

Nii tekkisid uued elamused ja uus hirm. Mitme päeva jooksul nad vaatlevad poja nägu ning nende hingedes segunevad vaimustus ja andumus murega. Siis tulevad teised vaimustused ja teised kartused ja täidavad elu, nagu murdlained katavad kallast, nende tagant ei nähta elu väikesi sündmusi. Ei nähta, et poeg juba ammu lakkas olemast lahke, et lahked sõnad ei tule tal nüüd enam suhu, et tal on kaks uut ülikonda, sellal kui isal on ainult üks, kantud ülikond, et ema teeb talle vanni ja koristab tema järelt, ent poeg ei ütle talle iialgi: „Aitäh!“ Ei nähta ka vanemate vanaksjäämist ja raske haiguse tõesti ängistavaid tunnuseid.

Viktor ei läinud oma kursusekaaslase matusele, luges kodus raamatut. Petr Aleksandrovitš pööras sellele imestunult tähelepanu:

„Sa ei olnud matusel?“

„Ei olnud,“ vastas Viktor, panemata raamatut käest.

Petr Aleksandrovitš silmitses poega tähelepanelikult, raputas isegi pead — nii rahutuks ja külmaks muutus ta hingel. Ent seegi mulje möödus jäljetult ja ununes peatselt, nagu ununeb halb ilm ilusatel päevadel.

Ei märganud vanemad ka uue motiivi valju helisemist: kui hiilgavalt ka Viktor õppis, ta ei keelanud endale ka lõbustusi, oli sageli kodunt ära, lehkas mõnikord viinast ja võõrastest lõhnadest ja ta ärapestamatus naeratuses ringlesid mälestused, kuid iialgi ei pühendanud ta isa ega ema ainsagi sõnaga sellesse oma uude ellu.

Neljanda kursuse sügisel avastusid Petr Aleksandrovitšil maohaavandid. Ta jäi kahvatuks, kõhnus, vajus küüru. Arstid nõudsid lõikust ja kinnitasid, et see toob täieliku tervenemise, kuid Nina Vassiljevna minestas juba palja mõtte juures, et mehel võidakse tükk magu välja lõigata ja mingi sool ümber paigutada. Viktor elas endiselt omaette, istus oma toas või oli kodunt ära.

Lõikuse küsimust ei saadud ega saadud lahendada. Petr Aleksandrovitši vana sõber, tuntud kirurg, istus haige tugitooli man ja tigetses. Nina Vassiljevna ei suutnud tabanud õnnetusest toibuda.

Tuli Viktor, üles mukitud, lõhnastatud. Muutmata oma naeratust, tugevdamata või nõrgendamata ilmet, surus ta arsti kätt ja ütles:

„Ah teie olete aina haigevoodi juures? Mis uudist?“

Petr Aleksandrovitš vaatas poega vaimustunult:

„Mõtleme selle operatsiooni üle. Tema muudkui käib peale.“

Vaadates isale endise naeratusega, Viktor katkestas:

„Jah, isa, kas sul ei leiduks viis rubla? Mul on pilet

„Magavale kaunitarile". Igaks juhtumiks. Olen omadega pankrotis..."

„Hästi," vastas Petr Aleksandrovitš. „On sul, Nina? Tema soovitab rutemini lasta lõigata, kuid Nina kardab. Ja ise ma ei tea, kuidas..."

„Mis seal siis karta? Oli?" ütles Viktor, võttes emalt viielise. „Teatris ilma rahata — on kuidagi..."

„Kellega sa lähed?" küsis Petr Aleksandrovitš, unustades oma haavandid.

„On seal mõned," vastas poeg põiklevalt, samuti unustades haavandid. „Ema, ma võtan võtme, võib-olla jään hiljemaks."

Ta tegi kirurgile hoolika, naeratava lahkumiskummarduse ja väljus.

Aga vanematel oli selline ilme, nagu polekski juhtunud midagi erilist.

Mõne päeva pärast oli Petr Aleksandrovitšil raske haigushoog. Kirurgist-sõber leidis ta voodist ja tegi skandaali:

„Kes te õige olete? Kultuurinimesed või metslased?"

Ta keeras käised üles, vaatas, kuulas, ähkis ja sõimas. Nina Vassiljevna jooksis apteeki, tellis rohtu; tagasi tulles ta kordamisi kahvatas ning punetas hirmust ja küsitles üha:

„Noh, kuidas on?"

Ta vaatas kogu aeg kella ja ootas kannatamatult, mil see saab kaheksa — siis on ravimid valmis. Jooksis köögi vahet ja tõi sealt jääd.

Viktor väljus oma toast ja suundus välisukse poole. Teel kööki ema põikas temale ja lausus väriseval, väsinud häälel:

„Vitja, vahest sa ehk läheksid apteeki? Rohi on juba valmis ja... makstud. Tingimata on vaja... ütles..."

Keerates padjal oma sassis pead, Petr Aleksandrovitš

vaatas poja poole ja naeratas üle jõu. Täiskasvanud andeka poja nägemine on meeldiv isegi maohaavandite korral. Viktor vaatas emale otsa ja naeratas samuti:

„Ei, ma ei saa. Mind oodatakse. Võtan võtme ühes."

Kirurg hüppas toolilt ja sööstis nende juurde. On teadmata, mis ta tahtis teha, kuid nägu muutus tal kahvatuks. Ütles muide soojalt ja lihtsalt:

„Milleks tal ennast tülitada? Kas mina ei või rohtu ära tuua? Niisugune tühine asi!"

Ta tõmbas Nina Vassiljevna käest kviitungi. Uksel ootas teda Viktor:

„Teie peate vist kindlasti teisele poole minema," ütles ta. „Mul on tee kesklinna..."

„Muidugi teisele poole," vastas kirurg, joostes trepist alla.

Kui ta ravimitega tagasi jõudis, lebas Petr Aleksandrovitš endiselt, sassis pea padjal viltu, ja vaatles terava jaheda pilguga Viktori toa ust. Unustas sõpra teene eest tänamast ja üldse vaikis kogu õhtu. Ainult kui sõber jumalaga jättis, ütles ta otsustavalt:

„Tehke operatsioon... Ükskõik."

Nina Vassiljevna vajus tugitooli: tema elus oli nii raske vahet teha, kus lõpeb rõõm ja algab häda. Rõõmu ja häda vahele tekkis ootamatult ja harjumatult võrdusmärk.

Muide, operatsioon läks kõigiti hästi.

Jutustasin ühe neist kurbadest lugudest, kus tegelaseks on üksik poeg, troonipärija. Neid lugusid on palju. Üksikute laste vanemad ärgu nurisegu minu üle, ma ei taha neid sugugi hirmutada, vaid jutustan ainult seda, mida olen elus näinud.

Sellistes perekondades on ka õnnelikke juhtumeid. On vanemaid, kes omavad üliloomulikku tundlikkust, mis neil

võimaldab leida õiget tooni ja organiseerida pojale seltsimeestest miljööd, mis teatava määrani asendab vendi ja õdesid. Eriti tihti olen leidnud üksikutel lastel toredaid iseloomusid, kui nad on kasvanud üksiku ema või lese isa juures. Sel juhtumil ränk kaotus või üksiolu paratamatud raskused mobiliseerivad võimsalt laste armastuse ja hoole ning pidurdavad egoismi arengut. Ent need juhtumid sünnivad murede olustikus, nad on juba iseenesest haiglased ega tee üksikute laste probleemi mingil määral olematuks. Vanemate armastuse koondamine ühele lapsele on hirmus eksitus.

Võib tuua miljoneid näiteid — just nimelt miljoneid —, mis tõendavad suurte perekondade laste tohutuid saavutisi. Ja ümberpöördult — üksikute laste saavutised on väga õhuline asi. Kui mul isiklikult on tulnud kohtuda kõige hoolimatuma egoismiga, mis hävitab mitte ainult vanemate õnne, vaid ka laste edukuse, oli tegemist peaaegu eranditult üksikute poegade ja tütardega.

Kodanlikus perekonnas ei kujuta üksik laps sellist ühiskondlikku ohtu nagu meil, sest seal ei ole ühiskonna iseloom ise vastuolus omadustega, mis kasvatatakse üksikus võsukeses. Iseloomu külm karmus, kaetud formaalse viisakusega, sümpaatia nõrk emotsioon, individuaalse egoismi harjumus, sirgjooneline karjerism ja moraalne põiklevus, üksköiksus kogu inimkonna suhtes — kõik see on loomulik kodanlikus korras, kuid patoloogiline ja kahjulik nõukogude ühiskonnas.

Nõukogude perekonnas kujuneb üksik laps inimrakukese lubamatuks keskuseks. Vanemad ei suudaks, kui nad tahaksidki, vabaneda kahjulikust tsentripetaalsest meelepäratsemisest. Sellistel juhtudel võib hädaohtu mõnel määral vähendada ainult vanemate „armastuse" ebaloomulik nõrkus. Kui see armastus on aga ainult normaalnegi, on asi juba

kardetav: tolles ainsas lapses peituvad kõik vanemate õnne perspektiivid, kaotada teda — tähendab kõik kaotada.

Mitmelapselises perekonnas märgitseb lapse surm sügavat kurbust, ent see ei ole kunagi katastroof, sest järelejäänud lapsed nõuavad endiselt hoolt ja armastust, nad just kui kindlustavad perekondlikku kollektiivi hävingu vastu. Ja ei ole midagi kurvemat, kui isa ja ema, kes jäänud orbudena tühjadesse tubadesse, mis igal sammul meenutavad surnud last. Lapse ainsus viib seepärast paratamatult rahutuse, pimeda armastuse, hirmu ja paanika kontsentratsioonile.

Ja samal ajal sellises perekonnas pole midagi, mis samas loomulikus korras võiks sellele vastu asetuda. Ei ole vendi ega õdesid — ei vanemaid ega nooremaid, ei ole järelikult kogemusi mängu, armastuse ega avitamise, järeleaimamise ega lugupidamise alal, ei ole lõpuks jaotamise, ühise rõõmu ja ühise pingutuse kogemusi — ei ole lihtsalt mitte midagi, isegi mitte tavalist naabrust.

Väga harvadel juhtudel suudab seltsimehelik koolikollektiiv kujundada loomulikud pidurid individualismi arengule. See on väga raske ülesanne koolikollektiivile, sest perekondlikud traditsioonid jätkavad mõjustamist endises suunas. Džerzinski-nimelise kommuuni taolisele kinnisele lasteasutisele on see rohkem jõukohane ja kommuun on ülesandega tavaliselt hõlpsasti toime tulnud. Kuid endastki mõista on parem selliseid pidureid leida perekonnas endas.

Üksiku lapse kasvatamise ohtlik tee nõukogude perekonnas viib lõppude lõpuks selleni, et perekond minetab kollektiivi omadused. „Ühe lapse süsteemis" kannab kollektiivi omaduste minetamine kindlat mehaanilist iseloomu: peres lihtsalt pole piisavalt kollektiivi füüsilisi elemente. Isa, ema ja poeg suudavad arvuliselt kui ka tüüpide mitmekesiduse

puuduse tõttu kujundada üksnes niivõrra kerge ehitise, et see variseb esimesel disproportsiooni avaldusel ja selliseks disproportsiooniks kujuneb alati lapse keskne seisund.

Perekondlik kollektiiv võib alluda ka teissugustele löökidele, mis on niisama mehaanilist laadi. Ühe vanema surm võib olla sellise „mehaanilise" löögi kõige võimalikumaks näiteks. Kaugelt enamikul juhtudel ka selline hirmus löök ei vii katastroofini ja kollektiivi hajumiseni, järelejäänud perekonnaliikmed on tavaliselt suutelised säilitama ta terviklust. Üldse löögid, mida me tingimisi nimetame „mehaanilisteks", ei ole kõige hävitavamad.

Palju raskemini talub perekondlik kollektiiv hävitavaid mõjusid, mis on seotud kestvate laostumisprotsessidega. Neid nähtusi võiks samuti tingimisi nimetada „keemilisteks". Ma juba näitasin, et üksiku lapse „mehaaniline" tüüp ainult seepärast peab viima ebaõnnestumisele, et ta paratamatult kutsub esile „keemilise" reaktsiooni vanemate-armastuse hüpertroofia kujul.

„Keemilised" reaktsioonid perekonnas on kõige hirmsamad. Võiks loendada sellise reaktsiooni mitmeid vorme, kuid tahan peatuda ainult ühel, kõige raskemal ja kahjulikumal.

Vene ja välismaa kirjanikud on vaadanud inimpsühholoogia kõige süngematesse sügavikkudesse. Teatavasti on ilukirjandus kuritegelise või üldse mitte-täisväärtusliku isiku teema paremini läbi töötanud, kui normaalsete, tavaliste või positiivsete kõlbeliste nähtuste teemad; mõrvari, varga, reeturi, kelmi, väikese suli ja lurjuse psühholoogiat tunneme paljudes kirjanduslikkudes variantides. Inimhinge kõige vastikumad urkad pole meile nüüd mingiks saladuseks. Kõik see, mis vanas ühiskonnas oli loomulikul mäda-

nemise teel, äratas selliste teravsilmikute tähelepanu, nagu Dostojevski, Maupassant, Saltõkov, Zola, rääkimata Shakespeare'ist.

Tuleb olla õiglane suurte sõnakunstnike vastu: nad ei olnud oma langenud kangelaste suhtes ilmaski julmad, need autorid esindasid alati ajaloolist humanismi, mis kahtlemata on inimkonna üheks saavutiseks ja kaunistiseks. Kõikidest roimaliikidest vist ainult reetmine ei ole kirjanduses leidnud leplikku suhtumist, kui mitte arvestada Leonid Andrejevi „Juudas Iskarioti", ja seegi kaitsemine oli liiga nõrk ja üle pingutatud. Kõigil teistel juhtudel leidus roimari või kurjategija tumedas hinges alati hele nurgake, oaas, mille tõttu viimnegi inimene jäi ikkagi inimeseks.

Üsna tihti oli selliseks nurgakeseks armastus laste — omade või võõraste — vastu. Lapsed on humanitaarse idee orgaanilisi osi, laste kohalt kulgeks nagu piir, millest madalamale inimene ei saa langeda. Roim laste vastu on juba allpool seda inimlikkuse piirjoont, aga armastus laste vastu — see on mingi õigustus kõige viletsamalegi olendile. Lapse prääник uulitsal surnuks sõidetud Marmeladovi taskus (Dostojevski „Kuritöö ja karistus") tundub meile nagu amnestia palvena.

Ent on põhjusi olla pretensioonis ka ilukirjanduse suhtes. On liik roimi, mida ta oma läbitöötamises ei ole puudutanud, ja just selliseid roimi, kus kannatajaks on lapsed. Ma ei suuda praegu meenutada ühtki teost, kus kujutataks isa või ema psühholoogiat, kes keelduvad oma vanemakohustustest väikeste laste suhtes, kes jätavad lapsed saatuse hoolde, puudusse ja segadusse. On ju, tõsi küll, vana Karamazov, kuid tema lapsed on siiski kindlustatud. Kirjanduses leidub mahajäetud vallaslapsi, kuid isegi kõige humaansemad kirjanikud nägid sellisel juhul rohkem sot-

siaalset kui vanemate probleemi. Õieti-öelda nad kajastasid ajalugu tõetruult. Härra, kes hülgas lapsega taluneiu, ei pidanud ennast hoopiski isaks, mitte ainult see tüdruk ja see laps, vaid ka kõik teised miljonid talupojad märgitsesid temale ainult „tõprakarja", kelle suhtes ta polnud seotud mingi moraaliga. Ta ei tundnud isalikku või abikaasalikku kollisiooni lihtsalt seepärast, et „alamklass" asetses väljaspool igasuguste kollisioonide piire. L. N. Tolstoi agitatsioon, et härraste „kõlblus" kantaks üle ka „alamale klassile", oli kasutu, sest klassi-ühiskond polnud selliseks „valgustuseks" orgaaniliselt suuteline.

Isa, kes hülgab oma lapsed, jättes nad teinekord isegi ilma elatusvõimalusteta, seda isa võiksime samuti vaadelda kui mehaanilist nähtust ja see lubaks meil optimistlikumalt suhtuda perekonda, kes on kannatanud sellist suurt kahju. Kui hülgas, siis hülgas, pole midagi parata, perekonnast kadus isa kuju ja küsimus on selge: perekondlik kollektiiv peab olelema ilma isata, püüdes võimalikult paremini koondada jõude edasiseks võitluseks. Sel juhtumil perekonna draama ei erineks objektiivselt millegagi perekonna orbumisest isa surma tagajärjel.

Kaugelt suuremal osal juhtudest on hüljatud laste seisukord keerulisem ja ohtlikum kui vaeslastel.

Alles üsna hiljuti Jevgenija Aleksejevna elu oli hea elu. Mälestus nooruses tormitsenud armastusest oli elav ja rahulik. Sellest oli jäänud rahulik jälg suure elu ülesande — perekonna — näol ja tekkinud tugev tunnetus, et elu kulgeb ausalt, targalt ja kaunilt, nii nagu peab. Las olla kevad möödunud, las mööduda niisama tõsise seaduspärasusega vaikne, soe suvi. Eespool on ju veel palju soojust, palju päikest ja rõõmu.

Perekonnas seisis Jevgenija Aleksejevna kõrval abikaasa, Žukov, mees, kes veel mitte väga ammu vahetas temaga armusõnu. Armastusest oli säilinud õrnus, seltsimeheliku tänulikkuse armas tunne ja sõbralik lihtsus. Žukovil on pikk nägu ja sadulakujuline nina. Elu pakub igal sammul võimalusi valida lühemat nägu ja ilusamat nina, kuid nendega ei seostu ei armumälestused, ei käidud õnneteed ega tulevased rõõmud, ja valikuvõimalus ei viinud Jevgenija Aleksejevnat kiusatusse. Žukov on hea, hoolitseja mees, armastav isa ja džentlmen.

See elu purunes ootamatult ja jultunult. Kord õhtul Žukov ei tulnud töölt koju ja järgmisel hommikul Jevgenija Aleksejevna sai lühikese kirja:

„Ženja! Ma ei taha sind kauem petta. Saad aru — tahan jääda ausaks lõpuni. Armastan Anna Nikolajevnat ja elan nüüd temaga. Laste jaoks saadan iga kuu kakssada rubla. Andesta. Tänu kõige eest. — N."

Lugenud kirja läbi, Jevgenija Aleksejevna märkas vaid, et on juhtunud midagi hirmsat, aga milles see seisab, seda ta ei suutnud kuidagi tajuda. Luges teise korra, kolmanda. Aegamööda iga loetud rida avaldas oma saladuse ja iga saladus sarnanes nii vähe kirjutatud reaga.

Jevgenija Aleksejevna vaatas abitult ringi, vajutas sõrmedega meelekohti ja viskus uuesti kirja kallale, just nagu poleks sealt kõik veel loetud. Silmad haarasid tõepoolest midagi uut: „tahan jääda ausaks lõpuni". Ebamäärase lootuse põgus vari möödus ja sama hirmutundega ta tajus katastroofi.

Ja solvava pealetikkuvusega tulid kohe ja hakkasid ümberringi sekeldama pisikesed kutsumata mõtted: kaks-

sada rubla, kallis korter, tuttavate näod, raamatud, mehe ülikonnad. Jevgenija Aleksejevna raputas pead, tõmbas kulmud kokku ja silmas äkitselt kõige hirmsamat, kõige tõelisemat võikust: hüljatud naine! Kuidas, kas tõesti hüljatud naine?! Ja lapsed?! Ta vaatas hirmunult ringi: asjad olid kohal, magamistoas viieaastane Olja sahistas midagi, kõrvalkorterist kostis mingi tume kolksatus. Jevgenija Aleksejevnal tekkis korraga talumatu tunne: just nagu oleks keegi tema, Igori ja Olga mähkinud hooletult vanasse ajalehte ja visanud prügikasti.

Mitu päeva möödus nagu unes. Hetketi tuli virgumus, kaine, tõsine, mõistlik. Siis istus Jevgenija Aleksejevna tugitooli kirjutuslaua juures, toetas pea üksteisele asetatud rusikatele ja mõtles. Alguses seostusid mõtted korralikult: solvamine, mure, raskused eespool, mingid armastuse jäägid Žukovi suhtes — kõik see asetus hoolikalt ja kuulekalt tema ette, just nagu oleksid mõtted ka ise tahtnud, et ta vaatleks neid tähelepanelikult ja lahendaks kõik.

Kuid üks rusikas vallandub kogemata ja juba katab käsi silmi ja silmadest voolavad pisarad ning mõtetes pole enam mingit korda, on vaid veel kannatuse krambid ja talumatu hüljatusetunne.

Tema kõrval elasid, mängisid, naersid lapsed. Jevgenija Aleksejevna vaatas neile ehmunult, seadis ennast ruttu korda, naeratas ja ütles midagi, millel oli mõte. Ainult hirmu silmades ei suutnud ta nende eest varjata ja lapsed hakkasid teda imestunult vaatlema. Juba esimesel päeval talle meenus, südame seisatades, et lastele tuleb seletada isa puudumist, ja ta ütles, mis tuli keelele:

„Isa sõitis ära ega tule niipea tagasi. Ta komandeeriti kaugele, õige kaugele!"

Viieaastasele Olgale aga on „niipea" ja „kaugele" vähe-

veenvateks sõnadeks. Iga kõlistamise puhul jookseb ta ukse juurde ja tuleb kurvalt tagasi ema manu:

„Aga kunas ta tuleb?"

Tolles hirmsas unes Jevgenija Aleksejevna ei märganud, kuidas teda puudutas uus harjumus sooja pehme käpakesega: ta lakkas hommikuti virgumast hirmunult, hakkas mõtlema millelegi praktilisele, märkis, millised asjad tuleb müüa esijoones, nuttis harvemini.

Kaheksa päeva pärast saatis Žukov tundmatu naisterahva tähekesega, mis oli ilma sissejuhatuseta:

„Palun selle toojale välja anda minu pesu ja ülikonnad, samuti habemeajamise aparaat ja kaastööliste poolt kingitud albumid, siis veel talvepalitu ja kirjade pakid, mis on keskmises lauasahtlis, sügaval. N."

Jevgenija Aleksejevna võttis rõivapuilt kolm ülikonda ja laotas laiale diivanile mõned ajalehed, et ülikondi sisse pakkida. Siis meenus, et on veel vaja pesu, aparaati ja kirju, ning jäi mõtlema. Kõrval seisis kümneaastane Igor ja jälgis ema tähelepanelikult. Nähes tema hämmastust, kasvas Igori julgus ja ta küsis heledalt:

„Sisse mähkida, jah? Ema, kas mähkida?"

„Ah, issand," oigas Jevgenija Aleksejevna, istus diivanile ja oleks peaaegu nutma puhkenud, ent märkas asjade järele tulnud naise vaikivat kuju ja ütles ärritunult:

„Noh, kuidas te siis nii tulite... paljaste kätega! Kuidas ma seda kõike pakin?"

Naine vaatas laialilaotatud ajalehtedele arusaavalt ja kaastundlikult ning naeratas:

„Aga nemad ütlesid mulle, et küllap leiavad seal midagi, korvi või sumadani...“

Igor hüppas üles ja hüüdis:

„Korv? Mamma, korv on ju! Vaat see korv... ta on tead kus? Seal, kapi taga! Kapi taga! Kas tuua?“

„Missugune korv?“ küsis Jevgenija Aleksejevna nõutult.

„Kapi taga! Selle kapi taga... eestoas! Kas toon ära?“

Jevgenija Aleksejevna vaatas Igorile silma. Seal oli vaid reibas valmisolek korvi toomiseks. Jevgenija alistus sellele valmisolekule ja naeratas:

„Kus ka tooja! Ise korvist väiksem! Mu kallis linnupoeg!“

Jevgenija Aleksejevna tõmbas poja enese ligi ja suudles ta pead. Rabeldes välja embusest, Igor oli samast korvist ikka veel tulvil:

„See on kerge!“ hüüdis ta. „Mamma! Ta ju päris kerge! Sa ei või kujutellagi!“

Kisa peale tuli Olja magamistoast ja seisatas uksel, karu käes. Igor tormas eestuppa, seal raksus ja kriuksus midagi.

„Oh sa issand,“ ütles Jevgenija Aleksejevna ja palus naisterahvast: „Minge abiks, olge hea, ja tooge see korv siia.“

Ühisel jõul toodi korv ja asetati keset tuba. Jevgenija Aleksejevna hakkas panema sinna ülikondi. Ta mõtles seejuures, et oleks väga ebaüllas visata ülikonnad kuidas juhtub. Ta korraldas hoolega kuubede volte ja revääre, püksitaskuid, kraesidemeid. Igor ja Olga jälgisid operatsiooni asjaliku huviga ja liigutasid huuli, kui emal oli asjaga raskusi. Seejärel Jevgenija Aleksandrovna pani korvi pesu. Igor ütles:

„Ladus ja ladus särke, ülikonnad kortsuvad ju ära."

Jevgenija Aleksejevna taipas:

„Jah, see on õigus..."

Ent korraga solvus:

„Ükspuha! Las pressivad sirgeks! Mis see minu asi?"

Igor tõstis emale imestunud silmad. Jevgenija Aleksejevna viskas korvi vihaselt kolm pakki kirju ja raseerimisaparaadi asjad. Punasest karbist kukkusid pesule žiletiterad siniseis ümbrikes.

„Oi, laiali pillasid!" hüüdis Igor rahulolematult ja hakkas terasid koguma.

„Ole hea, ära tiku, kuhu sul tarvis pole!" käratas Jevgenija Aleksejevna, tõmbas Igori käe ära ja lõi korvikaane hooga kinni. „Viige!" ütles naisterahvale.

„Tähekest ei tule?" küsis naine pead kallutades.

„Mis seal tähekesi? Mis tähekesi? Minge!"

Naine pigistas delikaatselt huuled kokku, tõstis korvi õlale ja väljus. Uksel ta pööras korvi ettevaatlikult, et mitte riivata.

Jevgenija Aleksejevna vaatas talle tuimalt järele, istus siis diivanile ja hakkas nutma. Lapsed vaatasid teda imestunult. Igor kirtsutas nina ja puuris sõrmega suuremaks auku kirjutuslaua kalevis, mille Žukov kord ammu oli paberossiga põletanud. Olja toetus vastu ust ja vaatas rangelt, altkulmu, visates karu põrandale. Kui ema rahunes, läks Olja tema juurde ja küsis vihaselt:

„Aga mispärast ta korvi ära viis? Mispärast ta ära viis? Kes see tädi oli?"

Niisama rangelt kannatas Olja ära ema vaikimise ja alustas jälle:

„Seal olid papa kuued ja särgid... mispärast ta ära viis?"

Jevgenija Aleksejevna kuulas tütre vadinat ja korraga meenus talle, et lapsed ei tea veel midagi.

Ülikondade ärasaatmine oli isegi Olja silmis kahtlane asi. Mis puutub Igorisse, siis arvatavasti ta teab kõik, talle võidi rääkida õuel. Žukovi kadumine avaldas kõigile muljet, nagu võis arvata.

Jevgenija Aleksejevna silmitses Igorit. Tema poosis, ta kestvas tähelepanus augukesele oli midagi mõistatuslikku. Igor vaatas emale ja langetas silmad jälle augule. Ema lükkas kannatlikult vastust ootava Olja kõrvale ja tõmbas Igori käe enda poole. Igor asetus alistuvalt ta põlvede ette.

„Sa tead midagi?" küsis Jevgenija Aleksejevna erutunult.

Igor pilgutas ripsmeid ja naeratas:

„Ah! Ma ei saa arugi, mis sa kõneled! Mida ma tean?"

„Tead isast."

Igor muutus tõsiseks.

„Isast?"

Ta keeras pead ja vaatas aknasse. Olja sikutas ema varrukast ja varjundas oma endise vihase vadinaga Igori vaikivat põiklemist:

„Miks talle kuued viidi? Ütle, mamma!"

Jevgenija Aleksejevna tõusis otsustavalt diivanilt ja sammus toas edasi-tagasi.

Ta vaatas uuesti lastele. Need silmitsesid nüüd teineteist ja Olja vidutas juba mänglevalt venna poole, tema ei oodanud oma elust midagi ebameeldivat ega teadnud, et isa on nad hüljanud. Jevgenija Aleksejevnale meenus Anna Nikolajevna, võistlejanna, ta veetlev noor täidlus mustast siidist kestas, ta põetud pea ja hallide silmade pisut jultunud vaade. Jevgenija Aleksejevna kujutles pikka Žukovi

tolle kaunitari kõrval: mis on temas, Žukovis, veel peale iha?

„Kunas papa sõidab?" küsis äkitselt Igor sama lihtsa, usaldava häälega, nagu ta küsis ka eile.

Nii tema kui Olja vaatasid emale. Jevgenija Aleksejevna otsustas:

„Ta ei tulegi enam..."

Igor kahvatas ja hakkas silmi pilgutama. Olja kuulatas vaikust, ei saanud nähtavasti millestki aru ja küsis:

„Aga kunas ta tagasi tuleb? Mamma?"

Jevgenija Aleksejevna lausus nüüd juba rangelt ja külmalt:

„Ta ei tule kunagi tagasi! Mitte kunagi! Teil ei ole isa. Hoopiski ei ole, saate aru?"

„Tähendab, ta on surnud?" ütles Igor, pöörates ema poole kaame, liikumatu näo.

Olja vaatas vennale otsa ja kordas nagu kaja:

„...on surnud?"

Jevgenija Aleksejevna tõmbas lapsed enda ligi ja hakkas rääkima kõige õrnema ning lahkema häälega, mistõttu ta silmades pakitsesid pisarad ja õrnus hääles segunes murega.

„Isa jättis meid maha, saate aru? Jättis maha. Ta ei taha meiega elada. Tema elab nüüd teise tädiga, ja meie hakkame elama ilma temata. Elame kolmekesi, mina, Igor ja Olja, ja rohkem mitte kedagi."

„Ta abiellus, tähendab?" küsis Igor sünges mõtiskelus.

„Abiellus, jah."

„Aga kas sina ka abiellud?" Igor vaatas emale väikese inimese külma pilguga, kes suurte mõistmatutest kapriisidest püüab ausalt aru saada.

„Mina ei jäta teid, kullakesed," nuuksus Jevgenija Aleksejevna. „Ärge kartke midagi. Kõik läheb hästi."

Ta võttis end kokku:

„Minge mängima! Olja, vaata, kus su karu on pikali..."

Olja vaarus vaikides, tõugates end ema põlvelt, ja näppis oma ülemist huult. Andnud viimase tõuke, vantsis ta magamistuppa. Uksel ta kükitas karu kõrvale, võttis tolle ühte jalga pidi ja tassis hoolimatult oma nurka magamistoas. Olja istus pisikesse värvitud tooli ja jäi mõttesse. Ta sai aru, et emal on mure, et ema tahaks nutta, ja seepärast ei tohi uuesti tema manu minna ja esitada küsimust, mida siiski oleks vaja lahendada iga hinna eest:

„Aga kunas ta sõidab?"

Esimestel päevadel oli solvang kõige suurem. Solvav oli mõelda, et tema, noore, kena ja kultuurse naise elu, samuti ta laste elu, kes on nii armsad, vaiksed ja andekad, et kogu pere elu, ta tähendus ja rõõm — võidakse nii kergesti, lühikese kirjakesega, kuulutada tühiasjaks, mis ei pälvi ei hoolt, järelemõtlemist ega kahetsust. Mispärast? Sellepärast, et Žukovile meeldib naiste mitmekesidus?

Ent varsti sirutas solvumistunde tagant oma küüned puudus. Muide, ka puuduse esimeste haarangute ajal Jevgenija Aleksejevna tundis rohkem solvamist kui puudust.

Kõik kaksteist aastat perekonna ajalugu oli elatud Jevgenija Aleksejevna täieliku majandusliku võimu tähe all. Jevgenija Aleksejevna ei teadnud küll kõiki mehe tulusid, kuid mees andis alati tema käsutusse piisava summa. Jevgenija Aleksejevna oli alati veendunud, et temal ja lastel on õigus neile rahadele, et perekond pole Žukovile ainult lõbustuseks, vaid ka kohustuseks. Nüüd ilmnes midagi muud: need rahad oli Žukov maksnud temale, Jevgenija Aleksejevnale, ta armastuse ja ühise magamistoa eest. Niipea kui mees temast tüdis, siirdus ta teise magamistuppa ning Jevge-

nija Aleksejevna ja laste õigused kuulutati paljaks kuminaks, need õigused olid kujundanud vaid lisa armuarve juurde. Nüüd lasuvad ainuüksi emal kohustused, mida ta peab tasuma oma elu, nooruse ja õnnega.

Kahesajarublane armuand paistis nüüd eriti solvavana. Õiste unetute mõtiskelude ajal punastus Jevgenija Aleksejevna padjal, kui meenus lühike rida: „Laste jaoks saadan iga kuu kakssada rubla.“ Žukov määras omapead oma lastele hinna. Ainult kakssada rubla! Mitte lõputud aastad hoolt, muresid, hirmu, mitte vastutuse erutav tunne, mitte armastus, elav süda ega elu, vaid ainult pakk paberrahasid ümbrikus.

Jevgenija Aleksejevna meenutas iga öö, millise tuima häbiga ta võttis esimene kord need rahad käskjalalt vastu, millise täpsusega täitis käskjala palve anda allkiri ümbrikule, kuidas tema lahkumise järel jooksis kauplustesse ja missuguse südametunnistuseta rõõmuga kostitas lapsi õhtul kookidega. Ta vaatles neid ja naeris, ning uhkus, inimese ja naise väärtus pugesid peitu kuhugi sügavale ja neil jätkus jõudu vaid üheks: ei lubanud tal endal neid kooke süüa.

Ent solvamistunde kutsus esile vaid esimene puuduse löök. Kui ta aga taob visalt ja järjekindlalt, kui ta igal hommikul virgutab unest tigeda ja jõuetu mure, kui nädalate kaupa veerlevad käekotis kaks rohetanud kopikalist — siis upuvad nii väärikus kui uhkus päeva meeleheite askeldusisse. Ja siis ümbrik paberrahaga läheneb loetud päevi pidi, nagu treppi mööda, ja käsi väriseb rõõmust, kirjutades ümbrikule häbistavat rida: „Kakssada rubla vastu võtnud. J. Žukova.“

Žukovi kahesaja rubla saamine muutus iga päevaga üha tavalisemaks sündmuseks. Teenistusvalmis uus südametunnistus ütles ka mõistliku õigustuse: miks siis, tõepoolest,

Žukov peab nautima häirimatut õnne, olgu tal siis vähemalt nende rahade kaudu igakuine mure, las maksab, las võtab oma kaunitari eest.

Kujutlus Žukovist muutus ähmaseks ja õieti polnud aegagi, et temas juurelda. Sümpaatia Žukovi suhtes oli ammu haihtunud, mehe ja abikaasana ta ei tekkinud enam kunagi kujutlusse. Et Žukov on lurjus, piiratud ja ahne isane loom, inimene ilma südameta ja auta — selles polnud kahtlust, kuid sellegi hukkamõistu puhul Jevgenija Aleksejevna ei tundnud kihku ega teotsemistahet. Mõnikord ta mõtles koguni, et tolles inimeses pole ju mingit sellist veetlust, mida maksaks kahetseda, et võib-olla oli ehk parem, et elu katkestas teekäimise sellise lurjuse kõrval.

Ning kui siis tänu tutvustele ja üldisele kaastundmisele Jevgenija Aleksejevna sai sekretäri koha suures trustis, ning sellega ühes tuli uus töö ja töötasu, vajus Žukovi kuju kusagile minevikku, kattus läbielatud murede suitsuvinega ja Jevgenija Aleksejevna lakkas temast mõtlemast. Isegi kakssada rubla seostusid temaga nüüd veel üsna vähe: see on tavaline raha, tema seaduslik tulu, millega on harjutud.

Möödusid veelgi nädalad ja kuud. Need minetasid kurbuse eriilme, muutusid üksteise sarnaseks, tavaliseks, ja nende üksluisel taustal virgus üha enam naise enda hing ja tõstis noorus pead.

Jevgenija Aleksejevna on ainult kolmekümnekolme-aastane. Sel „klassikalisel" eal on palju raskusi. Esimest nooruse värskust enam ei ole. Silmad on veel kaunid, fotol näivad veel koguni „nõiduslikena", kuid loomulikus olekus on nad siiski kolmkümmend kolm aastat vanad. Alumine laug oskab veel koketselt kerkida, anda silmale väljakutsuvat ja lubavat uhma, kuid temaga ühes kerkib ka kurdude reetlik joonestik ning uhm tuleb arg ja kunstlik. Ilus kleit, mingi värs-

kendav kaelus, peen naiivne pits, vaevumärgatav siidisahisemine võivad selles eas suurendada elamise optimismi.

Ka Jevgenija Aleksejevna pöördus tagasi tollesse naiste maailma, enese eest hoolitsemisele, peegli manu. Ta on ju siiski veel noor ja ilus, ta silmadel on veel läiget ja ta naeratus tõotab palju.

Jevgenija Aleksejevna hoiab käes kirja, arvult kolmandat:

„J. A. Mul on väga raske maksta iga kuu kakssada rubla. Varsti algab suvevaheaeg. Teen teile ettepaneku, saata Igor ja Olga suveks minu isa juurde Umani. Nad oleksid seal septembrini, puhkaksid ja kosuksid. Isa ja ema rõõmutseksid väga, kirjutasin juba nendele. Kui olete nõus, teatage kirjaga, korraldan siis kõik ja kirjutan Teile. N."

Lugenud kirjakese läbi, Jevgenija Aleksejevna viskas ta põlglikult lauale ja tahtis kirjatoojale juba öelda, et vastust ei tule. Kuid samas meenus midagi tähtsat. See ei välgatanud läbi aju just selgelt, kuid sarnanes nõustumisega, et lastel oleks Umanis tõepoolest hea. Kuid juba mõne hetke pärast „see" heitis eneselt laste-katte ja nõudis võimast tähelepanu. Jevgenija Aleksejevna seisatas ukse ees, keeras end küljega peegli poole ja naeratas nimme, et näha, kuidas see välja tuleb. Peegli läbipaistvast udust vastas talle ereda naeratusega peen daam suurte mustade silmadega. Jevgenija Aleksejevna läks kirjatooja juurde ja palus teda edasi öelda, et ta mõtleb järele ja annab vastuse homme.

Ta istus diivanile, kõndis tuba mööda, vaatles lapsi ja mõtles. Tõepoolest, lastel ei ole rõõmu ega meelelahutust. Viibida uues kohas, looduse rüpes, olla aias, puhata erutustest ja draamadest — see on väga teravmeelselt mõel-

dud. Žukov toimis tähelepanelikult, esitades sellise sõidu mõtte.

Jevgenija Aleksejevna mõtles viimasel ajal lastele vähe. Igor käis koolis. Õuel olid tal seltsimehed, kellega tihti tülitses, kuid see on ju tavaline. Ta ei meenutanud kunagi isa. Žukovi kingitused, raamatud ja mänguasjad, olid asetatud korralikult kapi alumisele riiulile, kuid Igor neid ei puudutanud. Ema kohtles ta lahkelt ja lihtsalt, vältis aga hingelisi jutuajamisi, armastas lobiseda mitmesugustest tühiasjadest, õuel asetleidnud juhtumitest ja sündmustest koolis. Samal ajal oli näha, et ta jälgis ema, ta meeleolu, kuulatas telefonikõnesid ja huvitus alati, kellega ema rääkis. Kui ema tuli hilja koju, oli Igor solvunud, võttis teda vastu tursunud ja punetava näoga, kui aga ema küsis, mis temaga on, tegi ta käega tõrjuva viipe ja ütles halvasti teeseldud imestusega:

„Ah mis minuga on? Midagi ei ole!"

Olja kasvas kõneahtralt. Mängis heasüdamlikult, kõndis tubasid mööda mingite omade muredega, läks lasteaeda ja tuli sealt niisama rahulikuna, tal ei olnud kallakut ei jutlemiseks ega naeratuseks.

Jevgenija Aleksejevna ei võinud laste üle kaevata, kuid nende käitumisest paistis läbi mingi salajane elu, mida ema ei tundnud. Kuid ta otsustas, et asi on niigi selge: ümbruse vahetus on neile kasuks.

Aga Jevgenija Aleksejevna mõtles mitte ainult lastele. Mõte keeras tahtmatult kõrvale ja meenutas vaikse solvumisega, et viimase poolaasta vältel tal pole olnud mingit elu. Teenistus, söögituba, lapsed, priimus, parandamine, nõelumine ja... rohkem midagi. Telefon korteris helises üha harvemini, raske oli isegi meenutada, millal viimati. Ei saanud talve jooksul kordagi teatrisse. Viibis ühel peo-

õhtul, kuhu läks hilja, pannud lapsed magama ja palunud naabrinnat nende järele „kuulatada".

Peoõhtul kurameeris temaga lõbus, ümmargusenäoline blond võõras Saraatovist, mingi kirjastuse direktor. Ta sundis Jevgenija Aleksejevnat jooma kaks klaasi viina, mille järel ta enam ei rääkinud paberipuudusest, vaid sellest, et aja jooksul nõukogude ühiskond tingimata „riputab ilusate naiste kaela kõik Uurali vääriskivid, sest vastasel korral poleks neid niikuinii kuhugi panna".

Jevgenija Aleksejevna polnud mingi eputav pühak ja armastas õhtusöögi juures naljatada. Ta vastas võõrale:

„Rumalus! Meie ei vaja briljante. Briljandid — see on rikaste eputis, kuid meie naised on selletagi kenad. Kas teie ei arva?"

Võõras naeratas kergelt:

„E-ei, miks siis mitte. Üldiselt pole õige loota, et briljandid teevad inetuse ilusaks. Ehtige koletist kuidas tahtes, ta muutub sellest veelgi koledamaks. Kauni naisterahva kehal muutuvad ka väärisesemed ise rikkalikumaks ja veetlevamaks ning teevad ta ilu otse... otse kuninglikuks. Teile, näiteks, sobiksid väga topaasid."

Jevgenija Aleksejevna hakkas naerma:

„Ah, tõepoolest, mul puuduvad ainult veel topaasid!"

Saraatovi külaline vaatles teda mõnuldes üle klaasiserva.

„Muide, see kõik on niisama, tõepoolest. Teie olete ilus niigi."

„No-noh!"

„Ei, ma nii... vanamehe kombel... tõemeeli... Kui ei meeldi, sel puhul jutustage, kuidas elate?"

Jevgenija Aleksejevna rääkis talle Moskvast, teatrist, moodidest, inimestest ning tal oli lõbus ja huvitav, kuid

äkitselt meenus, et kell on varsti kaksteist. Kodus lapsed magavad — ihuüksi. Ta hakkas lahkuma, ootamata olengu lõppu. Pererahvas protestis, blond saraatovlane oli solvatud, kuid saatma ei tulnud keegi, ja ta jooksis üksi hiliseid tänavaid mööda, tõtates hüljatud laste manu ja põgenedes pahandava piinlikkustunde eest oma kabuhirmulise lahkumise pärast.

See blond võõras! Nii ta mööduski jäljetult, see kohtumine, ja palju neid veel möödub märkamatult?

Tema ette kerkis mõru küsimus: kas tõesti, kas tõesti elu on lõppenud? Ons tõesti eespool veel vaid parandusi, koristamisi ja ... vanus?

Hommikul Jevgenija Aleksejevna saatis Žukovile postiga kirja, milles nõustus laste saatmisega vanaisa juurde. Lõunalauas teatas ta oma otsusest lastele. Olja kuulas teadet osavõtmatult ja vahtis oma nukkusid, Igor aga esitas mõned asjalikud küsimused:

„Kuidas me sõidame? Rongiga?"

„Kas seal saab kalu püüda?"

„On seal aurikuid?"

„Lendavad seal aeroplaanid?"

Jevgenija Aleksejevna vastas kindlalt ainult esimesele küsimusele. Igor vaatas imestunult emale otsa ja küsis:

„Aga mis seal on?"

„Seal on vanaisa ja vanaema."

Olja toksas süngelt, vahtides üha nukke:

„Aga mispärast vanaisa seal on? Ja vanaema?"

Jevgenija Aleksejevna ütles, et vanaisa ja vanaema on väga head inimesed ja elavad seal. See seletus Oljat ei rahuldanud — ta ei kuulanud seda lõpuni ja siirdus oma nukkude manu.

Pärast lõunat läks Igor ema juurde, liibus tema õla vastu ja küsis tasa:

„Tead mis? See on see vanaisa? Papa oma? Vurrudega?“

„Jah.“

„Tead mis? Ma ei taha sõita vanaisa juurde.“

„Miks?“

„Sellepärast, et ta haiseb. Tead... haiseb nii et!“

Igor viibutas käega õhus.

„Rumalus,“ lausus Jevgenija Aleksejevna. „Midagi ta ei haise. Mis sa kõik välja ei mõtle...“

„Ei, ta haiseb jah,“ kordas Igor jonnakalt. Läks magamistuppa ja ütles sealt valjult läbi pealetikkuva nutu:

„Tead mis? Mina vanaisa juurde ei sõida.“

Jevgenija Aleksejevna meenutas oma äia — mineval aastal ta käis poega külastamas. Tal olid tõepoolest hallid vurrud uhkete vanamoeliste allvurrudega. Ta oli juba üle kuuekümne, kuid oli veel kõbus, hoidus sirgelt, võttis kõvasti viina ja meenutas üha aega, mil ta oli müüjaks viinapoes. Vanaisalt levis omapärast, teravat ja vastikut haisu, mis on omane räpastele ja kaua pesemata olnud vanameestele. Jevgenija Aleksejevnat aga tõukas kõige rohkem eemale ta vastustamatu tung teravmeelitseda, kusjuures eriti tähtsaid teravusi saatis mingi prääksumine ja naerukihin. Tema nimi oli Kuzma Petrovitš. Tõustes söömalauast ta ütles alati:

„Aituma jumalale ja teile, ütles Kuzma ja Demjan[1].“

Öelnud seda, ta vidutas kaua aega silmi ja kõhistas hääletut naeru.

Jevgenija Aleksejevna arvas, et tolle vanaisa juures

---

[1] Sõnade mäng. T õ l k i j a m.

laste elu „on kah kuidagi". Jah, millest nad elavad? Pensionist? Oma majake. Vististi ka aed. Võib-olla poeg saadab? Kuid kas see pole ükskõik? Selle üle mõelgu Žukov.

Jevgenija Aleksejevna hingesse tekkis midagi häirelist ja murelikku; kahtlane oli ka Žukov oma kaebamisega kahesaja rubla maksmise raskuste üle; ent hinges püsisid ka ebaselged lootused mingile muutusele, elu uutele naeratustele.

Mõne päeva pärast saatis Žukov kirja, milles seletas põhjalikult, millal ja kuidas lapsed peavad teele asuma. Ta palkas lastele saatja Umanini. Sama saatja oligi kirja tooja — umbes kahekümneaastane nooruk, puhas, kena välimusega ja muhelev poiss. Jevgenija Aleksejevnal läks süda millegipärast kergemaks; jäi ainult ebameeldiv mulje säärasest kohast kirjas:

„Saatja sõidukulud (sinna ja tagasi) maksan mina, sind aga palun anda umbes kuuskümmend rubla lastele piletirahaks, arvestades, et Oljale tuleb võtta veerand piletit, — minu seisukord on praegu väga raske."

Jevgenija Aleksejevna lõi aga käega kõigele. Teda hakkas üha rohkem erutama mõte, et viimaks ometi ta jääb paariks-kolmeks kuuks üksi, täiesti üksi, tühja korterisse. Ta magab, loeb, jalutab, käib pargis, läheb külla. Kõigele sellele lisaks peab olema veel midagi, mis võib põhjalikult muuta ta elu ja tulevikku, — sellest ta pelgas isegi unistada, kuid just sellepärast muutuski hinges avaraks ja rõõmsaks.

Lapsed seda rõõmu ei süngestanud. Igor oleks oma äsjase protesti nagu unustanud. Matka ja uute kohtade perspektiiv tõmbas neid kaasa. Nad tutvusid saatjaga rõõmsalt ja Olja küsis temalt:

„Kas see rong on akendega? Ja kõik on näha? Põld? Missugune põld?“

Saatja ei näinud esitatud küsimustes midagi olulist ja vastas sisutu naeratusega, kuid Igor omistas neile suurt tähtsust ja jutustas Oljale innukalt:

„Seal on niisugused aknad... mitte nõnda, nagu toas, vaid käivad niimoodi, lastakse alla. Kui vaatad, siis on tuul ja kõik jookseb, jookseb.“

„Aga missugune on põld?“

„See on kõik maa ja maa ja puha kasvab. Rohi ja puud ja need, kuidas nad olidki, talumajad. Ja lehmad kõnnivad ja lambad kah. Terved nihukesed hunnikud!“

Igoril olid neis küsimustes suured teadmised, sest ta oli elus mõned korrad reisinud. Sellised kõnelused kiskusid teda vanaisa haisudest eemale. Kui aga saabus ärasõidu päev, virises Igor juba hommikust peale, istus nurgas ja kordas:

„Pea seda meeles, ükskõik, võtan ja sõidan sealt ära. Küll sa näed, võtan ja sõidan. Ei tea, mis sinna! Ja mispärast sina ei sõida? Mis puhkus? Niikuinii on sul meieta igav. Pea seda meeles.“

Olja istus terve päeva oma värvitud toolis ja aina mõtles millegi üle. Kui saabus vaksalisse mineku aeg, hakkas ta nutma, valjult, päriselt, siputas jalgu, tõukas eemale uued kingad ja sirutas üha käsi ema poole. Ainult see žest, mis tal oli säilinud varasemast lapseeast, märgitses midagi kindlamat, sest sõnadest ei saadud läbi nutu aru.

Saatja oli juba siin ja püüdis rõõmsalt Oljat vaigistada:

„Nii kena tüdruk ja kisab! Kas siis nii võib?“

Olja äigas tema poole märja käega ja töinas veelgi valjemalt:

„Ja... mamm," — ning rohkem polnud enam midagi aru saada.

Suuri vaevu, meenutades vaguniaknaid, lehmi ja põldu akna taga, jutustades vanaisa võluvatest aedadest ja imeilusast jõest, millel sõidavad valged aurikud ja kihutavad kalurid pinevil purjedega, suutis Jevgenija Aleksejevna lapsi rahustada. Kuni rongi lahkumiseni seisis tal meeles jube võte, mida ta hädaga oli tarvitanud:

„Sõidame, lapsed, vaksalisse, sõidame. Ärge kurvatsege, kõik läheb ilusti. Ja vaksalis näete papit, papi tuleb teid saatma..."

Seda kuuldes kiiksatas Olja rõõmsalt ja ta väikesel märjal näol levis naeratleva õnne ilme. Igor kärsutas kuidagi umbusklikult nina, kuid ütles lõbusasti:

„Vaat see juba, jah! Vaatame, missugune see papi nüüd on. Võib-olla ta nüüd ei ole niisugune?"

Tänaval ootas neid Žukovi väike ametiauto. Rooli taga istus endine juht, alati ajamata habemega ja range Nikifor Ivanovitš. Igor sattus täielikku vaimustusse:

„Mamma, vaata: Nikifor Ivanovitš!"

Nikifor Ivanovitš pöördus oma istmel, säras enneolematult, surus kõigil kätt ning küsis:

„Kuidas elad, Igor?"

„Aga teie polegi nüüd tige, Nikifor Ivanovitš! Aga mina elan..."

Korraga Igor punastus ja ruttas teise küsimusega: „Mitu tuhat juba on? Kakskümmend seitse? No vaat kus on virutanud..."

Žukov ootas neid jaama einelauas. Ta kummardas Jevgenija Aleksejevnale kunstlikult ja rõhutatud viisakusega, kuid Olja väljasirutatud käekesed tõmbasid ta kohe mujale. Ta suudles tütart ja võttis ta oma põlvele. Olja oma häm-

mastuses ei suutnud midagi lausuda, ainult naeris tasakesti ja silitas peokestega isa helehalli kuue revääre. Viimati ta ütles leebelt, kallutades pead:

„See on uus kuub? See on pintsak? Jah? Uus? Aga kus sa nüüd elad?"

Žukov naeratas sellise ilmega, nagu täiskasvanuil ikka on siis, kui mudilaste teravmeelsus neid vaimustab. Igor seisis kuidagi piinlikult isa vastas, vaatles teda langetatud päi ja tatsus ühel jalal. Žukov ulatas talle käe ja küsis samuti, nagu oli küsinud Nikifor Ivanovitš:

„Noh, kuidas elad, Igor?"

Igor ei ennatanud vastata, hakkas kuidagi kummaliselt köhatama, neelatas sülge, läks veripunaseks ja pöördus teisele poole. Teadmata kust ilmus silma pisar. Ja nii ta siis seisis, isast ära pöördunud, ja nägi läbi pisarate sätendavaid asju, valgeid laudlinasid, suuri lilli ja kuldset kera puhvetil.

Žukov läks turri ja tõstis Olja oma põlvelt põrandale. Olja käeke libises viimsesti üle vastse kuue halli käänise ja langes siis alla. Ka tema naeratus langes kuhugi ja sellest jäid näole vaid üksikud rebitud tükikesed.

Žukov võttis rahatasku ja ulatas saatjale ta pileti.

„Vaadake, et te ära ei kaota, edasi-tagasi pilet. Kiri kah. Vaksalis teil ollakse vastas. Aga kui ei olda, see pole kaugel."

„Noh, nägemiseni, pisikesed!" ütles ta rõõmsalt laste poole pöördudes. „Lähete kõik kuurortidesse, aga mind ootab töö. Ah see töö! Õigus, Igor?"

Vaksalist tagasi tulles tundis Jevgenija Aleksejevna end olevat korralageduse võimuses. Korralagedus valitses toas — tavaline rüüste, mis kaasub ärasõiduga — ning korra-

lagedus võimutses ka hinges. Žukov lubas auto tagasi jaama saata, et teda, Jevgenija Aleksejevnat, koju viia. Ta istus pool tundi jaamas, oodates autot, kuid ei jõudnud ära oodata ja läks autobusesappa. Aga muide, kurat temaga, tolle Žukoviga. Paistab, et andis saatjale priipileti.

Jevgenija Aleksejevna hakkas koristama, siis küttis vanni ja kümbles. Sedamööda kuidas ta ümber kõik omandas tavalise ilme, hakkas ka hingel mugavam. Harjumatu üksindus korteris, vaikus ja puhtus tundusid peaaegu pidupäevaselt. Ta märkas nagu esmakordselt õhu värskust avatud aknal, kella tiksumist ja väikese põrandavaiba kodukat pehmust.

Jevgenija Aleksejevna tegi soengu, tiris sahtlipõhjast välja ammuunustatud siidhommikumantli, keerles kaua peegli ees, vaadeldes pitside intiimset mõju ja siniseid paelu pesul, sihvakaid sääri ja puusade puhast joont. Ning lausus uhmakalt-valjusti:

„Žukov on loll! Sina, Jevgenija, oled veel ilus naine!"

Keeras end veel kord peegli ees, jooksis siis reipalt ja tarmukalt raamatukapi juurde ning otsis köite Henryd. Ronis jalgadega diivanile, luges ühe jutustise, sirutus tugevasti, laskus pikali ja hakkas unistama.

Ent saabus homne päev, siis veel üks ja veel ning oli selge, et ta unistused tiirlesid keset üksindust, elu ei tahtnud unistada koos temaga, vaid veeres kainelt endises suunas. Teenistuses olles samad paberid, kõlistamised juhataja juurde minekuks, asjatoimetajate järjekord ja pisikesed argipäevased uudised. Nagu ennegi, voogasid töölained läbi asutise. Nagu ennegi, keerasid tööinimesed vastavaid rattakesi, aga kell neli kolksatasid laualaekaid ja tõttasid hallide nägudega koju. Mis kodud neil peaksid olema ja kuhu nad tõttavad? Mõelda, millised külgetõmbavad naised neil

küll on! Nad tõttavad lõunastama, lihtsalt kõht on tühi. Igal juhul, Jevgenija Aleksejevna läks koju üksi, kellelgi neist polnud temaga ühist teed. Kodu ta läitis priimuse nagu vareminigi ja valmistas endale kuidagi süüa. Priimusekahin tundus nüüd talumatult kõrvulukustavana ja ühetoonilisena. Niisama üksluine ja igav oli ka lõuna söömine.

Tööl keerles tema ümber kuni kolmkümmend meest. Nad polnud hoopiski pahad ja olid peaaegu kõik oma sekretärisse pisut armunud. Kuid see oli puha perekonnarahvas, oleks ülemal määral ilge nad naistelt ja perekondadelt ära võtta. Elu ei saa muutuda üheksainsaks suureks ülelöömiseks: et muud muret polegi, kui perekondlikkudest taskutest mehi välja tirida.

Aga ka ilma lähedasema meesterahvata oli ebamugav, eriti pärast seda, kui kujutlus oli ootamatust ja harjumatust vabadusest käärima löönud. Jevgenija Aleksejevna tabas end juba mitmendat korda riskantselt-mänglevalt toonilt kõneluses mõnede ümberolijatega. Tolles mängus tajus ta ise vastumeelsusega oma peaaegu asjalikku kuivust ja külma kavatsemist. Ta käitumises polnud vajalist lihtsust ja vabadust. Ta nagu veaks keti otsas igavust-tundvat naist ning arutleks, et kus küll teda järje peale seada?

Õhtuti Jevgenija Aleksejevna lesis ja mõtles. Issand, ei saa ju sedasi! Mis see on? Tuleb armuda või? Kuidas armuda? Kaheksateistkümneaastaselt seisab armastus su ees vältimatult, lähedase osana, teda pole vaja otsida ega organiseerida. Ees on armastus, perekond, lapsed, ees on elu. Aga nüüd, kolmekümnekolmeaastaselt, armastust tuleb teha, peab ruttama, ei saa hilistuda. Ja ees ei seisa mitte elu, vaid mingi endise elu remont; millises rassoljes küll seda vana elu peab segatama uuega?

Jevgenija Aleksejevna hingeline kindlus hakkas vähe-

haaval hajuma. Oli möödunud ainult kaks nädalat, kuid tuleviku hämusus ja mannetus olid jõudnud joonestuda juba kogu ulatuses ja nende tagant ähmistub juba vanaduse krimpsunud kuju. Peeglisse vaadates Jevgenija Aleksejevna ei rõõmutsenud enam pitsidest ja paeltest, vaid otsis ja leidis uusi kurrukesi.

Ja just sellal lendas armastuse ingel parajasti üle tema ja Jevgenija Aleksejevnale langes ta säravate tiibade roosakas vari.

See juhtus, nagu ikka juhtub, ootamatult. Saraatovist saabus komandeeringule toosama valkjajuukseline, kes armastas kalliskive. Ta tuli lärmakalt ja pilkamisi, käis teenistuskabinette mööda, nõudis, kirus ja kaakles. Jevgenija Aleksejevna jälgis naudinguga seda lõbusat energiat ja katsus ta rünnakuid samasuguse energiaga tagasi lüüa. Saraatovlane vireldas kaeblikult nägu ja rääkis, kõrgendades häält kiiksumiseni:

„Kaunitar! Teiegi olete muutunud bürokraadiks! Painajalik lugu! Varsti ei leia enam ühtki värsket inimest."

„Ei saa ju teisiti, Dmitri Dmitrijevitš, on reeglid. Kuidas te seda oma „lihtsalt" kirjutate?"

„Aga vaat kirjutangi nii. Lubage paberit."

Ta haaras esimese ettejuhtuva paberipala ja viskas pliiatsi laia tõmbega sellele mõned read. Jevgenija Aleksejevna luges ja sattus rõõmsasse ängistusse; kirjutatud oli:

„Trusti Valitsusele.

Andke kolm tonni paberit.

Vassiljev."

„Ei kõlba?" küsis Dmitri Dmitrijevitš põlglikult. „Öelge, mispärast ei kõlba. Mispärast?"

„Kes siis nõnda kirjutab! „Andke!" Laps olete või?"

„Aga kuidas? Aga kuidas peab siis kirjutama? Kuidas?“ — päris Dmitri Dmitrijevitš tõepoolest lapseliku pealetungivusega. — „Peab kirjutama: käesolevaga esinen palvega anda mulle... alusel... kõige selle tõttu... ja samuti silmas pidades. Nii?“

Jevgenija Aleksejevna naeratas üleoleva ilmega ja unustas hetkeks koguni, et ta on naine.

„Dmitri Dmitrijevitš, aga kuidas siis „andke“? Alust on ju vaja, et milleks, mispärast?“

„Metslased! Äbardid! Vereimejad!“ kiunus Vassiljev, seistes keset tuba ja vehkides rusikaga. „Kolmandat korda sõidan! Neli tonni paberit oleme täis kirjutanud, tõendasime, seletasime. Kõik on teil teada, hästi teada, peast teada! E-ei! Küllalt!“

Ta haaras oma metsiku paberi ja sööstis juhataja Anton Petrovitš Voštšenko kabinetti. Viie minuti pärast väljus ta liialdatud murega oma lihaval näol ja ütles:

„Ei andnud. Räägib, et saatke kava, kontrollime. Romaanides nimetatakse sihukesi inimesi mõrvariteks.“

Jevgenija Aleksejevna naeris, Vassiljev aga istus nurka. Näis, et ta tunneb igavust. Kuid varsti astus ta laua juurde ja pani Jevgenija Aleksejevna ette taskuraamatulehekese, millele oli kirjutatud:

Trustis isegi pealinna
jaoks on nägusid, mis hinnas,
aga tooni rikub too
teie Anton Voštšenko!

Jevgenija Aleksejevnal hakkas nii lõbus, nagu polnud enam ammugi, Vassiljev aga seisis tema ees ja naeratas. Siis, vaadates ringi, ta toetas küünarnukid toimikute virnadele ja sosistas:

„Teate mis? Sülitame kõigele sellele bürokraatlikule korrale...“

„Noh, ja siis?“ küsis Jevgenija Aleksejevna salajase ärevusega.

„Ja sõidame parki lõunat sööma. Seal on tore: on rohelisi puid, viiskümmend ruutmeetrit taevast ja koguni — ma ise nägin eile, te ei suuda kujutella — varblane. Sihuke, teate, energiline ja nähtavasti terve värvuke. Kindlasti meie poolt — Saraatovist.“

Lõuna ajal Vassiljev naljatles, naljatles, siis aga esitas küsimuse:

„Öelge mulle, kaunitar, teie pole siis muud, kui hüljatud naine?“

Jevgenija Aleksejevna punastus, mees aga haaras ta solvumisest kinni nagu žonglöör:

„Ei, ärge nii solvuge, asi, teate, seisab selles, et mina“ — ta torkas sõrmega endale rindu — „mina olen hüljatud mees.“

Jevgenija Aleksejevna naeratas vastu tahtmist ning Vassiljev kähmas selle naeratusegi endale pihku:

„Oleme õnnetuskaaslased. Ja teenimatult ju, õigus? Teie olete ilus ja mina olen ilus, mis pagan neile veel vaja on, mitte ei saa aru. Küll on rahvas sant ja norija, sure või maha!“

Hiljemini nad hulkusid pargis, sõid kusagil kohvikus jäätist ja vastu õhtut sattusid jalgpallivõistlusele. Vaatasid, tundsid kaasa ja Dmitri Dmitrijevitš vatras:

„Küll on kasulik asi, see jalgpall! Eriti vaimsele arengule. Noh, mis edasi? Ma näen, et ega nad siin muud teegi, kui ajavad palli taga... Kas otsiksime muid teravaid elamusi? Kino, näiteks?“

Kuid minuti pärast esitas ta resoluutselt:

„Ei, jätame kino! Kinos on palav ja seepärast tahaksin hirmsasti teed. Lähme teie juurde teed jooma."

Nii algas see armastus. Jevgenija Aleksejevna ei pannud sellele vastu, sest armastus on hea asi ja Vassiljevil tuli kõik lõbusalt ja lihtsalt, just nagu teisiti ei saakski olla.

Kuid kolme päeva pärast sõitis Vassiljev ära. Hüvastijätuks võttis ta Jevgenija Aleksejevna õlgadest ja ütles:

„Olete ilus, Jevgenija Aleksejevna, olete oivaline, kuid ma ei abiellu teiega."

„Oh, ei..."

„Kardan abielluda. Teil on kaks last, perekond, mina aga lastetagi, tõenäoselt, pole suurem asi mees. Mul on hirm, lihtsalt hirm. Teate, see on väga raske, kui naine su maha jätab. Imelikult vastik asi! Prrr! Sestsaadik ma kardan. Ära hirmutatud. Tahaks olla üksi, see pole kaugeltki nii hädaohtlik. Kui teil aga on abimeest vaja... mingiks sihukeseks asjaks... mõnele vastu vahtimist tõmmata või midagi selletaolist — siis seisan teie käsutuses."

Ta sõitis ära, aga Jevgenija Aleksejevna, välja puhanud ootamatust armukeerisest, tundis nukralt, et ta elu on jõudmas lootusetusele.

Päevad möödusid. Dmitri Dmitrijevitš asetus tugevasti hinge ja võttis seal palju ruumi. Ei, see polnud juhuslik patuseiklus. Vassiljevi kuju oli armas ja veetlev ja seepärast süda valutaski nii, sest süda sai aru, et Dmitri Dmitrijevitš ehmus kahe lapse ja uue perekonna keerukuse ees. Oleks tahtnud talle leebelt lausuda:

„Armas, minu lapsi pole vaja karta, nad on head, toredad olendid, nad tasuvad heldelt isaliku lembuse eest."

Lapsed meenusid talle nüüd talumatus õrnuses. Tulevikus seisavad ainult nemad Jevgenija Aleksejevna kõrval, kuna Dmitri Dmitrijevitši kapriisne veetlus võis kõlvata vaid

mänguks ettekujutusele. Mis on Dmitri Dmitrijevitš temale? Juhuslik kirjatud pääänik, talvise päikese põgus kiir? Lapsed... see on tulevik. Ja ainult.

Igorilt on saabunud üks kiri. Ta korralikes, koolipoisilikes ridades tundus rahutust. Igor kirjutas:

„Mamma, elame siin vanaisa ja vanaema juures. Meil on väga igav. Kodus on parem elada. Vanaisa jutustab meile õige palju, aga vanaema jutustab vähe. Ühtegi jõge siin ei ole ja aurikuid ei ole ka. Õunu ka ei ole, on ainult kirsse. Puude otsa ei tohi ronida ja vanaema annab meile kirsse, aga teisi kirsse müüb turul. Mina käisin ka turul, kuid kirsse ei müünud, vaatasin inimesi, et missugused inimesed. Eile sõitis papa ja sõitis ka jälle ära. Suudlen sind tuhat korda.

Sinu armastatud poeg Igor Žukov."

Jevgenija Aleksejevna jäi kirja üle mõttesse. Ainult üks rida ütles lausa, et „kodus on parem elada". Arvatavasti vanaema pole lastega kuigi lahke. Kahju neile kirsse anda. Ja milleks sõitis papa? Mis tal tarvis oli?

Jevgenija rahutus ei jõudnud veel paisuda nagu kord ja kohus, kui saabus teine kiri:

„Meie armas mammike, ei jõua rohkem kannatada. Vii meid siit ära. Õunu veel ei ole, aga kirsse antakse meile vähe, aina ahnitsevad. Mammake, vii kiiremini, sõida siia, sellepärast, et ei jõua enam kannatada.

Sinu armastatud poeg Igor Žukov."

Esimesel hetkel Jevgenija Aleksejevna kaotas pea. Mis tuleks teha? Öelda Žukovile? Sõita ise? Saata kedagi? Keda? Ahah, toosama saatja.

Ta sööstis telefoni juurde. Esimene kord pärast lahkuminekut ta kuulis telefonis mehe häält. Hääl oli kodune, tuttav. Ta näis olevat endaga rahul, täissöönud. Kõnelus oli järgmine:

„Lollus! Olin seal komandeeringul. Kõik on ilusti."

„Kuid lapsed ei taha seal olla."

„Paljugi mis? Mis lapsed saavad tahta!"

„Ma ei taha vaielda. Kas võite saata sama noormehe?"

„Ei, ma ei saa."

„Mis?"

„Ma ei saa kedagi saata. Ega tahagi."

„Teie ei taha?"

„Ei taha."

„Hüva, sõidan ise. Kuid te peate aitama rahaga."

„Tänan teid, kuid ma ei taha teie hüsteeriast ja kapriisidest osa võtta. Ja hoiatan: enne septembrit ma nagunii ei saada teile raha."

Jevgenija Aleksejevna tahtis veel midagi öelda, kuid toru kukkus käest.

Veel iialgi polnud ükski inimene talle sisendanud sellist vihkamist. Laste Umani saatmine märgitses Žukovile vaid kasulikku üritust. Kuidas see vilets inimene suutis teda petta? Miks tema, Jevgenija Aleksejevna, alistus aralt sellele ettepanekule? Kas tõesti? Nojah, muidugi ka tema ise talitas nagu ahne loom, keda lapsed segavad. Dmitri Dmitrijevitš? Noh, kuidas siis? Ka tema kardab neid õnnetuid lapsi. Kõigile nad on tülinaks, kõigile teel ees, kõik tahavad neid kuhugi tõugata, ära peita.

Jevgenija Aleksejevna teotses neil päevil täielikult vallandunud vihaga. Muretses endale kolmepäevase puhkuse.

Müüs ära kaks sameteesriiet ja vana kulduuri ning saatis Igorile telegrammi. Ja mis peaasi: vaatas viha täisvalgunud silmil telefonitoru laual ja ütles:

„Teie ei maksa? Vaatame!"

Järgmisel hommikul esitas ta kohtule avaldise. Kohtu kuluaarides kajas sõna „alimendid".

Õhtul sõitis ta Umani. Hinges tunglesid suured tunded: erutunud ja nukker armastus laste suhtes, solvatud õrnus Dmitri Dmitrijevitši ja talumatu vihkamine Žukovi vastu.

Vanade Žukovide juures viibis ta vaid rongide vaheaja. Ta leidis sealt eest sellise tuliseks köetud vaenu-õhkkonna ja sellise sõja, et peatumine kas või tunni võrra enam oli võimatu, seda enam, et tema sinnasõit kõvendas tublisti lastepoolset rinnet. Pärast esimesi rabavaid embusi ja pisaraid jätsid lapsed ema ja sööstsid vaenlase kallale.

Olja näoke oli muutunud tigedaks ja süngeks ning sellel leidus ainult üht: halastamatust. Ta käis mööda tuba, suur malk käes, ja katsus sellega nähvata kõike, mis ees: laudu ja toole, aknalauda, ainult klaasi ta millegi pärast ei puudutanud. Vanapaar püüdis tal malka käest võtta ja ära peita. Kaotanud relva, äigas Olja käega vanaisa poole, surus hambad huulde ja läks teist keppi otsima, minetamata näolt halastamatuse ilmet. Vanaisa jälgis teda piiluri valvsate silmadega ja ütles:

„Halvad lapsed olete kasvatanud, proua! Kas seesugune on laps? See ju otse katk!"

Igor vaatas vanaisale otsa tõelise põlgusega:

„Ise olete katk. Kas teil on õigust meid rihmaga peksta? Kas on õigust?"

„Ärge ronige puude otsa!"

„Ihnuskaelad!“ jätkab Igor vastikusega. „Koid! Koonerdajad! Vanaisa on Kaštšei, aga vanaema — Baba-Jaga[1].“

„Ohoh! Ta rääkis veelgi hullemat. Ütle, mis sa rääkisid?“

„Mis ma rääkisin? Isale luiskasid nii et!“ Igor õpitas: „Meie juures on teie linnukesed ju nagu vanajumala seljataga. Vanajumala! Ta ise nagu vanajumal, häh! Kümme kirssi lõunaks! Seljataga! Ja mis ta sinust rääkis? Rääkis, et küll teie ema nuttis isa taga!“

Täistuubitud kõvas vagunis sai Jevgenija Aleksejevna lapsed ja asjad kuidagi ära mahutada. Ta vaatas tagasi meeleheitega, just nagu oleks praegu põlevast majast välja hüpanud. Olja näol püsis halastamatus veel vaguniski, ta ei huvitunud ei aknaist ega lehmadest. Igor meenutas lakkamatult üksikuid juhtumeid ja sõnakesi. Jevgenija Aleksejevna vaatas lapsi ja oleks tahtnud nutta, teadmata isegi, kas armastuse või mure pärast.

Jällegi kulgesid Jevgenija Aleksejevnal päevad, mis täidetud südame aktiivsusest, muredest ja üksindusest. Saabus uus üksindus, mis oli sõltumatu inimestest ja tööst. See üksindus asetses südame sügavikus ja toitus vihast ning armastusest. Ent viha surus armastuse kaugeimasse nurka. Tekkis veendumus, ilma arutluste ja ilma tõendusteta, et Žukov on roimar, on kardetav ühiskonnale ja inimestele, madalaim olend looduses. Jevgenija Aleksejevna eluunistuseks võis kujuneda, kuidas Žukovile teha pahandust, teda solvata, surmata, piinata.

Seepärast ta kuulaski nii karmi kahjurõõmuga Žukovi häält telefonitorus — pärast kohtuotsust, millega Žukov

---

[1] Kurjuse kehastajad muinasjuttudes. Tõlkija m.

mõisteti alimentide maksmisele — kakssada viiskümmend rubla kuus.

„Võisin teist uskuda mistahes, kuid säärast jõledust küll mitte..."

„Uhuh!"

„Mis? Teie, tavaline ahne eit, kellele üllus on arusaamatu asi."

„Kuidas te ütlesite? Üllus?"

„Jah, üllus. Jätsin teile korteritäie varandust, raamatukogu, pildid, asjad..."

„Need jätsite arguse pärast, alatuse pärast, sest teie olete ussike..."

„Ja nüüd te teotate minu nime, minu perekonda..."

Jevgenija Aleksejevna jõud ütles üles. Ta haaras torust mõlema peoga, nagu oleks see Žukovi kõri, raputas seda ja karjus kähedalt torusse:

„Vilets roju, sul saab olla perekonda? Vilets roju, ussike!"

Ta ütles sõimusõnu, kuid need teda ei rahuldanud ja teisi, veelgi solvavamaid, ta ei leidnud. Too üksildane vihkamine muutus talle endalegi talumatuks. Vaja oleks sellest kellelegi kõnelda, tihendades värve, kutsuda inimestes esile samasugust viha, saavutada seda, et nad nimetaksid Žukovi lurjuseks, ussikeseks. Oleks tahtnud, et inimesed Žukovi põlgaksid ning väljendaksid oma põlgust niisama jõuliselt, nagu temagi. Kuid tal polnud kedagi, keda kutsuda oma tigeduse kaasosaliseks, ja ta mõtles imestunult, et kuidas küll inimesed ei märka Žukovi kogu alatust, miks nad kõnelevad temaga, töötavad, naljatlevad, annavad talle kätt.

Kuid inimesed ei näinud Žukovi vastikut olemust ega kohelnud teda nii, nagu Jevgenija Aleksejevna tahtis. Ainult

lapsed nägid ta mure ja ärrituse kogu sügavust ja laste ees oli ta juba ammu lakanud piinlikkust tundmast. Ta meenutas nüüd õige tihti nende kuuldes meest, väljendas põlastavaid mõtteid, ütles solvavaid sõnu. Kohtuotsusest teatas ta neile erilise triumfiga:

„Teie kallis papake mõtleb, et vajan tema armuandi — kakssada rubla! See ilgur unustas, et elab nõukogude riigis. Maksab nüüd kohtuotsuse järgi, aga kui ei maksa, siis läheb istuma."

Lapsed kuulasid selliseid sõnu vaikides. Seejuures Olja süngestus ja süüvis pahurasse mõtiskellu. Igor vaatas irooniliselt.

Pärast vanaisa juures olekut toimusid laste iseloomus muutused. Jevgenija Aleksejevna nägi neid muutusi, kuid tal polnud tarbeks vaba hinge, et selle üle järele mõelda. Ta tähelepanu peatus laste ühel või teisel avaldusel, kuid samal hetkel ründasid teda uued mured ja vihahood.

Igoril muutus isegi näoilme. Varemini oli seal lihtne ja usalduslik kirkus, mida kaunistas pruunide silmade rahulik ja tark reipus. Nüüd hakkas selles näos üha sagedamini avalduma kavalavõitu kahtlustuse ja tauniva pilke ilme. Ta õppis kõõritama ja silmi kissitama, ta huuled oskasid nüüd märkamatult ja madujalt muiata, nagu oleksid nad kaua olnud laetud põlgusega.

Naabritel oli väike oleng, tavaline perekondlik lõbutsemine, mida võib korraldada igaüks. Õhtul kostab nende korterist patefoni helisid ja sammude müdinat põrandal — tantsitakse. Igor lebab juba voodis. Tõmbab näole kõrgi ja kõiketeadva grimassi ning lausub:

„Varastasid kokku nõukogude raha ja nüüd tantsivad."

Ema on imestunud:

„Kust sina tead, et varastasid?"

„Muidugi varastasid," räägib Igor hooletu kindlusega, „mis see's neile maksab, varastada? Tead, kus Korotkov teenib? Juhatab kauplust. Võttis ja varastaski."

„Kas sul, Igor, pole häbi luuletada säärast keelepeksu? Kas sul pole häbi?"

„Neil pole häbi varastada, ja mis asja mul õige häbeneda?" Igor pajatab niisama kindlalt ning vaatab emale otsa sellise ilmega, just nagu teaks, et emagi on midagi „kokku varastanud", ainult et tema, Igor, ei taha sellest rääkida.

Hilissügisel peatus Jevgenija Aleksejevna pool ta õde Nadežda Aleksejevna Sokolova, kes oli sõitnud mõneks päevaks Moskvasse. Ta oli Jevgenijast tublisti vanem ja kogukam. Temast hoovas seda meeldivat ja veenvat rahu, mis on omane õnnelikele, mitme lapse emadele. Jevgenija Aleksejevna rõõmutses ta tulekust ja pühendas teda innukalt oma pikaleveninud katastroofi kõigisse üksikasjusse. Nad vestlesid enamasti magamistoas, omavahel, kuid mõnikord Jevgenija ei suutnud end pidada ka lõunalauas. Vastates ta hädaldamistele ütles Nadežda kord:

„Jäta kord see pirin! Mis sa hädaldad? Mine teist korda mehele! Nende pärast? Igori pärast? Kuid Igorile on siin meest rohkem vaja, kui sulle endale. Mis temast saab, kui kasvab üles naiste hulgas. Ära vigurda, Igor — vaata, kui despootlik poeg! Tahab, et ema muud ei teekski, kui kõnniks tema taga. Mine mehele! Mehed on võõraste laste vastu paremad, kui meie. Nad on avaramad..."

Igor ei kostnud sellele midagi, vaatas ainult tädi teraselt, pilgutamata silmagi. Aga kui Nadežda ära sõitis, polnud Igoril tast kahju:

„Sõidavad siia igasugused... Elas meil viis päeva, puha muidu, loomulikult, talle ju kasulik. Võõral kulul... või veel!"

„Igor, su kõned hakkavad mind ärritama!“

„Muidugi, sind ärritab! Ta muudkui puhus sulle ette igasugu meestest! Mine mehele, mine mehele, ja sul hea meel!“

„Igor, jäta!“

Jevgenija Aleksejevna hüüdis seda valjusti ja ärritunult, kuid Igor ei ehmunud ega kohmetanud. Ta huulte üle libises sama maoke ja silmad vaatasid arusaavalt ja tigedalt.

Ka koolist kuuldus Igori iseloomu kohta halba. Hiljemini kutsus direktor Jevgenija Aleksejevna enda juurde.

„Öelge, kust tulevad teie pojal sellised tujud. Ma ei taha uskuda, et see oleks teie mõju.“

„Aga mis siis nimelt?“

„Pahasti, väga pahasti. Õpetajaist ta teisiti ei räägi, kui mahategevalt. Õpetajannale ütles suu sisse: olete nii tige sellepärast, et saate selle eest palka! Ja üldse ta kujutab klassis, noh, vastupanu tuuma.“

Direktor kutsus Jevgenija Aleksejevna seal olles Igori ja ütles:

„Igor, tõota ema juuresolekul, et muudad ennast.“

Igor vaatas kiiresti emale otsa ja kõverdas jultunult suud. Tammus ühelt jalalt teisele ja pöördus siis igavust tundva ilmega ära.

„Noh, mis sa vaikid?“

Igor vaatas maha ja pöördus uuesti ära.

„Sa ei ütle midagi?“

Igor turtsatas — nii ootamatult talle tuli naer peale, kuid ta peatas selle kohe alguses ja vastas hajameelselt:

„Ei ütle midagi.“

Direktor vaatas teda veel mõned sekundid ja laskis siis minema:

„Noh, mine!“

Ema oli koju tulles ehmunud. Ta oli täiesti abitu tolle poisikesliku tigeduse ees. Tema enda hinges oli juba ammu kõik korratult segi, nagu koristamata magamistoas. Igoris aga hakkas avalduma terviklik isiksus, ning seda terviklust ei suutnud Jevgenija mõista ega kujutellagi.

Tema elu uppus üha rohkem ärritavate pisiasjade sisse. Ametis juhtus mitu konflikti, milles peamiseks süüdlaseks oli ta närvilisus. Žukovi alimendid saabusid korrapäratult, oli vaja kirjutada tema peale kaebusi. Žukov talle enam ei kõlistanud, kuid temagi elust ja asjadest kuuldus ühte ja teist. Uuel naisel sündis laps ja seepärast algatas Žukov alimentide määra vähendamise protsessi.

Kevadel kohtas Žukov tänaval Igorit, võttis autosse ja sõidutas Leningradi maanteel. Lahkumisel aga kinkis talle oma noa, mis koosnes üheteistkümnest eri osast. Igor tuli jalutuskäigult ülevas olekus, viibutas käsi ja jutustas aina uutest kohtadest, papa naljadest ja papa autost. Noa pani püksitasku külge nööri otsa ja kogu päeva muudkui tegi teda lahti ja pani kinni, õhtul aga muretses kusagilt malgakese, voolis seda kaua, tegi rämpsu igasse tuppa ja lõikas lõpuks endale sõrme, kuid ei lausunud sellest kellelegi ja pesi sõrme pesukausis pool tundi. Jevgenija silmas verd ja hüüatas:

„Ah sa issand, Igor, mis sa teed? Viska see vastik nuga minema."

Igor pöördus tigedalt tema poole:

„Ja sul on õigus öelda „vastik nuga"? Sul on õigus? Ega sina teda mulle kinkinud! Aga nüüd „vastik nuga"! Sellepärast, et papi kinkis! On sul kahju või?"

Jevgenija nuttis omaette, sest koduski polnud kelleltki oodata kaastunnet. Olja emaga ei sõdinud ja häbematu ei olnud, kuid ta lakkas emale alistumast ja see teostus

tal oivaliselt, ilma kõhklemata ja hirmuta. Oli terved päevad ära, kord õues, kord naabrite man, tuli koju määrdinult, ei jutustanud iialgi midagi ega reageerinud kodustele sündmustele. Mõnikord ta seisatas ema ees, hammustas alumist huult, vaatas emale rangelt ning arusaamatult, pöördus siis niisama mõttetult ringi ning eemaldus. Ema keelamisi ei kuulanud ta kunagi lõpuni — tema üle ei olnud mingit võimu. Isegi sellal, kui ema tal pesu või kleiti vahetas, vahtis Olja kõrvale ja mõtles oma asjade üle.

Saabusid rasked päevad, täis meeleheidet ja ebakindlust. Mitte nii ammune õnneaeg lakkas isegi mälestustes välgatamast ja mis head võis anda mälestus, kui mälestuses ei saadud läbi ilma Žukovita?

Kevadel hakkas Jevgenija Aleksejevna mõtlema surmast. Ta ei kujutelnud veel päris selgesti, mis võib juhtuda, kuid surm minetas oma koleduse.

Dmitri Dmitrijevitšilt tulid harva kirjad, õrnad ja põiklevad ühel hoobil. Aprillis ta saabus uuesti komandeeringule, hoidis Jevgenija Aleksejevna kätt kaua omas ja ta silmadest ei saanud päriselt aru, anusid nad andestust või kõnelesid armastusest. Trustist nad väljusid koos. Jevgenija Aleksejevna kiirendas sammu, otsekui lootes, et teine talle järele ei jõua. Dmitri Dmitrijevitš võttis tal küünarnukist ja ütles rangel tõsisel häälel:

„Jevgenija Aleksejevna, ei saa niimoodi."

„Aga kuidas siis saab?" Ta peatus tänaval ja vaatas mehele silma. Dmitri Dmitrijevitš vastas oma hallide silmade sügava pilguga, kuid ei lausunud midagi. Kergitas kaabut ja pöördus ümber tänavanurga.

Mais oli sündmusi.

Ühes naaberkorteris peksis mees rängalt oma naist.

Tagus jala ja rusikatega ning viskas trepikotta. Mees oli tuntud ajakirjanik, teda peeti asjatundjaks mingites erilistes küsimustes. Kõik uskusid, et Gorohhov on andekas ja hea inimene. Pekstud naine magas ühe öö Korotkovide juures. Nii Korotkovid kui Žukovid ja teised teadsid, et Gorohhov kohtleb naist halvasti, see aga pole suuteline mõtlemagi protestile. Kõik olid harjunud arvama, et see on Gorohhovite asi, nende perekondlik stiil, neist räägiti anekdoote, naerdi, kuid Gorohhoviga kohtudes ei väljendatud kahtlust selles, et ta on hea ja andekas inimene.

Kuulnud vastsest skandaalist, Jevgenija Aleksejevna käis kaua ühest toast teise, imetles vaikides laudlina mustrit, siis leidis söögitoast lauale unustatud äädikapudeli ning vaatles kaua valgeid kaunistustähti etiketi tumesinisel taustal. Etiketi kollastel servadel leidus palju igasuguseid sõnu. Teda veetles üks: Mosobltoidtööstliit. Silmisse põikas isegi irooniline naeratus, polnud niisama lihtne tõlkida see sõna tavalisse keelde: Moskva Oblasti Toiduainetetööstuse Liit. Ning võib olla, et ei olegi nii, toiduainetetööstusega pole asi just kui korras. Silmad peatusid tagasihoidlikul vinjetil, imestlesid selle lihtsust.

Asetanud pudelikese ettevaatlikult lauale, läks ta trepikotta, laskus trepist alla ja kõlistas Korotkovide ukse taga. Kuulas seal pekstasaanud naise viletsat ükskõikset lalisemist, vaatas teda kuivade palavikuliste silmadega ja lahkus, tundmata nii oma keha kui hinge.

Tõustes trepist, ta tõukas endale ootamatult Gorohhovi ust. Keegi vastu ei tulnud. Esimeses toas istus umbes nelja-aastane tütarlaps paljal, kasimata põrandal ja tõstis paberossikarpe. Teises toas ta silmas kirjutuslaua taga Gorohhovit ennast. See oli pisike mehike tillukese ahta ninaga. Tõstis imestunult pea Jevgenija Aleksejevna poole ja naera-

tas harjumuskohase lahkusega, kuid märkas midagi kummalist ta kuumades silmades ja tõusis üles. Jevgenija Aleksejevna toetus õlaga vastu ust ja ütles, kaotades täiesti endavalitsemise:

„Tead mis? Tead mis, lurjus? Kirjutan kohe ajalehele."

Gorohhov vaatas teda õelalt ja hämmastunult, pani siis sulepea lauale ja lükkas tugitooli ühe käega eemale.

Jevgenija Aleksejevna astus kiiresti tema juurde ja karjus:

„Kõigest kirjutan, saad näha, tõbras!"

Talle paistis, et Gorohhov tahab teda lüüa. Ta söösti toast välja, kuid hirmu ei tundnud, oli vaid tulvil viha ja kättemaksutahet. Jooksis oma tuppa, avas seal kohe kirjutuslaua laeka ning võttis paberit. Igor istus vaibal ning seadis kepikesi, kontrollides nende pikkust. Ema nähes jättis Igor töö ja astus tema juurde:

„Mamma, kas sa raha said?"

„Mis raha?" küsis tema.

„Isalt? Said papa raha kätte?"

Jevgenija Aleksejevna heitis pojale imestunud pilgu. Igori huul tuksles. Kuid Jevgenija Aleksejevna mõtles üha Gorohhovile:

„Sain, aga mis sul, kas on vaja?"

„Mul on vaja „konstruktor" osta. See on mäng. Mul on vaja. Kolmkümmend rubla maksab."

„Hästi... Aga mis papa rahad siia puutuvad? Raha on kõik ühtemoodi."

„Ei ole ühtemoodi. Muu on sinu raha, aga see on minu oma!"

Ema silmitses kohkunult poega. Sõnad kadusid kuhugi.

„Mis sa minust vahid?" grimassitas Igor. „Selle raha

annab papa meie jaoks. See on meie oma ja mul on vaja „konstruktor" osta... Nii et anna!"

Igori nägu oli kole: see oli segu jultumusest, rumalusest ja häbitusest. Jevgenija Aleksejevna kahvatas ja vajus tooli-korju vastu, kuid silmas siis valmispandud paberilehte ja... taipas kõik. Sügavas hingepõhjas tekkis vaikus. Ta ei teinud ainsatki ülearust liigutust, ei väljendanud vähimatki kaamel näol. Võttis vaid sahtlist paki kümnerublaseid ja pani lauale. Ütles siis Igorile, väljendades igas sõnas mürinat, mis äsja oli raevunud läbi hinge:

„Kutsikas! Raha, näed? Ütle, kas näed!"

„Näen," vastas hirmunud Igor tasa, liikumata kohalt, just nagu oleksid jalad kleepunud põranda külge.

„Vaata!"

Tollelesamale valmispandud lehele Jevgenija Aleksejevna kirjutas mõned read.

„Kuula, mis ma kirjutasin:

Kodanik Žukovile.

Saadan tagasi Teilt saadud raha. Ärge saatmisega edaspidi enam vaeva nähke. Parem nälgida, kui saada abi niisuguse käest, nagu Teie. — J."

Pööramata pilku poja näolt, pani ta raha ja kirja ümbrikku ning sulges selle. Igoril oli endiselt ehmunud ilme, kuid silmis mänglesid juba innuka huvi sädemed.

„Viid selle tollele kodanikule, kes su hülgas, nüüd aga vana väitsega ära ostis. Viid tema kätte teenistuskohta. Said aru?"

Igor noogutas pead.

„Viid ja annad portjee kätte. Mingeid jutuajamisi is... Žukoviga."

Igor noogutas uuesti. Ta juba punetas silmanähtavalt ja jälgis ema kui toimuvat imetegu.

Jevgenija Aleksejevnale meenus, et veel on midagi teha...

„Ah jah! Seal kõrval on ajalehetoimetus... Muide, saadan selle postiga."

„Milleks ajaleht? Kah... Sellest... Žu..."

„Gorohhovist. Kirjutan Gorohhovi üle."

„Oi, mammike! Tagus jalgadega ja joonlauaga. Sa kirjutad?"

Ema vaatas Igorit umbusklikult. Ei tahtnud uskuda ta poolehoiusse. Kuid Igor vaatas talle tõsiselt ja soojalt silma.

„Noh, mine!" ütles ema end tagasi hoides.

Igor jooksis minema, jättes mütsi pähe panemata. Jevgenija Aleksejevna astus akna juurde ja nägi, kuidas ta ruttu üle tänava lippas, käes valge ümbrik, milles tema, Jevgenija Aleksejevna, oma alanduse elule tagasi andis. Ta avas akna. Taevas oli vilgas liikumine, silmapiirilt kerkisid äikesepilved. Nende peajõud mustendasid süngelt, ees aga pulbitsesid lustakad valged piilurid; kaugel urises veel kõu, sellest tuli tuppa jahedust. Jevgenija Aleksejevna õhkas sügavalt ja istus ajalehele kirja kirjutama. Viha temas enam ei olnud, oli aga külm ja kindel karmus.

Igor tuli poole tunni pärast. Tuli viksilt ja reipalt, seisatas uksel ja ütles heledasti:

„Tegin kõik, ema!"

Harjumatu, vastse rõõmuga võttis ema tal õlgadest kinni. Igor nagu tahtis silmi ära pöörata, kuid suunas siis talle näkku oma puhta pruuni kiirtevihu ja ütles:

„Tead mis? Andsin ka noa tagasi."

Jevgenija Aleksejevna kirjal ajalehes oli suur vastukõla, tema isik asetus korraga ühiskondliku tähelepanu

keskele. Tema juurde tuldi tutvuma ja vestlema. Telefon helises päev läbi. Ta ei tajunud täiesti selgelt kõike, mis toimub, oli ainult aru saada, et on juhtunud midagi tähtsat ja määravat. Ta veendus selles eriti siis, kui rääkis Žukoviga.

„Kuulge, kuidas pean võtma teie kirja?"

Jevgenija Aleksejevna naeratas telefonitorusse.

„Võtke nagu kõrvalopsu."

Žukov ühmatas telefoni, kuid Jevgenija Aleksejevna lõpetas kõneluse.

Ta tahtis elada ja olla inimeste keskel. Ning inimesed ümbritsesid teda nüüd tähelepanuga. Igor käis ema järel nagu paaž ja vahtis uhkelt ümberringi. Keegi ei rääkinud nendega isast, kõik huvitusid Jevgenija Aleksejevnast kui Gorohhovi-kirja autorist. Igor ütles emale:

„Nad kõnelevad aina Gorohhovi üle, aga meist sinuga nad ei teagi midagi. Õigus?"

Ema vastas:

„Õigus, Igor. Ainult sa aita mind veelgi. Ole hea, võta Olga oma hoole alla, ta on päris käest ära läinud."

Igor võttis jalamaid asja käsile. Ta hõikas läbi akna Olga õuest tuppa ja ütles talle:

„Kuulge, lugupeetud seltsimees Olga! Jätkub juba teil sellest lollimängust!"

Olga kõndis ukse poole. Igor asus selle ette. Olga vaatas Igorile otsa.

„Mis siis on?"

„Vaja mamma sõna kuulata."

„Aga kui ma ei taha?"

„Noh,... vaata, olen nüüd sinu ülemus. Saad aru?"

Olga noogutas pead ja küsis:

„Sina ülem?"

„Lähme mamma juurde...“

„Aga kui ma ei taha?“

„See asi ei lähe läbi,“ naeratas Igor.

„Ei lähe läbi?“ Olja vaatas kavalalt vennale.

„Ei.“

Niisama ükskõikse ilmega, nagu Olja varemini tavatses ema juurest väljuda, lähtus ta nüüd vastupidises suunas. Igor tajus, et Oljaga on veel palju tööd.

Ema juures toimus kõnelus, mis oli direktiivset laadi. Olja kuulas hooletult, kuid ema kõrval seisis uhke Igor, kelle vaikiv kuju kehastas seaduslikkust.

Asjad läksid üldse huvitavaks. Õhtul kukkus ootamatult nende korterisse tüse blond mees.

„Jevgenija Aleksejevna! Teie tegite tolle Gorohhoviga sellist kisa... Kõik räägivad aina teist. Nii et ma ei kannatanud välja, sõitsin siia.“

„Ah, armas Dmitri Dmitrijevitš, seda te tegite hästi,“ rõõmutses ja kenastus Jevgenija Aleksejevna. „Saage tuttavaks, minu lapsed.“

„Ohoo!“ naeratas Dmitri Dmitrijevitš tõsiselt. „See, tähendab, on Igor? Sümpaatne nägu. Ja see on Olja? Temal on kah sümpaatne nägu. Aga mul on teiega tõsist juttu: vaadake, asi on selles, et ma tahan Jevgenija Aleksejevnaga abielluda.“

Blond mees vaikis, seisis keset tuba ja vaatles küsivalt lastele otsa.

„Dmitri Dmitrijevitš,“ ütles Jevgenija Aleksejevna hämmastunult, „peaksite ikka minuga enne sellest rääkima.“

„Teiega lepime alati kokku, aga vaat nemad,“ vastas Dmitri Dmitrijevitš.

„Issand, te olete jultunud!“

„Jultunud!“ naeris Olja venitades.

„Noh, kuidas siis, Igor?“

Igor küsis:

„Aga kuidas teie olete?“

„Mina? Vaat see on alles küsimus! Mina olen truu ja lõbus mees. Armastan väga teie ema. Ja teie meeldite mulle ka. Ainult et lastega olen karrrm,“ urises ta bassihäälega.

„Oi!“ kiiksus Olja rõõmsalt.

„Näete, tema juba kilkab, aga sina veel püsid. See on sellest, et oled meesterahvas. Noh, kuidas siis on, Igor, meeldin ma sulle?“

Igor vastas ilma naeratuseta:

„Meeldite küll. Ainult et... maha te meid ei jäta?“

„Teie ärge jätke mind maha, tuvikesed!“ surus Dmitri Dmitrijevitš kätt rinnale. „Teie ärge hüljake mind, orvukest!“

Olja puhkes valjusti naerma:

„Orvukest!“

„Seltsimehed! Mis see siis lõppude lõpuks on? Minult tuleb ju küsida,“ mangus Jevgenija Aleksejevna. „Korraga ma ei taha.“

Igor ägestus:

„Mamma, noh, küll sa oled imelik. Ta ju jutustas juba kõik. Nii ei saa ometi inimesse suhtuda!“

„Õige!“ kinnitas Dmitri Dmitrijevitš. „Suhtumine inimesse peab olema tundekas.“

„Noh, näed? Mammake, mine talle mehele, niikuinii olete juba ammu kokku rääkinud. Silmadestki näha. Oi, küll on kavalad!“

Dmitri Dmitrijevitš sattus äärmisse vaimustusse:

„Need on ju... geniaalsed lapsed! Ja mina, tobu, pelgasin!“

Jevgenija Aleksejevna lugu muidugi pole kõige murelisemaid. Leidub sääraseidki isasid, kes oskavad lapsi mitte ainult hüljata, vaid neid ka paljaks röövida, kes tassivad perekondliku pesa üksikud õlekõrrekesed üle uude kohta.

Räägitakse, olevat selliseid isasid, kes, jättes perekonna maha, oskavat lastega säilitada tõeliselt üllaid suhteid, kes võtvat koguni kasvatusest osa ja isegi kasvatavat neist korralikke inimesi. Usun, et see on võimalik, et inimene on selleks suuteline — kuid mina pole selliseid näinud. Seevastu olen kohanud inimesi, kes oskavad mitte alistuda esimeste perekondlikkude arusaamatuste muljetele, kes on suutelised keelduma uue armastuse kaasakiskuvast hurmast ja säilitama puhtana lepingut naisega, norimata ta üksikute puuduste kallal, mis avastuvad nii hilja. Ka kohust laste vastu täidetakse sel juhtumil paremini ja niisuguseid inimesi tuleb pidada eeskujulikeks.

Kuid on veel palju „üllaid" ja ebaüllaid donžuane, kes inetus nõrkuses kodukoldeid pidi ringi traavivad, jättes igale poole karjakesed poolvaeslapsi. Ühelt poolt on nad alati valmis kujutama inimeste armastusvabaduse eestvõitlejaid, teiselt poolt on nad valmis osutama oma tähelepanu hüljatud lastele, kolmandalt poolt nad ei maksa inimestena mitte midagi ega vääri mingit armu.

Solvatud emad ja lapsed muutku igal võimalusel sellise „alimentniku" „keemiline" kuju „mehaaniliseks" ja lihtsalt nulliks. Ärgu lubatagu neil inimestel koketeerida nende endi poolt hüljatud lastega.

Ja igal juhtumil tuleb alimentide küsimuses soovitada erilist delikaatsust, et see raha ei tooks perekonda mingit laostumist.

Perekondliku kollektiivi terviklus ja ühtsus on hea

kasvatuse vajalik eeltingimus. Seda terviklust ei lammuta ainult alimentnikud ja üksikud printsid. Teda lammutavad ka vanemate tülid, isa despootlik julmus ja ema kergemeelne nõrkus.

Kes tahab oma lapsi tõeliselt hästi kasvatada, peab seda ühtsust säästma. Ta on vajalik mitte ainult vanematele, vaid ka lastele.

Aga kuidas toimida siis, kui on jäänud vaid üks laps ning mingil põhjusel teie ei saa sünnitada teist?

Väga lihtsalt: võtke oma peresse võõras laps, võtke lastekodust, või vaeslaps, kes kaotanud vanemad. Armastage teda nagu oma, unustage, et mitte teie pole teda sünnitanud, ning mis peaasi, ärge kujutelge, et olete tema heategijad. See oli ju tema, kes tuli appi teie „viltusele" perekonnale, vabastades selle ohtlikust kallakust. Tehke seda t i n g i m a t a, kui raskevõitu teie aineline seisukord olekski.

Kuues peatükk.

Meie ees on terve küsimuste ring, need on: autoriteedi, distsipliini ja vabaduse küsimused perekondlikus kollektiivis.

Vanal ajal need küsimused lahendusid neljanda käsu abil: „Sina pead oma isa ja ema austama, et sinu käsi hästi käib ja sa kaua elad maa peal."

See käsk kajastas perekonna suhteid õieti. Vanemate austamisega kaasusid tõepoolest positiivsed hüved, arusaadavalt, kui vanemad neid ise omasid. Aga kui ei omanud, jäi varuks taevariik. Taevariigis olid hüved ebakindlamad, selle eest aga kvaliteedilt paremad. Igal juhul võimaldas neljas käsk teissuguste hüvede saamist — hüvesid miinusmärgiga. Papid rõhutasid usuõpetuse tundides eriti varianti, mis kõlas umbes nii: „Sina pead oma isa ja ema austama, aga kui sa ei austa, siis meie ei vastuta tagajärgede eest."

Tagajärjed tulid rihma, kepi ja teiste negatiivsete suuruste kujul. Papid tõid ajaloolisi näiteid, millest nähtus, et vanemate või vanemate isikute mitteaustamise puhul vanajumal ei mõista nalja. Oma isa mitteaustamise eest maksis Ham väga kallilt kogu oma järeletuleva põlve arvel ning laste jõuk, kes irvitas prohvet Eliisa üle, kisti emahundi poolt puruks. Jutustades issanda õigluse nii kirkast avaldusest papid lõpetasid:

„Näete, lapsed, kuidas issand jumal karistab neid lapsi, kes käituvad isa ja ema või vanemate inimeste suhtes mitteaupaklikult."

Meie, lapsed, nägimegi. Jumala terror meid kuigi palju ei kohutanud: issand jumal muidugi oli võimeline kõigeks, aga et emahunt sellest arvete õiendusest nii aktiivselt osa võttis, seda me ei tahtnud hästi uskuda. Üldse, kuna prohvet Eliisa ja teised tähtsad isikud kohtusid meiega harva, meie ei võinud peljata taevast kättemaksu. Ent leidus maa pealgi küllalt neid, kes ihkasid meiega arveid õiendada. Ja neljas käsk, pühitsetud jumala ja tema põlvekraapijate poolt, oli meile ikkagi faktiks.

Jumala käsust tulenes niimoodi vanemate autoriteet. Tänapäeva perekonnas on teisiti. Pole neljandat käsku, pole ka kellegi poolt mingeid hüvede lubadusi, olgu pluss- või miinusmärgiga. Aga kui isa igandi ajel võtabki rihma, siis on see ikkagi vaid lihtne rihm, sellega pole seoses mingit õnnistust, peksuobjektid aga pole midagi kuulnud ei aupakkumatust Hamist ega jumala täisvolitusel teotsevast emahundist.

Mis on autoriteet? Selles küsimuses paljud vassivad, kuid kalduvad üldiselt arvama, et autoriteet on looduse poolt kaasa antud. Aga et perekonnas autoriteet on vajalik igaühele, siis suur osa vanemaid tarvitab tõelise „loodusliku" autoriteedi asemel kodukootud surrogaate. Neid surrogaate võib meie perekondades sageli näha. Nende ühine omadus seisneb selles, et neid valmistatakse eriliselt pedagoogilisteks otstarveteks. Arvatakse, et lastele on vaja autoriteeti. Ja vastavalt mitmesugustele vaatekohtadele laste suhtes valmistatakse ka eri liiki surrogaate.

Selliste vanemate peaviga seisnebki pedagoogilises relatiivsuses. Ei saa olla autoriteeti, mis oleks valmistatud eriliselt laste jaoks. Selline autoriteet osutub alati aseaineks ja alati kasutuks.

Autoriteet peab peituma vanemais endis, olenemata nende suhteist lastega; autoriteet pole üldse mingi eritalent. Tema juured peituvad alati samas paigas: vanemate käitumises, kaasa arvatud kõik käitumise osad, teisiti öeldes, isa ja ema kogu elu — töö, mõtlemine, harjumused, tunded ja püüded.

On võimatu anda lühidalt sellise käitumise kokkuvõtet, kuid kogu asi suundub nõudesse: elagu vanemad ise Nõukogude maa kodaniku täit, teadlikku, kõlbelist elu. See aga märgitseb, et ka oma suhtumises lastesse nad peavad olema teataval tasemel, kuid loomulikul, inimlikul tasemel, aga mitte sellisel, mis on kunstlikult loodud laste jaoks.

Seepärast kõik autoriteedi, vabaduse ja distsipliini küsimused ei saa perekondlikus kollektiivis lahenduda mingite kunstlike, väljamõeldud võtete, vahendite ja meetodite abil. Kasvatusprotsess on pidev, üha jätkuv protsess ja tema üksikud detailid lahenduvad perekonna üldises toonis, üldist tooni aga ei saa ei välja mõelda ega kunstlikult ülal hoida. Üldise tooni, kallid vanemad, loob teie endi elu ja teie endi käitumine. Ka kõige õigemad, mõistlikumad ja läbimõeldumad pedagoogilised meetodid ei saada mingit kasu, kui teie elu üldtoon on halb. Ja ümberpöördult: ainult õige üldtoon dikteerib teile õiged kohtlemismeetodid lapse suhtes ning enne kõike õiged distsipliini, töö, vabaduse, mängu ja... autoriteedi vormid.

Isa tuleb töölt kella viie ajal. Ta on elektromontööriks vabrikus. Kuni ta sikutab jalast raskeid, tolmuseid ning õliseid saapaid, on nelja-aastane Vasja juba kükitanud isa voodi ette, puhib nagu vana mees ning puurib oma hallide murelike silmakestega tumedat põrandat voodi all. Seal puudub midagi. Vasja kihutab rahutult kööki, tatsab söögi-

toas kiiresti suure laua ümber ja takerdub oma väikeste jalgadega põrandariidesse. Pool minutit hiljem sörgib ta rahulikult isa juurde, vehkides paari tuhvlitega ja grimassitab isa poole armsaid, puhtaid põsekesi. Isa ütleb:

„Aitäh, poja, aga põrandariie sea siiski korda."

Veel edasi-tagasi ots samasugust asjalikku sörki ja kord toas on taastatud.

„Vaat seda tegid õieti," ütleb isa ja suundub köögi poole — ennast pesema.

Poeg tassib suuri vaevu ta järel raskeid saapaid ja vaatab vastutulevat põrandariiet pingsalt. Aga pole midagi, sellest takistusest sai õnnelikult üle. Vasja kiirendab jooksu, jõuab isale järele ja pärib:

„Kas korstna tõid? Kas tõid korstna vedurile?"

„Kuidas siis muidu," vastab isa. „Peale lõunat hakkame pihta."

Vasjal on elus vedanud: ta sündis Oktoobrirevolutsiooni järel, temale sattus ilus isa — igal tingimusel, Vasjale ta meeldib väga; tal on samasugused silmad, nagu Vasjalgi — hallid, rahulikud, pisut iroonilised — ning suu on tõsine ja vurrud meeldivad: neid on hea ühe sõrmega silitada, iga kord selgub ootamatult, et need on siidsed ja pehmed, võta näpp pisut kaugemale, kargavad nad kohe nagu vedrud ning paistavad jälle pahastena ning torkivatena. Ka ema on Vasjal ilus, ilusam kui teised emad. Tal on soojad, õrnad põsed ning huuled. Mõnikord ta just kui tahaks Vasjale midagi öelda, vaatab talle otsa ning huuled liiguvad pisut-pisut. Ega saa aru, kas ema naeratas või mitte. Sellistel minutitel on elu Vasja meelest eriti kaunis!

Nazarovite perekonnas on veel ka Nataša, kuid see on alles viiekuine.

Hommikul kingad jalga panna — küll see on raske asi. Paela august läbi pista — seda oskab Vasja juba ammugi, aga kui pael on viimaks kõigist aukudest läbi, näeb Vasja, et asi on viltu läinud. Vasja teeb uuesti ja ennäe — tuli õieti: Vasja vaatab nüüd kinga sümpaatiaga ning ütleb emale:

„Seo-oo kinni!"

Kui asi on sooritatud õieti, siis ema seob, kui aga valesti, siis ta lausub:

„Mitte niimoodi! Mis sa nüüd?"

Vasja heidab kingale imestunud pilgu ja näeb korraga, et tõepoolest pole nii, nagu vaja. Surub huuled kokku, vaatab kinga vihaselt ning asub uuesti tööle. Emaga vaidlemine Vasjale mõttesse ei tule, ta ei teagi, kuidas seda teha.

„Kas nüüd on? Seo-oo!"

Ema laskub põlvili ja seob, Vasja aga vahib kavalalt teist kinga ja näeb toda esimest auku, kuhu ta nüüd kohe õiendab paelaotsa.

Silmi pesta Vasja oskab, ka hambaid puhastada oskab, kuid ka need tööd nõuavad kõvasti energiat ja terast tähelepanekut. Kõigepealt määrib Vasja ennast seebi ja hambapulbriga kokku kuni kuklani, siis hakkab oma väikestest kohmakatest kätest kujundama lootsikut. See õnnestub, õnnestub sinna võtta vettki, aga kui ta seda lootsikut veega hakkab näole lähemale hiivama, vallanduvad peod enneaegselt ja vesi voolab rinnale ja kõhule. Vasja ei loputa ära ei seepi ega pulbrit, vaid hõõrub need märgade kätega veelgi laiemale. Iga seesuguse võtte järel vaatab Vasja mõni aeg käsi ja alustab siis uuesti lootsiku ehitamist. Ta püüab märja peoga hõõruda kõiki kahtlasi kohti.

Ema tuleb, okupeerib pikema jututa Vasja väikesed käed, kallutab ta pea lahkelt, kuid tugevalt pesukausi kohale ja teotseb üsna omavoliliselt Vasja väikese näoasjanduse territooriumi kogu ulatuses. Ema käed on soojad, pehmed, lõhnavad ja teevad Vasjale kõvasti head meelt, kuid võõras pesemistehnika teeb teda siiski rahutuks. Sellisest seisukorrast on mitu originaalset väljapääsuteed. Võib jonnima hakata, mehelikult protestida: „Ma ise!" Võib ka vaikides intsidendist mööduda. Kuid kõige parem on naerma rõkatada ja ema käest lahti pääsedes talle rõõmsalt märgi silmi välgatada. Nazarovite peres on see viimane meetod kõige tarvitatavam, sest nad on lõbus rahvas. Ega kapriisidki tule jumalalt, vaid omandatakse elukogemustega.

Isu täis naernud, asub Vasja hambaharja pesema. See on kangesti meeldiv töö: muudkui valad harjale vett, sakutad ta harjaseid ja ta läheb ise puhtaks.

Hallil kalevil söögitoa nurgas asetseb Vasja mänguriik. Sellal kui Vasja kängitseb jalgu, peseb ja hommikust sööb — valitseb mänguriigis vaikus ja kord. Vedurid, aurikud ja autod seisavad seina ääres ja vaatavad kõik ühes suunas. Möödudes sealt asjatoimetuste ajal, peatub Vasja hetkeks ja kontrollib oma mänguriigi korda. Öö jooksul pole midagi juhtunud, ükski pole ära joosnud, naabrile liiga teinud, prahti maha ajanud. See on sellepärast, et puust, värvitud jonnipunn seisis kogu öö valvepostil. Jonnipunnil on laiapõseline ja jõllsilmaline nägu ning ta muheleb alati. Ta määrati juba ammu mänguriigi valvuriks ja täidab oma ülesandeid ausalt. Kord Vasja küsis isalt:

„Kas ta magada ei saa?"

„Kuidas ta magada saab," ütles isa, „kui ta on valvur?

Äus valvur peab valvama, mitte aga magama. Jääb magama, ja korraga viiakse auto ära."

Vasja vaatas auto poole murelikult, valvurit aga tänuga ning asetab sestsaadik valvuri järjekindlalt postile, kui ise läheb magama.

Praegu Vasja ei karda niipalju auto, kui õige tähtsate asjade kalli kogu eest puukarbis. Kõik need asjad on määratud mänguriigi peaehitise püstitamiseks. Siin on hulk puukuubikuid ja pakukesi, „hõbedast" paber katuse katmiseks, mõned lehed tselluloidi aknaruutudeks, pisike ilus mutriga polt, mille otstarve pole veel kindel. Peale selle igasugust traati, seibisid, konkse, torusid ja mõned aknaraamid, lõigatud ema abiga kartongist.

Vasja tänane plaan on: toimetada ehitusmaterjal ehitusplatsile — toa vastaspoolsesse nurka. Ta oli juba õhtul mures transpordivahendite vähesuse pärast. Ehk saaks auriku ära kasutada. Isa konsulteeris selles küsimuses nii:

„Auriku jaoks on vaja jõge. Sa ju nägid suvel?"

Vasja nagu mäletab midagi; tõepoolest, aurikud sõidavad jõel. Talle turgatas mõte teha tuppa jõgi, kuid ohkas siis ainult: mamma ei lubaks seda mingi hinna eest. Alles hiljuti ta suhtus üsna eitavalt auriku jaoks sadama ehitamise projektisse. Ise veel andis Vasjale plekist karbi, aga kui Vasja valas sellesse vett, siis mõistis hukka:

„Su sadam jookseb läbi. Vaata, missugust pori sa tegid!"

Nüüd on karp täidetud liivaga ja on ette nähtud pargiks. Istikud on juba kohal, — isa tõi selleks otstarbeks terve männioksa.

Vasja tõttab einestama: seda tööd ja muret ka niipalju, et pole mahti tassi kohvigi juua; Vasja nägu pöördub üha mänguriigi poole. Ema küsib:

„Hakkad täna maja ehitama?“

„Ei. Hakkan sõitma. Vedama hakkan! Sinna!“

Vasja osutab ehitusplatsile ja lisab:

„Ma ei määri, ära karda!“

Õigupoolest ei karda niipalju mitte ema, kui Vasja ise — ehitamine on kangesti must töö.

„Noh, kui määrid, siis ise koristad,“ räägib ema.

Selline ootamatu pööre ehitustingimustes täidab Vasja energiaga. Ta unustab pruukosti ja hakkab toolilt maha ronima.

„Vasja, mis sa nüüd! Joo kohv ära, tassi ei tohi jätta!“

Täitsa õige, et ei tohi. Vasja lõpetab kiirete rüübetega.

Ema jälgib teda ja naeratab:

„Aega vähe või? Kuhu sa ruttad?“

„Vaja rutata,“ sosistab Vasja.

Juba ta ongi mänguriigis. Võtab kõige esmalt jonnipunni postilt ära. Ema ütles juba ammu:

„Su valvur on ööd-päevad jalul. Kus see kõlbab! Ka tema peab puhkama. Sina ju magad iga öö?“

Tõepoolest, kuidas küll Vasja töökaitse silmist laskis? Kuid see lohakus oli ammu. Nüüd Vasja tuubib jonnipunni vanasse pappmajja ja paneb pea vajutiseks mingit ehitusmaterjali. Jonnipunn punnib ja rabeleb, aga palju mis, peaasi on distsipliin! Ning puhkepäeval, kui isa on kodus, põõnab jonnipunn terve öö-päeva majakeses, postil aga seisab portselanist mehike roosas tirooli kaabus. Tollest sellist, kuigi ta on mamma kingitus, töömeest suurt ei ole: kukub aina pikali. Isa ei öelnud asjata temast:

„Ikka näha, et kes kaabuga, see on looder!“

Sellepärast Vasja teda ei armastagi ja katsub ilma tema tööta läbi ajada.

Vasja esimeseks ühiskondlikuks rakenduseks oli isa saabaste ja kingade eest hoolitsemine. Vanemad annavad Vasjale teisigi ülesandeid: tuua tikke, viia tool kohale, kohendada laudlina, korjata üles paberipala, kuid need kõik on juhuslikud töökampaaniad, kuid saapad ja kingad — see on alatine töö, kohus, mida ei tohi unustada.

Ühelainsal korral — kui mänguriigis juhtus katastroof ja veduri küljest läks korsten lahti — tuli Vasja isale vastu, vigane vedur käes ning oli seevõrra löödud, et unustas isa kingad. Isa vaatas vedurit, raputas pead, muisatas suud ja sai Vasja murest täiesti aru.

„Kapitaalremont," ütles isa.

Need sõnad vapustasid Vasjat veelgi enam. Ta järgnes isale magamistuppa ja hakkas seal murelikult silmitsema vedurit, mis oli voodis küljeli. Ent äkitselt üllatas teda harjumatu vaikus magamistoas ja samal hetkel kuulis ta isa pilkavat häält:

„Tuleb nii, et vedur on ilma korstnata ja mina ilma kingadeta."

Vasja vaatas isa jalgadele, läks tulipunaseks ning unustas veduri sedamaid. Jooksis kööki ja olukord taastati kähku. Isa naeratas kuidagi iseäralikult ja vaatles Vasjat. Too tiris saapad kööki ja talle meenus vedur alles siis, kui isa ütles:

„Toon sulle uue tugeva korstna!"

Kui Vasja sai kuueaastaseks, kinkis isa talle suure kasti kuubikute, pakukeste, telliskivide, palkide ja muu ehitusmaterjaliga. Sellega võis ehitada tõelisi paleesid. Kastis oli ka vihik joonistega paleede kohta, mida vaja oli

ehitada. Lugupidamisest isa ja ta hoolitsuse vastu Vasja omistas kastile suurt tähelepanu. Ta vaatles kohusetruult iga joonist ning otsis huuli torutades kannatlikult üksikuid asju, et kujundada ehitis antud projekti kohaselt. Isa märkas midagi ja küsis:

„Sulle ei meeldi?"

Vasja ei tahtnud öelda, et töö talle ei meeldi, kuid tõele vastupidist rääkida ta ei osanud. Mossitas vaikselt ehitise kohal.

„Sa ära mossita, vaid räägi: ei meeldi?"

Vasja vaatas isale otsa, siis ehitusele, ning vastas:

„Palju maju. Ehitad selle maja ja siis lammuta, siis ehita teine ja lammuta, ja seda enam ei ole... Nii muudkui ehita ja ehita, nii et pea valutab..."

Isa naeris:

„Ahah! Õigust räägid! Tõepoolest, ehitad, ehitad ja midagi ei ole. See pole ehitamine, vaid kahjustamine."

Vasja katkestas töö ja vaatas vilkalt isale otsa:

„Kahjustamine? See — missugune?"

„Aga vaat niimoodi, nagu sinul — kahjulik asi. On seesuguseid lojuseid."

„Lojuseid?" kordas Vasja.

„Jah, lojuseid," ütles isa kangekaelselt. „Meelega ehitavad nii, aga pärast lõhu kas või maha või pane tuli otsa, mitte kuhugi ei kõlba."

„Ja siis võib veel teissuguse ehitada," pöördus Vasja tagasi joonistele, „niisuguse võib, ja selle..."

Vasja lammutas ehitise ning otsustas alustada uut, et teha isale pisutki head meelt.

Isa jälgis ta tööd vaikides.

„Tuleb hästi. Ainult, et... kõik see püsib sul ainult ausõna peal: tõuka teda ja pudeneb..."

Vasja hakkas naerma ning äigas käega ehitisele hoobi. Keerulise lossi asemel lebasid põrandal ta täpsed üksikosad.

„Võtsid kätte ja lammutasid."

„Ta tuleks nagunii lammutada, sest teise võib ju veel ehitada..."

„Näed nüüd, polegi midagi."

„Ei ole," ütles Vasja käsi laotades.

„See ei kõlba."

„Oh ei," kinnitas Vasja ja vaatas laialipillatud osi külmalt ning kahjutundmatult.

„Oota pisut," naeratas isa ning läks oma kasti juurde. Tuli tagasi, käes terve varandus. Puukarbis oli naelu, suuri ja väikesi, kruvisid, traaditükke, teras- ja vaskplaadikesi ning muid pisiasju, mis saadavad iga korralikku metallisti ta elus. Eraldi hoidis isa käes mingeid varbu, mis vetrusid igal sammul nagu kiigel.

„Sinu majadega me enam ei õienda," ütles isa, „teeme parem midagi tugevat. Ainult et ei tea mida?"

„Vaja sild ehitada. Ainult et jõge ei ole."

„Kui jõge ei ole, siis tuleb teha."

„Aga kas seda saab?"

„Seni ei saadud, aga nüüd saab. Vaat enamlased võtsid kätte ja viisid Volga Moskvasse."

„Missuguse Volga?"

„Volga jõe. Et kus voolas? Vaata kus! Nemad aga võtsid ja viisid kuiva maad mööda."

„Ja kuidas siis?" küsis Vasja, pööramata isalt pilku.

„Voolas nagu hea laps kunagi," vastas isa, ladudes toodud varad põrandale.

„Teeme meie kah... Volga..."

„Sedap minagi praegu mõtlen."

„Ja siis ehitame silla kah."

Ent Vasjale meenus äkitselt kord varemini päevakorral olnud jõe küsimus ja ta vajus norgu. Kükitas isa kasti ette ja tundis, et tal ei jätku jõudu võitlemiseks takistustega.

„Jõge, papa, küll ei tohi ehitada — mamma ei luba."

Isa kergitas tähelepanelikult kulme ja laskus samuti kükakile.

„Mamma? Jah, see on tõsine küsimus."

Vasja kiikas isale näkku lootuses: korraga isa leiab mingi vahendi mamma vastu. Kuid isa vaatas pojale otsa niisama ebakindlalt; Vasja täpsustas seisukorda:

„Ta ütleb, et valate vett maha."

„Ütleb. Selles see asi seisabki, et tingimata ütleb. Ja eks me tõepoolest valaks ka!"

Vasja muigas isa naiivsuse üle:

„Aga kuidas sa siis tahtsid? Et jõge ehitada ja et oleks kuiv?"

„Saa aru, et jõgi, kuidas ta voolab? Ainult ühes kohas voolab, aga ümberringi on kuiv, kaldad peavad olema. Ja siis mõtle järele: kui viia jõgi lihtsalt põrandat pidi, siis ta lippab tervenisti alumisele korrale. Inimesed elavad, korraga tuleb ülevalt vett kaela — kust see õnnetus? Aga meie kahekesi ehitame siin jõge."

„Aga Moskvas ei joosnud vesi maha?"

„Kuidas Moskvas?"

„Kui seda... Volgat tehti?"

„Noh, tead, vennas, seal tehti seda nagu kord ja kohus, seal ehitati kaldad."

„Millest?"

„Mõtlesid välja, millest. Kivist tegid. Betoonist."

„Papa, kuule! Tead, kuule! Teeme meie kah... kaldad!"

Niimoodi tekkis Vasja Nazarovi suur ehitusprojekt.

See oli keeruline ja nõudis palju eeltöid. Projekti tekkimise lähemaks tulemuseks oli ajutiste losside ehitamise täielik likvideerimine. Isa ja Vasja nii otsustasidki, et losse nad enam ei ehita, silmas pidades nende täielikku ebapraktilisust. Ehituskasti sisu otsustati ära kasutada silla jaoks. Tõusis aga küsimus, mis teha jooniste vihuga. Vasja oli kaotanud huvi tema vastu ja ka isa suhtus temasse halvustavalt:

„Mis temaga ikka teha? Ära visata on kahju, sa kingi ta õige mõnele mudilasele."

„Misjaoks?"

„Kuidas misjaoks... vaatab..."

Vasja suhtus sellesse ettepanekusse skeptiliselt, kuid järgmisel hommikul välja õuele minnes võttis ta vihiku kaasa.

See polnud mingi linnaõu telliskiviseinte vahel. Ta moodustas laia väljaku ja tal oli ülal ohtrasti taevast katteks. Väljaku ühel serval asetses pikk kahekordne maja, mille õuepoolsel küljel oli tervelt pool tosinat puutreppe. Väljaku kõiki teisi külgi piiras madal puutara, mille taga laius silmapiirini liivane vooremaa, mida meie pool hüütakse „luitemägedeks", — vaba ja väheuuritud ala, mis veetles poisikesi oma avaruse ja saladustega. Alles õue ja selle kõrval asetseva tugeva värava taga algas linna esimene põiktänav.

Majas elavad vagunitehase töölised ja teenistujad — soliidne ning lasterikas rahvas. Lapsi on õuel must tuhat. Vasja hakkas alles hiljuti õue seltskonnaga lähemalt tutvuma. Võib ju olla, et koguni mineval suvel sõlmiti mõnevõrra suhteid, kuid nendest on püsinud mälus üsna vähe ja talvel Vasja peaaegu ei käinudki õuel, sest ta põdes leetreid.

Praegu oli Vasja tuttav peaaegu eranditult poistega.

Õuel oli muidugi ka tüdrukuid, kuid need käitusid Vasja suhtes tagasihoidlikult, sest nad olid temast viie-kuue aasta võrra vanemad — tolles eas, mil plikadel tekib uhke kõnnak ja harjumus leelutada laulu ligipääsematu näoga. Ja et kahe- ja kolmeaastased mudilased polnud Vasjale kohane seltskond, see oli endastmõistetav.

Lossi-projektidega vihik äratas seltskonnas otsekohe elevust. Vasja-ealine Mitja Kandõbin silmas vihikut ja hüüdis:

„Kust sa võtsid albumi? Kust sa võtsid?"

„Minu oma," vastas Vasja.

„Kust sa võtsid?"

„Kusagilt ei võtnud. Papa ostis."

„Kas ostis sinu jaoks?"

Vasjale Mitja ei meeldinud, too oli liiga energiline, krapsakas ja häbematu. Ta väikesed heledad silmad keerlesid väsimatult ja vilkasid igale poole ning see hämmastas Vasjat.

„Kas sinule ostis? Sinu jaoks?"

„Minu jaoks jah."

„Noh, näita! Noh, näita!"

Vasja ei tahtnud näidata. Mitte vihikust polnud kahju, kuid oli soov Mitja kangele pealerõhumisele vastu panna. Mitja ei saanud ärevuse pärast isegi enam paigal püsida ja hakkas liginema külje poolt.

„Sul kahju näidata või?"

Mitja polnud enam kaugel sellest, et karata vihikut vägisi ära võtma, kuigi oli Vasjast pisem ja nõrgem, ent tema kisa peale tuli sel hetkel Levik juurde.

Levik kuulus vanemasse generatsiooni ja käis 34. kooli esimeses klassis. Ta vaatas agressiivset Mitjat lõbusalt ja hõikas juba kaugelt:

„Palju kära, aga kaklust pole! Anna talle!"

„Mis ta siis? Ihnakas niisugune! Hale näidata!“

Mitja pööras Vasja poole põlglikult oma palja õla, mida vöödistas lastetrakside linane pael.

„Noh, näita n'd siis!“ — Levik sirutas lustaka käskivusega oma käe ja Vasja andis talle vihiku.

„Kuule!“ rõõmutses Levik. „Tead mis? Ohoi! Mul just säärane kadus ära. Muu puha on, aga album läks kaotsi. Küll on vahva. Teeme vahetust! Teeme!“

Vasja polnud oma elus veel midagi vahetanud ega teadnud kohe, kuidas Levikule vastata. Igal tingimusel oli päris ilmne, et lugu läheb huvitavaks. Ta silmitses uudishimulikult lõbusat Levikut. Too lehitses kärmesti vihikut.

„Vahva! Lähme meile!“

„Aga miks?“ küsis Vasja.

„Vaat kus imelik mees: miks? Vaja ju vaadata, mille vastu vahetada.“

„Mina tulen kah,“ lausus süngelt Mitja, kes polnud oma väljakutsuvast poosist veel täiesti loobunud.

„Lähme, lähme... Sa tuled tunnistajaks, saad aru. Kui vahetust teha, siis on alati vaja, et oleks tunnistaja.“

Nad suundusid Leviku trepi poole. Tõustes kõrgele trepile, vaatas Levik tagasi:

„Ainult et õde Ljalkat te ärge pange tähele.“

Ta tõukas laia, hallikat ust. Vööruses lämmatas neid keldri ja peedisupi lõhn. Kui Levik sulges nende järel ukse, Vasja isegi ehmus: pimedus koos lõhnadega oli vastik. Kuid avanes teine uks ja poisid nägid kööki. Näha oli õieti küll vähe, sest köök oli suitsu täis ning suitsus, just silmade ees, rippus otsekui seinana mingeid riideid: valget, roosat, sinist — arvatavasti voodilinad ja tekid. Kaks lina lükkusid kõrvale ja nende vahelt vaatas välja punapõseline sarnakas nägu kenade silmadega.

„Levka, vedasid jälle oma poisid siia? Varka, pane pahaks või ära pane, aga mina neid kolgin."

Rippuvate linade tagant vastas nõrk naisehääl:

„Mis sa kurjustad, Ljalja, mis nad sulle teevad?"

Ljalja vahtis poisse teraselt ning tigedalt ja, muutmata näoilmet, võristas ruttu-ruttu:

„Mis nad teevad? Ronivad igale poole, jalad porised, pead porised, nii et liiv pudeneb..."

Ta torkas näpuga Mitja sassis juustesse ja tõstis siis näpu silmade manu:

„Oeh! Sulle on varblased pähe teinud, sina! Ja kust siis see on? Vaata, mihukesed silmad!"

Tüdruk oli umbes viieteistkümneaastane, kuid jättis kõue mulje ja Vasja nihutas end tahapoole. Kuid Levik sulges juba vööruseukse ning ütles seltsimeestele julgelt:

„Ärge pange tähele! Lähme!"

Poisid ronisid ülesriputatud asjade alt läbi ja astusid tuppa. See oli väheldane, kuhjani täis kraami, raamatuid, kardinaid ja lilli. Vaba oli vaid kitsas käigutee, kus poisid peatusidki pärakuti. Levik tõukas mõlemat oma külalist rinda:

„Istuge diivanile, muidu ei pääse siit läbi."

Vasja ja Mitja kukkusid diivanile. Nazarovitel sellist diivanit ei olnud. Istuda oli temal hea, kuid toa kitsus ja selle üleküllastus asjadest arastasid Vasjat. Siin oli palju kummalisi asju, tuba näis õige rikkana ja arusaamatuna: pianiino, palju portreesid ovaalsetes raamides, kollased lühtrid, raamatud, noodid, pöörlev taburett. Levik veeretas end sellel taburetil nende ees ja kõneles:

„Tahad, annan neli võtmerõngast, aga kui tahad, siis pääsukesepesa. Siis... rahakott, sa vaata, misuke kott!"

Levik hüppas pöörlevalt taburetilt, tõmbas välja väikese kirjutuslaua laeka ning asetas oma põlvedele. Kõige esmalt

ilmus Vasja ette väike roheline rahakott, mis sulgus ühe nööbiga. Levik plõksutas mõned korrad nööpi, et Vasjas huvi äratada. Aga Vasja silmas tol momendil midagi hoopis huvitavamat, kui rahakott: kogu laeka pikkuselt lebas seal ahtake, kolme sõrme laiune, must, metallist karp.

„Oo!" hüüatas Vasja ja osutas sõrmega karbile.

„Karp?" küsis Levik ning lakkas rahakoti nööpi plõksutamast. „Jah... ainult... noh, veelgi parem."

Mitja hüppas diivanilt ning kummardus karbi kohale.

„Seda on mul vaja," viitas Vasja karbile. Ta tõstis Levikule oma suured, ausad, veenvalt rahulikud hallid silmad. Levik aga vaatas Vasjale oma kogenud, pruunide, kavalavõitu silmadega:

„Tähendab, sina annad minule albumi, mina aga sulle karbi, niimoodi? Tunnistaja juuresolekul, nii?"

Vasja noogutas tõsiselt, vaadates Levikule. See võttis laekast karbi ja veeretas käes:

„Karp on sinu!"

Vasja rõõmutses menu üle. Hoidis karpi käes ja silmitses selle põhja. Põhi oli kindel, uurdeist ei paistnud valgust läbi, tähendab, alumine kord vett kaela ei saa. Sellest tuleb pikk, päris jõgi! Aga kaldad ta täidab liivaga, vaat selle võrra, ja kallastele teeb metsa. Jõgi voolab metsas. Ja siis sild.

„Kas ma näitan sulle pääsukesepesa? Mul on pääsukesepesa," esitas peremees. „Ma näitan sulle."

Levik läks järgmisse tuppa. Vasja asetas karbi hoolikalt diivanile ja seisatas uksel. Toas oli mitu voodit, akvaarium ja puuriiulid mitmesuguste asjadega. Levik võttis riiulilt pääsukesepesa.

„See pole meie pääsukese oma, vaid jaapani pääsukese. Näed, kuidas on tehtud."

Vasja võttis ettevaatlikult pihku tumeda kerge kera, toruga.

„Kas tahad karbi asemel pääsukesepesa?“

„Misjaoks ta on?“

„Kuidas misjaoks? Kollektsiooni jaoks, naljavend!“

„Mis asi see on, kollektsioon?“

„Noh, kollektsioon! Saad veel ühe säärase. Või veel teise. Ja ongi kollektsioon.“

„Aga kas sul on kollektsioon?“

„Paljugi, mis mul on. Ka sina saad endale. Aga ainult lihtne karp!“

Kuid Vasja raputas pead.

„Karpi mul läheb vaja, aga seda ei ole vaja.“

Vasjale meenus armsalt too karp ning ta pöördus diivani poole. Kuid karpi diivanil ei olnud. Ta vaatas toas ringi, vaatas pianiino kaanele, vaatas raamatuvirna otsa, kuid karpi ei olnud.

„Aga kus ta on?“ küsis ta Levikult.

„Kes? Pääsuke?“ küsis Levik teisest toast.

„Ei, karp, kus ta on?“

„Andsin ta ju sulle. Andsin sulle kätte!“

Vasja vaatas nõutult diivanile:

„Ta oli siin.“

Levik vaatas samuti diivanile, vaatas ka toas ringi, ning tõmbas välja lauasahtli.

„Oota! Aga Mitka? Mitka varastas ära.“

„Kuidas varastas?“

„Noh, kuidas varastas! Vehkis sisse ja auras ära.“

„Kas läks ära?“

„Ära auras! Mis sa's, ei saa aru või? Mitjat põle ju!“

Vasja istus kurvalt diivanile, siis tõusis. Karbist oli väga kahju.

„Vehkis sisse?“ kordas masinlikult küsimust Levikule.

„Meie tegime sinuga ausat vahetust,“ kõneleb Levik, pingutades oma nägu. „Ausalt. Andsin sinule kätte, tunnistaja oli kah.“

„Missugune tunnistaja?“

„No Mitka ju! Oi, kus veel tunnistaja! Lõbus asi! Vaat kus tunnistaja!“

Levik naeris valjult:

„Vaata, kus oli tunnistaja! Aga mis sina's nüüd? Oled nüüd tühjade kätega. Kaup oli aus!“

Uksel seisis sarnakas Ljalja, vaatas imestunult, õige pisut kõõritsevi silmi lõbusat venda ja viskus äkki tuppa. Vasja tõusis ehmunult diivanilt.

„Miks sa mu rahakoti võtsid?“

Levik lakkas naermast ja liikus ukse poole, möödudes Vasjast.

„Ah et mina võtsin või?“

„Aga mis ta's muidu seal laua peal on? Mis?“

„Las olla! Mis see minu asi on!“

Ljalja krahmas äkki laualaeka lahti, heitis sinnä terava pilgu ja hüüdis:

„Anna kätte! Anna kohe kätte! Siga!“

Levik seisis juba uksel, valmis kaugemale punuma. Ljalja sööstis tema poole ja põrkas uimasele, sündmustepuhangust nördinud Vasjale. Tõukas ta diivanile, nii et poiss kukkus sinna suure hooga ja sai hetkeks veel ainult jalgu siputada; Ljalja ise aga jooksis hooga vastu ust, mille Levik just tema nina all kõvasti kinni põmatas. Kuuldus teise, siis kolmanda, välisukse kõmatamist. Uksed kõmisesid veel, kui Ljalja tormas nende vahel, ajades

venda taga. Niisama tormakalt ta lõpuks prahvatas tuppa, tõmbas laualaeka veel korraks lahti, soris seal midagi otsida ning puhkes siis valjusti nutma, kummargil laua kohal. Vasja vaatas teda üha imestuse ja kohkumusega. Ta hakkas taipama, et Ljalja nuuksumine on seoses karbiga, mis tema enda silma all kaduma läks. Vasja pidi juba midagi ütlema, kui Ljalja, katkestamata nuttu, pisut tagaines ja oma ahtakese keha diivanile viskas, tema kõrvale. Ta õlad rappusid otse Vasja jalgade juures. Vasja ajas silmad veelgi enam pärani, toetus kätega diivanile ja kummardus nuuksuva tütarlapse üle:

„Miks sa nutad?" küsis ta heledalt. „Võib-olla nutad karbi pärast?"

Ljalja lõpetas hoobilt nuuksumise, tõstis pead ja puuris Vasjasse tigedad ning ilusad silmad. Ka Vasja vaatas teda ning nägi ta ripsmete laias praotuses pisaraid.

„Nutad sa karbi pärast?" kordas ta küsimust, noogutades arusaavalt pead.

„Karbi pärast? Ah-ha-a!" hüüatas Ljalja. „Ütle, kus on?"

„Mis, karp?" küsis Vasja, imestudes pisut vihkava noodi üle Ljalja hääles.

Ljalja tõukas teda õlast ja karjus veelgi kõvemini:

„Räägi! Räägi, kus on? Miks sa vait oled? Kuhu sa ta panid? Kuhu sa panid pinali?"

„Pinali?"

Vasja ei saanud mõnest asjast hästi aru. Välgatas mõte, et lugu puudutab midagi muud, mitte karpi. Kuid tal oli aus tahe aidata toda ilusate, tsipake viltuste silmadega rusutud tüdrukut:

„Kuidas sa ütlesid, pinal?"

„No olgu's karp! Karp! Kuhu te ta panite?"

Vasja osutas reipalt laualaekasse:

„Kas ta oli seal?“

„Sa ära narrita mind! Räägi, kuhu te panite!“

„Levik ütles, et: anna oma vihik, annan sulle rahakoti. Ja ütles veel, et rõngad, ja veel, et pääsukesepesa, aga pärast, enne andis karbi. Niisuguse musta. Ja põhi... põhi oli kõva. Aga mina ütlesin, et hästi. Aga tema ütleb, tunnistaja juures, käest kätte... Ja andis mulle. Aga mina...“

„Ahah, sina'p siis võtsidki? Sina?“

Vasja ei jõudnud vastata. Äkki ta nägi, kuidas Ljalja tumepruunid silmad värahtasid ja samal hetkel Vasja pea kopsas pehmelt vastu diivani selga, põsel aga lajatas midagi, mis oli tundmatu ja vastik. Vasja tajus suuri vaevu, et Ljalja oli teda löönud. Ta polnud oma elus veel kunagi lüüa saanud ega teadnud, et see on solvav. Ja ometi ilmusid silmadesse pisarad. Ta hüppas diivanilt ja hoidis käega põske.

„Anna jalamaid kätte!“ käratas Ljalja ja tõusis püsti Vasja vastas.

Vasja nüüd juba taipas, et tüdruk võib lüüa teistki korda, ning seda ta ei tahtnud, kuid tõeliselt teda huvitas muu: kuidas tüdruk ei saa jagu, et karpi ei ole ju. Vasja tõttas talle klaarima, millises seisukorras asi parajasti on.

„Noh, kus ta on?“

„Teda ei ole ju! Saad aru, põle!“

„Kuidas põle?“

„Mitja võttis ära.“

„Võttis ära?“

„Nojah! Ta... see... vehkis sisse... vehkis karbi sisse.“

Vasjal oli hea meel, et meenus see sõna, võib-olla teine taipab nüüd kiiremini.

„See valkjaspea? Andsid tollele? Ütle!“

Ljalja hakkas lähemale nihkuma. Vasja vaatas selja taha. Ainult pianiino ja laua vahel oli kitsuke nurgake, kuid ta ei jõudnud sinna taganeda, sest Ljalja hakkas teda tugevasti akna poole lükkama. Teel sinna ta lõi Vasjat valusasti pähe ja käsi tõusis teiskordseltki õhku. Ent temale ja Vasjale endalegi ootamatult lookas viimase väike rusikas õhus korraks ülalt alla ning naksas vastu tüdruku roosat, teravat lõuga. Kohe selle järel astus tegevusse ka teine rusikas, ja siis uuesti esimene. Kibrutades nägu ning paljastades hambaid lahmis Vasja kõigele, millele juhtus, kuid enamasti tühjalt. Ljalja taandus pisut, enam ootamatusest, kui löökide pärast, kuid nii tema näos kui ka poosis polnud midagi head. Võitlus pidi veel jätkuma, kuid uksele ilmus kõhn, pikerguse näoga naisterahvas prillides.

„Ljalka, mis siin lahti on? Kelle poiss see on?“

„Kurat teda teab, kelle oma,“ vastas Ljalja tagasi vaadates, „Levka vedas siia. Varastasid minu pinali ära! Vaata, kus seisab teine!“

Korraga Ljalja pruunid silmad naeratasid, pisut-pisut, kuid Vasjat huvitas nüüd rohkem prillidega naise orientatsioon. Kindlasti on see Ljalja ema ja nüüd nad hakkavad teda kahekesi peksma.

„Kaklesite siin või? Ljalka!“

„Andku karp tagasi. Tõmban talle veel! Mis sa vahid?“

Ljalja tuli lähemale. Vasja nihkus laua poole. Ljalja silmad olid muutunud paremaks, ka naisterahva sõnad olid rahustavad, kuid äsjased kogemused polnud veel ununenud.

„Ljalka, ära teda enam hirmuta! Missugune ilus poiss!“

Ljalja hüüdis:

„Jäta, Varka, ära sega end siia! Ilus poiss! Sul, hea hing, nad kõik ilusad. Anna karp kätte, sina!“

Sel hetkel saabus veelgi toetusväge: samale uksele ilmus lühikasvuline mees ja sakutas oma ahtakest, musta habet.

„Griška!“ ütles tüdruk juba rõõmsamalt. „Vaata, Varka kaitseb teist! Tikkus majja, toppis minu pinali kuhugi ja Varka aga kaitseb teda!“

„Noh, Varka kaitseb alati,“ naeratas mees. „Aga kelle poeg see on?“

„Kelle poeg sa oled? Kuidas su nimi on?“ küsis Ljalja naeratades.

Vasja vaatles kõiki kirkalt ning ütles tõsiselt ja lahkelt:

„Minu nimi on Vasja Nazarov.“

„Ah, Nazarov!“ hüüatas tüdruk. Ta läks nüüd juba üsna lahkelt Vasja manu.

„Vasja Nazarov? Noh, hästi. Aga nüüd tõota heaga, et otsid mu karbi üles. Saad aru?“

Vasja siiski suurt aru ei saanud, mis tähendab „heaga“ või mis tähendab „otsi“.

„Karbi võttis Mitja,“ ütles ta veendunult.

„Ma ei suuda enam,“ katkestas naisterahvas, keda hüüti Varkaks. „Ljalja peksis teda.“

„Ljalka,“ ütles meesterahvas etteheitvalt.

„Ah, Griška! See toon käib mul närvidele!“ Ljalka pöördus rahulolematult naisterahva poole. „Ja sina kah, hea hing!“

Tüdruk krimpsutas Vasja poole nina ja väljus kiiresti toast.

„Mine peale, Vasja, ja mingist karbist ära mõtlegi,“ ütles Varka, „mine peale.“

Vasja vaatas Varjale näkku ja see nägu meeldis talle. Ta möödus muhelevast Griškast ning astus trepile.

Trepi kõrval seisis Levik ja naeris:

„Noh, mis on? Kas said?“

Vasja naeratas hämmastunult. Ta polnud noist hirmsaist sündmusist veel täiesti toibunud ega mõelnud nendele. Tõeliselt huvitasid teda vaid üksikud asjad. Karp ei läinud tal peast: sellise hea jõe oleks saanud. Ta vaatas juba trepilt õuele ja otsis silmadega Mitjat. Peale selle oli mingil teel vaja teada saada, mis rahvas see Varka ja Griška oli. Ja veel üks küsimus: kus on Leviku isa ja ema?

Ta astus trepilt alla.

„Levik, aga kus sinu papa on?“

„Papa? Kas sa siis ei näinud?“

„Ei näinud.“

„Ta ju tuli. Habemega...“

„Habemega? See oli ju Griška.“

„Noh, Griška, papa, — ükspuha.“

„Ei, papa, — see... öeldakse veel, et isa. Aga see ju oli Griška.“

„Sa arvad, et kui on papa, siis tal enam pole nimegi? Kuidas on sinu papa nimi?“

„Minu omal? Ahah, see, kuidas mamma ütleb? Mamma ütleb „Fedja“.“

„Noh, vaata, sinul on isaks Fedja, meil aga Griška.“

„Griška? Nii et sinu mamma räägib siis nõnda, jah?“

„Oi, oled aga sina loll! Mamma, mamma, ja see on kõik. Griška, aga mamma on Varka.“

Vasja ei saanudki sellest aru, kuid küsida ka enam ei tahtnud. Pealegi jooksis Levik tagasi üles ja Vasjale meenus, et vaja koju minna.

Roninud oma trepile ja lükanud ukse lahti, sattus Vasja emaga vastamisi. Ema vaatas teräselt poisile otsa

ega läinudki enam vett tooma, nagu oli kavatsenud, vaid tuli Vasja järel tuppa.

„Noh, jutusta. Kuidas sa täna nii, kuidagi teisiti?"

Vasja seletas oma seiklusi ruttamata ja erutumata. Ainult ühes kohas tal ei jätkunud sõnu ja ta näitas asja rohkem miimikaga:

„Ja kui siis Ljalja vaatab! Kui vaatab!"

„Noh?"

„Ja kui siis lööb... Vaat siia."

„Noh, ja siis?"

„Äh! Ja siia. Siis... mina, ja tema jälle. Ja nii kui siis mina andsin! Ja siis tuli Varka."

„Missugune Varka siis veel?"

„Teab teda, missugune. Prillidega. Ja Griška. See on, et nende juures on nii, et nagu sina hüüad isa Fedja, nõnda ka nemad: Griška ja Varka. Aga Varka ütles, et ilus poiss, ja et mine peale."

„Sinu asjad, Vassenka, on üsna tõsised!"

„Tõsised jah," kinnitas Vasja, vangutas pead ema ees ja naeratas.

Isa ütles:

„Nii! Näed nüüd, kuidas Volga ehitamisega on! Mis sa nüüd edasi tahad teha?"

Vasja istus oma vaibale lelude kõrvale ja mõtles. Ta sai aru, et isa vigurdab, ei taha teda aidata tema ülikeerulises elus. Isa oli Vasja silmis teadmiste ja tarkuste kehastaja ning Vasja tahtis kuulda tema arvamust:

„Mispärast sa ei räägi? Mina olen veel väike!"

„Oled väike jah, aga kui läksid vahetuskaupa tegema, kas siis küsisid minult? Ei küsinud."

„Levik ütles, et: teeme vahetust. Mina vaatasin, aga seal oli karp."

„Vaata nüüd edasi: vahetuse tegid, aga kus su karp on?“

Vasja naeris irooniliselt iseenda üle ja laotas käsi:

„Karpi põle... Mitja... vehkis sisse.“

„Mis sõna see siis on: vehkis sisse? Varastas — öeldakse vene keeles.“

„Aga mis keeles see siis on?“

„Kurat teab mis keeles! Vargad räägivad nii.“

„Levik kõneleb ka niimoodi.“

„Sa ära Levikut kuula. Õde õpib tal kunstitehnikumis, nii et see karp on pintslite tarvis. Näed, milline lugu! Aga õde kolkis su läbi, ja õieti.“

„Levik ja Mitja on süüdi.“

„Ei, sõber, üksainus poiss on süüdi: Vasja Nazarov.“

„Ah-ha-haa!“ naeris Vasja. „Papa, sa ei räägi õigust, mina ei ole sugugi süüdi.“

„Vasja uskus Levikut, tundmatut, uut, võõrast inimest. Vasja ei mõelnud midagi, laskis kõrvad lonti, võttis karbi ja laskis teist korda kõrvad lonti ning tegi suugi lahti, nagu vares katusel. Nüüd juhtus veel Mitja Kandõbin jaole. Ning karp on ära ja Vasja sai peksta. Küsitakse: Kes on süüdi?“

Sedamööda kuidas isa kõneles, punastus Vasja üha enam ning tajus üha rohkem, et süüdlane on tema. Teda ei veennud selles kõige rohkem mitte sõnad, vaid toon, millega seda öeldi. Vasja tundis, et isa ei ole tõesti temaga rahul, tähendab, süüdlane on tõesti tema, Vasja. Kuid sõnadki tähendasid ju midagi. Nazarovite perekonnas tarvitati sageli lauset „kõrvu lonti laskma“. Isa jutustas alles hiljuti, kuidas treialite rühma instruktor, Mitja Kandõbini isa, „laskis kõrvad lonti“ ja kuidas selle tagajärjel pandi nahka sada kolmkümmend „detaili“. Vasja mäletab seda isa jutustust sõna-sõnalt.

Ta pöördus kõrvale, punastus veel rohkem, vaatas siis ujedalt isale ning naeratas nõrgalt, nukralt ning hämmastunult. Isa istus toolil, toetus küünarnukkidega põlvedele ning naeris, vaadates Vasjat. Vasjale ta näis praegu eriti omasena ja armsana — ta õrnad vurrud liikusid nii pehmelt ja silmad vaatasid nii lahkelt.

Vasja ei öelnud midagi. Talle meenus äkitselt, et väikesi naelu, mis isa kinkis silla ehituseks, pole mitte kuhugi panna. Lebavad lihtsalt kalevil vastiku, vormitu hunnikuna. Küünarnukile toetudes silmitses Vasja seda hunnikut tähelepanelikult ja ütles:

„Naelu pole kuhugi panna... Mamma lubas karbi... ja unustas ära... siis."

„Lähme, ma annan sulle karbi," ütles ema. Vasja jooksis emale järele ning kui ta tagasi tuli, istus isa juba magamistoas, luges ajalehte ning naeris valjusti:

„Marusja, tule vaata, kuidas Mussolini, vaene mees, on kinni mähitud. Pärast Guadalaharit ta mähiti..."

Vasja on juba tihti kuulnud seda kummalist pikka sõna „Mussolini" ning taipas ainult, et see on midagi halba ega meeldi isale. Kuid samas meenus talle Mitja Kandõbin. Ja et vaja see karp temalt kätte saada.

Vasja ruttas pärast pruukosti õuele. Oli puhkepäev. Isa ja ema asutasid linna minema, ostudeks. Vasja armastas nendega ühes käia, kuid täna ei läinud. Nad võtsid Nataša kaasa, süles, ja isa lausus Vasjale:

„Sul on siin asju ajada?"

Vasja ei vastanud midagi, sest isa sõnades kuuldus vihje, tähendab, teab kõik nagunii. Peale selle oli Vasja süda raske — tal puudus täpne tegevusplaan.

Korterist väljusid kõik koos. Väraval andis isa Vasjale korteri võtme.

„Sa mine jalutama. Ja ära sa võtit ära kaota ega kellelegi vaheta."

Vasja kuulas seda korraldust tõsiselt, ei punastunudki, sest võti on tõepoolest tõsine asi ning vahetada teda ei tohi.

Tagasi õuele tulles nägi Vasja palju poisse. Plaanitseti tõsist sõda luitemägedel. Sellest sõjast oli juttu ammu, ta rippus õhus. Paistis, et täna vallandubki sõjamürin.

Vasja oli isaga mitu korda luidetel käinud, kuid selle oivalise koha kõiki saladusi ta veel ei tundnud.

„Luitemäed" kujutasid avarat, ehitustevaba, inimeste poolt puutumata territooriumi, mis ulatus kuhugi kaugele, kilomeetrit kolm, kui arvestada viimaste linnamajade juurest, aga vasemale ja paremale veelgi kaugemale. Kogu maastik moodustus paljudest liivaküngastest, mis olid üsna kõrged ja omasid vahel tõeliste mäeahelike kuju. Mõnes kohas oli pajuvõsastikku, teisal kattis maad kuivavõitu madal rohi. Luidete keskel asetses pärismägi, mida lapsed hüüdsid „Kärbsemäeks", sest et tema otsas inimene paistis väikesena nagu kärbes. „Kärbsemägi" näis ainult eemalt monumentaalse tervikuna, tõeliselt oli temal mitu tippu ja järsakut viruleva liivkattega. Allpool asetsesid kuristikud, põõsastega umbe kasvanud. Kärbsemäe ümber, nii kaugel kui silm ulatus, kuni Kortšagi külani, mida helerohelisel taustal vaevu võis märgata, oli hajali väiksemaid mägesid, varustatud samasuguste sügavikkude ja kuristikkudega.

Vasja oli näinud, kuidas mõned poisid veeretasid endid järske nõlvakuid pidi kartmatult kuni sügaviku põhjani. Nad pöörlesid kiiresti, nende järel tuiskas liiv ja nendest jäi nõl-

vaku siledale pinnale mure, kaugele paistev jälg. Oli vististi suur nauding laskuda sedasi nõlvapidi alla ning pärast seista sügaviku põhjas, vahtida nõlvaku tippu ning puistata järk-järgult liiva riietest, ninast ja kõrvadest. Isa juuresolekul Vasja ei söandanud üritada niisugust kukkumist kuristikku, kuid salakesi unistas sellest.

Muide, nüüd ei saadudki luiteid enam kasutada sellisteks rahuaja lõbudeks. Luidete territoorium on nüüd mürgistatud sõjaidudest. Seni Vasja kohalike noorte jõudude kollektiivsetest esinemistest osa ei olnud võtnud, kuid ta lähenes juba „nekrutieale" ja sõjaasjad huvitasid teda. Poisikeste ühiskonnas toimusid juba mitu päeva ägedad vaidlused pingelise seisukorra tõttu luidetel. Sõda pidi puhkema iga hetk. Tunnustatud ülemjuhatajaks õue peal oli Sereža Skalkovski, viienda klassi õpilane ja vagunite vastuvõtja poeg. Vana Skalkovski pidas oma perekonda kõva korra all, kuid oli lõbus, jutukas ja pilklik inimene. Tal oli Punase Lipu orden, mäletas hästi partisaniaegu, kuid ei kiidelnud kunagi oma partisanisaavutistega, vaid, ümberpöördult, armastas vestelda sõjalisest tehnikast ja organisatsioonist. Seepärast ka Sereža Skalkovski oli korratu sõjamöllu vastane luidetes ja nõudis korda.

Vaenlane asus suures kolmekordses majas luidete ääres, poole kilomeetri kaugusel Vasja õuest. Selle maja poisid olid omapoolsed luited ammu omastanud ja nende retked suundusid ka Kärbsemäe poole. Selle mäe orgudes teostusidki esimesed kontakti astumised vaenlasega. Alul toimusid vaid üksikud kokkupõrked, siis rühmadevahelised. Ühes hiljutises kokkupõrkes Sereža Skalkovski enda juhatusel olev jõuk paisati vaenlase poolt alla sügavikku, võitjad aga sammusid koju mööda mäeharju, võidulaulud suus. Kuid eile õhtul õnnestus Serežal seda häbiplekki puhtaks pesta:

ta ründas otse loojangu eel „idasektoris“ vaenlaste rühma. Tuli võitlus ning vaenlane taandus. Võidu tähtsus seisnes selles, et ühelt vangilangenult saadi kätte poolvalmis kaart kogu luidete territooriumi kohta — ilmne tõendus vaenlase maadevallutamise ihadest. Vasja juhtus parajasti tol hetkel olema õuel, kui Sereža Skalkovski rääkis:

„Näete, juba koostavad kaarte. Aga meie kõnnime niisama. Ja vaadake, nad on joonistanud meie maja ja peale kirjutanud: „Siniste jõudude keskus“.“

„Ohoh!“ hõikas keegi heledasti. „Meie siis oleme nende järgi sinised?“

„Sinised jah!“

„Ja nemad on punased?“

„Tuleb nii välja.“

„Kaardilegi kirjutasid nii,“ hüüdis teine hääl.

„Aga kes neile õiguse andis?“

„Mõelda, kus veel punased!“

„Aga nüüd on kaart meie käes, võib ümber kirjutada.“

Kõik olid kangesti pahased, vaatasid kaardile ja turtsusid. Ka Vasja trügis kaardi ligidale ja kuigi ta lugeda ei osanud, sai ta ometi aru, et nende õue poisse on solvatud. Tal polnud mingit kahtlust, et punasteks võivad olla ainult Sereža sõdurid.

Vasja kuulas tõsiselt, vaatas kord üht, kord teist nägu ning märkas korraga teispool jõuku Mitja Kandõbini pealetikkuvaid, väledaid silmi. Sõjaline palang Vasja hinges kustus jalamaid ja tekkis karbiprobleem. Ta läks ümber jõugu ringi ning võttis Mitjal küünarnukist kinni. Mitja vaatas tagasi ning nihkus kiiresti kõrvale.

„Mitja, sa võtsid eile selle... karbi?“

„Võtsin jah. Noh, ja mis siis? Võtsin jah! Mis sa mulle teha saad?“

Kuigi Mitja hoiak oli väljakutsuv, nihutas ta end siiski kaugemale ja oli nähtavasti valmis ära putkama. Selline käitumine imestas Vasjat koledasti. Ta astus sammu ettepoole ning ütles kindlalt:

„Nii et sa anna tagasi!"

„Oeh, küll sa oled aga nobe," kirtsutas Mitja põlglikult. „Anna tagasi! Küll oled aga nobe!"

„Tähendab, sa ei taha anda? Varastasid ja ei taha anda? Jah?"

Vasja lausus seda erutatult-valjusti, väikese vihaga.

Mitja vastuseks oli tige ja vastik grimass. Mis juhtus edasi, seda ei osanud keegi seletada, ka Vasja ise mitte. Igal tingimusel oli sõjanõukogu sunnitud katkestama strateegiliste küsimuste arutelu. Osavõtjad astusid kõrvale ja vaatlesid huvitavat etendust innukalt: Mitja oli kõhuli maas, tema seljas aga istus kaksiti Vasja ja küsis:

„Annad tagasi? Noh, ütle: kas annad?"

Mitja ei andnud sellele küsimusele mingit vastust, vaid katsus vabadusse rabelda. Mitja nägu oli liivaga koos ja paistis kord ühelt, kord teiselt poolelt. Vastavale poole katsus vaadata ka Vasja ja päris üha:

„Noh, ütle: kas annad kätte?"

Sõjanõukogust osavõtjad lagistasid naerda. Eriti naljakas oli see, et Vasja nägu polnud sugugi ei tige, ei sõjakas ega erutunud. Ta suurtes silmades väljendus vaid huvi — kas Mitja annab või ei anna? Seda ta päris ilma igasuguse ähvarduseta, tavalise asjaliku küsimusena. Samal ajal muljus Vasja aeg-ajalt oma vastast rohkem maa ligi ja rõhus pisut ta pead.

Lõpuks Vasja märkas üldist tähelepanu ja naerulaginat ning tõstis pead. Sereža Skalkovski võttis Vasja õlgadest

ning tõstis ta ettevaatlikult jalule. Vasja muheles ning ütles Serežale:

„Ma teda muljusin ja muljusin, kuid tema on vait."

„Mis eest sa teda muljusid?"

„Ta võttis minu karbi."

„Mis karbi?"

„Sihukese suure... rauast..."

Mitja seisis kõrval ja pühkis käega nägu, millest see, muide, puhtamaks ei saanud.

Sereža küsis:

„Miks sa talle karpi kätte ei anna?"

Mitja tõmbas nina, vaatas kõrvale ning lausus kõva, jäise bassiga:

„Annaksin kah, aga isa võttis ära."

„Aga karp on tema oma?"

Mitja noogutas peaga niisama külmalt.

Sereža — kena, kammitud juustega, tugev, blond poiss — jäi mõttesse:

„Noh, mis siis? Las isa annab tagasi. Pole ju tema karp? Ta võttis sinult?"

„Ei võtnud. Ta eile... seda... varastas."

Poisid naersid. Naeris ka Levik. Vasja nägi teda ja hüüdis:

„Vaat Levik teab kõik."

Levik pöördus kõrvale ja teeskles tõsidust:

„Midagi ma ei tea. Mis see minu asi on, et ta sult varastas!"

Sereža, nagu kunagi ülemjuhataja, käratas Mitjale karmilt:

„Varastasid? Räägi!"

„Võtsin. Mis ma's varastasin?!"

„Hästi!“ ütles Sereža. „Lõpetame selle asja kohe, aga teie mõlemad oodake siin. Kuidas su nimi on?“

„Vasja.“

„Nii et sina, Vasja, vaata ta järele. Ta on arestis. Areteeritud!“

Vasja vaatas viltu Mitja poole ja naeratas. Sereža korraldus meeldis talle väga, kuigi ta aru ei saanud, mis talle just õigupoolest meeldis. Vasjat veetlesid Sereža eneseusalduslik jõud ja poiste organisatsiooni tugevus, mis seisis Sereža taga.

Vasja kõõritas Mitja poole, kuid too ei mõelnudki ära lipata — võib-olla sellepärast, et ta ei kahelnud tunnimehe käte sitkuses, aga võib ka olla, et talle meeldiski olla areteeritud ülemjuhataja enda korraldusel. Mõlemad vastased seisid seepärast täies korras, vahetasid pilke ja innustusid sellest asjast nii, et ei kuulnudki sõjanõukogu kõnelusi.

Nõupidamisest võttis osa umbes kümme poissi, arvestades juurde ka selliseid eel-nekrutiealisi, nagu Vasja ja Mitja, kes ei võinud loota vastutusrikastele kohtadele, kuid vaistuliselt tundsid, et keegi ei takista neid eelseisvates võitlustes avaldamast oma energiat. Sõjatingimused seepärast neid suurt ei huvitanud. Ent nende saatus osutus õnnelikumaks, kui nad arvasid. Nõupidava jõugu keskelt kostis äkki Sereža Skalkovski hääl:

„Ei, peajõududesse meie ei puutu. Meil on sellised piilurid, et ohoi! Vaat see poiss, kes täna võitis, ahah, Vasja! Vaadake, sõjamees! Temast saabki luureülem.“

„Ei, ülemaks on vaja suuremat,“ ütles keegi.

„Noh, hüva, aga temast saab abi. Mispoolest ta ei kõlba?“

Kõik vaatasid Vasjale ja muhelesid. Vasja taipas kähku, milline karjäär avaneb ta ees, sest isa oli tihti jutustanud

luureretkedest. Ta punastus seesmisest uhkusest, kuid ei reetnud oma erutust ainsagi liigutusega, ümberpöördult — ta hakkas veelgi terasemalt valvama Mitja järele. Mitja prunditas põlglikult huuli ja lausus tasa:

„Kah piilur!"

See oli öeldud kadedusest. Samal hetkel väljus Sereža sõõrist, vaatas ringi ja hakkas varrukaid ja õlgasid pidi rassima piilureid ühte hunnikusse, Vasja manu. Neid osutus kaheksa meest ja esimesena sattus siia loomulikult Mitja. Nad kõik olid rahul, kuigi nende hoiakus puudus see kindlus, mis on piiluritele omane.

Sereža pidas kõne:

„Vaat teie olete, tähendab, piilurid, saite aru? Ainult vaadake, et oleks distsipliin, mitte aga nii, kuidas igaüks tahab. Teie ülemaks on Kostja Varenik ja abiks vaat see Vasja siin. Saite aru?"

Piilurid noogutasid ja pöördusid näoga Kostja poole. Kostja Varenik oli peenevõitu poiss, aastat kolmteist vana. Tal oli lõbus lai suu ja iroonilised silmad. Ta surus käed taskutesse, vaatas oma komando üle ja tõstis rusika:

„Luure peab näitama, nii et! Kes hakkab reeturiks või on pelgur — mahalaskmine!"

Piilurid põrnitasid silmi ja läkastasid lõbust.

„Lähme koonduma!" käsutas Kostja.

„Aga areteeritu?" küsis Vasja.

„Jahah, kohe! Seltsimees ülemjuhataja! Kas areteeritu vabastada?"

„Kus sellega!" pahandas Sereža. „Viime ta kohe."

Sereža astus ettepoole ja tahtis neid kusagile viia, kuid sel hetkel avanes raske jalgvärav ja laskis läbi kolm poissi 11—13 aasta vanuses. Üks neist kandis keppi valge lupardiga.

„Oi, parlamentäärid!“ hüüdis Sereža äärmises erutuses.

„Alistuvad!“ karjus keegi tagantpoolt.

„Vait! Ei mingeid kõnelusi!“ käsutas ülemjuhataja vihaselt.

Kõik jäid ehmunult vait ja ootasid, mis saab edasi. Ülemjuhataja ja teised kattusid külma higiga, kui märkasid, kui hästi on vastane organiseeritud: ühel valge lipp, teisel pioneeripasun, kolmandal vana mütsi küljes kuldne kukesabasulg — see on mingi ülemus. Poisid ei jõudnud esimesest vapustusest veel toibuda, kui vastane näitas ennast veelgi hiilgavamast küljest: parlamentäärid joondusid, pasunamees tõstis pasuna ja puhus midagi. Isegi Serežal jäi kadedusest hing kinni, kuid ta toibus teistest varemini, astus ette, tervitas käega ja ütles:

„Mina olen ülemjuhataja Sergei Skalkovski. Meie ei teadnud, et tulete, ega korraldanud auvalvet. Palume vabandada!“

Poistel läks süda kergemaks ja nad nägid veel kord, et nende ülemjuhataja tunneb asja.

Parlamentääride ülem astus samuti ette ja pidas järgmise kõne:

„Meie ei jõudnud teile ette teatada, sest aega on vähe. Punaste väejuhatus kuulutab sinistele sõja, ainult vaja koostada määrused, ja et annate tagasi meie plaani, te võtsite selle määruste vastaselt, sõda veel ei olnud. Tuleb koostada määrused, millal sõdida ja missugused on punaste ja siniste lipud.“

Jõugust keegi hüüdis solvunult:

„Meie pole sinised. Vaata õige, mis välja mõtlesid, sinised!“

„Kuss!“ korraldas ülemjuhataja, kuid lisas ka ise: „Koostame, jah, määrused, kuid seda te räägite asjatult,

et teie olete punased. Nii ei saa: teie ise... omal tahtmisel..."

„Meie olime esimesed," ütles parlamentäär.

„Ei, meie olime esimesed," hüüti uuesti rivist.

Sereža taipas, et sõda võib puhkeda juba enne määruste koostamist, ja ruttas rahustama:

„Pidage, mis te karjute, istume ja räägime läbi."

Parlamentäärid nõustusid ja kõik istusid aia äärde palgivirnale.

Vasja ütles areteeritule:

„Lähme sinna!"

Areteeritu nõustus ja vilas aia poole. Vasja jõudis talle vaevu järele. Koos teiste luurajatega istuti liivale.

Pooletunnise vaidluse järel saavutati mõlema poole vahel täielik kokkulepe. Sõda otsustati pidada kella kümnest hommikul kuni vabrikuvileni kell neli. Muul ajal loetakse luitemägede territoorium neutraalseks, seal võib jalutada, teha, mis süda soovib, ja kedagi ei tohi vangistada. Võitjaks jääb see, kelle lipp püsib Kärbsemäel kolm päeva. Mõlema poole lipud on punased, ainult et Sereža armeel on heledam, vastastel aga tumedam. Nii ühti kui teisi nimetatakse punasteks, ainult et üht poolt nimetatakse põhja-, teist lõunapooleks. Vange võib tagalasse saata siis, kui seal ka süüa antakse, kui aga mitte, siis tuleb kõik vangid kell neli lasta minna iga nelja tuule poole, sest sõjaväge on üldiselt vähe, ja kui vange ka võtta, siis ei jää teda üldse enam järele. Põhjapoolsetel tuleb äravõetud plaan lõunapoolsetele tagasi anda.

Parlamentäärid lahkusid endise tseremooniaga. Nad marssisid tänaval, lehvitades valge lipuga ja puhudes pasunat. Põhjapoolsed mõistsid alles sel hetkel, et sõda on alanud, et vastane on väga organiseeritud ja võimas, et tar-

vis on viivitamata abinõud tarvitusele võtta. Sereža läkitas mõned poisid korteritesse teostama mobiliseerimist — veenma kodusistujaid ja tasakaid, et lasku need endid põhjaarmeesse kirjutada.

„Meil elab armee territooriumil kolmkümmend tublit poissi ja kui palju veel piilureid, aga muudkui istuvad ema seeliku juures!"

Vasja kuulis neid sõnu ja mõtles murelikult elu lahendamatuile vastuoksustele, sest tema ema on ikkagi kõigist ette, aga vaat Sereža kõneleb... Nojah, muidugi, teistel emadel pole selliseid seelikuidki...

Viie minuti pärast tuli poisikeste juurde üks emadest ja Vasja juhtis oma tähelepanu selle seelikule. Ei, see polnud halb seelik, vaid kerge ja läikiv, üldse see ema lõhnas parfüümist ja oli hea ema. Ta tuli koos pojaga, seitsmeaastase Oleg Kurilovskiga. Isegi Vasjal oli olnud juhust kuulda Kurilovskite perekonnast mõndagi.

Semen Pavlovitš Kurilovski töötas vabrikus plaaniosakonna juhatajana. Põhjaarmee territooriumil polnud kedagi teist, kes oma tähtsuselt oleks võrdunud Semen Pavlovitš Kurilovskiga. See põhifakt, muide, andis Kurilovskile endale kõige rohkem tegemist, Vasja isa aga rääkis nii:

„Plaaniosakonna juhataja! Muidugi, tähtis lind! Aga on maailmas veel tähtsamaid!"

Ent just viimases asjaolus Kurilovski nähtavasti kahtleš. Tema tähtsuses oli midagi sellist, mida teised inimesed ei suutnud mõista. Nõnda oli tehases. Aga Kurilovskite perekonnas mõistsid kõik ega kujutelnud elamist muidu kui lahustatuna Semen Pavlovitši suuruse sees. Raske oli öelda, kas peitusid selle suuruse allikad plaaniala töös või Semen Pavlovitši pedagoogilistes veendumustes. Kuid mõnedel naab-

ritel, keda Semen Pavlovitš pidas vestluse väärilіseks, õnnestus kuulda selliseid sõnu:

„Isal peab olema autoriteeti! Isa peab seisma kõrgemal! Isa — see on kõik! Mis kasvatus saab olla ilma autoriteedita?“

Semen Pavlovitš tõepoolest seisiski kõrgemal. Kodus oli tal erikabinett, kuhu võis sisse astuda ainult naine. Semen Pavlovitš veedab kabinetis kogu vaba aja. Kodustest ei tea keegi, mida ta seal teeb, ega võigi teada, ei või isegi teada oma mitteteadmist, sest on palju igapäevasemaid asju kui kabinett, aga nendegi nimesid mainitakse värinaga: papa voodi, papa kapp, papa püksid.

Töölt tulles ei lähe papa niisama lihtsalt läbi toa, vaid sammub pidulikult, hoides käes pruuni kahekordset portfelli, et asetada seda kabineti altarile. Isa lõunastab üksi, on morn ja ajalehestatud, kuna lapsed istuvad tol ajal kuski kaugemas perekonna kurus. Kuigi Semen Pavlovitšil pole oma isiklikku „külgepandud“ autot, toob teda tihti koju tehase väikeauto. See mässab üle jõu liivase tänava lainetes, tema müra kandub kaugele ümbruskonda, kogu ümbruskonna õuede koerad ärrituvad, kõikjalt jooksevad lapsed tänavale. Kogu loodus vaatab hämmastunud silmil autot, vaatab vihast juhti, Semen Pavlovitš Kurilovskit, kes sarnaneb krahv S. J. Witte'ga. Muidugi, mootor moodustab ühe olulisema osa isa autoriteedist: seda teavad eriti hästi Kurilovski Oleg — seitsmeaastane, Kurilovskaja Jelena — viieaastane, ja Kurilovski Vsevolod — kolmeaastane.

Semen Pavlovitš laskub harva oma kõrguselt pedagoogilisele tegevusele, kuid perekonnas toimub kõik tema või tema tulevase rahulolematuse nimel. Just rahulolematuse, aga mitte viha, sest juba papa rahulolematus on jube asi,

papa viha aga pole hoopiski võimalik kujutella. Mamma ütleb sagedasti:

„Papa ei ole rahul."

„Papa saab teada."

„Tuleb jutustada papale."

Papa astub harva vahenditusse kokkupuutesse oma alluvatega. Mõnikord ta võtab osa ühisest söömaajast üldlauas, mõnikord heidab suurmeelselt nalja, millele kõik on kohustatud vastama vaimustatud naeratusega. Mõnikord ta näpistab Kurilovskaja Jelenat lõuast ja ütleb:

„Noh?!"

Enamasti jagab papa oma muljed ja direktiivid mamma kaudu pärast selle ettekandeid. Mamma ütleb siis:

„Papa on nõus."

„Papa ei ole nõus."

„Papa sai teada ja on väga kuri."

Käesoleval korral tuli Semen Pavlovitši abikaasa õuele koos Olegiga, et selgust saada, mis on põhjavägi ja kas Oleg võib nende tegevusest osa võtta, ja üldse, et selgitada põhjalaste ideoloogiat ja nende tegevust, et osata papale ette kanda.

Oleg Kurilovski on söönud poiss, lotiga lõua all. Ta seisab ema kõrval ja kuulab suure huviga Sereža seletust:

„Meil on lõunalastega sõda, nad elavad seal, tolles majas... On tarvis püstitada lipp Kärbsemäele."

Sereža osutas Kärbsemäele, mille helekollane tipp paistis tara tagant.

„Kuidas see sõda siis on?" küsis Kurilovskaja, vaadeldes poisikeste jõuku, kes oli kogunenud tema ümber. „Kas teie vanemad teavad sellest?"

Sereža naeratas.

„Ja mida siin teada? Meie sellest saladust ei tee. Aga ainult, kas mänge vähe on? Kas iga asja küsitakse?“

„Nojah, iga asja muidugi mitte. See pole teil ainult mäng, vaid sõda.“

„Sõda küll. Ainult et mäng! Nagu iga mäng!“

„Aga kui haavate kedagi?“

„Ja millega me haavame? On meil nuge ja revolvreid või?“

„Aga vaat mõõgad on!“

„Need on ju puust!“

„Siiski, kui lüüa!“

Sereža lakkas vastamast. Talle ei meeldinud see kõnelus, mis rebis verised rõivad sõjalt põhjalaste ja lõunalaste vahel. Ta vaatas juba tigedalt Oleg Kurilovskile, tal polnud midagi selle vastu, et valmistada talle tõepoolest mõnesuguseid pahandusi. Kuid Kurilovskaja tahtis selgitada lõpuni, mis sõda see õige on.

„Aga siiski: kuidas te sõdite?“

Sereža vihastus. Ta ei võinud lubada sõjaasjanduse pikemat alandamist.

„Kui te Olegi pärast kardate, siis pole vajagi. Sest et meie ei vastuta: võib-olla mõni koksabki talle lahingus. Aga tema jookseb teile kaebama! Ikkagi sõda! Meil on seal näete kui väikesi ja needki ei karda! Sa ei karda?“ küsis ta Vasjalt, asetades käe ta õlale.

„Ei karda,“ naeratas Vasja.

„Noh, näete nüüd?“ ütles Kurilovskaja rahutult, vaadates uuesti kõiki poisikesi, nagu lootes teada saada, kes koksab Oleg Kurilovskit ja kuivõrra on see hädaohtlik.

„Sa ära karda, Oleg!“ kostis tagant heasüdamlikult ironiseeriv hääl. „Meil on ka Punane Rist. Kui sul mürsk

käe või pea otsast ära kisub, kohe seotakse kinni. Selle jaoks on plikad."

Poisid naersid valjusti. Elustus, naeratas ja roosatus isegi Oleg. Temalegi näis ärakistud käe või... pea sidumine nüüd ahvatlevana.

„Issand!" sosistas ema ja suundus koju. Oleg lentsis talle järele. Poisid vaatasid neile järele, kissitasid silmi ja näitasid valgeid hambaid.

„Jah!" meenus Serežale. „Aga kus on su areteeritu?"

„Olen siin."

„Lähme!"

Mitja kallutas pead.

„Ainult et ta nagunii ei anna!"

„Vaatame!"

„Oo! Sa ei tunne veel minu isa!"

„Huvitav!" ütles Sereža ja vangutas oma ilusat, valkjat, kammitud pead.

Kandõbini korteri asetus oli samasugune, kui Nazarovitel, nad elasid alumisel korral, aga Vasja ei suutnud leida midagi ühist oma korteri ja selle vahel. Põrandat pole nähtavasti pühitud mitu päeva. Seinad plekitatud. Raske öelda, kumba on katmata laual enam — toidujäänuseid või kärbseid. Teises toas koristamata voodid ja kollakad määrdunud padjad. Toole ja taburette vedeleb kõikjal. Puhvet on koormatud räpaste taldrikute ja klaasidega. Isegi kummuti sahtlid olid millegipärast välja tõmmatud ja nii jäetudki. Esimesena sisseminev Sereža sattus kohe mingisugusesse lompi ja oleks peaaegu kukkunud.

„Ettevaatlikumalt, noormees, häbiasi on kukkuda tasasel kohal," ütles punanäoline, aetud habemega mees.

Mitja isa istus laua kõrval ja hoidis põlvede vahel

saabast, tald ülespoole. Laua nurgal, kohe tema kõrval, seisis too must plekk-karp. Ainult et nüüd ta oli jagatud vaheseintega lahtreisse, milledes asetsesid saapatikud.

„Millega võin teenida?“ küsis Kandõbin, võttes suust tiku ja pistes auku, mis naaskliga talla sisse tehtud. Vasja nägi Kandõbini huulte vahel veel mitut tikku ja mõistis nüüd, miks ta nii kummaliselt räägib. Sereža toksas Vasjat ja küsis sosinal:

„See?“

Vasja tõstis silmad ja noogutas samuti konspiratiivselt pead.

„Mis, te tulete võõrasse majja sosistama?“ pigistas Kandõbin läbi nina.

„Tulid karbi järele,“ poetas Mitja ja tõmbus seltsimeeste seljataha.

Kandõbin lõi vasaraga tiku tallasse, võttis huulte vahelt viimase tiku ja sai alles nüüd võimaluse rääkida täie häälega.

„Ahah! Karbi järele. Karbi asjas ei maksa minu juurde tulla. Mingu sinu juurde.“

Kandõbin ajas toolil selja sirgu ja vaatas vihaselt poistele otsa, vasar peos, just nagu löömiseks. Kandõbini punane nägu oli veel noor, kuid kulmud täitsa valged, just nagu raugal. Nende kulmude alt vaatasid karedad, külmad silmad.

„Mitja tunnistas üles, et ta võttis karbi, nii nagu... noh, et varastas. Aga tema käest võtsite teie. Aga see on Vasja Nazarovi karp.“

Sereža seisis laua juures ja vaatas rahulikult Kandõbini väljasirutunud kujule.

Isa pööras vaate pojale:

„Ahaa! Varastasid?“

Mitja astus Sereža selja tagant välja ja ütles valjult, hoogsalt, pisut kiuksudes:

„Ei varastanud ju! Varastas, varastas! Seal ta seisis, kõik olid juures, kõik nägid. Ma siis võtsingi. Aga see, mis nad räägivad, seda nad luiskavad, luiskavad, ja muud midagi."

Vasja vaatas jahmunult ringi. Ta polnud oma elus veel kuulnud nii avalikku valet, mida oleks öeldud nii siira ja kannatava häälega.

Kandõbin suunas vaate uuesti Serežale:

„Nii ei kõlba, seltsimehed! Tulete ja kohe, et: varastas ja varastas! Sihukeste sõnade eest tuleb vastustki anda, teate!"

Erutuses hakkas Kandõbin näppudega plekk-karbis sorima, alguses ühes lahtris, pärast teises. Sereža ei vandunud alla.

„Noh, olgu siis, et ei varastanud. Ainult et see karp on Vasja oma, mitte aga teie. Tähendab siis, et annate talle tagasi?"

„Kellele temale? Ei, ei anna. Oleksite tulnud ilusti, võib-olla oleksin siis andnudki. Aga nüüd ei anna. Varastas, varastas! Võtavad ja teevad inimesest varga! Minge ära!"

Sereža katsetas veel üht käiku.

„Olgu! See olin mina, kes ütles, Vasja ei öelnud midagi. Nii et... talle tuleb kätte anda..."

Kandõbin sirutus veelgi enam saapa kohal:

„Noh! Oled veel liiga noor, et mind õpetada! Ja mis õigusega sa siia tulid? Ronid minu majja ja muudkui räägid siin? Et sul isa partisan? Noh, see on veel küsimus. Näen, et üks kamp. Minge! Marss minema!"

Poisid liikusid ukse poole.

„Kuhu sina, Mitka?“ hõikas isa. „Ei, sina jääd siia!“

Sereža pidi lävel jälle peaaegu kukkuma. Köögist vaatas neid ükskõiksete silmadega kõhn vana naine. Tuldi välja, õuele.

„Vaat kus tigekops!“ ütles Sereža ärritunult. „E-ei, selle karbi pigistame talt välja!“

Vasja ei ennatanud vastata, sest tol momendil hakkasid ajaloo rattad tiirlema nagu pöörased. Sereža juurde tormas mitu poissi. Karjusid midagi läbisegi ja vehkisid kätega. Lõpuks üks kisendas teistest üle:

„Sereža! Vaata n'd! Nad juba lipu...“

Sereža vaatas ja kahvatas. Kärbsemäe tipus lehvis tumepunane lipp, näidates siit mustana. Sereža laskus trepiastmele, ta ei suutnud leida sõnu. Ka Vasja hinges särtsatas midagi — poisikeste igivana vastikustunne vastase suhtes.

Poisid jooksid kokku ülemjuhataja staabi juurde, igaüks neist tõi sama teate ja igaüks nõudis otsest väljaastumist ja arveõiendamist jultunud vaenlasega. Karjuti tormitsevate diiskantidega, pärani silmi, osutati juhile mustade kätega Kärbsemäe talumatult põlastusväärset väljanägemist.

„Mis me istume! Mis me istume ja nemad on seal suurelised! Lähme kohe!“

„Rünnakule! Rünnakule!“

Mõõgad ja pistodad kerkisid õhku.

Ent kuulsusrikka põhjaväe ülemjuhataja tundis oma asja. Ta ronis trepi teisele astmele ja tõstis käe, näidates, et tahab kõnelda. Kõik jäid vakka.

„Mis te kisate? Muudkui röögivad, pole mingit distsipliini! Kuhu me läheme, kui meil pole veel lippugi? Läheme paljaste kätega, jah? Ja luuretki pole veel tehtud! Muudkui kisavad! Lipu ma teen ise, mamma lubas! Määran Kärbse-

mäe rünnaku homseks, kell kaksteist päeval. Ainult hoida saladuses. Kus on luureülem?"

Kõik põhjaväelased sööstsid luureülema otsimisele.

„Kostja!"

„Kostjaa!"

„Varenik!"

Taibati, et tuleb joosta korterisse. Tagasi tulles kanti ette:

„Tema ema ütleb: Kostja sööb, ja ärge tikkuge!"

„On ju abi!"

„Ah jah," meenus Serežale. „Nazarov!"

Vasja Nazarov seisis ülemjuhataja ees, valmis täitma oma kohust. Ainult kusagil sügavas kipitses rahutu mõte: kuidas suhtuvad vanemad ta luuretegevusse?

„Luurel väljuda homme kell üksteist. Teada saada, kus on vaenlane, ja ette kanda!"

Vasja noogutas ning vaatas oma piilureid. Kõik olid siin, ainult Mitja Kandõbinit pidasid kinni perekondlikud asjad.

Ent samal hetkel kuuldus ka Mitja häält. See kostis ta korterist ning vääris tähelepanu oma kõla tugevuselt ja ilmekuselt.

„Ai, papa, ai, papakene! A-ai, ai, ei tee! Ai, ei tee, viimane kord!"

Teises hääles kõmises rohkem iseseisev toon:

„Varastada? Karpi sul vaja? Häbi teha... punanägu sihuke!"

Põhjaväelased kangestusid, paljud kahvatasid, nende hulgas ka Vasja. Üht põhjaväe võitlejat piinati siinsamas, kahe sammu kaugusel, ning nemad pidid vaikides pealt kuulama.

Mitja röögatas veel korra meeleheitlikult, siis kargas uks avali ja Mitja lendas nagu kuul korterist, mis oli laetud ta isa vihaga, ning sattus kohe põhjaväelaste keskele. Ta käed olid kramplikult surutud vastu seda kohta, mille kaudu vana traditsiooni järgi läheb poisisse kõik hea. Sattudes omade keskele, pöördus Mitja välkkiiresti näoga oma piinapaiga poole. Isa vaatas ukselt ning teatas püksirihma raputades:

„Jääb sul meelde, koerapoeg!"

Mitja kuulas seda ennustust vaikides, aga kui isa kadus, kukkus ta trepiastmele otse ülemjuhataja jalgade ette ja hakkas kibedasti nutma. Põhjaarmee vaatas vaikides ta kannatusi. Kui ta lõpetas nutu, ütles Sereža:

„Sa ära kurvatse! Mis see's ära ei ole! See on isiklik äpardus! Sa aga vaata, mis sünnib Kärbsemäel!"

Mitja hüppas püsti ja tõstis omad tegusad, nüüd aga äranutetud silmad Kärbsemäe tipu poole:

„Lipp! Nende oma?"

„Kelle siis? Kuni sulle peksta anti, okupeerisid nemad Kärbsemäe. Aga mis eest sind sedasi?"

„Karbi pärast."

„Tunnistasid üles?"

„Ei, kuid tema ütles, et: teed häbi."

Vasja sikutas Mitjat püksisäärest:

„Mitja, homme kell üksteist luurele... minna... Kas tuled?"

Mitja noogutas valmisolevalt ning lausus veel mõninga kannatuse varjundiga:

„Hästi!"

Isa ütles Vasjale:

„Et sa luureülem oled, see on hästi. Aga vaat, et sa

Mitjat peksid — see on pahasti. Isa peksis ka veel. Vaene poiss!"

„Ega mina teda peksnud, papa. Ma ainult panin ta maha. Ja muljusin. Ja räägin talle, et anna kätte, aga tema on vait."

„Olgu või nii, aga säärase tühja asja pärast ei maksa — karp kõigest. Sa too see Mitja õige siia ja lepi ära."

„Aga kuidaviisi?" küsis Vasja oma tavalisel kombel.

„Noh, nii ütlegi: Mitja, lähme meile. Ta on ju ka piilur?"

„Jajah... Aga kuidas siis karbiga?"

„Kandõbin ei anna? Poega peksis ja karbi omandas kah. Imelik mees! Tubli treial, ja kingsepp, juba instruktor, teenib hästi, aga mõistmatu inimene. Ons nende juures must, mis?"

Vasja kärsutas nägu:

„Must, must! Ja põrandal ja puha! Aga kuidas siis karbiga on?"

„Mõtleme midagi muud välja."

Ema kuulas neid ja lausus:

„Sina, piilur, vaata, et sa endal silmi välja ei torgi."

„Sa ütle midagi muud," lisas isa, „ära vangi lange, vaat mis."

Teisel hommikul Vasja ärkas varakult, isa polnud veel jõudnud tööle minna. Vasja küsis:

„Mis kell juba on?"

„Mis sul kellast," vastas isa, „kui Kärbsemäel on võõras lipp. Hea piilur oleks juba ammugi mäe otsas. Aga sina magad!"

Ütles ja läks tehasesse, tähendab, kell on seitse. Tema sõnad tõid Vasja hinge uue probleemi. Tõepoolest, miks ei

võiks luurele minna kohe? Vasja rõivastus kähku, jalgu kängitseda nüüd vaja ei ole, ja lühikesed püksid on jalas silmapilk. Jooksis pesukausi manu. Siin ta teotsemine osutus nii tuiskavalt tormakaks, et ema pani tähele.

„Ehee, ei! Olgu sõda või mitte, kuid pese ennast nagu kord ja kohus. Miks hari kuiv on? Mis sa's nüüd?"

„Mammike, ma pärast!"

„Mis jutt see on? Niisugust juttu ära aja mulle kunagi! Ja kuhu sa tõttad? Hommikusöökki pole veel valmis."

„Mammike, ma ainult vaatan."

„Mida sa vaatad? Noh, vaata aknast!"

Tõepoolest oligi aknast kõik näha. Kärbsemäel lehvis endiselt lipp, mis paistis olevat must, ja õuel polnud ühtegi põhjaarmee sõdurit.

Vasja tajus, et piilurigi elus valitseb seaduspärasus, ja asus alistunult pruukosti manu. Piiluri töö sisust ta veel ei mõelnud, teadis ainult, et see on vastutusrikas ja tõsine asi. Kujutlus maalis nõrkjalt mõningaid võimalikke komplikatsioone: Vasja langeb vangi. Vaenlased pärivad temalt põhjaarmee asukohta, kuid Vasja vaikib või vastab: „Piinake kuitahes palju, mitte ei ütle!" Sellistest vangilangenud partisanide vägitegudest jutustas vahel Sereža Skalkovski ning isa luges raamatutest. Kuid Vasja pole vaid unistaja. Ta on ka realist. Seetõttu tulevad tal söögi juures iroonilised mõtted ja ta küsib emalt:

„Aga kui nad hakkavad küsima, et kus on meie omad, siis nad ju teavad niigi, sest ise käisid eile meie hoovis. Ja pasun oli, ja lipp."

Ema vastas:

„Kui nad teavad, ega nad siis seda küsigi. Pärivad midagi muud."

„Aga kuidas nad pärivad?"

„Pärivad, et palju teil on sõjaväge, palju piilureid, palju kahureid."

„Kahureid meil põle ühtegi. Ainult mõõku on. Aga kas nad mõõkade üle ka küsivad?"

„Küllap ikka küsivad. Kuid ega sa ju vangi lange?"

„Siis tuleb põgeneda! Muidu jääd kätte ja hakkavad küsima. Aga kuidamoodi nad piinavad?"

„No selle järgi, kuidas vaenlased on. Ega need lõunaväelased pole fašistid?"

„Ei, fašistid nad ei ole. Käisid eile siin: samasugused nagu meie, kõik puha on niisama. Ja lipp on neil ka punane ning neid endid hüütakse ka punasteks, ainult et lõunaväed."

„Noh, tähendab, fašistid ei ole, siis nad piinama ei peaks."

„Kas neil pole seda... Mu..."

„Mussolinit?"

„Oh ei, ei ole."

Vasja teostas niimoodi esimese luureretke juba kodus.

Kui Vasja tuli õuele, toimus seal juba mingi sõjaväeline liikumine. Trepil Sereža Skalkovski juures seisis helepunane lipp ja selle ümber vahtisid sõdurid ning piilurid, jahmunud ta suurejoonelisusest. Sereža ise, Levik, Kostja ja veel mõned suuremad poisid arutasid rünnakukava. Samas keerles Oleg Kurilovski ning kuulas kadedusega teiste juttu. Sereža küsis temalt:

„No kuidas on, lubati sind või?"

Oleg langetas silmad:

„Ei lubatud. Isa ütles: pealt vaadata võib, aga kaklusse ärgu tikkugu."

„Tule meile piiluriks!"

Oleg vaatas oma korteri akende poole ja väristas pead. Kostja Varenik hakkas koguma oma piilureid. Mitja Kandõbin istus Vasjaga kõrvuti palkide otsas ja oli murelik. Vasjale meenus isa soovitus Mitjaga ära leppida ja ta vaatas hoolikalt Mitja nägu. Selle väikesed heledad silmad tiirlesid harjunud viisil kord siia, kord sinna, kuid nägu oli kaame ja räpane ning punakad juuksed kleepusid üksikuteks tihkjateks salkudeks ja tolgendasid peas nagu umbrohi.

„Mitja, lepime ära!“ ütles Vasja.

Mitja näos ei avaldunud midagi, kuid ta ütles:

„Lepime!“

„Ja oleme üheskoos.“

„Kuidas üheskoos?“

„Et mängida koos ja sõdida. Kas sa meile tuled?“

„Kuhu siis?“

„Minu juurde koju.“

Mitja vaatas kuhugi kaugele ettepoole ja vastas niisama osavõtmatult:

„Tulen küll.“

„Aga kas papa sind kõvasti peksis? Eile?“

„Ei,“ vastas Mitja ning kirtsutas oma tavalist põlglikku grimassi. „Ta vehib oma rihmaga, aga eks ma tea: tuleb hoiduda siia ja sinna, tema aga vehib ja vehib ja puha tühjalt.“

Mitja elustus pisut ja hakkas isegi jutukaaslase poole vaatama.

„Aga mamma sind ei peksa?“

„Mis siis tema? Mis temal asja?“

Kostja tuli joostes, loendas piilureid, kükitas nende kõrvale ja sosistas:

„Poisid, kuulake! Näete Kärbsemäge? Istuvad vist kõik

seal mäel, lõunaarmeelased. Serežka viib meie oma ringi, haarab ringi, seljatagant, tähendab, kuristikku pidi, et nad ei näeks. Nad ei näegi ja Sereža ründab neid tagant. Saite aru?"

Piilurid kinnitasid, et mõistavad täiesti sellist strateegilist plaani.

„Meie aga läheme otse nende peale."

„Aga nad näevad meid ära," ütles keegi.

„Nähku! Nemad mõtlevad, et kõik meie omad on seal, ega vaatagi tahapoole."

Mitja suhtus sellistesse lootustesse skeptiliselt:

„Arvate, et nad on nii lollid või? Märkavad kohe."

„Aga teie ärge tikkuge lagedat kohta mööda, vaid aina põõsaste kaudu. Nemad mõtlevad, et need on suured poisid. Saite aru?"

Kostja jaotas oma komando kaheks. Ta ise juhib oma kolonni vasakpoolseid teeradu pidi ja käskis Vasjal viia oma meeskonna paremalt. Kui lõunavägi ründab, siis võitlusse mitte astuda, vaid end varjata.

Vasja kolonnis oli viis poissi, ta ise hulka arvatud: Mitja Kandõbin, Andrjuša Gorelov, Petja Vlassenko ja Volodja Pertsovski. Kõik need poisid paistsid silma oma iseseisvate arvamuste ja kriiskavate häälte poolest. Hakkasid kohe mässama, kui Vasja andis käsu:

„Seiske nüüd nii... ritta!"

Poisid kilasid:

„Seda ei ole vaja. Me oleme ju piilurid. Peab olema küürakil. Ja kõhuli vaja, kõhuli. Ta ei tea ise midagi."

Kuid Vasja ei andnud järele:

„Kõhuli ei ole vaja. See on, et kui luurele, siis kõhuli, aga me ju ründame."

Vasja tajus ähmaselt oma sõjaliste teadmiste nappust,

kuid käratsevad piilurid äratasid temas vastupanu. Ta hakkas juba piilureid varrukast sakutama, et neid lahingukorda tuupida. Keegi hõikas:

„Tal ei ole õigust tõugata!“

Abi tuli sealt, kust seda vähe võis oodata. Mitja Kandõbin asetus esimesena rivisse ja torises:

„Aitab juba kisamisest. Vasja on ülem. Kui ta ütles, mis siis enam?“

Vasja viis oma kolonni täielikus korras lahinguväljale. Möödus uhkelt kolonni eesotsas peavägedest, kes olid kogunenud lipu ümber. Sereža Skalkovski, lastes kolonnil mööduda, kiitis selle marssimist:

„Vaat õieti! Tubli, Vasja! No vaadake seal!“

Vasja vaatas tagasi kolonnile ning lausus juba komandöri täie kindlusega:

„Aga mis ma ütlesin?“

Kuid piiluritel endilgi oli ülemjuhataja kiitusest hea meel.

Vasja kolonn asetus põõsaste taga kõrgendikule, mis oli Kärbsemäe otseses läheduses. Vasemal, naaberkõrgendikul, lamasid liival Kostja Vareniku piilurid, aga paremalt vilkus põõsaste vahelt helepunane lipp. Peajõud ülemjuhataja enda juhtimisel olid seal teostamas haarangut.

Kärbsemägi oli hästi näha, kuid tipp jäi osalt suure liivaluite varju, seepärast paistis sealt ainult lipu veer. Liivaluitel mustendas üksik kuju.

„See on nende tunnimees,“ ütles Volodja Pertsovski.

„Ah, kui saaks binokli,“ unistas Andrjuša kirglikult.

Vasja tundis, kuidas süda kahju pärast kokku tõmbus. Kuidas ta ometi ei taibanud isalt binoklit paluda! Kole,

kui palju toredust, hiilgust, autoriteeti ja sõjalist mugavust läks sellega kaotsi.

Kuid ilma binoklitagi oli näha, kuidas lõunaarmeelaste rohkearvuline vägi ilmus teraviku tagant. Vasja sisemuses lõi puperdama mingi hoopis tsivilistlik tunne, nähes sellist vaenlaste pilve. Kostja kolonn kargas oma põõsaste tagant üles ja kisendas midagi, tõstes käed. Ka Vasja hiivas nüüd omad käed ja luikas midagi sõjakat. Lõunaarmee vaatles neid sõnatult. Ka piilurid vaikisid. Sellises vaikuses möödus mitu minutit. Korraga eraldus vaenlaste väest kolm meest ja hakkas kähku luite harjale ronima. Karates üksiku kuju juurde, karjusid kolm lõunaväelast „hurraa", haarasid kujust kinni ja tassisid omade juurde. Kuju kilahtas kaeblikult ja hakkas nutma. Vasja piilurid jälgisid hirmust avasilmi seda kummalist draamat vaenlase leeris: keegi ei suutnud aru saada, mis seal toimub. Andrjuška väljendas ujedalt oletuse:

„Võtsid oma reeturi kinni."

Mitja Kandõbin aga, kelle silmad olid teiste omadest teravamad, lausus lustakalt:

„Oi-oi-oi! Olegi tirivad! Oleg Kurilovskit!"

„Kas ta on meie oma? Meie või?"

„Mis meie! Pole kellegi oma! Tal isa ei lubanud."

„Aga mis nad siis?"

„Kust nemad's teavad?"

Kolmik tassis Olegi lõunaväe juurde. Oleg punnis vastu ja kisas üle kogu sõjatandri, kuid piiluriteni kandusid ka naerurõkatused, muidugi lõunameeste omad. Võis näha, kuidas Oleg ümbritseti igast küljest.

„Ahaa!" ütles Mitja. „Tuli pealt vaatama, aga võeti vangi."

Sellal väljus Kostja kolonn põõsaste tagant ning hak-

kas orgu laskuma, liikudes Kärbsemäe suunas. Vasja sattus ärevile:

„Lähme, lähme!"

Nemadki hakkasid oma kingult laskuma, võttes suuna paremale, uutele põõsastele eespool. Avanes kogu Kärbsemäe nõlvak, vaenlase lipp tuli nähtavale kogu ulatuses. Mingite kummaliste põhjuste tõttu ei liikunud vaenlane piiluritele vastu, vaid kogu vägi hakkas taanduma oma lipu poole. Juba ongi Kärbsemäe jalam. Jäi vaid veel ronida üles pikast järsust nõlvakust ja astuda võitlusse. Kuid lõunaarmee karjus „hurraa" ja ruttas kuhugi. Kadus siis, nagu teda polekski olnud, hõikeidki ei kosta enam. Lipu kõrvale jäi ainult keegi üksik, vist tunnimees, ning piiluritele lähemal istus liival Oleg ja arvatavasti töinas ehmatusest.

Kostja juurest tuli joostes Kolka Šmatov ning kiuksus:

„Mina olen side, olen side! Kostja ütles, lähme otse, võtame lipu ära, lipu võtame ära."

Mitja hõikas: „Ät vahva!" — ning alustas esimesena Kärbsemäe otsa ronimist.

Vasja ohkas sügavalt ning hakkas järsakut pidi üles ronima.

Nõlvak oli ära tallatud — tõenäoselt lõunaväelaste poolt. Liivas sumada oli väga raske. Vasja paljad jalad vajusid põlvini liivasse ning Mitja jälgedest puhus tuul teravaid ning valusaid liivateri Vasjale silma. Oli üldiselt väga raske rünnak. Vasja lõõtsutas juba, aga kui tõstis silmad ja vaatas ettepoole, nägi, et vaenlase lipp on ikka veel niisama kaugel. Vasja märkas, et lipu juurde jäetud tunnimees ärritus, hüples kuidagi kummaliselt ning kisas kabuhirmus, pöördudes tahapoole.

Kostja Varenik, kes ronis kõrval, hüüdis:

„Kiiremini, kiiremini!"

Vasja sipsas jalgadega energilisemalt, komistas paar korda ja kukkus, kuid sai siiski Mitjaga varsti rinnakuti. Mitja oli Vasjast nõrgem, kukkus igal sammul ning roomas rohkem neljakäpukil, kui astus. Teised piilurid vakatasid tagapool ja keegi tõukas kogu aeg vastu Vasja kanda.

Vasja tõstis jälle silmad ning nägi, et ta on juba üsna sihi lähedal ja kõige ees. Lõunaarmeelane, kummaliselt võõra ning tõeliselt vaenuliku näoga, oli juba peaaegu nina ees. See oli pisike poiss, aasta kuuene, kuid Vasjast väiksem. Ta puuris kogu oma terava nukiga ahistunult Vasjale silma, haaras siis äkitselt lipuvardast ning hakkas seda liiva seest välja sikutama. Kuid lõunameeste lipp oli suur. Ta tohutu tumeverev palakas lopendas Vaska pea kohal. Vasja pani jõudu juurde, muide, joosta oligi juba kergem: järsak oli lõppenud ning algas liugjas hari. Lõunaarmeelane sai lõpuks varda välja ning lidus teisele poole. Vasja hõikas midagi ja vilas järele. Ta peaaegu ei märganud, kui valusalt lipuvarre ots vastu ta pead kolksatas, sest lõunaarmeelane ei suutnud oma lippu ülal hoida. Vasja ei märganud ka Oleg Kurilovskit, kes vilksas korraks ta kõrval. Ta ületas harja ning veeres suure hoo tõttu alla. Ta ei ehmunud, vaid aistis selgesti, kuidas kõrvuti temaga veereb lõunaarmeelane, ja hetke pärast märkas, et vaenlane jääb maha. Vasja toetas jalad vastu, peatus ja tõstis silmad. Samal hetkel veeres lõunaarmeelane ühes lipuga otse tema pea poole. Vasja sipsas veidi jalgadega, põikas ruttu kõrvale ja vaenlane tuiskas mööda, lipp tagantjärele lohisemas. Vasja viskus kõhuli lipuvarrele. Varras liuskus veel veidi ta palja kõhu all, siis ta vasem käsi klammerdus lipuriidesse. Vasjasse tulvahtas võidurõõmu. Ta vaatas üles. Mitja üksi oli tema kõrval, pidurdamas enda kukkumist. Kostja ja teised piilurid olid tipus, karjusid midagi ning viipasid allapoole.

Vasja silmas sinna ning ta pöetud juuksed liigahtasid hirmust. Otse tema poole ronisid alt võõrad poisid. Kõige ees kahlas kiiresti toosama kukesulega ülem, kes eile oli parlamentääriks. Tema järel ronisid teised ja ühel oli käes põhjaarmee helepunane lipp. Vasja ei taibanud midagi, kuid kuulis katastroofi mürinat. Hirmust pärani silmil nägi ta, kuidas Mitja Kandõbin veeres otse vaenlaste käte vahele. Vasja hüppas, et putkata ülespoole, kuid kellegi tugev käsi haaras tal jalast kinni ja hele võidukas hääl hüüdis:

„Lori, peos oled! Ah sa hiirepoeg! Seis!"

Põhjaarmee lömastamine oli täielik. Seistes Kärbsemäe tipus, ümbritsetuna vaenlastest, kuulis Vasja lõunaarmee võidumüra ja taipas kõik. Tema kõrval olev põsekas, punane poiss, õige meeldiva, kuigi vaenuliku näoga, vatras kõige enam:

„Vaat kus vahva! Oi, kuidas veeresid! Äga too! Äga too! Nende ülemjuhataja!"

„Äituma sellele siin, tahtsid meid muidu üle trumbata!" ütles sulega ülemus ning osutas Oleg Kurilovskile.

„Ta rääkis neile kõik," sosistas Mitja Kandõbin Vasjale.

Vaenlased jutustasid üksteisele innukalt oma võidu saladusi. Vasja sai aru, et nad said Olegilt teada Sereža plaani, jätsid seepärast lipu ilma kaitseta ning läksid põhjaväe peajõudude vastu. Kohtasid Serežat järsaku äärel. Pildusid terved hunnikud liiva ründajatele pähe, paiskasid nad tagasi alla orgu ja võtsid Levik Golovini ühes lipuga vangi. Levik istus sealsamas lähedal, põõsa all, ja tõmbas käe seest pindu välja.

„Hõi, vangid!" hüüdis sulega ülemus. „Jääte siia istuma."

Ta osutas Leviku kõrvale. Liival vedeles põhjaarmee teotatud lipp. Peale Leviku oli veel kolm vangi: Vasja, Mitja ja Oleg Kurilovski. Nad istusid liival ja vaikisid. Levik tõmbas pinnu välja, kõndis paar korda vangide eest mööda ja viskus siis naabrussügavikku. Ta veeres kohutava kiirusega äkilisest nõlvast alla. Tõusis all jalule, võttis peast kollase tatari mütsi ja keerutas seda tervituseks:

„Nägemiseni! Lähen lõunale."

Keegi talle järele ei joosnud. Kõik see toimus Vasja silmade all, kuid paistis unenäona. Vasja ei suutnud unustada kaotuse muret ja ootas eespool julma vaenlase teadmatut kättemaksu. Leviku põgenemise järel tegi keegi lõunaarmeelane ettepaneku:

„Vaja nad kinni siduda, muidu silkavad kõik ükshaaval minema!"

„Õige, seome neil jalad kinni," vastas teine.

„Käed kah, käed kah!"

„Ei, käsi ei ole vaja."

„Nad võtavad ju kätega lahti!"

Sel hetkel hüppas Mitja kõrval istuv Oleg Kurilovski õhku ja kriiskas läbilõikavalt:

„Ai-ai-ai-ai! Mis sa näpistad?"

Lõunaarmeelased naersid, kuid nende ülem tuli Mitja kallale:

„Sul pole õigust näpistada. Sa ise oled ka vang!"

Mitja ei pidanud teda ainsagi pilgu väärilisekš.

Nüüd ülemus vihastus:

„Siduda neil käed ja jalad kinni!"

„Sellel ka?" osutati Olegile.

„Sellel ei ole vaja."

Lõunaarmeelased sööstsid vangide juurde, kuid kohe ilmnes, et pole millegagi siduda. Ühelainsal lõunaarmee-

lasel oli püksirihm, kuid ta keeldus seda andmast väejuhatuse käsutusse, toetudes sellele, et „mamma tapleb".

Vasja vaatas pingutatult vaenlaste võõraid, koledaid nägusid ning temas süttis üha suurem viha Olegi vastu, kes oli tõeline süüdlane põhjaarmee kaotuses ja tema, Vasja kannatustes. Üks lõunaarmeelane oli kusagilt saanud määrdinud, ahtakese riideräbala ja hõikas Vasjale:

„Anna jalad!"

Kuid mäetipult hüüdis keegi:

„Siia! Siia! Tulevad! Kaitsele!"

Lõunaarmeelased olid kui minema pühitud. Kõik jooksid vaenlase atakki tagasi tõrjuma. Harjale jäid vaid vangid. Lahing toimus seal kõrval, teispoolsel nõlvakul, kuuldus hurraatamist, käsklusi, naeru. Mitja roomas tipuni, kuid lahingukäik huvitas teda vähe. Jõudnud Olegi kõrvale, tõmbas ta seda jalast. Oleg röögatas meeleheitlikult ja veeres ühes Mitjaga põõsaste vahele. Vasja püüdis Olegi särgisaba pidi kinni ja istus talle kohe kaksiti selga. Naeris lõbusalt, kui istus reeturil.

„Anname tappa!" pani Mitja ette. Vasja ei ennatanud vastata. Vanem ja lihavam Oleg rabeles tema alt lahti ja putkas kõrvale. Kuid põõsastes ta käänati jälle pikali, sest Mitja oli krahmanud tal kusagilt kinni. Uuesti täitusid luited Olegi metsikust hädakisast.

Vasja ütles:

„Sa ära näpista, parem viime ta Sereža kätte."

Oleg töinas valjusti ja ähvardas:

„Vaat räägin kõik papale ära."

Mitja näpistas teda selle eest veel korra, mille peale Olegi suu venis pärani kuni kõrvuni. Vasja naeris:

„Hakkame teda vedama! Hakkame! Või lähed ise?" küsis ta Olegilt.

„Kuhugi ma ei lähe, ja mis te minust tahate?“

„Hakkame!“

Kahekesi nad tõukasid Olegi alla samast järsakust, mida mööda põgenes Levik. Oleg siputas liivas ja kiunus. Jälitajad ronisid kõrval, kahlates liivas. Nad peaaegu saavutasid sügaviku põhja, kuid ülalt kajatasid lõunaväelaste võiduhüüded. Oleg lõugas nii, et põgenemist ei olnud võimalik varjata, ja nad püüti kerge vaevaga kinni.

Kahel vahval piiluril tuli jälle tuiskliivas üles kiibata. Oleg ronis ja nuttis lakkamatult. Mitjal õnnestus teda teel veel viimast korda näpistada.

Sulega ülemus ütles:

„Need on kahjulikud poisid. Kolgivad seda nutuvenda terve päeva.“

„Õigus, jah,“ toetas keegi ülemat. „Kunas meil nendega aega jännata? Põhjaväelased tulevad jälle rünnakule ja need kukuvad jälle kaklema.“

„Hüva!“ lausus ülemus. „Laseme teid vabaks, andke ainult ausõna, et lähete koju, mitte aga oma väkke.“

„Aga homme?“ küsis Vasja.

„Homme olge lahked!“

Vasja vaatas Mitjale:

„Lähme?“

Mitja noogutas vaikides, vaadates Olegile.

Oleg keeldus:

„Mina nendega ei lähe. Nad näpistavad. Mina ei lähe kuhugi.“

Vasja seisis Olegi vastas, sirge, kena, lustakas, ning tema suurtes silmades oli kõigile avalikult lugeda, et Olegil pole koduteel tõepoolest midagi head oodata.

Ülem vihastus:

„Kuhu meie su paneme? Vaata, suur poiss ise!“

„Jään teie juurde," nuuksus Oleg, põrnitsedes ise piilureid.

„No kurat temaga! Jäägu, temast pole hädaohtu."

„Noh, aga teie minge!" ütles ülem.

Piilurid naeratasid ja läksid kodu poole. Nad ei jõudnud veel Kärbsemäelt alla laskuda, kui lõunaarmees tuli alarm. Vasja sikutas kaaslast varrukast. Nad peatusid, vaatasid ringi. Selge: lõunaväelased jooksid taplusse. Vasja sosistas:

„Lähme põõsaste tagant!"

Nad ronisid kiiresti tagasi. Komistasid, kukkusid, lõõtsutasid. Viimse põõsa taga erendas päikese käes põhjaarmeelaste hüljatud lipp. Mitja sikutas varrest ja punane lipp roomas nende poole.

„Nüüd lidume!" sosistas Mitja.

„Aga mina võtan selle kaasa."

„Mida?"

„Toon nende lipu."

„Nojah! Aga kes seal seisab?"

„See ju Oleg!"

Mitja rõõmutses. Ta muheles õrnalt ja nägu muutus kauniks. Ta embas Vasjat õlust ja sosistas lembelt:

„Vasjatka, tead mis? Tead mis? Meie oma las lesib siin. Sina võta nende oma, mina koksan seniks Olegi. Hästi?"

Vasja noogutas vaikides ja kiiresti söösteti rünnakule. Oleg kiljus kõrvulukustavalt ja lendas kuristikku äärmise mõeldava kiirusega. Tõmmates lipuvarrast maast lahti, jõudis Vasja alla vaadata: ei omasid ega võõraid polnud näha, lahing oli siirdunud kaugemale.

Piilurid alustasid taganemist. Nad laskusid orgu, kuid seal oli keerulisem. Lipud olid hirmus rasked. Nad taipa-

sid need varre ümber kokku mässida, nii oli neid hõlpus põõsaste vahel kanda. Nad läksid kaua tagasi vaatämätä, kui aga vaatasid, nägid Kärbsemäel koledat segadust. Lõunaväelased sagisid mäge mööda ringi ja vahtisid igasse urkasse.

„Jookseme, jookseme!“ sosistas Mitja. Nad lisasid kiirust. Vaatasid uuesti tagasi: mäel pole hingegi. Mitja erutus:

„Jooksid kõik meile järele. Kõik jooksid. Kui nüüd kätte saavad, teevad naha peale.“

„Mis nüüd?“

„Tead, pöördume sinna, seal on kangesti tihe. Heidame maha ja lesime. Hästi?“

Nad jooksid vasemale ja sattusid peatselt tõepoolest sellisesse tihnikusse, et vaevu läbi said. Peatusid väikesel valendikul ja pistsid lipuvardad põõsaste alla, ise aga kaevusid liiva sisse ja jäid vakka. Näha ei võinud nad nüüd midagi, ainult kuulatasid. Tehasest kostis võidukas vile — kell oli neli. Kulus hulk aega, enne kui kuuldus jälitajate hääli, alul ähmaselt, kaugelt. Sedamööda kuidas nad lähenesid, oli võimalik ka sõnadest aru saada.

„Nad on siin, on siin,“ tõendas üks hääl piiksuvalt.

„Aga võib-olla on juba kodus,“ vastas teine, soliidsem.

„Ei, kui koju oleksid läinud, oleks näha olnud. Seal on kõik näha.“

„Noh, otsime!“

„Nad on siia, siia roninud! Vaata, kus nende jäljed!“

„Jah, jah.“

„Vaata, vaata, siin on varrast tassinud.“

Valendikule ilmus neli paljast jalga. Piiluritel jäi hing kinni. Paljad jalad kulgesid põõsaste rivi pidi ja silmasid iga põõsa alla. Mitja sosistas Vasjale otse kõrva sisse:

„Meie omad tulevad.“

„Kust?“

„Ausõna, meie omad!“

Vasja kuulatas. Tõepoolest kuuldus üsna lähedalt kümmekonna hääle kõmin. Ei võinud olla kahtlustki, et need on „meie omad“. Mitja kargas püsti ja kakestas kõrvulõikava häälega:

„Serežka-aa!“

Kaks lõunaväelast jahmusid alul, siis rõõmutsesid ning sööstsid Mitja kallale. Kuid Mitja neid enam ei kartnud. Kaitses end rusikatega ja välgutas hoogsalt silmi:

„Ära tiku, ära tiku! Serežka-a-a!!!“

Vasja hüppas valendikule ja silmitses vaenlasi rahulikult. Üks neist, päris mustaks päevitunud poiss eredate huultega, naeratas:

„Mis sa kisad? Nagunii oled vangis. Kus on lipud? Ütle, kus?“ pöördus ta Vasja poole.

Vasja lahutas käsi:

„Põle, saad aru, põle!“

Sel hetkel praksatasid põõsad, kajasid hääled ja vaenlased putkasid teisele poole.

Mitja luikas veel korra:

„Serežka-aa!“

„Mis siin sünnib?“ küsis Sereža, jõudes valendikule. Tema tagant paistis kogu põhjaarmee.

„Vaata, näete!“ ütles Vasja, vaenlaste lippu lahti rullides.

„Meie oma ka, meie oma ka!“

„Missugune kangelastegu!“ hüüatas Sereža. „Missugune sangarlik kangelastegu! Hurraa!“

Kõik hüüdsid hurraa. Kõik küsitlesid sangareid. Kõik patsutasid neil õlale. Sereža tõstis Vasja kätele, kõditas teda ja küsis:

„Noh, kuidas sind tänada? Kuidas tasuda?“

„Mitja kah! Mitja kah!“ naeris Vasja jalgu siputades.

Ah, milline tore, sangarlik, võidukas päev see oli! Kui pidulik oli Kärbsemäel, kuhu põhjaarmee läks takistamatult ja kus Sereža kõneles:

„Seltsimehed, tänane päev lõppes meie võiduga. Ründasime kolm korda, kuid hammasteni relvastatud vaenlane lõi meie ataki kolmesti tagasi. Meie kaotused on hirmsad. Arvasime juba, et oleme lõplikult löödud. Norus südametega alustasime taandumist, kui korraga kuulsime, et meie vahvad piilurid Vasja Nazarov ja Mitja Kandõbin on läänerindel saavutanud hiilgava võidu!...“

Sereža lõpetas nii:

„Püstitagu need kangelased oma käega see lipp Kärbsemäe tipule! Sähke!“

Vasja ja Mitja võtsid helepunase lipu ning surusid selle varre kõvasti pehmesse liiva. Põhjaarmeelaste võiduhüüded täitsid õhu. Lähedal hulkus norgunud lõunaarmeelasi. Sealt tulid mõned veelgi ligemale ja ütlesid:

„Ei ole õieti! Meil on õigus maha võtta!“

„Vabandage!“ vastas neile Sereža. „Kas teie lipp võeti ära enne kella nelja või mitte?“

„Noh... enne nelja...“

„Aga mis nüüd kell on!? Minge, peske end puhtaks...“

Ah, milline kaunis päev oli see, mis helises kuulsusest ja sangarlikkusest.

„Ei, lähme meile!“ ütles Vasja otsustavalt.

Mitja hämmastus. Kuhu oli jäänud ta alaline agressiivsus?

„Ma ei taha,“ sosistas ta.

„No lähme! Lõunat sööme ka meil. Sa ütle mammale, et tuled meile."

„Mis asja ma talle ütlen..."

„No nii ütlegi!"

„Sa arvad, et ma mammat kardan? Mamma ei lausugi midagi. Aga nii..."

„Aga mis sa ütlesid... veel hommikul... mis sa seal ütlesid?"

Mitja alistus lõpuks. Kui jõudsid trepini, jäi ta seisma:

„Tead mis? Sa oota. Ma lähen pisut, tulen kohe tagasi."

Ta ei oodanud vastust ja jooksis oma korterisse. Paari minuti pärast sööstis ta välja, käes kuulus plekk-karp. Selles polnud nüüd enam ei lahtreid ega vaheseinu.

„Säh oma karp!"

Ta helendas roosast rõõmust, kuid suunas silmad kõrvale. Vasja jahmus:

„Mitja! Isa annab sulle peksta!"

„Oh? Peksta? Arvad, et saab mu nii hõlpsasti kätte?"

Vasja liikus trepist üles. Ta otsustas, et seda neetud karbiküsimust suudab lahendada üksainus inimene maailmas: tema tark, hea ning kõiketeadja isa Fedor Nazarov.

Vasja ema imestus, kui nägi poisse:

„Ah sul on külaline? On see Mitja? Vaat kui hästi! Aga kole, kuidas te välja näete! Kus te olite? Korstnaid pühkisite või?"

„Me sõdisime," vastas Vasja.

„Sina heldene aeg! Fedja, tule vaata ometi!"

Isa tuli ja puhkes naerma:

„Vaska! Kohe pesema!"

„Seal on sõda, papa! Tead, võtsime lipu ära! Mitjaga!"

„Ma ei taha sinuga kõneldagi. Sõjamehed peavad endid enne pesema ja siis jutlema."

Ta sulges söögitoa ukse, pistis uuesti sealt vahelt pea välja ja teatas teeseldud rangusega:

„Söögituppa kah ei lase. Marusja, viska nad otse vette! Ja toda, Kandõbinit, nühi kah, vaata, kui must ta on! Äh siin ongi see karp? Ehee, saan aru! Ei, ei, seesuguste saastavendadega ma ei räägi!"

Mitja seisis nagu tulp, hullemini ehmunud, kui kõige vihasemas lahingus. Hirmust kangestunud teravate silmadega ta alustas taandumist ukse poole, kuid Vasja ema võttis tal õlast kinni:

„Ära karda, Mitja, ära karda, peseme lihtsa veega!"

Varsti väljus ema köögist ja ütles mehele:

„Sa ehk pöad Mitjal pea ära? Tema juustele ei tee pesemisega midagi..."

„Aga kas ta vanemad ei pahanda, kui vahele segame?"

„Noh, neid, las pahandavad! Poisikest peksta, seda nad oskavad, tal... kõik need kohad... sinised."

„Noh, mis siis, segame vahele," ütles Nazarov lõbusalt ja võttis kapist masina.

Veerand tunni pärast mõlemad piilurid — puhtad, roosakad ja kenad — istusid laua taga ega... saanud süüa, sest jutustada oli ju nii palju.

Nazarov üllatus, tegi suuri silmi, rõõmutses ja kahetses, hüüatas ja naeris — elas üle kõiki sõjalise edu juhtumeid.

Kohe pärast lõunasööki saabus Sereža joostes:

„Kus meie kangelased on? Tulge kohe välja, parlamentäärid tulevad..."

„Parlamentäärid?" Nazarov kohendas tõsise näoga oma särki. „Kas võin tulla vaatama?"

Põhjaarmee rivistus täies koosseisus parlamentääride

vastuvõtmiseks. Õigus küll, pasunameest ei olnud, kuid selle eest lehvis Kärbsemäel põhjalipp!

Kuid veel enne, kui saabusid parlamentäärid, tuli Olegi ema ja pöördus põhjaväelaste poole:

„Kus on Oleg? Oli ta teiega?"

Sereža põikles vastusest kõrvale:

„Teie ei lubanud ju tal mängida."

„Jah, aga isa lubas tal pealt vaadata..."

„Meie juures teda ei olnud..."

„Nägite teda, poisid?"

„Seal ta tolgendas," vastas Levik. „Võeti vangi."

„Kes võttis vangi?"

„Noh, need, lõunaväelased..."

„Kus kohal? Kus ta nüüd on?"

„Ta on reetur," seletas Mitja. „Rääkis neile kõik ära ja kardab nüüd siia tulla. Ja parem ärgu tulgu kah!"

Kurilovskaja vaatas murelikult Mitjale näkku. Mitja puhas pea erendas nüüd nagu kuldõun, ta terased ja hoogsad silmad ei paistnud nüüd jultunutena, vaid ainult elavatena ja teravmeelsetena. Nazarov ootas huviga sündmuste järge, ta aimas, et see areneb nüüd pöörase tempoga. Oma korterist väljus Kandõbin, kasutades ilusat õhtut. Ta vaatas tigeda pilguga vastset, põetud Mitjat, kuid ei rutanud millegipärast oma isaõiguste demonstreerimisega.

Kurilovskaja vaatas murelikult ringi, rusutud ümberolijate ükskõiksusest Olegi saatuse vastu. Ta kohtas Nazarovi uudishimulikku pilku ja ruttas tema juurde.

„Seltsimees Nazarov, öelge, mis ma pean tegema. Minu Olegi ei ole. Olen päris rööpast väljas. Semen Pavlovitš ei tea veel midagi."

„Ta võeti vangi," naeratas Nazarov.

„Kui kole! Vangi! Tirisid poisikese kusagile, teab, mis talle teevad. Ta ei võtnud mängust osagi."

„Vaat see just ongi halb, et ei võtnud osa. Asjata keelasite tal ära."

„Semen Pavlovitš oli vastu. Ütleb, et säärane metsik mäng!"

„Mäng ei ole metsik, kuid teie ise asetasite ta metsikusse olukorda. Kas nii võib teha?"

„Seltsimees Nazarov, paljugi mis poisikesed kõik välja mõtlevad. Ei saa ju pimedast peast neile järgneda."

„Mispärast pimedast? Võib ka avasilmi. Ainult, et neil on oma elu..."

Sel hetkel sisenes jalgväravast parlamentääride pidulik kolmik, aga neljandana tuli Oleg Kurilovski — määrdinult, äranutetult ja nördinult. Ema hüüatas jahmunult ja jooksis tema juurde. Saatis teda siis koju, kusjuures Oleg kulges ema kõrval, nuuksus ning osutas näpuga poistele.

Poistel polnud nüüd aega Olegiga jännata. Lõunaarmee esitas selliseid nõudmisi, mis polnud kusagilt pärit: anda lipp tagasi ja tunnustada põhjaarmee lüüasaamist. Parlamentäärid kinnitasid, et Vasja ja Mitja vabastati seetõttu, et andsid ausõna täna mitte enam sõdida, neid usaldati, kuid nad ei pidanud oma ausõna.

„Mis ausõnad seal," pahandas Sereža, „sõda ja see on kõik!"

„Kuidas? Teie olete ausõna vastu? Jah?" — Sulega mees oli täis siirast kõlbelist pahameelt.

„Aga võib-olla nad andsid teile meelega ausõna, meelega, et teid petta!"

„Ausõna?! Ohoo, niisugused te olete! Kui oled ausõna andnud, siis juba... tuleb juba pidada..."

„Aga kukud, näiteks, fašistide kätte? Fašistide! Nemad

ütlevad, et anna ausõna! Mis siis? Sinu järgi on siis nii, et aina selle sõnaga?"

„Oeh, kuhu keerasid!" viipas ülem käega taeva poole. „Fašistide kätte! Aga kuidas meil? Missugune lepe meil oli? Meie lepe oli, et meie oleme punased ja teie olete punased ja pole mingeid fašiste! Leidsid kah — fašistid!"

Viimane väide häiris Serežat ja ta pöördus omade poole:

„Kas andsite ausõna?"

Mitja vidutas sulega mehe poole pilkavalt silmi:

„Kas me andsime ausõna?"

„Ei andnud või?"

„Andsime või?"

„Andsite!"

„Ei, ei andnud!"

„Kas ma ei öelnud teile: andke ausõna!"

„Aga kuidas sa ütlesid?"

„Ah kuidas ma ütlesin?"

„Kas sa mäletad, kuidas sa ütlesid?"

„Mäletan!"

„Ei, sa ei mäleta."

„Et ma ei mäleta või?"

„No ütle siis, kuidas."

„Ütlen jah. Aga kuidas siis sinu arust oli?"

„Ei, kuidas sa ütlesid, kui mäletad?"

„Ära karda, mina mäletan, aga vaat kuidas oli sinu järgi?"

„Ahah, et kuidas minu järgi? Sina ütlesid: andke ausõna, et te ei lähe oma väe juurde. Nii ta ju ütles, Vasja?"

„Kas see pole ükspuha?"

Kuid vaenlase kaart oli löödud. Põhjaarmeelased hakkasid naerma ja hüüdsid:

„Aga nemad tulid! Ausõna! Kah kavalad!“

Kandõbin oli ükskord juba tõsine inimene, kuid temagi naeris:

„Kuradi poisid! Sisse vedasid! Aga kes tolle minu oma sedasi ära on laasinud?“

Nazarov ei vastanud. Kandõbin nihkus poistele lähemale, nende mäng hakkas teda huvitama. Naeris kaua, kui kuulis põhjaarmeelaste vastuettepanekut. Naeris siiralt ja tugevasti nagu laps, kallutudes ja isegi põlvi nõtkutades.

Põhjaarmeelased esitasid: las nende lipp on kolm päeva Kärbsemäel, siis annavad kätte, ja siis alustada uut sõda. Aga kui nad ei taha, tähendab, „Kärbsemägi on meie“.

Parlamentäärid naersid selle ettepaneku üle:

„Päh! Mis, kas me ei või endile teha uut lippu või? Teeme kas või kümme tükki! Vaat homme näete, kelle lipp see Kärbsemäel on!“

„Näeme!“

„Näeme!“

Lahkumistseremoonia tehti kähku, pilla-palla, parlamentäärid lahkusid tigedalt ja põhjaarmeelased hüüdsid neile järele, pidamata enam sõjalise etiketi nõudeid:

„Õmmelge või kümme lippu, tulevad kõik meie kätte!“

„Noh, homme — hoia alt!“ ütles Sereža omadele. „Homme läheb meil asi raskeks!“

Asi aga läks raskeks mitte homme, vaid otsemaid.

Oma korteri kõrgest puutrepist laskus plaaniosakonna ülem Semen Pavlovitš Kurilovski ise, laskus massiivselt, vihaselt, ähvardavalt. Tema järel kalpsas, komistades astmelt astmele, elust lömastatud Oleg Kurilovski.

Semen Pavlovitš tõstis käe ning lausus kõrge, võimu-

küllase tenoriga, mis muide sugugi ei sobinud ta krahv Witte kujuga:

„Poisid! Hei, poisid! Oodake! Oodake, ütlen teile!"

„Mis seal on? Mis ta karjub? Kes see on?"

„Oi, kui kuri! See on Olegi..."

Semen Pavlovitš käratas juba trepi alumiselt astmelt:

„Mõnitada! Liiga teha! Omavolitseda! Ma teile näitan, kuidas liiga teha!"

Ta jooksis poiste juurde:

„Kes siin on Nazarov? Nazarov, kes on?"

Kõik olid vakka.

„Küsin, kes on Nazarov?"

Vasja vaatas hirmunult isa poole, kuid isa tegi sellise näo, et kõik, mis siin toimub, ei huvitagi teda. Vasja punastus, tõstis imestunult pead ja ütles heledalt ning pisut venitades:

„Nazarov? See olen mina — Nazarov!"

„Ahah, sina!" karjus Kurilovski. „Ah sina siis piinasid minu poega?! Ja teine? Kandõbin? Kus on Kandõbin?"

Mitja teritas silmi ja pöördus õlaga vihase krahv Witte poole:

„Mis te karjute? Noh, mina olen Kandõbin!"

Kurilovski hüppas Mitja juurde ja tõmbas teda nii tugevasti õlast, et Mitja joonestas tema ümber mingi orbiidi ja kukkus otse Sereža käte vahele. Sereža lükkas ta ruttu uuele kohale, enese selja taha, ja keeras Kurilovski poole oma targa muheleva näo.

„Kus ta on? Mis te peidate? Koos mõnitasite?"

Kurilovski püüdis nii koomiliselt Sereža seljataha vaadata ja Mitja varjas end sama selja taga nii teravmeelselt, et kõik poisid rõkatasid valjusti naerma. Kurilovskil tõusis veri näkku, ta vaatas ringi ja taipas, et tuleb ruttu lah-

kuda, et mitte päriselt naeruobjektiks saada. Järgmisel hetkel ta vististi oleks joosnud oma kabinetti ja seal vihale vaba voli andnud, kui tema juurde poleks sellal astunud Mitja isa:

„Milleks teil õieti seda minu poega vaja läks?" küsis ta, asetades käed selja taha ning visates pea kuklasse, nii et esiplaanile tekkis ta nurgeline punase nahaga kaetud kõrisõlm.

„Mis? Mis te tahate?"

„Ega taha midagi, vaid küsin, milleks teil minu poega vaja oli? Võib-olla tahate teda peksta? Mina, vaat, olen Kandõbin!"

„Ah see on teie poeg?"

„Oh, ta äigabki talle kohe!" ütles Mitja valjusti.

Uus naerupuhang.

Nazarov astus kiiresti kahe isa juurde, kes seisid vastakuti kukeduelli asendis. Vasja ei tundnud oma isa kohe ära. Nazarov lausus madala, kuid nii vihase häälega, nagu Vasja oma isal polnud veel kunagi kuulnud:

„Mis komet see on? Lõpetage jalamaid! Lähme minu või teie poole ja räägime läbi!"

Kandõbin ei muutnud asendit, kuid Kurilovski taipas kähku, et see on parim väljapääs seisukorrast.

„Hüva!" nõustus ta teeseldud teravusega. „Lähme minu poole."

Ta suundus oma trepi poole. Kandõbin liigutas õlgu:

„Minge õige kus..."

„Mine!" ütles Nazarov. „Mine, on parem!"

„Ptüi! Et teid maadam armastama hakkaks!" — Kandõbin järgnes Kurilovskile.

Nazarov tõusis trepile viimasena. Ta kuulis, kuidas vagusi jäänud poistejõugus keegi hüüatas:

„Tubli! Vasja, see on sinu papi? Vaat sellest saan ma aru!“

Oma kabinetis Semen Pavlovitš loomulikult ei saanud kärkida ja vihastuda: mingi poisinolgi pärast ei maksnud rikkuda stiili ühtsust. Ta osutas lahke žestiga tugitoolidele, istus ise kirjutuslaua taha ja naeratas:

„Need poisid võivad igaühe rööpast välja ajada.“

Kuid peremehe naeratus ei tekitanud külalistes elevust. Nazarov vaatas talle kortsus kulmul otsa.

„Teid viidi rööpast välja? Kas te üldse taipate midagi?“

„Kuidas? Kas ma taipan?“

„Kärgite lastega, haarate, rebite. Milleks siis? Kes te õige olete?“

„Võin ma oma poega kaitseda?“

„Kelle vastu? Tahate teda kättpidi talutada? Kogu elu?“

„Aga kuidas teie arvate?“

„Miks te tal mängida ei lubanud?“

Nüüd kergitas ka Kurilovski oma keha laua tagant üles:

„Seltsimees Nazarov, minu poeg — see on minu asi. Ei lubanud ja kõik. Minu autoriteet on veel kõrgel.“

Nazarov läks ukse poole. Väljudes pöördus ta ümber:

„Pidage silmas: teie pojast kasvab argpüks ja kahekeelne.“

„Kõvasti öeldud.“

„Nii kuidas oskan.“

Kandõbin istus selle mitte just tasakaaluka kõneluse ajal vaikselt ja sirgelt toolil. Tal polnud isu sorida pedagoogilistes peenustes, kuid ta ei võinud ka lubada, et Kurilovski tõukab tema poega. Samal ajal meeldisid talle väga Kurilovski sõnad autoriteedi üle. Ta isegi jõudis poetada:

„Atoriteet — see on õige!“

Nazarovist maha jäädа ei võinud ta aga põhimõtteliselt. Ja all trepil Nazarov ütles talle:

„Kuule, Stepan Petrovitš. Pean sinust väga lugu, oled korralik mees ja tubli meister — ainult et kui sa oma Mitjat veel ainsagi korra lööd, siis parem juba sõida siit linnast kohe minema: kärutan su trellide taha. Usu mu bolševikusõna."

„Noh, sind, mis sa hirmutad?"

„Stepan Petrovitš, istuma panen."

„Ptüi! Saa hulluks või targaks! Mida's sa mu kallal? Kuidas ma teda peksan?"

„Ta pesi end täna minu juures. Üleni sinine."

„Ja siis?"

„Aga poiss on sul tubli. Peksad — rikud ära."

„Atoriteedi pärast läheb vaja."

„Atoriteet, atoriteet! Vaat tobu ütles ja sina muudkui kordad, ise veel stahhaanovlane!"

„Vaat kus kallal! Fedor Ivanovitš, mis sa mulle nii harja? Kurat teab, kuidas nendega vaja."

„Lähme meile, istume. Mul on seal pits viina, naine tegi kohupiimapirukaid..."

„Ei tea, kas sihukesel puhul just kui sobib?"

„Sobib küll."

Golovinite perekonnas asendas autoriteedi probleemi meelelahutus, mis koondus sundidee ümber:

Vanemad ja lapsed olgu üksteisele sõpradeks.

See pole paha, kui see on tõsiselt nii. Isa ja poeg võivad olla ja peavad olema sõbrad. Kuid isa jääb ikkagi isaks ja poeg pojaks, see tähendab, poisikeseks, keda vaja kasvatada ning keda kasvatab nimelt isa, kelle sõbra-posit-

siooniga seetõttu liituvad mõned lisatunnused. Kui aga tütar ja ema on mitte ainult sõbrad, vaid ka „sõbrannad", ja isa ning poeg on mitte ainult lihtsalt sõbrad, vaid „suured sõbrad", peaaegu napsivennad — siis võivad lisatunnused, pedagoogilised tunnused, märkamatult kaotsi minna.

Golovinite peres nii juhtuski. Nendest on raske aru saada, kes keda kasvatab. Igal juhtumil väljendavad lapsed sagedaminigi pedagoogilise loomuga sententse, sest vanemad mängivad siiski ausamalt, meenutades kuldset reeglit: kui mängida, siis mängida.

Kuid mäng on juba ammugi minetanud oma esialgse veetluse. Alguses oli nii armas ja huvitav:

„Papi — päh! Mammi — päh!"

Kui palju rõõmu ja naeru oli perekonnas, kui Ljalja nimetas esmakordselt isa Griškaks! See oli hüveka idee õitselepuhang, see oli pedagoogilise leidlikkuse särastus: vanemad ja lapsed — sõbrad! Golovin ise oli õpetaja. Kes suudaks temast paremini tunnetada sellist sõprust. Ja ta tunnetas ning rääkis:

„Uudne on maailmas alati lihtne, nagu Newtoni õun. Rajada põlvkondade seos sõprusele, kui lihtne, kui kaunis see on!"

Need rõõmuajad on paraku möödunud. Golovinid lämbuvad nüüd sõprusse, see kägistab neid, kuid väljapääsu pole näha: katsuge sõpra viia kuulekusele!

Viieteistkümneaastane Ljalja räägib isale:

„Griška, eile õhtusöögi aegu Nikolajevite juures sa patrasid jälle rumalusi!"

„Missuguseid rumalusi?"

„Kuidas „missuguseid"? Muudkui jorasid oma filosoofiat: „Jessenin, see on suremise ilu!" Häbi oli kuulata. See on ajast ja arust. See on väikestele lastele. Ja mis sa taipad

Jesseninist? Teile, õpetajatele, on vist veel vähe teie Nekrassovitest ja Gogolitest, et asute Jessenini kallale."

Golovin ei tea, mis teha: kas vaimustuda suhete siirusest ja lihtsusest, või oiata nende ilmsest vulgaarsusest. Vaimustumine on siiski mugavam. Mõnikord ta mõtisklebki selle küsimuse üle, kuid ta on juba võõrdunud mõtisklemast ühe teise küsimuse üle: keda ta kasvatab? Mäng sõprusega jätkub nii inertsi mõjul kui ka seepärast, et polegi muud teha.

Möödunud aastal lahkus Ljalja koolist ja astus kunstitehnikumi. Mingeid kunstiandeid tal ei ole, teda veetleb vaid šikk sõnas „kunstnik". Nii Griška kui Varka teavad seda väga hästi. Nad katsusid Ljaljaga selle üle isegi rääkida, kuid Ljalja tõrjus nende vahelesegamise tagasi:

„Griška! Ma ei tiku sinu asjusse, ära sina tiku ka minu omisse! Ja mis teie kunstist aru saate?"

Ning mis saab Levikust? Kes teab! Igal tingimusel tuli sõbergi temast üsna keskpärane.

Griška ja Varka elu muutus nukraks ja jõuetuks. Griška püüab teda teravmeelsustega kaunistada, Varka ei oska sedagi. Nad ei räägi nüüd ilmaski pedagoogilise sõpruse ülevusest ja vaatlevad salajase kadedusega võõraid lapsi, kes vanemate sõprusest pole saanud osaks sellist hobuseportsjonit.

Sama kadedusega nad kohtlevad ka Vasja Nazárovit.

Vaat praegugi ta tuli tuppa, plekk-karp kaenla all. Golovin jättis töö vihikute man ja vaatas Vasjale. Meeldiv oli vaadata sirget poissi lahkelt-rahulike hallide silmadega.

„Mida sulle, poisu?"

„Ma tõin karbi. See on Ljalja karp. Kus Ljalja on?"

„Nii, nii, mäletan. Sa oled Vasja Nazarov?"

„Jah... Aga teie olete see... Kuidas teie nimi on?“

„Minu... minu nimi on Grigori Konstantinovitš!“

„Grigori Konstantinovitš? Aga teid hüütakse veel... seda... Gri... šaks. Jah?“

„Mh... jah. Noh, hüva, istu! Räägi, kuidas sa elad.“

„Meil on nüüd sõda. Seal... Kärbsemäel.“

„Sõda? Ja mis mägi see on?“

„Aga vaadake: aknast juba näha! Ja lipp! See on meie lipp!“

Golovin vaatas aknasse: tõepoolest, mägi ja mäe otsas lipp.

„Kas juba ammu?“

„Oo, juba kaks päeva!“

„Kes seal siis sõdib?“

„Aga poisid kõik. Teie Levik kah. Ta oli eile vangis.“

„Vaata, või isegi vangis? Levik!“

Teisest toast väljus Ljalja.

„Levikut pole hommikust saadik. Ei tulnud lõunalegi.“

„Jäi sõdima, tähendab? Nii! Vaata, ta tõi sulle karbi.“

„Ah, Vasja tõi karbi! Vaat kus mõistlik poiss.“

Ljalja embas Vasjat ja pani enese kõrvale istuma.

„Mul on seda karpi hirmsasti tarvis. Küll sa oled kena! Kuidas sa nii kena oled? Aga mäletad, kuidas ma sind klobisin? Mäletad?“

„Ega sa mind kõvasti ei klobinud. Ei olnud valuski. Aga sina peksad kõiki? Levikut kah?“

„Vaata, Griška, kui kena ta on. Sa vaata!“

„Noh, kuidas siis, vaatan.“

„Vaat kui teil Varkaga oleks sihuke poeg.“

„Ljalka!“

„Seda te ainult oskategi: „Ljalka"! Kui mul oleks säärane vend, nüüd aga on mingi pätt. Täna hommikul müüs mu rohelise rahakoti ära."

„Noh, mis sa nüüd, Ljalja!"

„Müüs jah. Ühele poisile, viiekümne kopika eest. Ja ostis selle viiekümne kopika eest varesepoja, nüüd piinab teist trepi all. Kasvatasite ta niisuguseks."

„Ljalka!"

„Noh, vaata, Vasja! Ta muud ei oskagi kõnelda. Kordab nagu papagoi!"

„Ljalka!!"

Vasja puhkes valjusti naerma ja vahtis Griškat tõepoolest nagu võõra maa lindu.

Kuid Golovin ei solvunud, ei väljunud toast ega paugutanud ust. Naerataski alistuvalt:

„Mitte ainult Leviku, vaid ka sinu vahetaksin selle Vasja vastu!"

„Griška! Levikust võid rääkida, aga minu kohta palun viimast korda!"

Griška kehitas õlgu. Mis tal jäigi muud teha?

Nii Vasja majaõuel kui ka liivaluiteil kulges elu edasi. Sõjapidamine põhja- ja lõunaarmee vahel toimus vahelduva õnnega. Oli palju võite, kaotusi, vägitegusid. Oli ka reetmisi. Põhjaväelasi reetis Levik: leidis endale vastaspoolel uusi sõpru, aga võib-olla ka mitte sõpru, vaid midagi muud. Kui ta kolme päeva pärast tahtis põhjaarmeesse tagasi tulla, andis Sereža Skalkovski ta sõjakohtu alla. Levik läks alistunult kohtusse, kuid midagi ei tulnud välja: kohus ei tahtnud andestada ta reetmist ning keeldus taastamast ta au. Levik ei solvunud ega vihastunud, vaid viskus uude harrastusse. Hakkas kusagil liivaluite

veerel kaevama koobast, jutustas sellest ilmatu palju, kirjeldas, milline laud tal on koopas ja millised riiulid, kuid hiljemini unustasid tolle koopa kõik ja Levik ise kah.

Sõjas ei jõutud ühe poole täieliku purustamiseni. Kui sõjaline tegevus siirdus kaugele lõunasse, sattusid sõdivad pooled kenale järvele roheliste kallaste vahel, järve tagant aga paistsid kirsiaiad, õlekuhjad, kaevuvinnad ja talumajad — Kortšagi küla.

Lõunaväelaste algatusel otsustati sõda ajutiselt katkestada ja korraldada ekspeditsioon vastavastatud maa tundmaõppimiseks. Ekspeditsioon sai suure ulatuse selle järel, kui ka Vasja isa otsustas sellest osa võtta. Vasja kõndis mitu päeva õuel ringi ja naeris valjusti heameele pärast.

Ekspeditsioon vältas hommiku kella neljast hilisõhtuni. Tähtsamaks saavutuseks oli ülitugeva organisatsiooni avastamine Kortšagi külas, mis organisatsiooni nähes Sereža Skalkovski hüüdis:

„Vaat kellega sõdida! Sellest saan minagi aru!"

Kortšagilastel oli oma jalgpalliväljak tõeliste väravatega. Ekspeditsioon jahmus sõna tõsises mõttes, kui nägi sellist kõrget tsivilisatsiooniastet. Kortšagi poisid tegid ettepaneku sõprusmatšiks, kuid ekspeditsioon ainult punastus vastuseks lahkele kutsele.

Elu läks edasi. Edasi läks ka Vasja. Tema mänguriigis seisid veelgi autod ja vedurid, elas veelgi vanaks jäänud ja narmendav jonnipunn, olid täies korras sillaehituse materjalid ja väikesed naelad ilusas karbis — kuid kõik see oli juba minevik.

Mõnikord Vasja seisatab oma mänguriigi ees ja mõtleb ta saatuse üle, kuid temaga ei seostu enam mingi kuum

unistus. Vasjat tõmbab enese poole õu poistega, kus toimuvad sõjad, kus ehitatakse kiiget, kus elavad uued sõnad: „parem sisemine“ ja „poolkaitsja“, kus juba on hakatud unistama talvisest kelgutamisest mägedel.

Kord kohtusid mänguriigi juures isa ja poeg ning isa ütles:

„Paistab kõigiti, Vasja, et hakkad silda ehitama, kui suureks kasvad: tõelist silda tõelisele jõele.“

Vasja mõtles veidi ja vastas tõsiselt:

„See on parem, aga ainult, et tuleb palju õppida... et kuidas ehitada. Aga mis nüüd?“

„Nüüd ehitame kelgu. Varsti tuleb lund.“

„Minule kelk ja Mitjale kah.“

„Endastki mõista. See on üks asi. Aga nüüd teine asi: suvel läksid pisut hooletuks.“

„Kuidamoodi?“

„Riiulit koristad harva. Ajalehed on kokku panemata, lilled kastmata. Oled juba suur, vaja sulle tööd juurde panna. Hommikuti hakkad tube pühkima.“

„Ainult et osta hea viht,“ ütles Vasja, „sihuke, nagu on Kandõbinil.“

„See pole viht, vaid hari,“ parandas isa.

Kandõbinite perekond elas tollal renessansi epohhis ja ajastu sümboliks kujunes põrandahari, mille Kandõbin ostis järgmisel päeval pärast pirukaid ja napsi. Tookordses vestluses Nazaroviga ta oleks rohkem turrinud, aga kuidas sa teed seda, kui laual on karahv ning laial vaagnal koor, kui perenaine paneb sulle lahkelt taldrikule tosina pirukaid ja räägib:

„Küll see teie Mitja on armas poiss! Meil on nii hea meel, et Vasja temaga sõbraks sai.“

Seepärast Kandõbin püüdis ausalt olla kuulekas küla-

line ja talle meeldis, mis Nazarov rääkis. See aga ütles lausa:

„Sa ära räägi mulle vahele! Olen sinust kultuursem ja rohkem näinud. Kellelt sa veel võiksid õppida, kui mitte minult? Pojaga tuleb teisiti ja majapidamises tuleb ka teisiti. Sa oled tark inimene, stahhaanovlane, pead hoidma meie bolševistlikku au. Mis see siis on: peksta nii tublit tsurakest? See, saad aru, ei kõlba ju, samuti kui püksteta tänavale minna. No söö ometi pirukaid, vaata missugused vahvad! Kahju, et su naist pole... Noh, teine kord."

Kandõbin sõi pirukaid, punetas ja kiitis järele. Ning lahkumisel ütles Nazarovile:

„Aitäh, Fedor Ivanovitš, et rääkisid minuga. Aga puhkepäeval tule, vaata minu elamist, ka minu Polja on pirukate peale number üks."

Lugu Vasjast on lõppenud. Selle sihiks polnud esitada mingit moraali. Tahtsin temas ilma kavaluseta kujutada kõige pisemat tükikest elust, kujutada ühte neid igapäevaseid katkendeid, mis mööduvad sadadena meie silmade eest ja mis ainult vähestele meie hulgast näivad väärivat tähelepanu. Meil õnnestus olla Vasjaga ta elu kõige vastutusrikkamal ja otsustavamal momendil, kui poisike soojast perekondlikust pesast väljub suurele maanteele, kui ta esmakordselt satub kollektiivi, kui ta, tähendab, saab kodanikuks.

Seda üleminekut ei saa vältida. See on niisama loomulikult vajalik ja niisama tähtis, kui kooli lõpetamine, esimene tööleminek ja abiellumine. Kõik vanemad teavad seda, kuid samal ajal väga paljud neist jätavad sel vastutusküllasel momendil oma lapse ilma abita, ning jätavad just need, kes

kõige enam on pimestatud kas vanemate võimust või vanemate mängust.

Laps — see on elus inimene. Ta pole hoopiski meie elu ornament, vaid omaette täisvereline ja rikas elu. Emotsioonide jõult, muljete erksuselt ja sügavuselt, tahteliste pingutuste puhtuselt ja ilult on lapse elu võrreldamatult rikkam täiskasvanute omast. Ent seetõttu ta võnkumised on mitte ainult oivalised, vaid ka ohtlikud. Lapse elu rõõmud ja kurbused vapustavad isiksust tugevamini ja kujundavad kiiremini nii kollektiivide tegelaste elurõõmsaid iseloome kui ka tigedate, kahtlustavate ja üksildaste inimeste omi.

Kui teie seda küllast, eredat ja õrna elu näete ja tunnete, kui mõtlete tema üle ja võtate temast osa, ainult siis muutub tegusaks ja kasulikuks teie vanemate-autoriteet, see jõud, mida olete talletanud varemini omas isiklikus ja ühiskondlikus elus.

Kui aga teie autoriteet seisab vaid värvitud ja liikumatu kaavikuna selle lapseelu kõrval, kui lapse nägu, lapse miimika, naeratus, mõtiskelu ja pisarad lähevad teist jäljetult mööda, kui isanäost ei paista kodanikunägu, siis pole teie autoriteedil punase krossi eestki väärtust, olgu ta varustatud millise tahtes viha või püksirihmaga.

Kui peksate oma last, märgitseb see talle igal juhul tragöödiat, kas valu ja solvumise või harjunud ükskõiksuse ja julma lapsekannatuse tragöödiat.

Kuid see on lapse tragöödia. Aga teie ise — täiskasvanud, tugev inimene, isiksus ja kodanik, ajudega ja lihastega olend, teie, kes te lööte hoope lapse õrnale, nõrgale, kasvavale kehale — mis te õige olete? Kõigepealt te olete talumatu koomiline, ja kui ei oleks kahju teie lapsest, võiks naerda nii, et pisarad silmis, jälgides teie pedagoogi-

list barbaarsust. Kõige paremal juhul, kõige paremal — sarnanete ahviga, kes kasvatab oma poegi.

Teie arvate, et see on vajalik distsipliiniks? Sellistel vanematel ei ole ilmaski distsipliini. Lapsed lihtsalt kardavad vanemaid ja püüavad elada kaugemal nende autoriteedist ja võimust.

Vanemate despotismi kõrval oskab tihti elada ja pillerkaaritada laste despotism, mitte vähem metsik ja laastav. Siit areneb lapse kapriis, see perekondliku kollektiivi tõeline nuhtlus.

Kapriis tekib enamasti loomuliku protestina vanemate despotismi vastu, mis despotism avaldub alati igasuguses võimu kuritarvitamises ja liialdamises: liialdamises armastusega, valjusega, hellitamisega, toitmisega, ärritamisega, sõgedusega ja tarkusega. Ja hiljemini kapriis pole enam protest, vaid tavaline suhtlemisvorm vanemate ja laste vahel.

Vastastikuse despotismi tingimustes hävivad distsipliini ja terve kasvatusprotsessi viimased jäänused. Kasvamise tõeliselt tähtsad nähtused, lapse isiksuse huvitavad ja olulised liikumised kaovad otsekui rappa, kapriislikku ja mõttetusse askeldusse, snobide ja egoistide väljahaudumise võimujaburasse protsessi.

Õiges perekondlikus kollektiivis, kus vanemate autoriteeti ei asenda mingid surrogaadid, ei tunta vajadust ebakõlbeliste ja inetute distsiplineerimisvõtete järele. Ja sellises perekonnas valitsevad alati täielik kord ning vajalik alistumine ja kuuletumine.

Mitte jaburdamine võimuga, viha, kärkimine, mitte anumine ega nurumine, vaid rahulik, tõsine ja asjalik korraldamine on see, mis perekondlikku distsipliini peab väliselt avaldama. Ei teil endil ega lastel tohi tekkida kahtlust sel-

les, et teil kui ühel kollektiivi vanemal, volitustega liikmel, on õigus niimoodi korraldada. Iga vanem peab õppima korraldusi tegema, peab oskama sellest mitte kõrvale kalduda, korralduse tegemise eest ei tohi peitu pugeda ei vanemate-joone taha ega lasta end eksitada perekondlikust patsifismi soovist. Korraldus omandab siis tavalise, harjunud ja traditsioonilise kuju ja teie õpite talle andma kõige peenemaid toonivarjundeid, alates direktiivitooniga ja minnes üle nõuandmise, tähelepanu juhtimise, iroonia, sarkasmi, palumise ja vihjamise toonidele. Ja kui teie veel olete õppinud vahet tegema laste tõelistes ja fiktiivsetes vajadustes, siis teie ei märka isegi, kuidas teie vanemlik korraldus muutub armsaks ja veetlevaks sõprusvormiks teie ja lapse vahel.

Seitsmes peatükk.

Raiskavad jõudusid omi kõik armunud kannatust tundes,
ja nende elugi käib vaid tujude järgi, mis teisel,
kõik nende varandus kaob Babüloonia kangaste peale,
kohused hüljatud hoopis ja on kõikumas auväärne nimi,
salvitud jalgadel küll neil toredaid jalatseid läigib,
särab kuldraamide sees smaragdegi rohekal helgil,
voogavad kleidid on neil, nii sinised otsekui lained,
lõhnavad alati nad kõik raskesti Veenuse higist.
Isade varandus kõik, mis ausasti teenitud, kulub
lintide ostmiseks vaid ja välismaa kangaste peale.
... Sestap — on parem, kui oled sa valvel,
nõnda kui ütlesin juba, ja ahvatlust tõrjud nii endast,
kergem on hoiduda sul ju armastusvõrkudest eemal,
kui, juba olles seal sees, sealt uuesti rabelda välja,
sidemeid rebides neid, mis tugevalt sidunud Veenus.

Titus Lucretius Carus, „Asjade loomusest"
(I saj. e. m. a.).

Tutvusin Ljuba Gorelovaga juhuslikult: ta tuli minu juurde väikeses asjas. Kuni kirjutasin vajalikku tähekest, istus ta vaikselt tugitoolis, ohkas aeg-ajalt endamisi, käed ristamisi süles ja vaade suunatud kuhugi kaugele. Ta oli umbes üheksateistkümneaastane ja kuulus nende korralikkude tütarlaste liiki, kes isegi kõige rängema kurbuse puhul ei unusta õigel ajal jakikest korraldamast.

„Miks te nii nukralt ohkate?" küsisin. „Teil on pahandusi?"

Ljuba nõksas kohmetult oma puhast kammitud peakest, ohkas pianissimo ja naeratas kannatava näoga:

„Ei... ole midagi erilist. Oli pahandusi, kuid on juba möödas."

Olen oma elus küllalt jännanud tütarlaste pahandustega ja olen harjunud nendega kõnelema. Seepärast küsitlesin edasi:

„Möödas, aga teie õhkate?"

Ljuba liigutas õlgu otsekui külmast ja vaatas mulle otsa. Ta pruunid ausad silmad elustusid:

„Tahate, jutustan teile."

„Noh, jutustage!"

„Ainult, et see lugu on pikk!"

„Pole viga..."

„Mees jättis maha..."

Vaatasin teda imestunult: paistis, et tema pikk jutustus oli lõpetatud, ning üksikasju võis näha ta näokesest. Ta väike roosa suu väriseb muheluses, aga silmis helgib pisar.

„Jättis maha?"

„Jahah," ütles ta vaevalt-kuuldavalt ja noogutas lapselikult pead.

„Oli ta hea mees?"

„Jaa... väga! Väga hea!"

„Ja te armastasite teda?"

„Muidugi. Aga kuidas siis? Armastan veel praegugi!"

„Ja kannatate?"

„Teate... pööraselt kannatan!"

„Tähendab, teie pahandused pole veel täiesti möödunud?"

Ljuba vaatas mind trotsiv-kahtlustavalt, kuid mu siiras mulje rahustas teda:

„Möödas... Kõik on möödas. Mis teha?“

Ta naeratas nii naiivselt ja abitult, et isegi mind hakkas huvitama: mida tal tuleks teha?

„Tõepoolest: mis teil teha? Tuleb unustada oma mees ja alustada kõik uuesti. Abiellute uuesti...“

Ljuba mossitas huuled ja väljendas põlgust.

„Ei tea, kellega abielluda? Kõik samasugused...“

„Lubage, aga teie mees oli ka paras. Jättis teid maha. Tõtt-öelda teda ei maksagi armastada.“

„Kuidas ei maksa? Teie ei tunne ju teda!“

„Mispärast ta teid hülgas?“

„Armus teisesse.“

Ljuba väljendas seda rahulikult ja isegi mõnevõrra lõbuga.

„Öelge, Ljuba, kas teie vanemad elavad?“

„Kuidas siis! Nii papa kui mamma! Muudkui sõimavad mind, et miks ma abiellusin?“

„Nad sõimavad teid õigusega.“

„Ei, ei ole õigust. Kuidas nii, et õigusega?“

„Või veel: ise alles laps, aga jõudsite juba abielluda ja lahutada.“

„Noh... mis seal ikka! Aga mis neil sellest?“

„Teie ei ela nendega?“

„Mul on oma tuba. Mees jättis mu maha ja läks oma juurde... aga tuba on nüüd minu. Saan kakssada rubla... Ja ma pole sugugi laps! Mis laps ma olen?“

Ljuba vaatas mind vihase imestusega, ja ma nägin, et oma elu mängus on ta täiesti tõsine.

Meie teine kohtumine toimus samasuguses olukorras. Ljuba istus samas tugitoolis. Nüüd ta oli kahekümneaastane.

„Noh, kuidas on teie perekonnaasjad?“

„Teate, nii hästi, et ei oska öeldagi!“

„Ah nii! Tähendab, leidus mees, kes oli parem... teie tollest...“

„Mitte midagi sarnast. Abiellusin samaga. Abiellusin teist korda!“

„Kuidas siis see juhtus?“

„Juhtus. Tuli minu juurde ja nuttis. Ja ütles, et olen kenam kõigist. Aga see pole ju tõsi? Ma pole ju kõigist kenam?“

„No... kellele mis meeldib. Aga mis suhtes siis teie... nii halb olete.“

„Noh, näete! Tähendab, ta armastab mind. Aga papa ja mamma ütlesid, et teen rumalust. Aga tema ütleb: unustame kõik!“

„Ja teie unustasite?“

„Jahah,“ ütles Ljuba niisama vaikselt ja märkamatult, nagu vareminigi, ja noogutas pead tõelise lapse kombel. Aga siis vaatas minule otsa tõsise uudishimuga, nagu tahaks kontrollida, kas suudan orienteeruda ta elumängus.

Kolmas kord kohtasin Ljuba Gorelovat tänaval. Ta viskus nurga tagant mingisuguste suurte raamatutega ja ruttas trammile, aga nägi mind ja hüüdis:

„Ah! Tere! Kui hea, et kohtasin teid!“

Ta oli niisama noor, niisama puhtalt kammitud ja seljas niisama värske ideaalselt triigitud pluus. Ent tema pruunides silmades udustusid mingisugused pooltoonid, midagi, mis sarnanes eluväsimusega, ja nägu oli muutunud kahvatumaks. Ta oli kahekümneüheaastane.

Ta kulges mu kõrval ja kordas tasa:

„Kui hea, et kohtasin teid.“

„Mispärast te nõnda rõõmutsete? Olen teile millekski vajalik?“

„Jahah. Mul pole kellelegi muule rääkida.“

Ja ta ohkas.

„On teil jälle pahandusi elus!“

Ta kõneles tasa, vahtides teed:

„Oli pahandusi. Selliseid pahandusi et! Ma isegi nutsin. Kas teate, see naine kaebas kohtusse. Ja nüüd kohus mõistis ning meie maksame sada viiskümmend rubla kuus. Alimente. See pole midagi. Mees saab viissada rubla ja mina saan kakssada viiskümmend. Ainult kahju! Ja nii, teate, häbi! Ausõna! Ainult see pole õige. See pole üldse mu mehe laps, aga naine tõi välja tunnistajad...“

„Kuulge, Ljuba, kihutage ta minema.“

„Kelle?“

„Noh, see... teie mees.“

„No mis te ometi? Ta on nüüd nii raskes olukorras. Korterit tal ei ole. Ja maksta tuleb, ja kõik...“

„Aga teie ei armasta ju teda.“

„Ei armasta? Mis te räägite? Armastan teda väga. Teie ei tea ju, ta on nõnda hea! Ja papa ütleb: ta on — rämps! Aga ema ütleb: teie pole registreeritud, muudkui mine ära!“

„Aga kas te pole siis registreeritud?“

„Ei, meie ei ole registreeritud. Varemini millegipärast seda ei teinud, aga nüüd enam ei saa registreerida.“

„Mispärast ei saa? Alati saab.“

„Saab jah. Ainult tarvis võtta lahutus ja kõik selline.“

„Mehel? Samaga, kellele alimendid?“

„Ei, sellega ta pole registreeritud. Teisega.“

„Teisega? Mis see's on — endine naine?“

„Ei, mispärast endine? Ta registreerus sellega hiljuti.“

Ma isegi seisatasin.

„Noh, millestki ei saa aru. Nii tuleb ju välja, et mitte teisega, vaid kolmandaga."

Ljuba seletas mulle püüdlikult:

„Nojah, kui lugeda ka mind, siis see on kolmas."

„Ja kunas ta küll jõudis? Mis see siis on?"

„Ta ei elanud kaua tollega, kellele alimendid... kuigi kaua. Aga siis ta käis, käis ja kohtas seda. Aga sellel oli tuba. Hakkasid elama. Aga naine räägib, et ma ei taha nii, tarvis registreerida. Ta mõtles, et nõnda on parem. Nii ta siis registreeruski. Aga selle järel, kui registreerisid, elasid nad ainult kümme päeva..."

„Ja siis?"

„Ja siis, kui nägi mind metros... seal... ühe seltsimehega, nii hakkas tal kahju, hakkas nii kahju. Tuli siis ja hakkas kohe nutma."

„Aga võib-olla valetas puha? Polnudki kellegagi registreeritud..."

„Ei, tema ei rääkinud midagi. Aga naine, sama, kellega ta registreerus, see tuli. Ja jutustas kõik..."

„Ja nuttis?"

„Jahah," ütles Ljuba vaikselt ja noogutas lapselikult peaga. Ning vaatas tähelepanelikult minule otsa. Ma vihastusin ja hüüdsin üle kogu tänava:

„Kihutage ta minema, kihutage jalamaid! Kas teil häbi pole?"

Ljuba surus oma suured raamatud enese vastu ja pöördus ümber. Kindlasti olid tal pisarad silmis. Ja ta ütles — mitte mulle, vaid teisele tänavapoolele:

„Suudan ma siis kihutada? Ma armastan teda."

Neljas kord kohtasin Ljuba Gorelovat kinos. Ta istus ooteruumi nurgas suurel diivanil ja liibus ilusa ja lokkispäise noormehe külge. Too kõneles ta õla juures midagi ja naeris. Ljuba kuulas pingutatud tähelepanuga ja vaatas õnnelikkude pruunide silmadega kuhugi kaugele. Ta näis niisama korralikuna, ma ei märganud ta silmis mingeid pooltoone. Nüüd oli ta kahekümnekaheaastane.

Ta nägi mind ja rõõmustus. Hüppas diivanilt, jooksis juurde, haaras mul varrukast:

„Tutvuge, tutvuge mu mehega!"

Noormees naeratas ja surus mu kätt. Tal oli tõepoolest meeldiv nägu. Nad asetasid minu endi vahele istuma. Ljuba oli kohtumise üle tõsiselt rõõmus, sakutas mind kogu aeg varrukast ja naeris nagu laps. Mees kõneles mehe tagasihoidliku miimikaga:

„Ärge arvake, tean teid hästi. Ljuba rääkis, et olete tema saatus. Äsja nägi teid ja hüüdis korraga: minu saatus."

Ljuba kiljus üle kogu ooteruumi:

„Aga kas pole õigus? Kas pole õigus?"

Rahvas vaatas temale. Ta puges mu õla tahà ja ütles vallatleva karmusega mehele:

„Mine! Mine vett jooma! Noh, mida sa vaatad? Ma tahan jutustada, kui hea sa oled! Mine, mine!"

Ta tõukas teda minu seljataga käega. Mees kehitas õlgu, naeratas mulle hämmendunult ja läks puhveti juurde. Ljuba sakutas mu mõlemat varrukat:

„Hea, öelge, kas ta pole hea?"

„Ljuba, kuidas ma tean öelda, on ta hea või halb?"

„Aga te nägite ju? Kas pole näha?"

„Välimuse järgi päris hea, aga... kui meenutada ta tegusid... mõistate ju isegi..."

Ljuba silmad läksid mitu korda suuremaks:

„Narr! Egas see pole tema! Hoopiski mitte! See on hoopis teine! See... mõistate... see on tõeline! Tõeline, kuulete!"

Olin üllatatud.

„Kuidas „tõeline"? Aga see? „Armas"?"

„Mis armsust tal või! Too oli nii kole inimene! Olen nii õnnelik! Kui te ainult teaksite, kui õnnelik ma olen!"

„Aga seda armastate? Või... eksite kah?"

Ta vaikis, kaotades korraga oma elevuse.

„Armastate?"

Ootasin, et ta noogutab lapselikult peaga ja ütleb: „Jahah!"

Aga ta istus mu kõrval, vaikiv ja õrn, silitas mu käist, ja ta pruunid silmad vaatasid väga lähedalt — hinge põhja.

Lõpuks ta ütles tasa:

„Ma ei tea, kuidas seda öelda: armastan. Ma ei oska seda öelda... See on nii võimas!"

Ta vaatas minule otsa, ja see oli naise vaade, kes armastas.

Õpetada armastama, õpetada tundma armastust, õpetada õnnelik olema — see tähendab õpetada austama iseennast, õpetada tundma inimlikku väärtust. Siin ei aita mingisugused hariduslikud ekskursioonid Veenuse autonoomsesse oblastisse. Inimühiskonnas, seda enam sotsialistlikus ühiskonnas, suguline kasvatus ei või olla füsioloogia kasvatuseks. Sugulist akti ei saa eraldada kõigist inimkonna kultuurisaavutistest, sotsiaalse inimese elutingimustest, ajaloo humanitaarsest teest, esteetika võitudest. Kui mees ja naine ei tunne endid ühiskonna liikmeina, kui neil puudub vastutustunne ühiskonna elu, selle ilu

ja aru eest, kuidas saavad nad siis armastada? Kust võtta neil austust enese vastu, veendumust mingisugusesse oma väärtusse, mis ületaks emase või isase väärtuse.

Suguline kasvatus — see on esmajoones sotsiaalse isiksuse kultuuri kasvatus. Ja kuna kodanlikus ühiskonnas selline kasvatus kohtab igal sammul takistusi ühiskonna klassijaotuses, vaesuses, vägivallas ja ekspluateerimises, — on meie riigis sellise kasvatuse jaoks rajatud laiad teed. Milline tähtis ja määrav osavõtt riiklikust elust on antud kõige vähenõudlikumalegi nõukogude perekonnale, kui ta vaid läheb lõpuni, kui ta ainult õpib tundma oma ühtsust ühiskonnaga mitte ainult ajaloo suurtes küsimustes, vaid ka oma olustiku igas pisiasjas. Igas sellies perekonnas lahendub sellega ka sugulise kasvatuse probleem iseenesest, sest selline perekond asub juba kultuuri revolutsiooni sõiduvees.

Paljusid vabu inimesi huvitas sugulise kasvatuse probleem alles hiljuti sel kujul: kuidas seletada lastele lapsesünnitamise probleemi? Probleem esines liberaalses rõivastises ja seda liberaalsust nähti selles, et enam ei kaheldudki: lastele tuleb tingimata seletada lapse sündimise saladust. Naerdi kõrgilt vanade põlatud võtete üle, vihati kurgi ja põlati kapsast. Oldi veendunud, et kurgedest ja kapsast johtuvad mitmesugused õnnetused ja et õigeaegne selgitus neid õnnetusi ära hoiab.

Oli kõige meeleheitlikumaid ja liberaalsemaid nõudeid täielikuks „loori" ärakiskumiseks ja täielikuks vabaduseks sugulistes kõnelustes lastega. Targutati igal viisil ja igal häälel selle üle, milliste jõledate kõverkäikude kaudu kaasaegsed lapsed avastavad lapse sündimise saladuse. Tundlikele inimesile võis tõepoolest näida, et lapse olukord lapse sünnitamise saladuse ees sarnaneb mingi kuningas Ödi-

puse traagilise kollisiooniga! Jäi vaid imestuda, mispärast need õnnetud lapsed ei harrasta massilist enesetapmist.

Meie ajal ei ole sellist püüet lastele lapse sünnitamise saladust selgitada, aga mõnedes perekondades kannatavad kohusetundlikud vanemad ka nüüd selle küsimuse all: mida selle saladusega peale hakata ja mida lastele vastata, kui nad küsivad.

Tuleb muu seas tähendada, et selle paanilise, nii tähtsa ja möödapääsematu probleemi alal oli rohkem kõnelusi, kui praktilisi samme. Tean vaid üht juhtumit, kus isa pani oma viieaastase poja istuma ja pealt vaatama, kui ema sünnitas. Nagu iga teinegi idiotismi juhtum, vajab seegi psühhiaatrite tähelepanu. Palju sagedamini juhtus, et ausad vanemad asusid ise tõepoolest sooritama mitmesuguste „õigete" selgituste protseduure. Ja juba selle kasuliku tõepärasuse alguses ilmnes, et nende olukord on peaaegu väljapääsematu.

Esiteks astus esile lõikav vastuolu vanemate liberalismi ja vanemate idealismi vahel. Korraga sai päevselgeks, teab kuidas ja kust, et suguline probleem, vaatamata ükskõik missugustele seletustele ja vaatamata nende kangelaslikule tõearmastusele, tahab jääda ikkagi suguelu, mitte aga kuremarja-kisselli või aprikoosikeedise probleemiks. Seetõttu too probleem ei saanud kuidagi läbi ilma sellise detailiseerimiseta, mis oli talumatu isegi kõige liberaalsema mõõdupuu järgi ja nõudis salastamist. Tõde oma tungis valguse poole ronis lagedale sellisel kujul, et isegi kõige julgemad vanemad tundsid midagi minestusetaolist. Kõige sagedamini see toimus selliste vanematega, kes ulatusid tavalisest rivist välja, kes seisid „ideaalidele" lähemal, taotlesid aktiivselt paremat ja täiuslikumat. Õieti-öelda tahtsid nad suguelu küsimust niimoodi „ära seletada", et ta just

nagu ei olekski enam suguelu küsimus, vaid miski muu, puhtam ja kõrgem.

Teiseks ilmnes, et kõige puhtasüdamelisemagi püüdlikkuse ja kõige teaduslikuma miimika juures jutustasid vanemad lastele siiski sedasama, mida oleksid jutustanud „koledad poisikesed ja plikad", kellele vanemate seletusega just pidigi ette jõutama. Selgus, et laste sündimise saladusel pole kahte varianti.

Lõppude lõpuks meenutati, et maailma loomisest alates pole registreeritud ainsatki juhtumit, kus vastnaitunud noorpaaridel poleks olnud piisavat kujutlust lastesaamise saladusest ja nagu teada... see kujutlus on olnud üha samas ja ainsas variandis, ilma mingite märgatavate kõrvalekaldumisteta. Laste saamise saladus on nähtavasti ainus ala, kus pole märgata olnud ei tülisid, ei väärõpetusi ega tumedaid kohti.

•

Aleksandr Volgin elab uue maja neljandal korral. Aleksandri isa Timofei Petrovitš Volgin töötab Siseasjade Rahvakomissariaadis. Ta varrukail on kaks hõbedast tähte ja kaks tähekest vabarnavärvi kraenurkadel. Aleksandri elus evivad need tähed tähendust. Veel tähtsam on revolver. Isa kannab tupes brauningut number kaks. Aleksandr teab hästi, et nagaaniga võrreldes on brauning täiuslikum relv, aga teab samuti, et isa lauasahtlisse on peidetud isa armsam revolver, ja see „armsam" on nagaan — sõjaseltsimees, millest ta võib jutustada palju haaravaid lugusid noist aegadest, kui polnud veel puhast, mugavat korterit uues majas, kui polnud veel Aleksandrit ennast, ei Volodja Uvarovit ega Kostja Netšiporenkot. Koolis räägitakse sellest ajast väga lühidalt ja kõik

raamatute järgi, ja jutustavad õpetajad, kes pole ise midagi näinud ega saa millestki aru. Vaat, kui nad kuuleksid, kuidas kakskümmend tšekisti, sõites linnast mööda tuisanud taliteed, sattusid tervele bandiitide salgale, kuidas tšekistid asusid äärelinna tara taha, kuidas tulistasid vastu alguses neli tundi vintpüssidest, siis nagaanidest, kuidas ühe padruni varusid enese jaoks, — vaat siis nad alles teaksid, mis asi on nagaan, mis puhkab nüüd rahulikult lauasahtlis. Õpetajanna jutustab, jutustab, aga kui talle näidata nagaani, siis ta arvatavasti kukub kisama ja jookseb klassist välja.

Aleksandr Volgin on uhke oma isale, uhke tema relvadele ning tähtedele. Aleksandr teab, et isa sõjameheelus peituvad erilised õigused ja seadused, mida temal, Aleksandr Volginil, tuleb silmas pidada. Teised asjaolud, nimelt: isa rahulik ja sügav vaade, vaikivad, targad silmad ja tasakaalukas mehine jõud, — kõige selle jättis Aleksandr Volgin oma hinnangus kuidagi kõrvale, peaaegu ei märganudki, nagu inimesed ei märka tervist. Aleksandr oli kindel, et ta armastab oma isa ta sõjalise tegevuse pärast.

Nüüd — mamma. Mamma ei kisendaks ega jookseks ära, kui talle nagaani näidata. Ovrutši linnas pidas ta ise tulevahetust bandiitidega, sellal kui isa istus partei koosolekul. Seal oli ka Nadja, ainult et Nadja oli siis üheaastane ja temal pole selles loos mingit tähtsust. Nüüd on Nadja seitsmeteistkümneaastane, Aleksandr armastab teda, kuid see on jälle iseasi. Armastab ka ema. Ema muidugi pole lahingutegelane, kuigi ta tulistas Ovrutšis. Esiteks, ta töötab seal mingisuguses rahvahariduse asutises, teiseks, tal pole ei revolvrit, tähti ega riigikaitse vanemleitnandi tiitlit ning kolmandaks on ta väga ilus, hea, õrn, ja kuigi tal olekski nagaan ja mistahes tiitel, kes teab, missugusel kohal see kõik asetseks Aleksandri kujutluses. Aleksandr Volgin

armastab oma ema mitte mingite teenete pärast, vaid... armastab, ja see on kõik.

Aleksandr Volginil selgusid need armastuse orientatsioonid juba eelviimsel aastal, see tähendab, sel ajal, kui tema ellu tekkisid tõelised sõbrad, mitte mingisugused ilased Kotjad, kelle kogu väärtus peitub taskute voltides ja uutes kostüümides, vaid tõelised sõbrad, kel on elukogemusi ja iseseisvat mõtlemist. Võib-olla armastavad ka nemad oma vanemaid, kuid nad ei tiku nendega esile ja neil pole aegagi tegelda vanematega. Elu toob iga päev selliseid küsimusi, et unustad ära mitte ainult vanemad, vaid isegi lõuna; selliste küsimuste lahendamiseks vajatakse palju jõudu ja teadmisi: võtame, näiteks, matš „Dünamo" ja „Lokomotiivi" vahel, või lennuasjad, või maja lammutamine kõrvaltänaval, või kõrvalt mööduva trassi asfalteerimine, või raadio. Koolis on samuti niipalju asju ja küsimusi, niipalju segiaetud suhteid, niipalju intriige ja muljeid, et isegi Volodka Uvarov kaotab vahel pea ja kõneleb:

„Õige mul vaja! Mõelge ometi! Mingu kus kurat! Ei taha jahtida."

Ja ega Volodka Uvarov naera kunagi. Volodka Uvarov sarnaneb tõepoolest inglasega, seda teavad kõik hästi. Ta ei naera kunagi. Teised katsusid ka, rohkem kui päev ei pidanud keegi vastu, niikuinii tal teisel päeval hambad irevil ja hirnub kui ahv. Volodka aga liigutab ainult harva huult, ons see naer? See on selleks, et osutada põlgust. Aleksandr Volgin austab Volodka ranget maneeri, kuid ei mõtlegi teda jäljendada. Aleksandr Volgini kuulsuse moodustavad teravmeelsus, ahvatlev naer ja alaline mürgine vatramine. Kõik lapsed teavad, et on parem mitte sattuda Aleksandr Volgini hamba alla. Kogu viies klass. Ka õpetajad teavad. Jah... ka õpetajad.

Mis puutub õpetajaisse, siis siin, teadagi, on lugu keerulisem. Sageli juhtub, et just õpetajatega algavadki igasugused pahandused.

Mõne päeva eest teatas vene keele õpetaja Ivan Kirillovitš, et ta siirdub Puškini juurde. Volodka Uvarov tõi veel enne õpetajat klassi „Jevgeni Onegini" ja demonstreeris mõningaid värsse. Aga nüüd ütles Ivan Kirillovitš, et klass asub põhjalikult Puškini juurde. Öeldakse küll „põhjalikult", kuid kõige huvitavamad värsid jätab tegelikult vahele. Aleksandr Volgin küsib valjusti, kuigi viisakalt:

„Aga kuidas sellest aru saada: „Tema, ennustades pilgule hindamatut tasu..."?"

Aleksandr Volginil on ahtake nägu ja liikuv suu. Näitas Ivan Kirillovitšile häbenematult hambaid ja ootas vastust. Kõik välgatasid klassis silmi, sest küsimus oli esitatud tõepoolest huvitavalt. Kõik teadsid väga hästi, et „tema" märgitseb jalga, naise jalga, Puškinil on sellest pikalt kirjutatud ja poistele see meeldis. Värsse näidati tüdrukutele ja jälgiti suure huviga, millist muljet nad avaldavad. Kuid võib öelda, et tüdrukute juures oli efekt eitav. Valja Strogova heitis pilgu värssidele, ei punastunud hoopiski ning isegi naeris. Ja seda, mis ta ütles, on häbi isegi meelde tuletada:

„Oh, kollanokad! Nad alles täna nägidki!"

Ka teised tüdrukud naersid. Aleksandr Volgin hämmastus ja vaatas Volodkale otsa. Tolle tüsedal näol ei värahtanud ükski lihas. Ta pigistas läbi hammaste:

„Millal me nägime — see on iseküsimus, aga vaat sina seleta ära."

See tuli Volodkal šikilt ja võis juba oodata, et kogu juhtuajamise finaal tuleb võidukas. Tegelikkus osutus aga hoopis kurvemaks.

Valja Strogova vaatas teraselt Volodkale otsa. Vaates oli palju üleolekut ja halvustamist. Ja ta ütles nii:

„Volodja, nendes värssides pole midagi arusaamatut. Aga sina oled veel pisike. Kasvad — siis saad aru."

Selliseid katsumusi ei talu igamees rahulikult. Nendes lõmastub inimlik kuulsus, kaob mõju, hajub autoriteet, hävivad terved kimbud aastate jooksul saadud sidemeid. Seepärast ootasid kõik hinge pidades, mis Volodka ütleb. Kuid Volodka ei jõudnud midagi öelda, sest Valja Strogova raputas oma põetud pead ja suundus uhkelt ukse poole. Tema küünarnukkidest haarasid Nina ja Vera. Kõik nad väljusid erilise ligipääsematu kõnnakuga, vaatasid hooletult kõrvale ja kohendasid ühe käega juukseid. Volodka Uvarov vaatas neile vaikides järele ja kõverdas põlglikult oma täidlasi huuli. Kõik poisid olid vakka, ainult Kostja Netšiporenko lausus:

„Vaja teil nendega jännata?"

Kostja Netšiporenko õppis kõigist paremini ja rahuldus selle auga, ta võis endale lubada eriarvamuse luksust. Kõik teised olid ühel meelel, et Volodka kaotas lahingu ja tal tuleb teotseda kohe ning otsustavalt. Viivitada oli võimatu. Volodka sulgus oma pingis jäisesse inglise vaikimisse. Aleksandr Volginil olid iga tühise asja puhul hambad irevil ja vaheaegadel ta ei puhanud hetkegi. Tikkus kõhnukese poolpimeda Miša Gvozdevi kallale ja küsis:

„Mispärast on meestel püksid, aga naistel seelik?"

Miša taipas, et nii süütul kujul algab mingi salakaval riugas, ja püüdis vaikides kaugemale nihkuda. Tal on ettevaatlikud, arad liigutused ja hirmunud ilme. Kuid Aleksandr haarab teda küünarnukist ja kordab valjult üle klassi:

„Mispärast püksid ja seelikud? Mispärast?"

Miša liigutab jõuetult küünarnukke, solvub ja vaatab maha.

Volodka lausub läbi hammaste:

„Jäta teine, hakkab kohe nutma."

Aleksandr Volgin naerab:

„Hei, las ütleb!"

Miša oma nõrkuses kallutub laua üle. Ta võib tõepoolest nutma hakata. Kui Aleksandr ta käed lahti laseb, poeb Miša kaugesse nurka ja vaikib, käändudes seina poole.

„Vaat kus naljamees!" naerab Aleksandr. „Ta mõtles juba midagi sihukest, riivatu niisugune! Aga see ju päris lihtne:

Et meie Miša mitte ei armuks
ja meesterahvaga ei abielluks."

Vaat nüüd Miša hakkaski nutma ja toksas küünarnukiga jonnakalt õhku, kuigi ta küünarnukki kellelegi vaja pole. Aga Volodka Uvarov põrnitses põlglikult ja tal on õigus: mitte mingisuguse naljaga ei saa hävitada ebameeldivat sadestust pärast kõnelust tütarlastega. Klassis oli palju inimesi, kes vareminigi Volodka Uvarovisse ja tema sõbrasse Aleksandr Volginisse suhtusid vaikiva hukkamõistmisega. Eriti raske oli näha, millise sõltumatu, külma hoolimatusega tulid tüdrukud klassi ja asusid oma kohtadele. Nad tegid näo, et tagumist pinki pole olemaski, või kui ongi, siis pole seal midagi huvitavat, et nemad ise teavad kõik ja et selles teadmises nad on kõrgemal ja paremad igasugustest Volginitest ja Uvarovitest. Tüdrukud pistavad päid kokku, sosistavad ja naeravad. Ja kes neist aru saab, kelle üle nad naeravad ja mispärast nad endist niipalju arvavad?

Seisukord nõudis kiiret teotsemist. Õpetajale esitatud küsimus pidi olukorra taastama. Seep see oli, miks Alek-

sandr Volgin sellise võiduka naeratusega Ivan Kirillovitšilt vastust ootas. Ka kõige tuntumad paipoisid, tuupijad ning priimad, jäid vakka ja omistasid vajalikku tähelepanu sellele huvitavale duellile. Õpetaja oli veel väga noor ja vaevalt ta suudab raskest seisukorrast välja rabelda. Ivan Kirillovitš hämmastus tõepoolest, punastus ja pomises:

„See, õigust öelda, on teiselt alalt... nii... üldiselt... teiste suhete... alalt. Ma ei saa aru, miks te esitate sellise küsimuse."

Aleksandr Volgin tegi sangarlikke pingutusi, et manada esile rahuldavat õpilasnägu, ja nähtavasti see õnnestus üsna keskmiselt:

„Esitasin seepärast, et loed, aga midagi ei saa aru: „Hindamatut tasu". Aga missugust tasu, sellest ei saa aru."

Kuid õpetaja sai korraga pinna jalgade alla ja, ausõna, pääses asjast vahvalt välja:

„Praegu meil on jutt muust. Mis me asjata kõrvale kaldume. Tulen neil päevil teie poole koju ja seletan. Vanemad kuulevad kah."

Aleksandr Volgin kahvatas ja jahmus kuni täieliku viisaka rammestuseni:

„Olge lahke!"

Volodka heitis Aleksandrile tapva pilgu ja lausus kohalt tõusmata:

„Kui klassis küsitakse, miks siis koju?"

Kuid õpetaja teeskles, nagu poleks ta midagi kuulnud, ja hakkas jutustama „Kapteni tütrest".

Aleksandr Volgin tahtis öelda veel midagi, kuid Kostja Netšiporenko rahmas teda särgist, tõmbas vägisi istukile ja soovitas heasüdamlikult:

„Ära huligaanitse! Lendad sisse!"

Tagumise pingi au oli päästetud, kuid millise kalli hinnaga!

Aleksandr Volgin meenutab seda praegu hirmuga. Kolm päeva on juba möödas. Kodus võpatab Aleksandr närviliselt iga helistamise puhul, aga õpetajat ei tule ikka veel. Aleksandr valmistab nüüd tunde erilise hoolega, on klassis vakka ja püüab Volodka poole üldse mitte vaadatagi. Kui see Ivan Kirillovitš tõepoolest tuleb asja isale ette hõõruma, siis on raske kujutellagi, millega see võib lõppeda. Kooli küsimustes pole Aleksandril seni isaga konflikte olnud. Aleksandr õppis nii, et sai „head", skandaale mingisuguseid polnud. Kodus katsus ta koolist vähe kõnelda, arvates, et see on igas suhtes parem. Ja vaata nüüd, milline lugu!

Õhtuti voodisse heites mõtles Aleksandr juhtumi üle järele. Kõik oli selge. Et ta klassis esitab kõrvalisi küsimusi, selle eest isa ei lausu midagi, see on tühiasi, aga vaat selle „hindamatu tasu" eest, — kurat võtaks teist — selle eest saab pihta. Sel kohal keerab Aleksandr kiiresti teisele küljele, ja ta ei keera mitte sellepärast, et saab pihta, vaid sellepärast, et on midagi veelgi jubedamat. Saagu pihta kuitahes palju, mitte selles ei seisa asi. Jah ja kuidas seal ikkagi pihta saad? Peksab? Ei. Peksma ta ei hakka. Aga kuidas kõnelda isaga kõigist noist asjust, tasudest, jalgadest — õudne! Häbistav, raske, võimatu teema!

Volodka Uvarov küsis:

„Ei käinud... see?"

„Ei."

„Aga mida sa teed, kui ta tuleb?"

„Ma ei tea."

„Ütle, et sa tõepoolest ei saanud midagi aru."

„Kellele ma ütlen?"

„Noh, isale, kellele siis? Ei saanud aru, ja kõik! Kurat neist aru saabki!"

Aleksandr raputas pead:

„No arvad, et minu isa on nii kerge petta? Tema, vennas, on näinud teissugusemaidki, kui meie sinuga."

„Aga kas usuks?"

„Usuks või mitte! Mõelge ometi! Kui vanad me oleme? Kolmteist. Noh, mis siis? Meie polegi kohustatud millestki aru saama. Ei saa aru, ja kõik!"

„Ei saa aru, aga miks siis just sihukese... valisime..."

„Noh... valisime... Puškin just... sattus ette..."

Volodka soovis kirglikult sõpra aidata. Aga millegipärast Aleksandr häbenes Volodkale tõtt öelda. Tõde peitus selles, et Aleksandr ei suutnud isa petta. Millegipärast ei suutnud, ei suutnud samuti, nagu ei suutnud ka kõnelda temaga „sellistest küsimustest".

Äike tuli, kust ei oodatud: Nadka! Isa nii alustaski:

„Nadja jutustas mulle..."

See oli nii jahmatav, et isegi küsimuse teravus kuidagi tuhmus. Isa kõneles; Aleksandr viibis koledas olukorras, veri ta organismis voolas, kuidas ja kuhu ise tahtis, silmad volksasid mõttetus korrapäratuses ja peas torkles ootamatu ja andestamatu avastus: Nadka! Aleksandr oli sellest uudisest nii masendatud, et isegi ei märganud, kuidas keel lalises omal initsiatiivil:

„Aga ta ei teagi midagi..."

Ta valitses end ja peatas keele. Isa vaatas talle tõsiselt ja rahulikult otsa, muide Aleksandr vaevu taipaski, kuidas isa vaatab. Ta nägi enda ees vaid isa varrukat ja sellel kaht hõbetähte. Ta silmad rändasid tahtmatult tähtede õmblusel, peatusid õmbluse pööretel, kinnitusid sõlmedel. Isa sõnad tungisid kõrvadesse ja tegid midagi peaga,

igal juhul tekkis seal mingisugune kord. Ta ees hakkasid keerlema selged, arusaadavad ja millegipärast vastuvõetavad mõtted, neist hoovas midagi sooja, nagu isa varrukastki. Aleksandr mõistis, et need on isa mõtted, ja et neis mõtteis on päästmine. Nadka kadus korraga teadvusest. Kurgus pigistas, häbelikud verelained lõpetasid oma juhusliku aelemise, põsed kuumenesid soojalt ja sõbralikult ning soojendasid ka hinge. Aleksandr tõstis silmad ja nägi isa nägu. Isal on pinevil lihastega suu, ta vaatab Aleksandrile pideva teadliku pilguga.

Aleksandr tõusis toolilt ja istus uuesti, aga ei suutnud enam silmi isa näost lahti kiskuda ega suutnud pidurdada pisaraid, — kurat küll neid pisaraid. Ta oigas:

„Papake! Ma sain nüüd aru! Olen edaspidi, nagu sa ütlesid. Ja kogu elu, nagu sa ütlesid! Küll näed!"

„Rahustu!" ütles isa vaikselt. „Istu! Mäleta, mida ütlesid: kogu elu. Pea silmas, et usun sind, kontrollima ei hakka. Ja usun, et oled mees, aga mitte... tühine lõhverdaja."

Isa tõusis kiiresti toolilt ja Aleksandri silmade ees välgatasid ta kauni vöö paar-kolm liigutust ja lahtine revolvritupp. Isa lahkus. Aleksandr pani pea kätele ja andus pooleldi minestuslikule, õnnelikule puhkusele.

„Noh?"

„Noh, ütles."

„Ja mis sina?"

„Mina? Midagi..."

„Ha-ha-haa! Sina kindlasti hakkasid nutma ja kohe: papake, papake!"

„Milleks ma nutma pidin hakkama?"

„Aga kuidas, ei nutnud või?“

„Ei.“

Volodka vaatas Aleksandrile laisa, veendunud etteheitega.

„Sa arvad, et kui isa, et siis räägib alati õieti? Nende järgi oleme ju aina meie süüdi. Aga vaat endist nad ei räägi midagi, ainult ikka meist. Minu oma kah, nii kui ürgab: sa pead teadma, sa pead aru saama...“

Aleksandr kuulas Volodkat raske südamega. Ta ei võinud isa reeta ja Volodka nõudis reetmist. Aga ka Volodka taga seisis mingi kaheldamatu au, ka sellele oli võimatu truudust murda. Oli vaja kompromissi, kuid Aleksandr ei suutnud sellele leida viisakat vormi. Volodka peab mõnes suhtes järele andma. Miks siis tema ei peaks järele andma? Niigi on liiga kaugele mindud.

„Ah sa siis arvad, et minu isa ei kõnelnud õieti?“

„Ei kõnelnud.“

„Aga võib-olla kõneles?“

„Midas seal siis õieti oli?“

„Mõni teine oleks öelnud hoopis teistmoodi. Oleks öelnud: kuidas sa julged! Häbene, kas sul häbi pole! Ja kõik sedasi.“

„Noh?“

„Tema aga nii ei öelnud.“

„Noh?“

„Sul on hea nohhitada, aga oleksid ise kuulanud.“

„Noh, hästi, oleksin kuulanud... Noh, ükstäis, kõnele. Ainult sa arvad, et nad alati ainult niimoodi kõnelevadki: et „kuidas sul häbi pole“ ja „kuidas sul häbi pole“? Tead, veli, oskavad nemadki teeselda.“

„Mis teeselda? Kas ta's teeskles?“

„No muidugi, aga sinul juba hea meel: saladused, saladused, kõigil puha saladused!“

„Pole sugugi niimoodi.“

„Kuidas siis?“

„Hoopis teisiti.“

„No kuidas siis?“

„Ta räägib, tead, et elus on selline salajane, varjatu. Ja ütleb, et kõik inimesed teavad, mehed ja naised, ja selles pole midagi saastast, ainult et salajane. Inimesed teavad. Palju, mida nad kõik teavad! Teavad, tähendab, aga nina alla sellega ei roni. See, räägib, on kultuur. Aga teie, piimahabemed, saite teada ja keel teil kohe nagu lehmasaba. Ja siis ütles veel... sihukest...“

„Noh?“

„Ütles, et keel on inimesele asja jaoks, aga teie vehite temaga kärbseid.“

„Ütles nii?“

„Ütles.“

„Seda ta ütles targasti.“

„Ja sina arvad...“

„Kuid see on niisama sõnaks. Aga miks Puškin nii kirjutas?“

„Oo, ta kõneles ka Puškinist. Ainult et unustasin, mida ta just kõneles.“

„Kas täitsa ära unustasid?“

„Ei, mitte just täitsa, ainult et... siis sain aru, aga vaat millised sõnad... näed...“

„Noh?“

„Ütles: Puškin on suur poeet.“

„Mõtle, kus uudis!“

„Einoh... oota n'd, mitte selles pole asi, et suur, vaid selles, et on vaja aru saada.“

„Ohoh! Mis seal siis aru pole saada?“

„Nojah, ainult et asi pole selles. Ta nii ütleski, ahah,

meelde tuli: täitsa õige, täitsa õige, nii ütleski, et: täitsa õige!"

„Ah, jäta see „täitsa õige"!"

„Aga ta ütles nii: täitsa õige, ja nendes värssides on öeldud sellest... samast... vaat sellest... noh, saad aru?"

„Noh, saan, ja edasi?"

„Aga edasi nii, et: Puškin ütles värssidega... ja sellistes otse toredates värssides ja siis... see... veel üks sihuke sõna, ahah: õrnades värssides! Õrnades värssides. Ja ütleb: see ongi ilu!"

„Ilu?!"

„Jah, aga teie, ütleb, ei taipa ilust midagi, ja tahate kõik ümber teha."

„Mitte midagi säärast! Kes tahtis ümber teha?"

„Noh, ta ütles nii, et: teie tahate ümber teha joobnud huligaani kõnesse, ei, keelde. Teile, ütleb, pole vaja Puškinit, vaid seda, mis on kirjutatud plankudele..."

Volodka seisis sirgelt, kuulas tähelepanelikult ja hakkas huuli väänama. Kuid langetas silmad, otsekui järele mõeldes.

„Ja kõik?"

„Kõik jah. Rääkis veel sinust."

„Minust?"

„Jahah."

„Huvitav."

„Kas ütlen?"

„Ah sa arvad, et mulle on vist tähtis, mis ta ütles?"

„Ega ole tähtis muidugi."

„See olid sina, kes laskis kõrvad longu."

„Pole ma lasknud midagi."

„Vedas su vahvalt sisse. Aga mis ta's minust rääkis?"

„Ütles: sinu Volodka veiderdab endast inglast, aga tõepoolest on ta metslane."

„Et mina või?"

„Oo jah."

„Ja ütles „veiderdab"?"

„Oo jah."

„Ja metslane?"

„Oo jah. Nii ütles: metslane."

„Vahva! Ja mida's sina?"

„Mina?"

„Ja sul muidugi hea meel?"

„Midagi mul pole."

„Mina, tähendab, olen metslane, ja sina, olge lahke, kultuurinimene!"

„Ta ütles veel, et: ütle oma Volodkale, et sotsialistlikus riigis selliseid metslasi niikuinii ei saa olema."

Volodka muigas põlglikult, esmakordselt kogu jutu kestel.

„Vahvalt vedas su sisse! Ja sina uskusidki kõike. Sinuga on nüüd hirm sõber olla. Sinust tuleb nüüd „kultuurinimene". Ja sinu õde kõneleb kõik ära. Temale muidugi kannavad plikad kätte, klassis ei tohi enam sõnagi rääkida. Aga mis sa mõtled, milline ta ise on? Kas sa tead, milline ta ise on?"

„Milline ta on? Mis sa räägid?"

Aleksandr tõemeeli ei suutnud mõista, milles on asi ja milline ta õde siis on. Nadja oli ju väljaspool kahtlust. Tõsi küll, Aleksandr polnud veel unustanud esimest rabavat muljet pärast seda, kui selgus, et Nadja on teda reetnud, kuid millegipärast ta ei saanud õe peale pahane

olla, ta oli pahane vaid iseendale, et kuidas ta laskis silmist, et õde saab kõik teada. Nüüd ta vaatas Volodkale ja oli ilmne, et Volodka teab midagi.

„Milline ta siis on?"

„Oo, sa ei tea midagi? Rääkis sinu peale, aga ise?"

„Ütle!"

„Sulle ei tohi seda ju öelda! Sa oled nihuke kultuurinimene!"

„Noh, ütle!"

Volodka nõksas uhkes jaheduses pea selga, kuid ta täidlaselt näolt ei kadunud ka mingi hämmastunud mõtlikkus. Ja endise suurelise laiskuse asemel jooksles nüüd silmis pärakuti peeni nõelakesi. Niisuguseid nõelakesi tuleb alati siis, kui haavunud enesearmastus astub võitlusse poiste igivana ülluse ja tõearmastusega.

Enesearmastus jäi seekord peale. Volodja ütles:

„Ütlen sulle küll, ole lahke, ainult et saan teada veel... ühe asja."

Nii saavutati kompromiss. Nadja vahelesegamine sõpru ei huvitanud, sest ta oli kümnendas klassis, kuid õe kahekeelsust ei tohitud taluda.

Nadja Volgina õppis kümnendas klassis samas koolis, kus käisid meiegi sõbrad. Puškini loo väljapasundamise teed olid selged. Nende plikakeste juures sobivad uhkus ja igasugused peakäänamised oivaliselt keelepeksu ja sosistamistega ja nüüd oli teada, millest nad sosistavad. Nad rõõmutsesid selle loo üle. Kui meeles pidada, et küsimus Puškini värsside asjus oli esitatud kõige kultuursemal kujul ja keegi ei kavatsenudki neid ümber teha huligaanide keelde ja et mitte ainult nemad, vaid kõik saavad aru, et need värsid on kenad, ja kui õpetaja oleks kätte

võtnud ja seletanud nagu kord ja kohus — kui seda kõike arvesse võtta, astub kohe esiplaanile plikade salakavalus. Teevad sellise näo, et räägivad „Kapteni tütrest", ning õpetajad usuvad neid. Kuid nemad jutustasid Nadjale Puškini värssidest. Vaat millest nad räägivad.

Ja Valja Strogova on ainult viiendas klassis nii uhke. Koju aga läheb kaheksanda klassi poisi Gontšarenkoga ettekäändel, et elavad ühes majas. Liuväljale samuti koos. Ja liuväljalt koju kah. Volodka Uvarov saatis juba sügisel tähekese:

„Valja Strogovale.

Sa ära arva, et me millestki aru ei saa. Kõigest saame aru. Kolja Gontšarenko, ah, kui ilus ja tark poiss! Ainult et ei maksa ennast täis olla midagi."

Nähti, kuidas Valja Strogova grammatika tunnis kirja kätte sai ja selle laua all läbi luges ning kuidas ta siis tigedalt kõik tunnid ja vaheajad pingis istus. Ning viimasel tunnil Volodka sai vastuse:

„Volodja Uvarovile.

Tohman! Kui targemaks saad, siis teadusta."

Volodka oli sellisest solvangust kolm päeva verest ära. Ta saatis veel ühe kirja, kuid see tuli tagasi kõige häbistavamas olekus, pealekirjutusega:

„Selle on kirjutanud Uvarov, seepärast ei tasu lugemist."

Valja käib aga nüüd üha Gontšarenkoga. Ning õpetajad mõtlevad, et kuna nad on alles plikakesed, et siis pole midagi. Ja ega Valja üksi. Olge lahke. Kõigil on saladusi, kõigil on mingeid varjatud asju, kuid viienda klassi ees ollakse uhked. Ja kõigi nende saladuste niidid ulatuvad kõrgemasse sfääri — kaheksanda, üheksanda

ja kümnenda klassi kaugustesse. Oma ilu ja esimeste vurrukeste abil tungivad sealsed noormehed kõikjale. Mis sünnib aga sealse kõrge perspektiivi tüdrukute juures, seda on võimatu kujutellagi.

Volodka Uvarov oli selles küsimuses äärmise skeptitsismi esindajaks. Ta jutustas vanematest tüdrukutest kõige hullemaid lugusid ega tundnud sellest suuremat muretki, kas teda ustakse või mitte. Mingid faktid temale üldse huvi ei pakkunud, tähtsad olid ainult teemad, tendentsid ja üksikasjad. Teised midagi ei jutustanud, Volodkat ei usutud, kuid ta jutustusi kuulati tähelepanelikült.

Üheksanda ja kümnenda klassi tüdrukud! Hea öelda! Volodka, isegi too passis. Võis talle turgatada mõte saata mõnele neist kirjake? Kuidas kirjutada? Millest? Vanemate klasside tüdrukud olid raskesti mõistetavad olendid. Isegi neid vaadata oli jubedavõitu. Kui tüdruk märkab ja vaatab sulle otsa — mis võib vaene poiss vastata? Ainult kõige meeleheitlikumad lubasid koridoris sagides endile vahel seda, et riivasid õlavarrega vanema tüdruku puusa või rinda, kuid see oli vilets lõbu. Sest kõike tuli teha hirmuga ja külma südamega, risk oli tohutu. Kui jääd kätte, kui vaatab sulle otsa, kui ütleb midagi — kuhu sa hingega vajud kõval põrandal, mis hoopiski ei lange alla, nii nagu sooviksid. Mineval aastal oli klassis selline hoolimatu rõvetseja Komarovski Ilja — pärast visati välja. Noh, ja mis siis oli õige? Poiste keskel ta jutustas selliseid üksikasju, et pinkidel jäi süda seisma ja nad punastusid ning kuulajad piidlesid rohkem ringi kui kuulasid. Ja kõigest hoolimata temagi: jutustab veel, mis jutustab, aga kui huligaanitas ja sattus silm silma vastu — oli surnud mees. Vait kui sukk ja püüab muhelda. Aga tüdruk ainult niipalju ütlebki:

„Pühi nina puhtaks! On sul rätikut?“

Ja Komarovskit ei visatud välja hoopiski mitte sellepärast, vaid puudumiste ja „nõrkade“ eest. Ning keegi ei kahetsenud, kui visati, hakkas isegi hea meel.

Aleksandr Volginil polnud südamepõhjas vanemate tüdrukute vastu mitte midagi, kuid see oli hirmus saladus, selline saladus, et tema tõelist sisu ei näinud isegi unes, või kui nägidki, siis nii, et midagi polnud aru saada. Ja tema, Aleksandr, oli veel paremaski olukorras, sest omas kodus, neljandal majakorral, tema ja vanemate vahel, elas Nadja — arusaamatu, sümpaatne ja lähedane olend. Nadja juures käisid ta sõbratarid kümnendast klassist, õrnad tütarlapsed nagu temagi, tapvate silmade, pehmete lõugade ja laineliste, absurdselt puhtate juustega ning selliste kehakuju erisustega, millest nii reaalselt kui unistustes on parem sugugi mitte mõeldagi. Aleksandrit lasti vahel nende seltskonda, küll mitte omakasupüüdmatult. Ta käitus vabalt, kõneles valjusti ja jooksis tuhattulist jäätise ja kinopiletite järele. Kuid see oli välimine asi. Seespool aga süda põksus nõdralt ja tuhmjalt ning hing rinnus väänles aeglaselt ja kohmakalt. Teda hämmastas tüdrukute eriline enesekindlus, mingi arukas jõud. See oli kütkestavas vastuolus nende liigutuste näilise nõrkuse ja naiivsusega. Kivi visata nagu vaja, seda nad ei osanud, aga kui kord Klava Borissova võttis oma pehmete soojade kätega Aleksandril põskedest ning ütles: „Sellest poisust tuleb ilus meesterahvas,“ sööstis Aleksandri peale kohisev ja arusaamatu laine, lõi üle pea, lämmatas hinge ja viis kaasa. Ning kui ta siis laine alt välja rabeles ja silmad lahti tegi, nägi ta, et tüdrukud on tema unustanud ja kõnelevad tasa midagi omavahel. Aleksandr tundis siis, et siit kusagilt lähedalt kulgeb inimliku õnne liin. Õhtul

voodis ta meenutas seda rahulikult ja kui sulges silmad, paistsid tüdrukud talle kõrgete valgete pilvedena.

Ta ei osanud neist mõelda, kuid nad tulid hinge alati koos rõõmuga. Seda ei seganud ei Volodja sarkasm ega Ilja Komarovski rõvedused.

Seepärast ta ei tahtnud uskuda poiste jutte mitmesugustest seiklustest, millest tüdrukud just nagu oleksid osa võtnud. Vaat nüüdki Volodja viitab Nadjale. Millised tõendid on Volodjal?

„Kuidas sa siis tahad, et nad teeksid kõike sinu silma all või?"

„Aga siiski, mis tõendused sul on?"

„Oled sa näinud, kui su Nadja koju läheb? Oled?"

„Mis siis?"

„Palju tal „tuvikesi" järel on?"

„Kuidas „palju"?"

„Kas sa's pole lugenud? Vaska Semenov, Petka Verbitski, Oleg Ossokin, Taranov, Kissel, Filimonov. Oled näinud?"

„Mis siis?"

„Ah sa mõtled, et asjata käivad ta järel? Mõtled, et on sellised tobud? Sa vaata terasemalt!"

Aleksandr vaatas ja nägi: tõepoolest käivad koos, neil on lõbus, nad naeravad, ja Nadja läheb nende keskel, kallutatud päi. Nägi ka Klava Borissovat samasuguses uhkes ümbritsuses, kuid pisikese nukra armukadetsemise kõrval ta hinges ei tekkinud mingeid kahtlustusi, kuigi „tuvid" paistsid väga vastikutena.

Saabus kevad. Päikese valvekord taevas pikenes, kastanid tänaval läksid õitsema. Aleksandril tuli tegemist juurde: võistlused, paadisõit, suplus ja igasugused eksamid. Nadja valmistus eksamitele eriti pingeliselt. Tüdru-

kud kogunesid iga päev tema tuppa. Õhtul nad väljusid toast kahvatuina ja tõsiseina ning Aleksandri lõõpimine ei avaldanud neile mingit mõju. Ka noormehed tulid vahel õppima, kuid kõik see avaldas nii soliidset, kümnendaklassilist muljet, et isegi Volodka keel poleks liigahtanud jõledusi ütlema.

Ja just samal ajal, eksamite keerises, juhtus midagi. Pärast õhtusööki, hilja õhtul, küsis isa:

„Kus siis Nadja on?"

Ema vaatas seinakellale.

„Sellele ma mõtlen isegi. Läks kella nelja ajal sõbratari poole õppima."

„Kuid kell on juba kaks."

„Mul on juba ammu mure," vastas ema.

Isa võttis ajalehe, kuid oli näha, et lugeda ta ei taha. Märkas „Ogoneki" varju pugenud poega.

„Aleksandr, miks sa ei maga?"

„Mul on homme vaba päev."

„Mine magama!"

Aleksandr magas siinsamas söögitoas diivanil. Rõivastus ruttu lahti ja heitis diivanile, keerates näo seina poole. Kuid uinuda endastmõistetavalt ei saanud, lesis ainult ja ootas.

Nadja tuli kella kahe paiku. Aleksandr kuulis, kuidas ta ujedalt kõlistas, kuidas end ettevaatlikult uksest sisse poetas. Aleksandr taipas, et Nadja on milleski süüdi. Esikus toimus mingi tasane kõnelus, millest kostsid mõned ema sõnad:

„Sa arvad, et asi seisab seletamises?"

Siis räägiti millegi üle veidi aega magamistoas. Ka isa oli seal. Millest kõneldi, see jäi teadmatuks. Aleksandr ei saanud kaua uinuda, teda haaras kummaline uudis-

himu, mure ja pettumuse segu. Uni puudutas teda juba, kui viimast korda ta silmade ees hõljusid Nadja, Klava ja teiste tüdrukute näod ja nendega kõrvuti rahmlesid mingid vastikud, talumatud, kuid samal ajal uudishimulikud mõtted.

Teisel päeval silmitses Aleksandr teraselt Nadja nägu ja märkas mõningaid üksikasju. Nadjal olid silmade all sinised täpid, ta oli kaame, nukker ja mõttes. Aleksandr vaatas teda kaastundlikult, kuid kõige rohkem piinas teda soov teada saada, mis eile õhtul juhtus.

Volodkale ta ei lausunud midagi. Jäid endiselt sõbruks, arutasid koos kooliasju, sooritasid pisikesi, ebaõlulisi koerusi, püüdsid kalu ja taunisid tütarlapsi. Kuid Nadja üle ei tahtnud siiski rääkida.

Kodus toppis Aleksandr oma nina kannatliku ja pideva energiaga perekonna iga pilu vahele, teeskles magamist, varitses tundide kaupa kabinetis, kuulatas isa ja ema kõnelusi, jälgis Nadjat, ta tooni ja tuju.

Puhkepäeval oli tal õnne. Isa sõitis koidikul jahile ja ajas oma ärasõiduga terve maja pahupidi. Ka Aleksandr virgus, kuid lesis vaikselt, kinnisilmi ja ootas. Nägi silmade pilu vahelt, kuidas pooleldi rõivastunud Nadja siirdus magamistuppa „üle magama". Ta tegi nõnda vana harjumust mööda alati, kui isa vara ära läks või jäi teenistusse või valvekorrale.

Magamistoas algas varsti vestlus. Aleksandr paljut ei kuulnud, mõnda asja kuulis puudulikult, mõnest ei saanud aru.

Ema seletas:

„Armastust vaja kontrollida. Inimesele paistab, et on armunud, kuid tõeliselt see pole õige. Võid meie ei osta

kontrollimata, aga oma tundeid võtame nagu juhtub, pistame põue ja tassime neid ringi. See on ju lihtsalt rumal."

„Seda on väga raske kontrollida," sosistas Nadja vaevukuuldavalt.

Järgnes vaikus. Võib-olla sosistasid õige tasa, aga võib ka olla, et ema silitas lembelt Nadja sassis pead. Siis ütles ema:

„Lollike, seda on õige hõlpus kontrollida. Heast, tõelisest tundest saab kohe aru."

„Nagu heast võist? Õigus?"

Ema hääles värahtas muhelus:

„Veelgi hõlpsamini."

Nadja vististi peitis pea patja või ema sülle, sest ta ütles õige tuhmjalt:

„Oh, emake, raske on!"

Aleksandr tahtis juba pahameelega teist külge keerata, kuid siis meenus, et ta ju magab kõvasti, seepärast mossitas vaid rahulolematult huuli: aina on neil mingid õrnused, ja siis mingi või! Küll ikka naised on kummalised, noh, rääkigu parem midagi asjalikku!

„See on õige, vaja pisut kogemust..." Polnud kuulda, mida ema edasi ütles. Vaat kus oskavad alles sosistada!

Nadja sosistas kiiresti, erutatult:

„Emake, sul on hea rääkida: pisut kogemust! Aga kui sugugi ei ole, mitte pisutki, ah? Ütle, kuidas see on: armastuse kogemus, jah? Ütle, jah? Armastuse kogemus? Oi, ma ei saa millestki aru!"

„Hakkab kohe nutma," otsustas Aleksandr ja ohkas vaevumärgatavalt.

„Mitte armastuse kogemust, mis sa nüüd! Armastuse kogemus, see kõlab isegi inetult. Elu kogemust."

„Mis elu mul on?"

„Sinul? Suur elu — seitseteist aastat. See on juba suur kogemus.“

„Noh, ütle, noh, ütle! No räägi siis ometi, mamma!“

Ema nähtavasti pidas endamisi aru.

„Sa ei ütle?“

„Tead isegi, ära teeskle.“

„Mina teesklen?“

„Sa tead, mis on naise väärikus, naise uhkus. Mees vaatab naisele väga kergelt, kui naisel ei ole seda uhkust. Sa tead, kui hõlpus on end pidurdada, mitte viskuda esimese leegi peale.“

„Aga kui tahaks viskuda?“

Aleksandr jäi juba üsna nukraks, et kunas nad siis lõpuks hakkavad rääkima tollest õhtust. Et mis siis juhtus? Kõnelevad nagu raamatust: viskuda, leek.

Ema ütles rangelt ja palju valjemini, kui varemini:

„Noh, kui sa juba nii nõrk oled, siis visku, ole lahke. Nõrk inimene kaotab ja mässib end kinni igal pool. Nõrkusest joovad inimesed ka õnne maha.“

„Aga miks varemini oldi nii karm? Ja miks nüüd selline vabadus: tahad — abiellu, tahad — lahuta? Miks on nõukogude võimu juures säärane vabadus?“

Ema vastas niisama rangelt:

„Nõukogude võimu juures võetakse arvesse tõelisi inimesi. Tõeline inimene teab ise, mis teha. Aga lämule on pakkimist vaja — et ei valguks igale poole.“

„Sinu arvates mina olen lämu?“

„Kuidas nii?“

„Noh, näed: armusin, peaaegu armusin...“

Aleksandr isegi tõstis pea padjalt, et kuulata mõlema kõrvaga.

„Peaaegu või mitte peaaegu, seda ma ei korda. Oled

mul tark tüdruk ja pidureid sul on. Mitte sellepärast ma pole sulle pahane."

„Mispärast siis?"

„Ma ei oodanud sinult säärast argust. Arvasin, et sul on rohkem seda naiste uhkust, naise väärikust. Sina aga näed inimest teist korda ja jalutad temaga kella üheni öösi."

„Oh!"

„See on muidugi nõrkus. See ei ole ilus iseenese suhtes."

Saabus vaikus. Nadja kindlasti lebas padjal ja tal oli häbi rääkida. Sest isegi Aleksandril hakkas kuidagi nii — piinlik.

Ema väljus magamistoast ja läks kööki pesema. Nadja jäi vakka.

Aleksandr Volgin sirutus tugevasti, köhatas, haigutas ja näitas igati, et sai suure vaevaga lahti raskest unest ja võtab uut päeva vastu ilma ühegi paha kahtluseta. Eine ajal ta vahtis ema ja õe nägusid ning nautis oma asjateadmist. Nadja näos polnud midagi erilist, näitas end šikilt, isegi naljatas ja naeratas. Ainult et silmad muidugi olid punased ja juuksed polnud kammitud nii hästi, kui tavaliselt, ja üldse ta polnud nii ilus kui varemini. Ema valas teed ja vaatas tassidesse kerge, kuiva naeratusega, mis võib-olla väljendas kurbust. Siis vaatas ema Aleksandrile ja naeratas tõepoolest:

„Mida sina siis grimassitad?"

Aleksandr kohkus ja seadis oma füsiognoomia ruttu korda, sest ta nägu käitus tõepoolest kuidagi sääraselt, mis polnud kokkukõlas peremehega.

„Ei grimassita midagi!"

Nadja heitis vennale näpsaka, pilkava vaate, nõksatas

paar korda vaevumärgatavalt pead ja... ei lausunud midagi. See oli tehtud kaunis kõrgilt ja oleks ehk veel kuidagi sobinud eile, kuid oli täna solvavas vastuolus Aleksandri informeeritud olekuga. Ta võiks Nadjale nii keerata, et... Kuid saladus oli kallim kui au ja Aleksandr piirdus formaalse tõrjega:

„Õige mul veel! Mida sa niimoodi vaatad?"

Nadja naeratas:

„Sul on säärane nägu, nagu oleksid geograafia andnud viie peale."

Nendes sõnades välgatas pilge, kuid see ei suutnud Aleksandrit õigel kombel riivata. Geograafia vajus ta peale laia rindena, helgatas jõgede ja kanalitega, keerles mälus linnade ja arvudega. Nendes oli peidus terve kompleks: au, isa, „haak" kolmandas veerandis, võistlus viienda b-ga. Täna on eksam. Aleksandr lõi õele käega ja haaras õpiku.

Kuid kooli minnes püsis tal hommikune kõnelus kogu aeg meeles. Mälestus sellest kulges üldiselt meeldival taustal. Aleksandr Volgin teab saladust ja keegi ei aimagi seda. Tollel taustal joonestusid igasugused kujutised, kuid Aleksandr ei osanud veel näha neid kõiki korraga. Kord tuli üks rohkem esile, kord teine, ja igaüks neist oli omaette. Oli üks meelepärane joonis, mis rääkis, et õde on milleski süüdi, kuid samas kõrval kriiveldas hinge teine, — oli paha sellest, et õega on midagi juhtunud. Ja siia oli maalitud laialt ja eredalt kogu nende tüdrukuteriik, endiselt veetlev ja valgete pilvedega sarnanev. Ning ilma mingisuguste pilvedeta hüplesid õelad karikatuurid: tüdrukud teesklevad ainult, tõepoolest võib Volodkal õiguski olla. Siis see kõik hajus ja ununes ning meenusid ema sõnad hommikusest kõnelusest, mingid ebatavalised ja tähtsad sõnad, millest tahaks mõelda üha rohkem, kuid mille üle ta mõelda ei

osanud, mäletas vaid nende sooja, tarka jõudu. Meenutas sõnu sellest, kuidas mees vaatavat naisele kergelt. Nendes sõnades oli midagi huvitavat, kuid mida just, sellest ta ei saanud jagu, sest seal ees lipendas suur ja lähedane sõna „mees". Mees — see on tema, Aleksandr Volgin. Pärast toda kõnelust isaga meenus see sõna sageli. Temas oli midagi võimsat, ranget, kannatlikku ja õige salajast. Siis haihtus seegi joonis, kerkisid ilusad põrandaalused mõtted, häbitud, meenusid Ilja Komarovski nilbed jutud ja Volodka Uvarovi visa künism. Kuid seegi kadus ja helesinisel taeval liuglevad taas kõrged valged pilved ning puhtad ja õrnad tütarlapsed naeratlevad.

Kõik need asjad kõndisid ringi ümber Aleksandr Volgini hinge, tõuklesid vastu hingeseina ja rääkisid kordamisi midagi, kuid hinges istus sees ainult isa kingitus — mees, jõu ja ülluse väljendaja.

Aleksandr jõudis kooli varakult. Eksam algab kell üksteist, praegu on aga alles veerand üksteist. Kaartide man töötas juba mitu meest. Pisikesel kooli skvääril kõndis Volodka Uvarov tähtsalt, käed selja taga. Kas ta tõesti on geograafia nii hästi ära õppinud? Volodka esitas seltskondliku viisakuse pärast mõned küsimused enesetundest, Sandwichi saartest, väljavaadetest „väga heale", väljendas ise üleolevat kavatsust anda „haagi" peale ning küsis äkitselt:

„Kas su õde läks juba mehele?"

Aleksandr võpatas kogu oma organismiga ning jäi pärani silmi Volodkale otsa vahtima:

„Mis?"

„Oh-oh! Õde läks mehele ja tema ei teagi! Küll on lugu!"

„Mis sa räägid? Läks mehele? Kuidas seda...?"

„Vaat kus vasikas! Tema ei tea, kuidas mehele minnakse. Väga lihtsalt: üks, kaks ja üheksa kuu pärast on poeg."

Volodka seisis, hoidis käsi selja taga ja oma ilusat sõõrikat pead kõvasti kaela otsas.

„Valetad!"

Volodka kehitas õlgu nagu täiskasvanu ja mühatas oma harva naeratust:

„Näed ise."

Ning suundus siis koolimajja. Aleksandr ei järgnenud talle, vaid istus pingile ja hakkas mõtlema. Mõelda oli raske, midagi ei mõelnud välja, kuid tuli meelde, et ta peab olema mees.

Geograafia läks õnneks hästi ja Aleksandr ruttas rõõmsalt koju. Aga rõõm kadus kohe, kui nägi õde. Nadja istus kabinetis ja kirjutas midagi vihikusse. Aleksandr seisatas pisut uksel ja läks siis õe juurde, endalegi ootamatult.

Nadja tõstis pea.

„Noh, kuidas on geograafiaga?"

„Geograafia? Geograafia on „väga hea". Kuid sina ütle mulle."

„Mida ma siis ütlen?"

Aleksandr ohkas valjusti ja lahvatas siis:

„Ütle, kas sa läksid mehele või ei?"

„Mis?"

„Vaat... sa ütle mulle... kas läksid mehele või ei?"

„Mina läksin mehele? Mis sa jaburdad?"

„Ei, sa ütle."

Nadja vaatas teraselt vennale otsa, tõusis ja võttis tal õlgadest kinni:

„Oota. Mis see tähendab? Mida sa pärid?"

Aleksandr tõstis silmad ja vaatas õele näkku. See oli

vihane ja võõras. Nadja tõukas ta eemale ja jooksis toast välja. Kuuldus, kuidas ta magamistoas nutma puhkes. Aleksandr Volgin seisis kirjutuslaua ääres ja mõtles. Ent mõelda oli raske. Lentsis söögituppa. Uksel oli ema kallal:

„Mis jõledusi sa seal Nadjale rääkisid?"

Ja jälle istub Aleksandr Volgin isa vastas ja võib jälle lähedalt silmitseda ta hõbedasi tähti. Kuid nüüd on Aleksandr rahulik, võib vaadata isale otse silma ja isa vastab talle naeratusega:

„Noh?"

„Lubasin sulle..."

„Lubasid küll."

„Ütlesin, et tahan olla mees..."

„Õige."

„Noh, tegingi sedasi... kõik tegin."

„Ainult ühe asja tegid valesti."

„Mitte mehe moodi?"

„Jah. Nadjalt poleks vaja olnud küsida."

„Kellelt siis?"

„Minult."

„Sinult?!"

„Noh, jutusta."

Ning Aleksandr Volgin jutustas isale kõik, ka pealtkuulatud hommikuse kõneluse. Kõik ära rääkinud, ta lisas:

„Ma tahan teada, kas ta läks mehele või ei. Mul on vaja teada."

Isa oli kuulanud tähelepanelikult, vahel noogutas vaid peaga ega esitanud ühtki küsimust. Käis siis kabinetis korra edasi-tagasi, võttis laualt paberossi, ümbritses end suitsupilvega ning viibutas suitsus tikuga, et see kustuks. Ning küsis siis, pabeross suus:

„Aga milleks sul seda vaja teada?“

„Et Volodka ei räägiks.“

„Mida?“

„Et ei räägiks, et läks mehele.“

„Miks siis seda ei tohi rääkida?“

„Sellepärast, et ta valetab.“

„Valetab? No las valetab.“

„Kuidas siis? Ta muudkui jätkab valetamist.“

„Aga mida selles siis solvavat on? Kas meheleminemine on siis paha?“

„Ainult ta räägib, et mehele...“

„Noh?“

„Aga tema räägib... sihukest... räägib jõledusi.“

„Ahah... Sa, tähendab, said aru?“

„Sain.“

Aleksandr noogutas pead, kinnitades iseenesele, et tõepoolest sai aru.

Isa tuli üsna tema juurde, võttis tal lõuast kinni ja vaatas tõsiselt ning rangelt silma:

„Jah. Sa oled mees. Noh... ja edaspidigi saa alati aru. Kõigest.“

Järgmisel päeval ei läinud Aleksandr Volodka juurde, vaid istus teise pinki. Vahetunnil Volodka pani talle käe õlale, kuid Aleksandr tõukas käe järsult ära:

„Jäta mind rahule!“

Volodka kõverdas huuli ja ütles:

„Mõtled, et mul vaja või?“

Sellega kogu lugu õigupoolest lõpebki. Volodka Uvarovi ja Aleksandr Volgini teed läksid lahku kauaks, võibolla jäädavalt. Ent oli selline päev, juba kahe nädala pärast, selle aasta viimsel koolipäeval, mil nende teed ristusid uuesti põgusaks hetkeks.

Samal kooliskvääril seletas Volodka poisterühmale:

„Klavka on kümnendas klassis esimene...“

Poisid kuulasid Volodkat sünge harjumusega. Aleksandr läks läbi nende sõõri ja asetus jutustaja ette:

„Valetasid praegu! Valetasid nimme!“

Volodka volksas laisalt tema poole vaadata:

„Noh, ja mis siis!“

„Sa valetad alati! Ka varemini valetasid! Ja täna kah!“

Poisid märkasid ta toonis midagi uut, midagi vastselt reibast. Tõmbusid koomale. Volodka kortsutas kulmu:

„Pole aega jama kuulata.“

Ta hakkas minema. Aleksandr ei liikunud paigast:

„Ei, ära mine!“

„Oo-oh, miks siis?“

„Annan sulle kohe vastu vahtimist!“

Volodka punastus, kuid surus huuled inglise moodi kokku ja pigistas:

„Huvitav, kuidas sa mulle vastu vahtimist annaksid?“

Aleksandr Volgin äigas käega ja andis talle hoobi kõrva pihta. Volodka vastas jalamaid. Tekkis tubli poiste kaklus, kus alati on raske aru saada, kes on võidumees. Kuni üks suuremaid poisse jaole sai, jooksid vastastel juba ninad verd ja mitu nööpi oli eest ära lennanud. Pikk kümnenda klassi poiss päris:

„Mis nad siin? Kumb on süüdi?“

Üksildane hääl lausus lepitavalt:

„Läksid kaklema ja kõik. Ühevõrra.“

Poisid polnud rahul, hakkasid kihama:

„Ühevõrra! Küll ütles! Tollele on juba ammu vaja!“

Kostja Netšiporenko heasüdamlik hääl lõikus rahulikult üldisse kõmasse:

„Pole ühevõrra. Suur vahe: Volgin lõi seda roju keelepeksu pärast ja see... muidugi vehkis vastu!"

Poisid naersid valjusti.

Volodka ängas käisega nina, viskas kõigile kiire pilgu ja suundus koolimaja poole. Kõik vaatasid talle järele: ta kõnnakus polnud midagi inglaslikku.

Ükski jutlemine lastega „suguelu" küsimuste üle ei suuda midagi juurde lisada teadmistele, mis tulevad selletagi omal ajal. Kuid nad labastavad armastuse probleemi, võtavad temalt selle tagasihoidlikkuse, ilma milleta armastust nimetatakse liiderlikkuseks. Armastuse saladuse kõige targemgi avamine tugevdab armastuse füsioloogilist külge ja kasvatab mitte sugulist tundmust, vaid sugulist uudishimu, tehes ta lihtsaks ja kättesaadavaks.

Armastuselamuse kultuur pole mõeldav ilma lapsepõlves kujundatud piduriteta. Suguline kasvatus peabki seisnema selle intiimse lugupidamise kasvatamises suguelu küsimuste vastu, mida nimetatakse kasinuseks. Oskus valitseda oma tundeid, kujutlust ja tekkivaid ihasid — see on tähtsamaid oskusi, mille ühiskondlikku väärtust pole küllaldaselt hinnatud.

Paljud inimesed, kõneldes sugulisest kasvatusest, kujutlevad sugulist sfääri kui midagi täiesti isoleeritut, omaette olevat, kui midagi sellelaadilist, millega võib asju ajada nelja silma all. Teised, vastupidi, teevad sugutundest mingi universaalse vundamendi inimese kogu isiklikule ja sotsiaalsele arengule; inimene nende kujutluses on alati ja esmajoones isane või emane. Loomulikult jõuavad ka nemad mõtteni, et inimese kasvatus olgu kõigepealt suguliseks kasvatuseks. Nii ühed kui teised, vaatamata oma vastakusele,

peavad otsest ja sihikindlat sugulist kasvatust tulusaks ja vajalikuks.

Minu kogemused ütlevad, et eriline, sihikindel nõndanimetatud suguline kasvatus võib viia vaid kurbade tulemusteni. Ta „kasvataks" sugutungi sellises olukorras, just nagu inimene polekski läbinud pikka kultuurilugu, just nagu sugulise armastuse kõrged vormid poleks olnud saavutatud juba Dante, Petrarca ja Shakespeare'i ajal, just nagu kasinuse idee poleks olnud realiseeritud juba muistses Kreekas.

Sugutungi ei saa sotsiaalselt õieti kasvatada, kui teda kujutella eraldatuna isiksuse kogu arengust. Kuid samal ajal ei või ka sugulist sfääri vaadelda kogu inimpsüühika alusena ega suunata temale kasvataja kogu tähelepanu. Suguelu kultuur tähendab mitte algust, vaid lõpuleviimist. Kasvatades sugulist tundmust eraldi, me veel ei kasvata sellega kodanikku, kuid kodanikku kasvatades me sellega ühes kasvatame ka sugulist tundmust, kuid sellist, mis on juba õilistatud meie pedagoogilise tähelepanu põhilisest suunast.

Seepärast ei saa ka ajatada armastust lihtsast zooloogilisest sugutungist. „Armastava" armu jõud peituvad ainult mittesugulistes inimsümpaatia kogemustes. Noormees ei armasta iial oma mõrsjat ega naist, kui ta pole armastanud oma vanemaid, seltsimehi, sõpru. Mida laiem on selle mittesugulise armastuse ala, seda üllamaks kujuneb ka suguline armastus.

Mees, kes armastab oma kodumaad, rahvast, oma tööd, ei muutu liiderlikuks, ta pilk ei näe naises ainult emast. Ja täiesti täpne on ka vastupidine järeldus: too, kes võib naisesse suhtuda labastatud ja häbitu künismiga, ei pälvi ka kodanikuna usaldust; tema suhtumine üldistesse asjadesse

saab olema niisama küüniline ja teda ei või täielikult usaldada.

Suguline instinkt on tohutu tegusa jõu instinkt. Jäetuna kasvatuse poolt algsesse „metsikusse" olekusse või tugevdatuna „metsiku" kasvatuse poolt, — võib temast saada vaid antisotsiaalne nähtus. Kuid õilistatud ja seostatud sotsiaalse kogemusega, inimestega ühtsuse, distsipliini ja pidurduse kogemustega — saab see instinkt üheks aluseks kõrgeimale esteetikale ja kauneimale inimõnnele.

Perekond on tähtsaim ala, kus inimene kulgeb oma esimest ühiskondlikku teed! Kui see tee on organiseeritud õieti, läheb ka suguline kasvatus õieti. Perekonnas, kus vanemad on tegevad inimesed, kus nende autoriteet tuleneb loomulikult nende elust ja tööst, kus laste elu, nende esimesed ühiskondlikud avaldused, nende õppimine, mäng, meeleolud, rõõmud ja kurvastused leiavad vanemate alalist tähelepanu, kus on distsipliin, kord ja kontroll — sellises perekonnas korraldub ka laste suguinstinkti areng alati õieti. Sellises perekonnas ei teki iialgi tarvidust mingite väljamõeldud ja kabuhirmuliste tempude järele. Ei teki esiteks sellepärast, et vanemate ja laste vahel on kõigiti tarvilik delikaatsuse ja vaikiva usalduse joon. Sellel joonel on vastastikune arusaam võimalik ilma naturalistliku analüüsi ja avameelsete sõnade rakendamiseta. Ja teiseks, samal joonel osutub tähtsaks ja mõistlikuks iga sõna, mis öeldud õigel ajal, kasin ja tõsine sõna mehelikkusest ja neitsilikkusest, elu ilust ja väärtusest — see sõna, mis aitab sündida tulevasel suurel armastusel, elu looval jõul.

Sellise tagasihoidlikkuse ja puhtuse õhkkonnas toimub suguline kasvatus igas terves perekonnas.

Meie laste tulevane armastus kujuneb seda kaunimaks, mida targemalt ja napisõnalisemalt temast oma lastega

kõneleme, ent selle tagasihoidlikkusega peab elutsema kõrvuti laste käitumise alatine ja reeglipärane jälgimine.

Ükski filosoofia, ükski sõnaline tarkus ei saada kasu, kui perekonnas pole õiget režiimi ega seaduslikke teotsemispiire.

Intelligentide endine „venemaaline" hoogsus näis oskavat siduda ühendamatuid asju. Ühelt poolt oskasid mõtlevad intelligendid alati kuuldavale tuua kõige radikaalsemaid ja ratsionaalsemaid ideid, mis tihti ületasid tagasihoidliku reaalsuse piirid — ja samal ajal osutasid alati kirglikku armastust lohakuse ja korratuse vastu. Võib ju olla, et selles korralageduses nähti erilise mõnuga midagi kõrgemat, veetlevat, kangesti huvitavat, otsekui oleksid peitunud temas kalli vabaduse tunnused. Boheemlikkuse olustiku igasuguses rämpsus osati näha mingit kõrget ja esteetilist mõtet. Selles armastuses oli mõnevõrra anarhismi, mõnevõrra Dostojevskit ja mõnevõrra ristiusku. Kuid tõeliselt selles korratus elu-olu „vasempoolsuses" pole mitte midagi peale ajaloolise kehvuse ja puupaljasuse. Mõned kaasaeglased põlgavad südamepõhjas praegugi veel täpsust, korrastatud liigutust ja otstarbekat ning pisiasju silmas pidavat olekut.

Lohakas elustiil ei saa olla nõukogude stiil. Kõigi vahenditega, mis meie võimuses, peame rookima välja toda püsinud boheemlasvaimu, mida mõned seltsimehed ainult suurima arusaamatuse tõttu peavad poeetilise maitse tunnuseks. Inimtegude täpsuses, koondumuses, valjus, isegi ranges järjekindluses, põhjalikkuses ja läbimõtlemises on rohkem ilu ja poeesiat kui mistahes „luulelises korralageduses".

Et meilt need „üliinimlikud" sümpaatiad elamisolustiku räpasuse vastu veel päriselt kadunud pole, selle pari-

maks tõendiks on Vadim Streltšenko luuletus, avaldatud 1937. aastal „Krasnaja nov" viiendas numbris:

Väljaspool maja sündinule.

Pilved, päike, kuu. Ja puhta taeva all
pidurüüs akaatsiad. Müra tänaval.
Milleks kogunenud rahvas hulgana?
Mis seal?
Ainult hobust taamal silman ma...
Mis seal?
„Sünnitaja! See on haruldus:
Tee peal haigemajja olnud sünnitus."
Apteeki kes jookseb, aga minuga
lugu nii, et tahan last ma suudelda:
Kui sa oled kord ju sündind uulitsal, —
armasta siis seda, kuni oled hall!
Pilgud, mis on võõrad, sõnad võõrad, head,
igaveseks, väike peake, meeles pea!
Kes sa väljas sündind,
ära hiljem vae:
Päikse all ma sündind, aga mitte lae!
Vaid su pereks olgu siinseid kodukaid
õdesid ja vendi
sadu tugevaid.

Mis see on? Luule? Nali? Või tõsi?

Sünnitamine tänaval, keset pealtvahtijate jõuku, keset metsikuid hädasid ja metsikuid tundeid, on kõigepealt suur õnnetus nii emale kui lapsele. Sanitaarselt, arstlikult ja elamise väärituselt võib selline sündmus äratada ainult pahameelt. See on inetu, ebapuhas ja hädaohtlik nii ema kui lapse elule. Ja selliste sündmuste põhjusedki ei jäta kahtlust: üha toosama lohakus, ammuli sui vahtimine, laiskus, mõttelagedus, suutmatus arvestada, ette valmistada, organi-

seerida, see perutajate neetud komme alati tõtata ja kõikjale hilineda.

Aga luuletaja rõõmutses: tal õnnestus sattuda sellisele ideaalselt ebakorrapärasele juhtumile. Vastik, inetu lugu inspireerib teda, tal tekivad mõtted, emotsioonid ja riimid. Miks ta ei inspireeru sellisest sagedast ja normaalsest juhtumist, nagu sünnitamine seal, kus on lagi pea kohal, puhtas toas, arsti juuresolekul, teaduslikult organiseeritud hoolitsuse ja abi olustikus? Miks? Aga ei, see on lääge, see on peaaegu kodanlik. Aga siin selline tore hullumaja, selline kisendav korralagedus: päike, kuu, pilved, hobune, karjumine, apteek ja puha! Ja „müra tänaval". Ning tema võidutseb! Tal ei ole tahtmist läbi sõimata toda venivillemit ja laiskvorsti meest või arsti, kes on süüdi selles õnnetusjuhtumis. Tal on aga, vaadake, „lugu nii, et tahan last ma suudelda". Sellises soovis on niipalju segamini mulksutatud ja ebapuhast egoismi, joobnud vaimustust ja rahulolu elust, mille ajel teatavasti kiputakse aina kutsumatult musutama. Muidugi, väga kahju, et see „väljaspool maja sündinu" ei saa midagi öelda. Mis võiks ta küll öelda poeedile, kes teda suudlema kipub, tol tema elu kõige raskemal ja traagilisemal hetkel?

„Kodanik! Palun, jätke mind oma musudega rahule, muidu kutsun militsionääri!"

Sel lapsel pole lihtsalt aega poeediga juttu vesta. Ta peab karjuma, oigama ja kuidagi välja rabelema raskustest, mida talle on valmistanud liiga „poeetilised" täiskasvanud. Seepärast ta ei saa luuletaja vaimustusele midagi vastata ning laseb oma õnneks kõrvadest mööda minna ka ta metsikud õnnitlused ja kinnitused. Mis mõttes õige tuleb armastada tänavat, „kuni oled hall"? Milleks tuleb meeles pidada tundmatute avasui vahtijate „pilkusid" ja „häid sõnu",

millel pole mingit mõtet ja tähendust ja mis on niisama odav kaup nagu poeedi suudlusedki.

Meie elus leidub veel säärast liigutavat vähenõudlikkust, säärast räpasust ja ebapuhtust. Meil on veel indiviide, kes tõesti on tänavasse armunud, „kuni oled hall", ja pohmeluse välja magavad esimesel paraadtrepil või isegi lihtsalt trotuaaril.

Selline elamise lohakus, harjumatus täpse aja, range režiimi, orienteerumise ja arvestusega toovad perekonnas väga palju kahju ja on noorsoo õige suguelulise kogemuse suurimaks rikkujaks. Mis kasvatusest saab üldse rääkida, kui poeg või tütar tõusevad üles ja heidavad magama, millal heaks arvavad ja kuidas juhtub, kui nad õhtuti käivad „jalutamas" teab kus või ööbivad „sõbranna" või „sõbra" juures, kelle aadress ja perekondlik miljöö on lihtsalt teadmata? Sel juhtumil on tegemist elamiskasimatusega (aga võib-olla mitte ainult elamise, vaid ka poliitilise kasimatusega), et on lihtsalt võimatu rääkida mingist kasvatusest, kõik on siin juhuslik, arulage ja vastutustundetu.

Kõige varasemast elueast alates õpetatagu lastele täpset aega ja täpseid käitumispiire. Perekond ei tohi ühelgi tingimusel lubada mingeid „ööbimisi" võõras peres, välja arvatud täiesti selged ja usaldusväärsed juhtumid. Veelgi enam — vanemad peavad hästi tundma kõiki kohti, kus laps isegi päeviti viibib mõned tunnid. Kui see on kaaslase perekond, siis ainult vanemate laiskus võib isal või emal takistada selle perekonnaga lähemalt tutvumast.

Lapse päeva täpne režiim on kasvatuse vältimatu tingimus. Kui teil säärast režiimi pole ja teie ei kavatsegi seda luua, siis on selle raamatu lugemine teile absoluutselt ülearune töö, samuti nagu kõigi teistegi raamatute lugemine, mis käsitlevad kasvatust.

Harjumine täpse ajaga — see on harjumine kindlate nõudmistega iseenese suhtes. Täpne voodist ülestõusmise aeg on tähtsaim tahtetreening, pääsemine hellitumisest, tühisest kujutlusmängust teki all. Täpne lõunaletulek on lugupidamine ema, perekonna, teiste inimeste ja iseenese vastu. Ja üldse märgitseb iga täpsus, et ollakse distsipliini ja vanemate autoriteedi sõõris, ning see järelikult märgitseb ka sugulist kasvatust.

Sama olustikukultuuri seisukohalt omistatagu igas perekonnas vääriline koht arstile, ta nõuannetele, ta sanitaarsetele ning profülaktilistele juhistele. Eriti tüdrukud vajavad mõnel perioodil sellist arsti tähelepanu, millele ka ema hool alati kaasa aidaku. Loomulikult peab arstlik külg olema rohkem kooli ülesandeks. Siin on kohane organiseerida tõsiseid kõnelusi soo küsimustest, tutvustada poisse hügieeni ja sugulise karskuse küsimustega ning vanemas eas ka suguhaiguste hädaohuga.

Peab tähendama, et õiget sugulist kasvatust ühe perekonna piirides hõlbustaks oluliselt see, kui ühiskond tervikuna sellele suurt aktiivset tähelepanu omistaks. Ühiskondliku arvamuse kriitika ja moraalne kontroll kõlbelistest normidest kinnipidamise kohta toimugu ühiskonnas endas üha tugevamini ja nõudlikumalt.

Sellelt vaatekohalt tuleb eriliselt puudutada säärast „pisiasja", nagu teatud sõimuütlus, millesse on kistud ka „ema" sõna.

Õige kultuursed inimesed ja vastutusküllased töötajad, kes valdavad oivaliselt vene keelt, leiavad teinekord selles siivutus ütluses mingit heroilist stiili ja kasutavad seda igasugusel juhtumil, osates näoilmes säilitada vahedat aru-

kust ja kõrget kultuuri. Raske on mõista, kust lähtub see rumal ja metsik traditsioon.

Võib-olla oli endisel ajal see ütlus omamoodi korrektiiviks kehvale sõnavarale ja tuhmile kidakeelsusele. Tolle ütluse standardformeli abil saadi väljendada mistahes algelist emotsiooni: viha, heameelt, imestust, hukkamõistu, kiivust. Kuid enamikul juhtumitel ta ei väljendanudki mingeid emotsioone, vaid täitis tehnilise sidesõna ülesandeid, mis asendas pause, peatusi, üleminekuid — oli universaalne vahelause. Selles rollis lausuti formelit ilma ühegi tundmuseta, ta väljendas vaid ütleja enesekindlust, ta kõnelist lahmakust.

Kahekümne aastaga on meie inimesed õppinud kõnelema. See on ilmne ja seda näeb igal koosolekul. Kehv kidakeelsus ei ole meie inimestele mingil määral iseloomustav. See on toimunud mitte ainult seetõttu, et kirjaoskus, raamatud ja ajalehed on suuresti levinud, vaid peamiselt just seepärast, et nõukogude inimesel oli, millest rääkida, oli mõtteid ja tundeid, mida tuli ja mida sai väljendada. Meie inimesed on õppinud avaldama ilma tolle ebasündsa sõnata oma mõtteid mistahes küsimuse kohta. Varemini nad seda ei osanud, ajasid läbi ja vahetasid vastastikku üldiselt vastuvõetud standardeid:

„No käigu nad ...!"

„Mis sa, ...!"

„Vahva, ...!"

„Ma sind,...!"

Isegi seostatud kõne koosnes õieti säärastest osistest:

„...Lähen..., tema poole, aga tema..., ütleb, sa käi... No oota, mõtlen, ...! Ena..., keda mul vaja...! Sihukesi... nagu sina..., neid olen näinud... tuhandeid."

Too siivutu ütlus on meie juures minetanud oma „tehnilise" tähenduse, kuid säilib siiski keeles, ja võib isegi väita,

et on tugevasti levinud ja kuulub isegi kultuursete inimeste jutu hulka. Ta väljendab nüüd uljust, „raudset natuuri", resoluutsust, lihtsust ja põlgust peene oleku vastu. See on nüüd omamoodi eputus, mille sihiks on kuulajale meeldida, näidata talle oma mehist hoogu ja eelarvamuste puudumist.

Eriti armastavad seda tarvitada mõned ülemused oma kõnelustes alluvatega. Tekib säärane kirjeldamatu kena ja uhke pilt: vastutusküllaseim, võimsaim tegelane istub suure kirjutuslaua taga, ümbritsetuna kabineti vaikusest, pehmusest ja monumentaalsusest, telefonide ja diagrammide vahel. Kuidas ta peaks rääkima? Kui räägib täpselt, asjalikult, viisakalt, mis siis juhtub? Võidakse öelda: istub bürokraat. Aga vaat kui ta kogu oma võimsuse ja hiilguse juures langetab tolle siivutu lause, olgu siis müriseva lt, või naljatoonil, või läbi hammaste — siis alluvad ühelt poolt võbisevad rohkem, teiselt poolt aga peavad lugu. Jooksevad tagasi oma tuppa ja vaimustuvad:

„Oh, küll käristas! Küll käristas...!"

Ja nii tuleb, et mitte bürokraat, vaid omamees, ning siit pole kauge ka „meie armastatud ülem".

Ka naisi kistakse tolle asjanduse sisse. Muidugi, nende juuresolekul ei väljenduta avalikult, vaid enam sümboolselt:

„Kahju, et Anna Ivanovna on siin, muidu räägiksin teiega teisiti!"

Ning Anna Ivanovna muheleb lembelt, sest ülem osutas ka temale usaldust. Armas ülem!

Ja et iga inimene ikka kellegi üle valitseb, siis ka igaüks ütleb seda lauset, vastavalt annetele ja eesõigustele. Kui ta aga hierarhilisel astmestikul asetseb kõige viimasel kohal ja mitte kellestki üle ei ole, siis ta „käristab" oma valduses olevaile elutuile asjule: kaotsiläinud kaustale, vastuhakulisele aritmomeetrile, rikutud sulele, peitupugenud käärele.

Eriti soodsas olukorras ta „käristab" naaber-kaastöötajale, naaber-jaoskonnale ja „armastatud" ülemusele, tasandades häält seltsmekümne viie protsendi võrra.

Kuid mitte ainult ülemused ilustavad oma kõnet sellise tõsi-venelise ornamentikaga. Väga paljud inimesed, eriti 20- kuni 22-aastased, armastavad hiilata tolle siivutu ütlusega. Võiks arvata, et pole vaja kulutada palju intellektuaalset energiat, et mõista, et vene revolutsiooniline hoogsus on diametraalselt vastupidine vene joobnud hoogsusele, aga mitte ei saa sellest kõik aru! Kõik ei taipa seda lihtsat, päevselget asja, et too siivutu sõna on paljas, väike, kehv ja odav jõledus, kõige algelisema ja metsikuma kultuuri tunnus, küüniline, jultunud, huligaanlik naistest lugupidamise eitamine kui ka meie tee eitamine, mis viib sügavale, tõeliselt inimlikule ilule.

Ent kui see vabalt ringlev riivatu ütlus naistele on solvav, siis lastele ta on ülimal määral kahjulik. Talume seda nähtust kummalise kergemeelsusega, talume teda rinnakuti oma suure ja aktiivse pedagoogilise unistusega.

Tuleb alustada otsustavat, visa ja püsivat võitlust tolle turulause vastu, kui mitte esteetilistel, siis pedagoogilistel kaalutlustel. Raske on arvutada, veel raskem kirjeldada seda hirmsat kahju, mida toob see Rjuriku järglaste pärand meie lastele ja ühiskonnale.

Täiskasvanule märgitseb too siivutu ütlus lihtsalt äärmiselt toorest väljendit. Teda lausudes või teda kuuldes allub täiskasvanu ainult mehaanilisele vapustusele. Ütlus ei tekita temas mingeid sugulisi kujutlusi või elamusi. Kui seda sõna aga lausub või kuuleb poisike, siis tuleb see tema juurde mitte ainult konventsionaalse sõimuterminina, vaid toob kaasa temas peituva suguelulise sisu. Õnnetuse tuum ei seisne mitte selles, et poisikesele avastub suguelu saladus,

vaid selles, et ta paljastub kõige inetumal, küünilisemal ja ebakõlbelisemal kujul. See poisike alustab juba oma kogemuses kindlat sugulist traditsiooni, mis on rikas paljudest väga ebasümpaatsetest tendentsidest. Selliste sõnade sage tarvitamine õpetab teda sugulist sfääri pingelisemalt täheldama, viib teda ühekülgsele kujutlusmängule, see omakorda ebatervele tähelepanule naiste suhtes, silmaaistimuse piiratusele ja sõgedusele, sõnakõlksude, anekdootide ja naljandite tühisele ning tüütavale sadismile. Naine läheneb talle mitte kogu oma inimliku hurma ja ilu ehtes, mitte oma hingelise ja füüsilise õrnuse, salapärasuse ja võimsuse kogu helenduses, vaid ainult vägivalla ja kasutamise võimaliku objektina, ainult solvatud emasena. Selline nooruk näeb ka armastust tagahoovi kaudu, sealt, kuhu inimajalugu juba ammu on heitnud oma algelised füsioloogilised normid. Nendest kultuuriajaloo jäänuseist toitubki poisikese esimene ähmane suguline kujutlus.

Muidugi, selle nähtuse kurbi tulemusi ei maksa üle hinnata. Lapsepõlv, elu, perekond, kool, seltskond ja raamat annavad poisikesele ja noorukile hulga vastupidiseid tõukeid ja impulsse. Kogu meie elu, tööalaline ja seltsimehelik läbikäimine tütarlaste ja naistega pakuvad uut toitu kõrgematele tunnetele ja väärtuslikumale kujutlusele.

Aga ei tule ka alahinnata.

Iga mees, kes ise loobub tollest siivutust ütlusest, kes oma seltsimeestki loobuma õhutab ja kes nõuab pidurdamist igalt vastujuhtuvalt perukslainud „vägimehelt" — see mees saadab tohutut kasu nii meie lastele kui ka kogu meie ühiskonnale.

Kaheksas peatükk.

Vera Ignatjevna Korobova töötab suure, linna äärde ehitatud tehase raamatukogus. Tavaliselt ta tuleb koju kella viieks õhtul. Täna tema abilised ning asjahuvilised jäid kauemaks — valmistuti vaidluskoosolekuks, mis on homme. Koosolekule oodatakse tuntud kirjanikku. Lugejad armastavad ta raamatuid, armastab ka Vera Ignatjevna. Ta askeldas täna rõõmsasti vitriini juures. Asetas kõik kirjaniku kohta käivad kriitilised teosed armastavalt ja hoolikalt liistakuääre taha, kinnitas selgitavad kirjapalad ilusti ajakirjade lehtede külge ja pani keskele kirjaniku portree. See oli ilus, haruldane portree, kirjanik vaatas sellelt heasüdamliku, koduka nukrusega ja kogu vitriin tundus seetõttu intiimselt lähedasena ja kuidagi omasena. Töö lõppedes ei tulnud Vera Ignatjevna äraminekuga kuidagi toime, oli tahtmine veel midagi teha ja puudus isu lahkumiseks.

Vera Ignatjevna armastas oma raamatukogu eriti neil õhtustel tundidel. Ta armastas erilise hoolitseva õrnusega võtta laudadelt lugejate poolt tagasitoodud raamatuid ja asetada neid riiulitele, korraldada kaardikesi ja jälgida, et vana Marfa Semenovna tolmu kõikjalt ära pühiks. Ta enda silmade all sugeneb raamatukogusse kodune, leevendav korrastus ja siis võib koju minna, kuid veel parem on — nii nagu täna — jääda edasi töötama väheldases rühmas, mis koosneb samasuguseist asjahuvilisist, nagu on ta isegi.

Riiulitevahelistes hämaravõitu käikudes raamatuseljad valgustuvad vaid mõnes üksikus paigas laua kohal asetsevast lambist. Neis kohis on raamatuil säärane ilme, otsekui oleksid nad õhtusele valgustatud tänavale jalutama tulnud. Kaugemal, poolhämaruses, veedavad teised raamatud rahulikult videvikutundi ja arutlevad midagi tasakesi, meel hea, et nad pole täna üksinda. Kaugetes pimedates nurkades magavad kõvasti raugad-ajakirjad. Need tavatsevad päevalgi suigatada ja ega lugejad neid palju tülitagi. Vera Ignatjevna tunneb oma raamatuteriiki hästi. Tema kujutluses on igal raamatul oma ilme ja oma eriline iseloom. See moodustub kaunis keerulisel teel raamatu välimusest, ta sisu üldpildist, kuid peamiselt sellest, mis liiki on suhted raamatu ja lugejate vahel.

Siin on näiteks Germani „Meie tuttavad". See on täidlane noorevõitu naine kenakese näoga, lobiseja ja teravmeelne, aga kuidagi ebatõsine ja veider. Tema seltskonna moodustavad peaasjalikult seitsme- ja kaheksateistkümneaastased plikad. Hoolimata sellest, et ta on neist tunduvalt vanem, on nende suhted sõbralikud ja lähedased. Ja kui otsustada lugejate nägude järgi, jutustab too paksuke neile midagi säärast, mida tekstis hoopis ei ole. Mehed toovad selle raamatu tagasi iroonilise ilmega, just nagu öeldes: „M-jah!"

„Kuidas karastus teras" on püha raamat, teda ei tohi lohakalt lauale laatsatada, tema juuresolekul on piinlik öelda vihast sõna. „Tee ookeanile" on tõsine sünkjas seltsimees, kes kunagi ei naerata, ei tereta põhimõtteliselt plikasid ning seltsib üksnes kuivavõitu kõhnade meestega sarvprillides. „Energia" on vaiklik, nukraloomuline raamat, vaatab lugejale ebasõbralikult ja lugeja pelgab teda ning kui pöördubki tema poole, siis äärmiselt viisakalt

ainult asja pärast. „Purustus“ — see on vana, tuntud arst, kel on järjekord sissekirjutanuid ja kes võtab lugejaid vastu kohusetundliku, hea tööväsimusega. Lugeja toob selle raamatu tagasi rahuliku tänuga ning on kindel, et see on teda aidanud.

Raamatud käituvad eriliselt isegi Vera Ignatjevna kätes, kui ta märgib nende väljaandmist või tagasitoomist. Ühed ootavad alandlikult, kuni neid sisse kantakse, teised kipuvad käest lahti, erevile aetud lugejate kuumadest pilkudest, kolmandad on tõrkjad ja kipuvad tagasi riiulile, sest et lugeja kohtab neid võõrastava ja külma pilguga.

Raamatud elasid Vera Ignatjevna kujutluses erilist, huvitavat ja tarka elu, mida ta pisut kadestaski, kuid ikkagi armastas.

Vera Ignatjevna on kolmekümnekaheksa-aastane. Ta näos, õlgades ja valges kaelas on säilinud veel väga palju noorust, kuid Vera Ignatjevna ei tea seda, sest ta ei mõtle iialgi enesele. Ta mõtleb vaid raamatutele ja oma perekonnale, ning neidki mõtteid on alati nii palju, et nad ei mahu ta teadvusse, tunglevad korratult ega oska pidada sabas järjekorda.

Kui meeldiv ka oleks jääda õhtul raamatukokku, aga mõtted kisuvad koju. Vera Ignatjevna kogub kiiresti kohvrisse mitmesugust pisivärki ja ruttab trammile. Ta seisab kaua rahvast täis olevas vagunis, hoides pingikorjust kinni, ja sel ajal haihtub aegamisi raamatute pidurdatud sosistav elu ja selle asemele asuvad kodused asjad.

Täna ta jõuab koju hilja, tähendab, ka õhtu tuleb pingutav. Juba trammis hakkavad ta hinges valitsema tänaõhtused mured ja määravad mingi lõbutundega ta aega. Kust see lõbutunne pärit on, seda ta ei tea. Mõnikord tundub talle, et see on armastusest. Väga võimalik, et nii ongi. Kui

Pavluša või Tamara nägu ta ette tõuseb, ei näe Vera Ignatjevna enam ei sõitjaid, ei mööduvaid tänavaid, ei märka tõukeid ega peatusi, ei tunne ka oma keha, aga käekoti pide ja trammipilet hoiduvad sõrmede vahel nagu iseenesest, juurdunud harjumuse tõttu. Pavlušal on kena puhas nägu ja pruunid silmad, aga silmavalgetes niipalju sinist, et kogu Pavluša kujustub kuldjas-sinaka poisina. Pavluša nägu ja silmad on selline kütkestav ilmum, et Vera Ignatjevna ei suuda isegi mõelda, vaid näeb ainult, näeb ja ei midagi rohkem. Tamarotška üle, vastupidi, saab ka mõelda. Õigus, Tamara on kahtlemata kaunitar. Samasuguse vallandamatu pilguga näeb Vera Ignatjevna temas alati midagi erandlikult hurmavat, naiselikku, õrna. Seda on nii palju ta pikkades ripsmetes, tumedates kiharates meelekohtadel ja kuklal, tõsiste silmade terases, sügavas ja salapärases vaates ja liigutuste seletamatus hurmas. Tamara üle ta mõtleb sageli.

Vera Ignatjevna enese elu kulges igivanast ajast samu rööpaid pidi. See sirge ja tasane rööbastik oli aetud läbi töö ja igapäevaste üksluiste murede lausikmaa, läbi üksluiste pisiasjade pitsi, mis pisiasjad temast päeva jooksul kunagi ei lahkunud, vaid aina ta ümber keerlesid, üha samade silmade, sõõrikeste ja ristidega. Vera Ignatjevnast kõmises vapustava mürinaga mööda revolutsioon, ta aistis selle tulist tuult ja nägi, kuidas see tuul vana elu, vanad inimesed ja vanad harjumused hoogsalt haaras ja minema pühkis. Tööinimesena ta rõõmustus tollest eluloovast keerisest, aga end lahti kiskuda pisiasjade pitsist — seda ta ei suutnud minutikski, sest see pits oli kellelegi vajalik. Vera Ignatjevna ei mõelnud kunagi, et see on kohus, ta lihtsalt ei suutnud kujutella, kuidas üldse oleks võimalik rebestada mõnd pitsisilma, kui seetõttu Tamarotška, Pavluša või Ivan Petrovitš võivad valjusti kisama hakata. Ta isegi abiellus Ivan

Petrovitšiga, nagu kududes uut järjekordset mustrit pitsisse, ja mehele minemata jätta polnud võimalik: Ivan Petrovitš oleks võinud vähemalt nuuksuma hakata.

Vera Ignatjevna ei kurtnud kunagi oma elu üle, lõpparvestuses läks kõik hästi, ta võib nüüd rõõmuga vaadata oma lastele ja neist mõelda. Peale selle kaunistub ta elu raamatutega. Muide Vera Ignatjevna ei tegelnud kunagi oma elu analüüsimisega — polnud aega. Mis on elus head, mis paha, selles on raske vahet teha. Aga kui ta mõte jõudis Tamarani, hakkas see korraga töötama ootamatu originaalselt. Polnud kahtlust, et Tamara elu peab kulgema teisiti. Praegu käib Tamara arhitektuuri-instituudis, tuubib seal midagi, ta laual lebab alustatud joonis: mingid „ordenid" ja kapiteelid, mingid lõvid väga keeruliste sabadega, mis sarnanevad buketiga, ja linnunokkadega. Muidugi, Tamara saatus üldse seisneb mitte neis lõvides, vaid milleski muus. Milles — see polnud täiesti selge, kuid see oli too, mida raamatus nimetatakse õnneks. Vera Ignatjevna kujutles õnne nagu naise kiirtesäralist võidukäiku, nagu ta surmavaltuhket pilku, nagu rõõmu, mis temast väljus. Kõigest oli näha, et Tamara on loodud selliseks õnneks ja ta ise ei kahtle selles.

Vera Ignatjevna trügis mehaaniliselt ukse manu ja läbis joostes lühikese vahemaa oma majani. Tamara avas ukse. Vera Ignatjevna viskas oma kohvri eestoa aknale ja vaatas söögituppa.

„Kas Pavluša sõi lõunat?"

„Sõi."

„Läks ta kuhugi?"

„Ei tea. Vististi uisutamas."

Nii selles, et kõik olid lõunastanud, kui ka selles, et Pavluša uisutab, ei saadud kahelda. Laual oli toitu laiali

ja taldrikud lõunajäänustega. Eestoa põrandal lebavad mullatükid, mingid nöörid ja traadiotsad.

Vera Ignatjevna tõukas sirged juuksed tavalise žestiga laubalt, vaatas ümber ja võttis eeskojast harja. Tamara istus laias tugitoolis, laskis juuksed hajavile ja suunas oma kaunid silmad unistavalt aknasse.

„Mamma, noh, kuidas on kingadega?"

Ema, kes pühkis põrandat ta tugitooli alt, ütles tasa: „Tamarotška, võib-olla ajad läbi."

Tamara tõukas tugitooli müraga kõrvale, viskas kammi lauale ja ta silmad polnud enam kaunid. Ta sirutas ema poole oma roosad peopesad, siidne hommikumantel avanes ja ka roosad pesupaelad vaatasid Vera Ignatjevnale vihaselt.

„Mamma! Kuidas sa räägid! Südame ajab täis! Kleit on pruun, aga kingad roosad! Mis kingad need on!"

Tamara viibutas vihaselt sümpaatsesse roosasse kinga kängitsetud jalga. Sel momendil ei sisaldanud ta kostüüm mingeid vastuoksusi: ka mantel on roosa ja sukad samuti.

Vera Ignatjevna peatas harja ja vaatas kaastundlikult Tamara jalale.

„Noh, mis siis... ostame. Kui tuleb palgapäev."

Tamara jälgis pilguga harja tegevust. Kõigi füüsika ja matemaatika seaduste kohaselt oleks ta pilk pidanud sattuma ema ärakantud, viltuläinud ja värvi minetanud kingadele, kuid millegipärast seda ei sündinud. Tamara libistas kannatusest roidunud pilgu toas ringi.

„Ära on tüüdanud," ütles ta, „palju neid palgapäevi juba möödas on!"

Tamara ohkas ja suundus magamistuppa. Vera Ignatjevna lõpetas söögitoa koristamise ja läks kööki nõusid pesema. Võttis köögikapist vana puuvillase kitli ja pani selga. Majateenijat Korobovitel ei ole. Kokkuleppe koha-

selt käib majahoidja naine Vassilissa Ivanovna kella kahe ajal Tamarale ja Pavlušale lõunat valmistamas. Ivan Petrovitš ja Vera Ignatjevna eelistavad lõunastada tööl — on mugavam ja võtab vähem aega.

Priimus on Vera Ignatjevnal oivaline, ta ei jõua seda küllalt nautida. Vaja vaid paar-kolm korda pumbakesega lüüa ja juba ta surisebki puhkamatult oma lustakas valmisolus ja annab pingsat asjalikku leeki. Veerandtunniga läheb vesi kastrulis keema. Oma harjumuse kohaselt suhtub Vera Ignatjevna priimusessegi armastusega ja märkab tema isiklikku karakterit, mis on väga sümpaatne ja sõbralik ning — mis on peaasi — säherduselt... töökas.

Vera Ignatjevna oskab analüüsida ka pesemata taldrikute füsiognoomia ilmet. Ta on neile vaadates isegi valmis naeratama — neil on ju säärane meeldiv ja naljakas välimus. Nad jälgivad vaikiva, usaldusliku ootusega ta askeldusi ja ootavad kärsitult kümblust kuumas vees. Kindlasti sügeleb nende nahk kannatamatusest.

Vera Ignatjevna armastas ümbritsevate asjade elu ja ta tundis end nendega üksi olles hästi. Mõnikord ta isegi rääkis nendega. Töö juures elustus Vera Ignatjevna nägu, silmis jookslesid vallatades naljakad jänesekesed, täidlased huuled isegi naeratasid mõnikord. Kuid inimeste, isegi lähedaste ees, kadus kogu see kergemeelne elustumine: inimeste ees oli piinlik lollitada, piinlik ja kerglane, Vera Ignatjevna polnud sellega harjunud.

Täna ta naljatles nõude pesemisel ainult õige pisut, siis aga meenusid Tamarotška kingad ja ta mõtles neist kuni lõpuni.

Kogu see kingade küsimus oli tal põhjalikult läbi uuritud. Võib-olla oli ekslik osta roosad kingad ainult sellepärast, et hommikumantelgi on roosa, ja üldse ei maksa kingi

osta hommikumantli järgi. Aga nõnda on juba läinud, nüüd pole midagi parata. Siis lugu pruuni kleidiga oli küllalt pikk. Kleit on siidist ja tõepoolest valkjas-pruun. See sobib väga Tamara pruunide silmadega ja tumedate lokkidega. Kuid pruunide kingade küsimus kerkis siiski kuidagi ettenähtamatult, esialgu paistis, et kampaania lõpeb pruuni kleidiga. Alles üleeile, jäädes üksi koju, Vera Ignatjevna teostas võrdluse. Kleit oli valkjas-pruun, aga kingad roosakad, mitte selliselt roosad, nagu roosa roos, vaid vähekese tumedamad. Vera Ignatjevnale sähvatas vaid hetkeks mõte, et selliste kingadega võiks ju pruuni kleiti kanda küll. Ja kingad ise nagu noogutasid kinnitavalt. Sel hetkel — kuid see oli vaid nõrkushetk — Vera Ignatjevna püüdis seda mitte meenutada. Praegu ta mäletas vaid Tamara nördinud näokest ja hingel hakkas sellest valus.

Välisuksele koputati. Vera Ignatjevna raputas käsi puusade kohal ja läks avama. Ta oli väga üllatatud: uksel seisis Andrei Klimovitš Stojanov.

Andrei Klimovitš Stojanov armastas raamatukogu ja raamatuid võib-olla mitte vähem kui Vera Ignatjevna. Kuid ta polnud raamatukoguhoidja, vaid freesija, ja mingi eriline freesija, sest teised freesijad ei maininud ta nime muidu, kui kahesti:

„Stojanov — ise."

„Ka — Stojanov."

„Ainult — Stojanov."

„No! — Stojanov."

„Vaat — Stojanov."

Vera Ignatjevna orienteerus elusais asjus üldse nõrgemalt kui elutuis, seepärast ei suutnud ta aru saada, mis oli Andrei Klimovitšis spetsiaalselt freeslikku. Õigus, temani kandusid tsehhist vaimustatud teated sellest, et Stojanovi brigaad teinud 270—290 protsenti, et Stojanovi

brigaadis leiutatud mingi tähelepanuväärne „konduktor", et Stojanovi brigaad asutanud oma töömasinate ümber terve lilleaia, naljatati isegi, et brigaad ristitakse varsti ümber „Andrei Stojanovi nimeliseks universaal-freesimise kasvuhooneks". Ja ometi esines Vera Ignatjevna kujutluses Andrei Klimovitš ainult raamatute armastajana. Tal oli raske aru saada, kuidas ta oma freesimisasjadega võis toime tulla, kui ta raamatutesse tõeliselt nii kiindunud oli. Andrei Klimovitš korraldas meelega nii, et tal tuli töötada õhtuses vahetuses, ja käitiskomitee valimisel ta palus ise:

„Sättige mind raamatukogu juurde."

Andrei Klimovitš armastas raamatuid omamoodi. Raamatud — need on köidetud inimesed. Mõnikord ta imestles, mispärast on raamatutes looduse, mingi vihma või metsa kirjeldusi. Tuli Vera Ignatjevna tuppa ja rääkis:

„Inimestest on raske aru saada, inimeses on saladus; kirjanik saab aru, aga meietaoline lugegu, siis saab näha. Aga vihm — see on ikkagi vihm. Kui vaatan vihma, saan kohe aru, et on vihm. Ja missugune vihm — sedagi saan aru, peen või jäme, kahjulik või mittekahjulik. Mets samuti. Kirjanik ei kirjelda kunagi seda, mida võib näha."

Selle eest kutsusid raamatutes kirjeldatud inimesed Andrei Klimovitšis alati esile hoogsa ja kestva tähelepanu. Ta armastas nendest inimestest kõnelda, oskas märgata vasturääkivusi ja pahandas alati, kui kirjanik suhtus inimestesse ebaõiglaselt.

„Dostojevskit ma ei armasta. Räägitakse, et hea kirjanik, aga mina ei armasta. Räägib inimesest sihukesi asju kokku, et häbi lugeda. Noh, ütleme, toosamane Raskolnikov. Tappis eidekese, selle eest mõista talle nii, et särtsub. Aga säh sulle — kirjutas terve romaani! Ja mis te mõtlete! Loen, loen, ja mul hakkas temast nii hale

meel kui ka südame ajas täis: mille eest haletsen, aga aina seepärast, et asusid inimesele manu, pääsu ei ole."

Ja niisiis Andrei Klimovitš seisab nüüd lävel ja naeratab. Ta naeratus on veidi uje, õrn ja ilus, nagu naerataks mitte neljakümneaastane freesija, vaid noor tütarlaps. Kuid samal ajal on tolles naeratuses palju mehist, enese väärtust tundvat.

„Lubage, Vera Ignatjevna, sisse astuda, on pisut asja."

Andrei Klimovitš käis vareminigi raamatute asjus — ta elab samal tänaval —, kuid praegu tundus tõepoolest, et ta tuli mingisuguse erilise asja pärast.

„Aga teil aina majapidamise askeldused?"

„Mõni majapidamine nüüd! Nõud ainult. Astuge tuppa!"

„Ei, kõneleme siinsamas köögis, niiöelda tsehhis."

„Aga mis siis?"

„Vera Ignatjevna, mul on säärane... teate... salajane asi!"

Andrei Klimovitš naeratas kavalalt ja isegi vilksas tuppa vaadata, kuid ei näinud seal kedagi.

Köögis istus Andrei Klimovitš värvimata taburetile, kiikas irooniliselt pestud, veel märgade nõude virnale ja küsis:

„Neid nõusid te ju lõunaks ei tarvitanud?"

Vera Ignatjevna kuivatas käterätikuga käsi.

„Ei, lapsed."

„Lapsed? Ahah! Tulin teie juurde niiöelda käitise nõukogu poolt, vaja üks asi selgeks teha."

„Homse vaidluskoosoleku asjus?"

„Ei, see puutub isiklikult teisse. Meil tehti otsuseks kultuuririndel anda mõned autasud. Just nagu uusaastaks, kuid et raamatukogus on mõnevõrra pidupäev, seepärast arvati, et teile esimeses järjekorras. Autasuks muidugi raha, nagu ikka, kuid siin ma segasin vahele: rahas, räägin

mina, Vera Ignatjevnale autasu anda ei või, säärasest autasust ei tule midagi, see on puha ajast ja arust."

„Mitte ei saa aru," naeratas Vera Ignatjevna.

„Teie ei saa aru, aga asi on kõige lihtsam. Raha on sihuke libe asi: täna ühes taskus, homme teises, aga ülehomme pole jälgegi. Teile raha ei sobi hästi ja pole teil ju taskuidki. Vaja mõelda mingi asi!"

„Aga mis asi siis?"

„Mõtleme."

„Asi? Ahah, noh, hästi! Ainult kas maksab mulle autasu anda?"

„See on juba kõrgemal kaalutlusel. See teisse ei puutu. No mis asi siis?"

„Kingi on vaja, Andrei Klimovitš. Ütlen teile otseselt: väga on vaja!"

Andrei Klimovitš vaatas ettevaatlikult Vera Ignatjevna jalgadele, aga Vera Ignatjevna nihkus veelgi ettevaatlikumalt tabureti juurde, kus asetsesid nõud.

„Kingad, need... ja-aa. Kingad on hea asi, seda võib."

„Ainult..."

Vera Ignatjevna punastus.

„Ainult et pruunid... tingimata pruunid, Andrei Klimovitš."

„Pruunid?"

Andrei Klimovitš vaatas mingi nukra naeratusega kõrvale.

„Võib ka pruunid, mis siis... Ainult... kingad on säärane asi, mida ei saa ilma proovimata. Lähme teiega kauplusse ja proovime jalga. Juhtub, et kõrgus ei ole paras, ja vassongi tuleb vaadata, annavad muidu säärase vassongiga, et issand halasta!"

Vera Ignatjevna punastus ja naeratas, aga Andrei Klimovitš tõstis pea ja kiikas teda ühe silmaga. Ta kinga

nina tõusis ja vajus mõtlikult, kopsides vastu põrandat.

„Kuidas siis, lähme homme ostma?“

„Aga milleks teil ennast tülitada, Andrei Klimovitš? Ma ei proovi kunagi. Lihtsalt number ja kõik.“

„Number? Noh... mis number siis?“

„Mis number? Kolmkümmend neli.“

„Kolmkümmend neli? Kas vahest ei pigista, Vera Ignatjevna?“

Vera Ignatjevnale meenus, et on aeg nõusid kuivatada, ja ta pöördus seina poole, käterätikut võtma.

„See number ei lähe läbi, Vera Ignatjevna,“ lausus Andrei Klimovitš lõbusalt.

Vera Ignatjevna kahmas esimese taldriku, kuid seegi vaatas talle otsa laia taldrikunaeruga. Ta toksas niisama, viisakuse pärast:

„Missugune number ei lähe läbi?“

„Number kolmkümmend neli ei lähe läbi!“

Andrei Klimovitš hakkas valjusti naerma, tõusis taburetilt ja sulges hoolikalt ukse. Ukse juures seistes tõstis ta vaate lakke ja ütles just nagu deklameerides:

„Teie preilile ei saa siit midagi... kui olen võtnud selle asja enda kätte eriülesandel. Ainsatki pruuni kinga mitte. Preili on selletagi ilus.“

Vera Ignatjevna ei osanud öelda: „Mis see teie asi on“, ka ei soodustanud Andrei Klimovitši ilme sellist jämedust. Vera Ignatjevna vaikis hämmeldunult. Andrei Klimovitš istus uuesti kaksiti taburetile.

„Ärge pahandage, kulla perenaine, et vahele segan. Aga kui on vaja? Vaja teiega midagi teha. Minul sellega, et käitisnõukogu poolt, on riiklik õigus. Ja mina nii just ütlesingi: anname autasu seltsimees Korobovale, aga teie plikale, moekekardile las annab papi!“

„Miks te niimoodi räägite? Mis moekekard ta on! Noor tüdruk...“

Vera Ignatjevna vaatas vihaselt külalisele otsa. Tõepoolest, miks ta räägib selliseid sõnu: plika, moekekard? Ja seda Tamarast, tema kaunitarist pikkade ripsmete ning kiharatega meelekohtadel, ilusast naisest, kelle päralt on tulevikus õnn. Vera Ignatjevna kontrollis kahtlustavalt: ons Andrei Klimovitš tõepoolest ta tütre vaenlane. Vera Ignatjevna oli oma elus vaenlasi vähe näinud. Andrei Klimovitšil olid kurrukad vurrud, mis liikusid meeldivalt ta õrna naeratuse kohal — see oli muidugi vastuolus ta vaenuliste sõnadega. Kuid las ütleb sellegipärast!

„Miks te Tamara vastu niimoodi olete?“

Andrei Klimovitš lakkas muhelemast ja silus hoolestunult oma kukalt:

„Vera Ignatjevna, laske ma ütlen teile tõtt. Laske ma ütlen.“

„No mis tõtt seal siis?“ Vera Ignatjevna oleks korraga tahtnud öelda: „Ei ole vaja tõtt rääkida.“

„Ütlen teile õigust,“ lausus Andrei Klimovitš tõsiselt ja laksas käega põlve, „ainult jätke hetkeks need oma taldrikud ja kuulake!“

Ta võttis Vera Ignatjevna käest kuivaks hõõrutud taldriku ja pani puhtate virna, libahtas isegi käega üle märgiks, et asi on korras. Vera Ignatjevna laskus taburetile akna all.

„Tõde ei tule karta, Vera Ignatjevna, ja ärge solvuge. Teie asi, see on ju arusaadav, ja teie tütar, see on kõik nii. Ainult, et teiegi olete meile armas tööjõud. Ja meiegi näeme. Noh, ütleme, seda, kuidas te riides käite. Oleme vaadanud. See seelik, näiteks...“

Andrei Klimovitš võttis ettevaatlikult, kahe sõrmega, ta seeliku voldist:

„...on teil ainus. Näha ju. Teenistuses tal on töö ja vaidluskoosolekul ning kodus nõudepesemise ajal kah. Aga seelik on juba oma töö teinud, kõigest on näha, et välja teeninud. Õnn, et on musta värvi, aga muidu... mis tööd temalt enam! Kingad... ei maksa rääkidagi. Kas kehvusest või? Mehe ja teie teenistus ning tütre stipendium ikkagi kah ning lapsi on teil kaks. Nii? Kaks. Aga peaasi: preili on teil nii elegantne, et ära mine ligi! Insenerinaisedki ei saa vastu. Tuleb klubisse — aina kahin taga! Kord tal seljas sinine, kord must, kord veel midagi muud. Ja ega selles ole asi, las käib, teame selletagi, ütleb rahvas. Aga milleks neid nõusid?"

„Andrei Klimovitš! Ma olen ema — võin hoolitseda!"

„Vaat kus veel haruldane asi — ema! Minu Jelena Vassiljevna on kah ema, aga vaadake, kuidas mul tüdrukud rassivad. See ei tee neile midagi, noored, saavad lõbutseda küllalt. Minu Jelenal pole isegi säärased käed, sest teil on ju ikkagi intelligentne töö, nagu öeldakse. Häbiasi, ütlen otseselt. Teil vaja elada, elada, olete veel tubli inimene ja ilus naisterahvas ja misjaoks, noh, misjaoks siis sedasi?"

Vera Ignatjevna langetas silmad ja tahtis naiste igivana harjumuse järgi hakata näppima põlve kohalt seelikut, kuid siis meenus, kuidas Andrei Klimovitš just praegu oli seeliku vaese omaks teinud, ja meenusid ka kohad, kust seelik oli nõelutud või paigatud. Vera Ignatjevna võttis käe põlvelt ja hakkas tasahiljukesi Andrei Klimovitši peale pahaseks saama.

„Andrei Klimovitš, igaüks elab omamoodi. Tähendab, mulle meeldib nii."

Kuid Andrei Klimovitš välgatas talle vihase vaate, isegi säbarad vurrud liigahtasid kurjalt:

„Aga meile ei meeldi!“

„Kellele?“

„Meile, rahvale, ei meeldi. Milleks siis sedasi: lugupeetud raamatukoguhoidja, aga rõivastub... ei või öeldagi. Teie mehele kah ei meeldi.“

„Mehele? Kust siis teie teate? Teie pole teda näinudki.“

„Esiteks olen näinud ja teiseks, kui on mees, siis need on kõik ühtemoodi, võtab kätte ja seda... teate, mihuke rahvas, muudkui hoia silmad peal.“

Andrei Klimovitš naeratas soosivalt ja tõusis taburetilt:

„Ühe sõnaga, otsustasime teile autasuks anda kleidiriide, mingi siid, kodanlik sihuke, kurat teda teab, nimi on nii, et murra keel ära. Mul naine oskab teda välja rääkida, meesterahva keel ei suuda. Ainult et ka õmmelda laseme meie õmblustöökojas, tehke mis tahate, et oleks teie mõõdu järgi. Ja nodi on minu käes!“

Andrei Klimovitš patsutas oma taskut. Vera Ignatjevna tõstis silmad, vaatas talle otsa, suunas nad seejärel pooleldi kuivatatud taldrikutele ja ohkas hiljukesi. Andrei Klimovitši sõnades oli midagi õieti, kuid nad rebisid vägivaldselt katki mingi vajaliku silma ta elupitsis ja see oli ängistav. Ja ei saanud kuidagi leppida Andrei Klimovitši vaenulikkusega Tamara vastu. Üldiselt oli kõik kuidagi kummaline. Kuid samal ajal Andrei Klimovitš armastas raamatuid, ta on käitiskomitee liige ja temast hoovas veenvat lihtsat sümpaatiat.

„Kuidas siis?“ küsis Andrei Klimovitš reipalt, seistes uksel.

Vera Ignatjevna tahtis vastata, kuid sel hetkel lajatas uks lahti ja nende silmade ette tekkis veetlev nägemus. Tamara hajavil hommikumantlis, sukad, paelad, kingad. Ta piiksatas teravalt ja kadus, uks on jälle kinni. Andrei Klimovitš kiipas käega üle vurrude, ninast põse suunas:

„Jah... Kuidas siis on, Vera Ignatjevna?"

„Noh, mis siis... kui on vaja... olen teile väga tänulik."

See õhtu polnud päris tavaline, kuigi sündmused kulgesid võrdlemisi normaalselt. Vera Ignatjevna lõpetas nõude kuivatamise, koristas köögi ja hakkas õhtusööki valmistama. Tuli Pavluša — elevil, punane ja märg. Vaatas kööki ja ütles:

„Tead, süüa tahaks nagu krokodill. Mis õhtuks saab? Putru piimaga? Aga kui ma ei taha piimaga? Ei, tahan putru niisama ja piima ka niisama."

„Kus sa märjaks said?"

„Ma ei saanud märjaks, vaid puistasime üksteist lumega."

„Kuidas nii, et puistasite? Ja pesu on märg?"

„Ei ole, pesu on ainult ühest kohast märg, vaat siit."

Vera Ignatjevna hakkas kiiresti poega ümber rõivastama. Peale selle „ühe koha", mis moodustas kogu selja, oli ta läbimärg ka paljudest teistest kohtadest, ning sukki oli vaja puserdada. Vera Ignatjevna tahtis, et Pavluša poeks teki alla ja soojendaks end, kuid poisile see plaan ei meeldinud. Kuni ema köögis ta riideid kuivama riputas, ehtis Pavluša end isa kingadesse ja Tamara sinisesse töökitlisse. Ta esimeseks tööks oli end õele näidata ja asi leidis tasumist ülimal määral. Tamara hüüdis:

„Anna siia!"

Ning sööstis kitlit ära võtma. Pavluša jooksis mööda tube, alguses söögituppa, siis magamistuppa. Hüpanud kaks korda üle isa voodi, sattus ta jälle söögituppa. Tamara oleks ta siin kinni saanud, kuid Pavluša pildus osavalt toole teele ette ja rõkkas oma edu puhul naerda. Tamara kilas: „Anna siia!", lendas toolide otsa ja virutas neid kõrvale. Mängu müra ehmatas Vera Ignatjevnat. Ta tuli joostes köögist. Venda taga ajades Tamara ei märganudki ema ja tõukas ta tugevasti vastu kappi. Vera Ignatjevnal sai käsi kukkumisest tublisti haiget, kuid ta ei ennatanud valu tunda, sest teda jahmatas puruneva klaasi klirin: ta ise oli puhvetilt veekruusi maha tõuganud. Sel hetkel naeris Pavluša juba Tamara käes ning kiskus kuulekalt ült sinist kitlit. Tamara krahmas kitli ja laksatas talle oma roosa käega õlale:

„Kui sa veel mu kitlit julged võtta, siis kolgin su läbi."

„Oh, kolkija mul! Küll sa oled tugev!"

„Kolgin su läbi otsemaid!"

„Noh, katsu! Noh, katsu!"

Tamara silmas ema, kes oli kummargil kruusikildude kohal ja karjus:

„Mamma! Mis see õige on? Kisub, võtab, tassib! Mis see on! Kui midagi vaja õmmelda, siis on meie juures kolm aastat enne rääkimist, kingigi ei jõua välja klanida, aga kui kiskuda ja rebida, siis pole mingit rääkimist. Milleks niisugune... neetud elu!"

Viimased sõnad Tamara lajatas läbi nutu, virutas kitli hooga lauale ja pöördus ära puhveti poole, kuid ei nutnud enam, vaid seisis ainult ja vahtis vaikides puhvetit. Tavaliselt ta selles poosis paistis emale nii õnnetuna ja solvatuna ning kutsus esile talumatu haletsemise. Kuid seekord

Vera Ignatjevna ei vaadanud tema poole — ta oli seevõrra andunud oma hoolikale kildude üleskorjamise tööle. Tamara vilksas alla ema poole kiire tähelepaneliku pilgu ning pöördus kohe uuesti puhveti ilustiste manu. Ema ei lausunud midagi ja viis killud vaikides kööki. Tamara jälgis teda terase, pisut imestunud pilguga, kuid ema samme kuuldes ennistas oma poosi. Vera Ignatjevna tuli köögist lupardiga ja kükitades mahavoolanud vee juurde ütles tasakesi, tõsiselt:

„Tallasid vee laiali... nihuta end."

Tamara astus üle loigu ja läks oma laua juurde, kuid jälgis ema veel sealtki.

Sündmused kulgesid tõtt-öelda normaalselt. Oli vareminigi olnud selliseid lõbusaid kiiamisi ja oli sedagi olnud, et mõni klaasasi ära lõhuti. Samas normaalses korras pani ema õhtusöögi lauale. Pooleldi rõivastatud Pavluša tormas pudru kallale, segas ühe käega kaua võid pudru sekka, teises aga hoidis laual piimaklaasi — ta armastas väga piima. Tamara ei söönud kunagi putru, tema armastas liha ning pannil ootasidki teda kaks soojendatud kotletti. Kuid Tamara jäigistus oma laua juures ja suunas pilgu emast ning köögist mööda. Vera Ignatjevna vaatas tütart ning haledus kriipas ta emasüdant.

„Tamara, istu, sööl"

„Hästi!" sosistas Tamara ja liigutas raskelt õlgu, nagu ikka teevad inimesed, keda elu on murdnud.

Elu kulges normaalselt. Kell üksteist tuli Ivan Petrovitš. Juba ammu oli saavutatud kokkulepe selles, et Ivan Petrovitš tuleb aina töölt, ja seepärast polnud viimaste aastate vältel juhtumit, mil oleks tõusnud küsimus, kust ta tuleb. Isegi siis, kui ta saabus riigiviina hõngudest ümbritsetuna, hoolestus Vera Ignatjevna rohkem ta tervi-

sest, kui teenistuseetika rikkumisest. Selline kohusetruu kokkuleppe jälgimine johtus sellest, et Ivan Petrovitš oli silmapaistvalt tasakaaluka iseloomuga inimene, kes äratas õigusega paljudes perenaistes kadedust. Tuttavad laususid sageli Vera Ignatjevnale:

„Milline hea mees teil on! Harva kohtad sellise iseloomuga meest! Teil on vedanud, Vera Ignatjevna!"

Need sõnad avaldasid Vera Ignatjevnale alati meeldivat muljet — tavaliselt teda elus keegi ei kadestanud, kui maha arvata pisike juhtum, mil keegi talle ütles:

„Küll teil on hea priimus! Niisugust priimust saab harva!"

Ivan Petrovitš töötas vanema ökonomistina. Kuid vastupidiselt teistele ökonomistidele, kes on teatavasti sapised inimesed, kallakuga konjunktuuri-analüüsideks ja sagedaseks teenistusevahetuseks, Ivan Petrovitš oli rahuliku iseloomuga, ei omanud analüüsikallakut ja istus ühel kohal aastat viisteist, võib-olla enamgi. Tõsi, ta ei rääkinud naisele iialgi midagi oma tööst ja see, et ta teenib kuski vanema ökonomistina, kerkis Vera Ignatjevna ette mälestusena noorusest.

Ivan Petrovitš on rõivastatud healõikelisse ülikonda, tal on täidlane, puhas nägu ja väike, piirdeil hoolikalt raseeritud habe. Tema ülikondade eest hoolitseb Vera Ignatjevna vaid siis, kui nad juba on õmmeldud, aga kuidas neid õmmeldakse, seda Vera Ignatjevna ei tea, selle eest muretseb Ivan Petrovitš ilma teda konsulteerimata. Iga kuu annab ta Vera Ignatjevnale kolmsada rubla.

Ivan Petrovitš, nagu alati koju tulles, istub laua taha ja Vera Ignatjevna toob talle õhtusöögi. Kuni ta toitu lauale toob, toetab Ivan Petrovitš oma habeme kahe ristatud käe najale ja närib sõrmeliigendeid. Silmad ringlevad

rahulikult toas. Ta ette ilmuvad taldrikud, ta kehitab end pisut ja kinnitab krae vahele suurätiku nurga. Suurätikuta ei söö ta kunagi ja ta on üldse väga korralik inimene. Vestelda saab ta vaid siis, kui on veidi söönud.

Ka täna möödus kõik normaalselt. Ivan Petrovitš lõpetas kotletid ja nihutas kompoti lähemale. Ning küsis:

„Noh, Tamara, kuidas on lood su arhitektuuriga?"

Tamara kergitas oma laua juures viisakalt õlgu. Vera Ignatjevna istus seina äärde toolile ja ütles:

„Tamara on väga solvunud. Et me talle kuidagi pruune kingi ei osta."

Ivan Petrovitš murdis endale tikutoosist hambaorgi ja torkis sellega hambaid, keelega tõugates ja mõnuga luutsutades. Heitis vaevu pilgu Tamarale. Siis vaatas tähelepanelikult hambaorki ja ütles:

„Kingad on — tõsine asi. Aga kuidas, kas ei jätku raha?"

„Minule ei jätku kunagi," ütles Tamara nukralt.

Ivan Petrovitš tõusis laua juurest püsti, pani käed püksitaskuisse ja mõtles millegi üle, vaadates tühjale taldrikule. Seistes sellises asendis ja mõeldes ta tõusis kakskolm korda varvastele ja laskus tagasi, siis aga hakkas hertsogilaulukest vilistama. Võis oletada, et ta mõtles kingadest. Kuid midagi head ta tõenäoselt välja ei mõelnud. Kiigatanud viimast korda, ta suundus aeglaselt magamistuppa, ja hertsogilaul hakkas kostma juba sealt. Tamara pöördus toolil vihaselt ringi ja lähetas magamistoa uksele ägeda pilgu. Vera Ignatjevna hakkas lauda koristama.

Nii möödus ka too õhtu normaalselt, üks Vera Ignatjevna õhtutest. Kuid oli ka oma erinevus teistest õhtutest.

Sellest hetkest, mil Andrei Klimovitš lahkus, toimus Vera Ignatjevna hinges kuuldamatu liikumine.

Vera Ignatjevna oskas ka varemini majapidamise askelduste juures mõelda mitmesugustest huvitavatest asjadest. Tavaliselt ta meenutas oma tööd raamatukogus, kujutles värskelt saadud raamatuid, kõnelusi lugejatega, üksikuid enese nõuandeid ja sõnu. Armastas meenutada menukaid toiminguid, teravmeelseid väljaastumisi, hingelisi sõnu. Kui mingisugune soe või tähendusrikas väljend läbistas ta mälu mitu korda järjest, vaatles ta seda sisemise naeratusega, kuulatas õrnimaid varjundeid ja rõõmutses.

Kui poleks olnud Andrei Klimovitši, oleks Vera Ignatjevna täna mõelnud homsele vaidluskoosolekule, oleks meenutanud lemmikkirjaniku vitriini ja portreed, oleks mõelnud ta raamatutele ilusates, tugevates, sinihallides köidetes. Ta raamatud omasid nooruslikku pilkehimulist iseloomu, neid oli meeldiv meenutada.

Ent täna kõigest sellest ei mõeldud. Valmistades õhtusööki ja korjates purunenud kruusi kilde ja uuesti taldrikuid kuivatades, kui kõik olid juba magama läinud, mõtles Vera Ignatjevna üha Andrei Klimovitši sõnadele. Millegipärast kerkis esiplaanile vaid üks teema: Andrei Klimovitši tappev arvustus ta seeliku suhtes. Oli väga solvav teada, et kogu ta töö ja püüded ning lootused olid olnud asjatud. Kui palju õhtuid oli ta kulutanud seeliku parandamisele, ja alati, lõpetades tööd, ta oli veendunud, et siht on võidukalt saavutatud, et homme ta läheb tööle väga viisaka välimusega, ning vahel talle tundus vargsi, et ta välimus on mitte ainult viisakas, vaid koguni elegantne. Ja tuleb välja, et see kõik oli vastupidi. „Rahvas räägib." Kõik nägid ja kõik naersid. Aga homme! Homme on kõnekoosolek.

Lõpetanud nõudega ja koristamisega, tegi Vera Ignatjevna laua tühjaks, võttis seeliku ült ja laotas lauale. Seelik levitas oma elatanud kortsud kuulekalt lauale. Vera Ignatjevna vaatles seelikut ja ootamatult tulid pisarad silma; nii kahju hakkas vanaeidekesest. Seelik vaatas temale nukra, väsinud raugailmega. Oli näha, et talle kuluks nii väga puhata, lesida kuski soojas kummutinurgas ja magada tahtmist mööda. Kunagi ta oli siidne. Oli väga kena, õrn ja vallatlev. Praegu võis riide siidsust märgata vaid õige teraselt vaadeldes ja seegi siidsus oli hallijuukseline. Ja selles kerges värelevas halluses ilmnesid vanade eluhaavade kortsud ja armid. See, mis oli ammu kinni nõelutud, hoidus veel kuidagi koos, kuid viimased armid kujundasid täiesti rammestunud võrgu, millest laua valge pind läbi paistis.

Vera Ignatjevna lülitas triikraua. Ettevaatlikult, püüdes mitte kõvasti vajutada, lükkas ta mõned korrad kuuma triikrauaga. Kust raud üle läks, seal silenesid kortsud ja pugesid peitu ning seelikul oli nüüd rauga leebelt nukker ilme.

Kui seelik oli triigitud, tõstis Vera Ignatjevna ta üles ja uuris järele. Ei, nüüd oli raske ennast petta: ka triigitult ei tõotanud ta mingit elegantsi, kuid Vera Ignatjevna naeratas reipalt: pole midagi, on koos elatud, anname koos ka vastust. Vera Ignatjevna hinges muutus rahulikumaks ja vaiksemaks ning kui ta alustas oma kingade kordaseadmist, tundus köök oma vaikuses kuidagi eriti hubasena ja mõtted ei viibinud enam ei seelikul ega arastaval esinemisel homsel vaidluskoosolekul, vaid iseenese juures. Oma kummaliste iseloomuomaduste tõttu ei tundnud Vera end praegu üksildasena. Esiteks lebas laual triigitud, rahustunud seelik ja teiseks muhelesid kusagil kaugel Andrei

Klimovitši vurrud. Vera Ignatjevna polnud talle enam pahane. Mis siis ikka? Vaja ta sõnade üle mõelda.

Vera Ignatjevna õmbles jämeda nõela ja vahatraadi abil irvakile läinud kingatalda ja mõtiskles muheldes. Muheles seepärast, et tundis end noorenenuna, ja see oli harjumatu ning pisut naljakas. Kujutles ennast uues siidkleidis ja see tundus kole... kummaliselt ja... samuti naljakalt. Läbi oma koduste murede uduvine ta nägi, et uus kleit on möödapääsematu, kuid lugu on selles, et see pole ainult paljas kleit, vaid — metsik ja häbi mõelda — selles oli midagi noorusetaolist. Vera Ignatjevna väristas isegi imestusest pead. Läks ettevaatlikult tuhmja peegli ette pesukausi kohal. Äkki teda jahmatasid tõeliselt noored naeratlevad silmad ja täidlased, midagi sosistavad rõõmsad huuled. Jume puna peegel ei näidanud, kuid Vera Ignatjevna tundis, kuidas see sooja värvina põskedesse voogas. Kogemata meenus Ivan Petrovitš, ta lahkus peegli mant ja istus uuesti taburetile, kuid käsi jämeda nõelaga ei asunud uuesti tööle. Vera Ignatjevna nägi selgesti: mis naine ta on? Võis ta olla naiseks tollele puhtalt rõivastatud, puhtaks raseeritud, enesekindlale mehele? Ta polnud enam kaua olnud tema oma ega võinudki olla. Ivan Petrovitš ei näinud ta pesu ega sukki, ta ei näinud paljutki.

Vera Ignatjevna jahmus. Sõrmed asusid tõtliku pingega kinga kallale. Vera Ignatjevna kiirustas kortsus laubal töö lõpetamisega, et magama heita ja mitte millegi üle enam mõelda.

Vaidluskoosolek möödus õige huvitavalt. Lugejad kõnelesid siiralt ja erutunult, surusid tribüünilt lahkudes kirjaniku kätt ja tänasid. Vera Ignatjevna võttis iga esinejat vastu kiiva pilguga ning saatis lahkujat rahustunult ning

rõõmsalt. Nii noored kui vanad mitte ainult oskasid rääkida, vaid oskasid ka tunda. Selles oli suur triumf ja Vera Ignatjevna teadis, et see on laialdane, rahvalik triumf. Nii enda ees kui taga ta tundis uut hurmavat maad, kes oskab kõnelda ja tunda.

Ka Andrei Klimovitš võttis sõna ja ütles lühidalt:

„Lugesin seltsimehe raamatud läbi, ütlen otseselt, hädaohuga oma elule: kaks ööd ei maganud. Kui toredat rahvast seal on kujutatud! Võitlusrõõmus rahvas, saate aru, noor, lustakas. Olgu seal nüüd ka mistahes, aga see on oma asjale ustav rahvas! Noh, ja siis? Öösi loed, aga päeval vaatad, et on tõepoolest säärane rahvas! Õieti näidatud. Ma isegi olen säärane..."

Publik puhkes valjusti naerma. Andrei Klimovitš taipas, et ta innustus liiga, ja silus hämmeldunult vurrusid, nina juurest põse suunas. Ning parandas siis asja ära:

„Kultuuri, muidugi, on vaja rohkem, see on tõsi, ja teil see on õieti märgitud. Niisiis kultuuri pärast pingutame. Vaadake, mihuke raamatukogu meil on, klubi on ilmatu hea, kirjanikud sõidavad siia, teadusmehed. Ja aitäh nõukogude võimule, et paneb ametisse sääraseid seltsimehi, nagu on Vera Ignatjevna Korobova."

Saalis plahvatas kuumalt käteplagin. Vera Ignatjevna vaatas kirjaniku poole, kuid seegi oli juba laua taga püsti, naeratas, vaatas temale ja plaksutas. Saalis tõusid paljud püsti, kõik vaatasid Vera Ignatjevna poole, aplodismentide mürin aina kõvenes. Vera Ignatjevna tahtis hirmunult ukse poole liikuda, kuid kirjanik võttis kergelt tal ümbert kinni ja lükkas ettevaatlikult laua poole. Vera Ignatjevna laskus toolile, pani endale ootamatult pea toolikorjule ja puhkes nutma. Kõik jäi järsku vakka, kuid Andrei Klimovitš ähmas käega omas jaburas meeleheites

ning rahvas naeris heasüdamlikult ning lembelt. Vera Ignatjevna tõstis pea, seadis silmad ruttu korda ja hakkas ka naerma. Läbi saali puhandus kõnekõma. Andrei Klimovitš võttis paberilehe ja luges ette, et parteiorganisatsioon, käitiskomitee ja tehase juhatus on otsustanud raamatukogu juhatajale Vera Ignatjevna Korobovale ta energilise ja ustava töö eest anda autasu crêpe de chine'ist kleidiriide näol. Crêpe de chine'i sõna Andrei Klimovitš ei hääldanud just kindlalt, ta isegi kõngutas pead raskuse täheks, kuid ükspuha, sõna segunes uute aplodismentidega. Andrei Klimovitš võttis portfellist kergja sinise paelaga seotud paki ning pani ta paremast käest vasakusse, parema käe aga sirutas surumiseks. Vera Ignatjevna tahtis võtta pakki, kuid märkas, et see poleks õige. Andrei Klimovitš püüdis ta käe ja surus seda tugevasti, rahvas saalis plaksutas ja naeris rõõmsalt. Vera Ignatjevna punastus tugevasti ja suunas Andrei Klimovitšile siiralt vihase ja etteheitva pilgu. Kuid Andrei Klimovitš naeratas riivatult ja sooritas kannatlikult kõik vajalikud tseremooniad. Viimaks asetus valgesse paberisse mähitud ja sinise paelaga köidetud crêpe de chine ta ette lauale. Vera Ignatjevnale meenus tol momendil ta vana seelik ja ta tõttas jalgu tooli alla tõmbama, et kingad ei paistaks saali.

Kõik see ei lõppenud veel nii ruttu. Kirjanik võttis sõna ja pidas ilusa kõne. Tänas käitiskomiteed, et see kasutas vaidluskoosolekut ja tähistas sellise väljapaistva inimese tööd, nagu on Vera Ignatjevna Korobova. Kirjanikest tunnevad paljud Vera Ignatjevnat. On vähe sellest, et kirjutada raamat, vaja on teda organiseerida sügavas osasaamises lugejatega; nii toimub poliitilise, kultuurilise ja kõlbelise hariduse suur töö. Selliste inimeste ümber, nagu Vera Ignatjevna, kasvab ja levib uus sotsialistlik kultuur. Tänane

koosolek pole väiksem saavutis, kui uue tehase ehitamine, viljasaagi tõstmine või teede ehitamine. Ja meie Liidus on palju selliseid koosolekuid, selliseid noore ja sügava sotsialistliku kultuuri avaldusi. Meie kõik peame olema uhked sellele, uhked säärastele inimestele, nagu on Vera Ignatjevna. Samal ajal, kui fašistlikkudes riikides raamatuid põletatakse tuleriidal, kui jälitatakse ja pagendatakse inimkonna humanismi parimaid esindajaid, suhtutakse meie maal raamatusse armastuse ja tänuga ning austatakse selliseid loovaid raamatutöölisi, nagu on Vera Ignatjevna. Kirjanikkonna nimel ta tänab Vera Ignatjevnat suure töö eest ning soovib talle jõudu ja tervist, et ta võiks veel kaua töötada nõukogude lugeja kasvatamisel.

Vera Ignatjevna kuulas kirjaniku kõnet tähelepanelikult ja märkas imestusega, et ta tõepoolest saadab korda suurt, et tema armastus raamatu vastu pole hoopiski salajane, isiklik tunne, vaid on tõeliselt suur, kasulik ja tähtis nähtus. Tema juurde, üsna ligidale, astus ta enda ühiskondlik tähendus, mida ta seni polnud märganud. Ta vaatas seda ideed pingsalt ja nägi teda äkki tervikuna, nägi kümneid tuhandeid raamatuid, mida inimesed on lugenud, nägi neid inimesi endid, kes alles äsja olid olnud naiivsed ja arad, kes olid minetanud pinna raamatu selgrivide ja nimede jada ees ning palunud: „Andke midagi röövlitest", või: „Midagi seesugust... elu üle." Siis nad hakkasid küsima sõja, revolutsiooni ja Lenini üle. Aga nüüd nad ei küsi enam midagi, kuid kirjutavad endid kolmekümne viiendana või viiekümneviiendana teatud raamatule järjekorda ja kiruvad:

„Mis see on? Niisuguses raamatukogus ainult viis eksemplari! Mis see on!?"

Vera Ignatjevna imestus: kõike seda ta ju teadis vare-

minigi. Tema juhatuse all töötab kaheksa raamatukoguhoidjat ja nad kõik teadsid seda ning vestlesid õhtustel tundidel sageli raamatu, lugejate ja meetodite üle. Ta tunneb ka teiste raamatukogude tööd, on käinud paljudel konverentsidel, lugenud kriitilisi ja bibliograafilisi artikleid ja ajakirju. Teadis kõike, oli kõigest osa võtnud ja ometi ta polnud tundnud säärast suurt uhkust, säärast triumfi, nagu täna.

Kirjanik vastas otsekui tema küsimusele:

„Sellised inimesed, nagu Vera Ignatjevna, on väga tagasihoidlikud, nad ei mõtle kunagi enesele, nad mõtlevad oma tööle ja on liialt haaratud tänapäeva tööhelinast. Kuid meie teiega mõtleme neile, surume neil palava tänuga kätt. Ja teie tehase organisatsioon toimis kaunilt, kui ta andis Vera Ignatjevnale täna autasuks kalli riide. Ja meie ütleme talle: ei, mõelge ka enesele, elage õnnelikult, rõivastuge ilusti, te pälvite seda, sest ka meie revolutsioon on teostatud selleks, et tõelisel vaevanägijal oleks hea elada."

See erakordne päev oli lõpuni erakordne. Pärast koosolekut korraldati raamatukogus bankett raamatukogutöölistele ja lugejate aktiivile. Laudadel oli viina, võileibu ja kooke. Noored kaastöölised panid Vera Ignatjevna istuma kirjaniku kõrvale, meenutasid õhtuni oma võite, raskusi, kahtlusi ja kõnelesid oma ühistest sõpradest: lugejatest, raamatutest ja kirjanikest. Lahkumisel aga tõmbas Andrei Klimovitš Vera Ignatjevnal sinise lindiga köidetud pakikese ettevaatlikult kaenla alt ja ütles:

„Koju teil seda ei maksa kanda. Lukustame ta siia sahtlikesse ja homme, õnnistus kaasa, inpošiivi[1]."

---

[1] Individuaal-tellimiste õmblustöökoda. Tõlkija märkus.

Isegi kirjanik puhkes nende sõnade üle naerma. Vera Ignatjevna andis kuulekalt paki.

Tulnud koju, asus Vera Ignatjevna tavalise töö manu. Pavluša läks jälle uisutama ja temast jäid esikusse samasugused jäljed. Tamara oli nähtavasti hommikust saadik olnud kammimata peaga, ta laual lebas sama joonis, öö-päeva jooksul polnud selles tekkinud mingeid muutusi, kui mitte arvestada lõvi saba, mis oli äsja tušiga kaetud. Tamara emaga ei kõnelnud: reeglipärane piiramine pärast tormakat, kuid ebaõnnestunud rünnakut algas alati nii.

Varemini märgitses see strateegia Vera Ignatjevna kujutluses mitte üksnes tütre solvumist, vaid ka tema, Vera Ignatjevna enda süüd. Kuid millegipärast Vera Ignatjevna täna ei tundnud mingit süüd. Ka täna oli väga raske näha, kuidas Tamara kannatab, oli valus vaadata tä kena nukrat näokest, oli õige kahju, et selle armsa noore elu tänane päev osutub rikutuks, kuid oli juba selge, et süüdi pole Vera Ignatjevna. Mõte siirdus Ivan Petrovitši manu. Väga võimalik, et just tema on süüdi. Eilne hertsogilaul oli ikkagi veel meeles. Ivan Petrovitš oleks pidanud pisutki huvituma Tamara kingadest. Ja... kolmsada rubla kuus on vähe. Palju ta palka saab? Varemini sai vist seitsesada rubla, kuid see oli õige ammu...

Neist asjust mõeldes oli Vera Ignatjevna ikkagi veel oma tänase triumfi mõju all ja mõelda oli seepärast kuidagi parem ja julgem. Ta ei saanud veel unustada inimeste tähelepanu lembet lainet ja ta suure töö laia pilti, mille oli maalinud kirjanik. Ja oma maja paistis praegu kehvana ja lagedana.

Kuid keegi ei kõrvaldanud koduseid asju, nad kulgesid tänagi normaalselt, neil oli üha sama harjunud tehnika,

nende murel ning mõtetel olid samad harjunud teed ja harjunud, aastakümnete poolt kasvatatud emotsioonid. Jälle andis Vera Ignatjevna õhtust Pavlušale ja Tamarale. Tamara vaatas kotletile sellise nukrusega, ta kahvel korjas sellise liigutava nõtrusega toiduraase taldrikult, ta õrnad huuled võtsid neid raase kahvli otsast sellise jõuetusega, et Vera Ignatjevna ei saanud olla rahulik. Rinnas hakkas pakitsema ja korraga meenus paelaga seotud pakike. Selle pakikese taga oli lihtne ja ahne egoism. Sel ajal, kui too ilus tütarlaps ei saa isegi oma lemmikkleiti ülle panna, säilitab Vera Ignatjevna kusagil salajas oma kallist crêpe de chine'i. Ja siis ta laseb selle valmis õmmelda ja kenatseb nagu mõni näitlejanna, aga kes aitab seda tütarlast? Vera Ignatjevna kujutlusse kerkis juba komisjonikaupluse uks... ta astub sisse ja esitab... kuid... tal pole midagi esitada, pakk jäi Andrei Klimovitši kätte. Kiiresti, kiiresti libahtas läbi aju, et pakikese võib ju ära võtta, kuid niisama kiiresti Andrei Klimovitš naeratas oma säbrukate vurrudega ja komisjonikauplus haihtus. Rinnas aga hakkas pakitsema veelgi enam ja kogu aeg, veel kuni Ivan Petrovitši tulekuni, oli Vera Ignatjevna rööpast väljas.

Kui Ivan Petrovitš asus õhtust sööma, ütles Vera Ignatjevna, istudes seina ääres toolil:

„Meil oli täna vaidluskoosolek ja kujutelge, pärast vaidlust anti mulle autasu."

Tamara ajas silmad pärani ja unustas oma kannatused. Ivan Petrovitš küsis:

„Autasu? Huvitav! Palju anti?"

„Kleidiriie."

Ivan Petrovitš asetas oma noa ja kahvliga relvastatud rusikad kahele poole taldrikut, mugis asjalikult ning nautides liha ja ütles noapeaga lauale kopsatades:

„Vanamoeline preemia!“

Tamara läks laua juurde, laskus sinna pooleldi küljekile ja suunas emale oma elevil, huvitatud pilgu.

„Said juba kätte?“

„Ei, ta on seal... inpošiivis.“

„Nii ta siis juba on? Riie on juba?“

Vera Ignatjevna noogutas peaga ja vaatas ujedalt tütre poole.

„Aga missugune riie on?“

„Crêpe de chine.“

„Crêpe de chine? Aga mis värvi?“

„Ma ei ole näinud... ei tea.“

Tamara peake kõigi oma päraldistega, nagu kenad silmad, roosakad huuled, armas terav ninake, mis jalamil on laiem, asetus mugavalt peopesade najale. Tamara silmitses ema teraselt, just nagu arutades, et mis siis juhtub, kui ehtida ema crêpe de chine'i. Ta silmad peatusid kauem ema põlvedel, laskusid allapoole, kingadele, tõusid uuesti õlgadeni.

„Lased ära õmmelda?“ küsis Tamara, uuringut katkestamata.

Vera Ignatjevna häbenes veelgi enam ja ütles tasa, vaevaselt:

„Jah... arvan... mu seelik on juba vana...“

Tamara libistas viimase pilgu emast üle, ajas end sirgu, pani käed selja taha ja vaatles lampi:

„Huvitav, mis värvi?“

Ivan Petrovitš nihutas lähemale taldriku juustukookidega ja ütles:

„Meil juba ammu ei premeerita enam asjadega. Rahaga on igapidi mugavam.“

Päriselt hakkas uus kleit häält tegema alles järgmisel päeval. Lõunavaheajal tuli Andrei Klimovitš raamatukogusse ja ütles:

„Noh, lähme ehtima!"

Lustakas mustasilmaline Marusja viskus ülemiselt trepiastmelt ta kallale:

„Milleks teie õige tulite? Arvate, et me ilma teieta ei tule toime?"

„Tulin nimme. Läheme Vera Ignatjevnaga inpošiivi."

Vera Ignatjevna vaatas oma toakesest.

Andrei Klimovitš osutas peaga uksele.

„Kuhu te lähete? Kes teid laseb? See on daamide inpošiiv. Saame ilma teietagi hakkama."

Marusja kalpsas trepilt maha.

„Teie ei tohi sinna minna."

„Marusja, ma ütlen teile paar sõna salakesi. Vaat lähme siia!"

Läksid akna juurde. Andrei Klimovitš sosistas seal midagi, Marusja aga naeris ja hüüdis:

„Nojah! Kuidas siis? Muidugi! Mis saladus see's on! Ilma teietagi teame, ammu juba! Olge rahul! Ee-i! Ei, kõigest saame aru."

Tulid akna juurest ära täis rahulolu üksteisega ja Marusja ütles:

„Andke nüüd siia see teie preemia."

Andrei Klimovitš siirdus raamatukogu kõige kaugemasse nurka. Ta teine vandeseltslane, Nataša, niisama rõõmus, ainult et blond, tormas talle järele kitlihõlmade lehvides ja hüüdis:

„Kümne luku taga! Teie üksi ei saa lahti!"

Tulid sealt tagasi ühes kuulsa pakikesega.

Vera Ignatjevna töötas oma laua taga, ümbritsetuna arvetest. Nataša võttis tal tähelepaneliku lembe liigutusega sule käest ja pani tindiklaasile, nihutas arved kõrvale ja asetas tütarlapseliku armsa pidulikkusega Vera Ignatjevna ette paelaga köidetud pakikese. Sikutas kahe sõrmega paelaotsi ja hetk hiljem ilutses sinine pael juba ta õlal. Valge läikiva pakkimispaberi seest säratas rõõmsa, piduliku siidi esimene helk.

„Kirsspunane!" hüüdis Nataša ja ristatas käed nagu palvuseks. „Kui ilus!"

„No mis te nüüd, kirsspunane!" hämmastus Vera Ignatjevna. „Kuidas seda võib?"

Kuid Nataša käed olid juba haaranud riide üllad lained ja viskasid neid Vera Ignatjevna rinnale ja õlgadele. See haaras krampliku protestiga Nataša sõrmedest kinni ja punastus kuni juuste piirdeni.

Marusja viiksus:

„Kui ilus! Ja kuidas see teile sobib! Küll olete kena! Teil on säärane näovärv! Küll on hästi valitud: kirsspunane crêpe de chine."

Tüdrukud ringistusid Vera Ignatjevna ümber ja nautisid nii siidi sügavat tumepunast lainetust kui ka Vera Ignatjevna hämmeldust ja oma sõbralikku rõõmu siira vaimustusega. Marusja sakutas Andrei Klimovitši õlast:

„Kas teie valisite? Ise?"

„Ise jah."

„Üksi?"

„Üksi."

„Ja valisite kirsspunase?"

„Valisin jah."

„Valetate! Ei või olla! Naise tirisite ühes."

„Milleks mul naine? Kui ma ise väikesest peast, võib öelda, et nendes siidides... ujusin... ja üldse kasvasin."

„Missugustes siidides? Kus te's niimoodi kasvasite?"

„Aga noh, nendessamades: krep... kren... kremdüšiinides! Või veel!"

Andrei Klimovitš silitas vurrusid ja kehitas end tõekalt.

Marusja silmitses teda umbusklikult:

„Teie olite seesugune... aristokraat?"

„Kuidas muidu! Ema mul, kui riputas riideid kuivama... pesu pesemise järel, päris pilt: siidid sul igasugused ümberringi: kirsikarva, õunakarva, aprikoosikarva!"

„Ahah!" hüüdis Marusja. „Kuivama! Kas siis siidi pestakse?"

„Kas siis ei pesta?"

„Ei pesta!"

„Noh, kui nii, siis võtan oma sõnad tagasi."

Tüdrukud niuksusid ja naersid. Uuesti visati riiet Vera Ignatjevna õlgadele, siis oma ja isegi Andrei Klimovitši õlgadele. Too säilitas endise joone:

„Mis mulle? Ma juba harjunud!"

Tehase inpošiivis jätkusid samasugused pidustused. Kleidi lõike küsimuses puhkes selline võitlus, et Andrei Klimovitš kõngutas pead, heitis käega ja läks minema, ütles vaid trepil:

„No on aga müraja rahvas!"

Vera Ignatjevna tahtis kindlasti kõige lihtsamat lõiget:

„See ei sobi vanale naisele."

Natašal jäi nendest sõnadest hing kinni ja ta tiris Vera Ignatjevna uuesti peegli ette:

„Noh, las olla, las olla siledalt! Aga siin tuleb siiski pisut puhvida."

Hallipäine kogenud meister noogutas pead ja kinnitas: „Jah, nii saab parem, nii saab uhkem."

Vera Ignatjevna tundis end nii, nagu oleks teda siia väikeste lastega mängima toodud. Isegi oma kaugest noorusest ta ei mäletanud sellist elevust rõivaste õmblemisega, seda vähem sobiv paistis olevat kogu erutus nüüd. Kuid tüdrukuid ei saadud pidurdada. Kleidilõigete juures hoogu sattunud, nad siirdusid soengule ja esitasid sel alal kõige radikaalsemaid reforme. Siis tulid sukkade, kingade, kombineede teemad. Lõpuks kihutas Vera Ignatjevna nad raamatukogusse, kasutades lõunavaheaja lõppemist.

Meistriga kahekesi jäänud, peatus ta kindlalt lihtsal lõikel ja meister kinnitas meeleldi selle suurimat sobivust. Leppinud kokku tähtaja suhtes, läks ta tööle tagasi. Teel ta märkas mõnevõrra imestunult, et ta on tõsiselt otsuseks võtnud lasta õmmelda ilus kleit ja seda kanda. Ühes sellega kerkis otsustavalt esile ta enda uus kujund. See oli mingi uus Vera Ignatjevna. Õmblustöökoja peeglis oli ta näinud oma uut kuju, mis oli ehitud kirsspunase siidiga, ja uut nägu, mida see siid helgistas. Teda üllatas meeldivalt, et kõiges selles uues polnud midagi karjuvat, midagi kerglev-koketset ega midagi naeruväärset. Tumepunaste voltide tõttu paistis ta nägu tõepoolest ilusamana, nooremana ja õnnelikumana ning samal ajal temas oli palju väärikust ja mingit suurt õigust.

Jõudnud raamatukogu ukseni, meenus Verale kirjaniku kõne. Vaatas maha oma kingadele. Polnud kahtlust, et need narmakud võivad solvata mitte ainult teda ennast, vaid ka asja, mille heaks ta töötab.

Vera Ignatjevna oli koju minnes ebatavaliselt rahulikus olekus. Nagu vareminigi ta kujutles trammis seistes Pavluša ja Tamara nägusid, nagu vareminigi ta tundis nendest lõbu,

kuid nüüd oli tahtmine neist rohkem mõelda ja mõtlemine toimus ilma ahistavate, pisikeste muredeta; poeg ja tütar esinesid ta kujutluses nüüd pigemini huvitavate inimestena kui hoolitsusalustena.

Kodunt ta leidis sama koristamata laua. Heitis sellele tavalise pilgu, kuid tavaline soov asuda kohe koristamisele ei tekkinud nii vastuvaidlematult nagu varemini. Istus tugitooli Tamara laua juures ja tundis, kui meeldiv see on. Ta ei saanud peaaegu kunagi selles tugitoolis puhata. Heitis pea seljatoe vastu ja vaibus passiivsesse kergesse poolunne, mil mõtted ei maga, kuid sagivad vaba, kerge rühmana, ilma dirigendita.

Tamara tuli magamistoast.

„Sa ei läinud ka täna instituuti?" küsis Vera Ignatjevna.

Tamara liikus akna juurde ja ütles kurvalt tänavale vaadates:

„Ei."

„Miks sa instituudis ei käi?"

„Pole sinna milleski minna."

„Tamarake, no mis siis teha?"

„Sa tead, mis tuleb teha."

„Sa ikka kingadest?"

„Kingadest."

Tamara pöördus ema poole ja sõnas kiiresti ning valjusti:

„Sa tahad, et käiksin roosades kingades ja pruunis kleidis? Tahad, et teeksin rahvale naljа, jah? Kas tahad? Sa ütle otsekohe."

„Tamarake, kuid sul on ju ka teisi kleite. Ja on mustad kingad. Need on muidugi vanad, kuid terved. Kas siis kõik teie üliõpilased värve nii kangesti silmas peavad?"

„Mustad? Mustad kingad?“

Tamara jooksis halli kapi juurde ja tuli tagasi, must king näpu otsas. Sirutas selle vihaselt ema näo ette:

„Sellega käia? On see sinu arust jalats? Ja võib-olla see polegi sinu arust lapp? Ja siin, sinu arust, pole kinni õmmeldud?“

„Sa vaata, millistes mina käin! Tamarake!“

Vera Ignatjevna lausus seda aralt, kõige sõbralikuma usalduse varjundiga. Tahtis etteheidet võimalikult pehmendada. Kuid Tamara ei märganud mingit etteheidet, tähelдas vaid võrdluse ebaloogilisust:

„No mis sa räägid, mamma? Kuidas siis, kas ma pean riides käima nii nagu sina? Sina oled juba oma aja elanud, mina aga olen noor ja tahan elada.“

„Mina olin noor — ja tundsin palju enam puudust kui sina. Sageli läksin magama tühja kõhuga.“

„Noh! Ütles veel! Kust mina tean, mis teil seal oli ja mispärast te nälgisite. See oli tsaariajal, mis mul sellega asja! Nüüd on hoopis teisiti. Ka vanemad peavad nüüd elama lastele, seda teavad kõik, ainult meil ei teata millegipärast. Kui mina vanaks saan, siis mul küll ei ole kahju tütrele anda!“

Tamara seisis lauale nõjatudes, rääkis endiselt tõtlikult ja viibutas kingaga, kuid ise ei näinud ei kinga ega ema. Silmis ja peas hakkasid pakitsema pisarad. Ta peatus, et hinge tõmmata, ja sel ajal Vera Ignatjevna jõudis öelda:

„Kas ma siis tõesti nii vana olen, et peaksin kõik sulle andma, ja ise käima säärastes närudes?“

„Aga kas mina sind sunnin närudes käima? Käi, milles tahad, kuid ära tee mind rahva naeruks! Muidugi, kui

endale, siis lased õmmelda uue kleidi! Lased jah! Kui endale, siis võib kõik, aga mulle ei või! Sa ju lased õmmelda endale siidkleidi?"

„Lasen küll."

„Noh, näed! Seda ma teadsin! Ise sa võid ehtida. Kelle ees sa ennast ehid? Kelle ees? Isa ees, jah?"

„Tamara! Sul ju on kleit!"

„Aga kas sa ei võinud ära müüa? Pruuni võib ära müüa. Aga mis värvi ta sul on, see... preemia? Mis?"

„Kirsspunane."

„Noh, näed: kirsspunane! Aga kui palju olen ma palunud kirsspunast! Kui palju olen palunud, aga sina aina unustasid, aina unustasid."

Tamara ei pidurdanud enam pisaraid, ta nägu oli juba märg.

„Mis sa siis tahad?"

„Tahan! Aga mida sina mõtled? Et sünnitasid, ja nüüd käi, kuidas juhtub? Aga ise sa ehid ennast, häbi sul võiks olla ennast vanas eas nooreks teha, häbi!"

Kõike seda ütles Tamara juba hüsteerias. Hüüdis veel korra „häbi" ja jooksis magamistuppa. Sealt kostis kõikidesse tubadesse ta padja alla summutatud nuuksumine.

Vera Ignatjevna kivines tugitooli. Ta mattus musta kurbuse pilve alla ja võib-olla hakkas tal tõepoolest häbi. Uksele koputati. Vaarudes keset musta pilve ja kuulatades Tamara nuukseid, suundus ta uksele. Tema ees seisis Andrei Klimovitš. Sisse tulles pööras ta pea nuuksumise poole, kuid naeratas otsemaid:

„Otsustasin, et toon mööda minnes ära. Need on talongid tasuta õmblemiseks."

Vera Ignatjevna lausus masinlikult:

„Astuge sisse!“

Seekord Andrei Klimovitš ei avaldanud soovi köögis rääkimiseks, vaid suundus meeleldi söögituppa. Vera Ignatjevna tõttas magamistoa poole, et sulgeda ust, kuid ei jõudnud seda enam teha. Tamara sööstis ukse juurde, vilahtas millegi suure ja tumedaga ning viskas selle ema jalgade ette. Õhus hilbendasid kerged mustad lained ja laskusid siis põrandale. Tamara vaatas seda hilbendust ainult viivuks, sööstis siis magamistuppa ja lennutas Vera Ignatjevna jalgade ette pruuni. Ise hüüdis:

„Ole lahke! Võid kanda! Ehi! Mulle pole su kleite tarvis!“

Tamara silmas Andrei Klimovitši, kuid talle oli juba kõik ükspuha. Põmatas vihaselt uksega ja kadus magamistuppa.

Vera Ignatjevna seisis hajuvil kleitide juures ja vaikis. Ta ei mõelnudki midagi. Ta polnud solvunud ega tundnud häbi külalise ees. Inimlik viha külmutas teda alati.

Andrei Klimovitš pani lauale mingid paberid, kummardus siis kähku, tõstis mõlemad kleidid põrandalt ja asetas tugitooli küljele. Sooritas selle kõik peremehelikult, kohendas isegi kahekorra läinud varrukat. Asetus siis Vera Ignatjevna ette vaatleja positsiooni, pani käed seljale ja ütles:

„Mis te nüüd? Ehmusite selle s... pärast.“

Ütles seda valjusti, ilmse arvestusega, et teda kuuldakse magamistoaski. Seal jäigi tõepoolest kõik nii vakka, nagu oleks surnu lautsil.

Vera Ignatjevna võpatas jämedast sõnast, haaras tooli seljatoest ning... naeratas äkki:

„Andrei Klimovitš! Kuidas te räägite?“

Andrei Klimovitš seisis samas poosis, vaatas rangelt Vera Ignatjevnale ning ta huuled kahvatasid:

„Seda ma ainult räägin, Vera Ignatjevna, kuid rääkimisest on siin vähe. Peame teist lugu, see on tõsi, kuid niisugust asja ei saa andeks anda. Keda te siin õige välja haudute? Keda? Vaenlasi kasvatate, Vera Ignatjevna?"

„Missuguseid vaenlasi? Andrei Klimovitš?!"

„Aga kellele sääraseid inimesi vaja on, mõelge ise! Arvate, et need on ainult teie omad pahandused, et perekondlik asi? Vaat seal ta on lõunat söönud, aga sööginõud seisavad ja tema, rämps sihuke, selle asemel, et enese järelt koristada, mis teeb tema? Pillub pudi-padi teile näkku? Aga teie olete seda teeninud enda ausa vaevaga! Teie vastu juba on tal säärased tundmused, aga kuidas nõukogude võimu vastu? Ja ise veel komnoor kindlasti. On komnoor?"

„Komnoor, jah! Noh, aga mis siis?"

Andrei Klimovitš vaatas ümber. Uksel seisis Tamara, silmitses põlgavalt Andrei Klimovitši ja kõngutas pead.

„Komnoor? Aga huvitav, vaataksin õige korraks, kuidas sa nõusid pesed, sina hilbakas!"

Tamara ei vaadanud nõude poole. Ta ei saanud oma vihkavat pilku Andrei Klimovitšilt lahti.

„Sina sõid siin?" osutas Andrei Klimovitš lauale.

„Pole teie asi!" vastas Tamara uhkelt. „Mis õigusega te sõimate?"

„Komnoor! Äh! Olin kaheksateistkümnendal aastal komnoor ja olen näinud sääraseid prouasid nagu sina."

„Ärge sõimake, ütlen teile. Prouasid! Võib-olla mina teen rohkem tööd kui teie."

Tamara pöördus õlaga külalise poole. Sekundi osa vahtisid teineteist vihaste silmadega. Kuid Andrei Klimovitš pehmus äkki, lahutas käsi ja kissitas oma väikesi kavalaid silmi.

„Palun sind ilusti, tee vanale partisanile head meelt: pese ära!"

Tamara näole tekkis naeratus ja omandas kohe põlgliku ilme. Heitis põgusa pilgu vakkajäänud emale, samasuguse pilgu kleitidele, mis lebasid toolil.

„Ah? Teeme kahekesi, sina hakkad pesema, mina panen priimuse hakkama. Sina nagunii ei oskaks."

Tamara läks kähku laua juurde ja hakkas taldrikuid kraamima. Nägu oli kivine. Ta silmad olid pooleldi suletud, kaunid tumedad ripsmed värelesid pisut-pisut.

Andrei Klimovitšil jäi suugi ammuli:

„Vaat kus on tubli tüdruk!"

„Pole teie asi," sosistas Tamara kähedalt.

„Kas tõesti pesed ära?"

Tamara ütles niisama tasakesi, otsekui iseendale, minnes magamistuppa:

„Panen kitli selga."

Ta kadus magamistuppa. Vera Ignatjevna vaatas külalist pärani silmi ega tundnud ära. Kuhu oli jäänud Andrei Klimovitš, raamatute armastaja, säbrusvurruline õrna naeratusega mees? Keset tuba seisis tüse, jämekalt naaklev ja võimakas mees, seisis freesija Stojanov-Ise. Piilus mühakalt, kuid samal ajal kavalalt magamistoa poole ja kähetas raugaliselt:

„Ah sa kuramuse nõid niisugune! Või ärge sõimake! Vaat panen su alles tööle!"

Ja hakkas varrukaid käärima. Tamara väljus magamistoast kitlis ja heitis Stojanovile väljakutsuva pilgu:

„Arvate, et ainult teie oskate kõike teha? Kah: töötav klass! Ettekujutus! Teie ise ei oska nõusid pesta. Kodus naine peseb, aga ise mängite saksa."

„Noh, ära seleta, võta taldrikud."

Vera Ignatjevna toibus ja sööstis laua juurde:

„Milleks see? Seltsimehed!"

Stojanov võttis tal käest ja viis tugitooli istuma. Vera Ignatjevna tundis erilist lugupidamist ta paljaste karvaste käsivarte vastu.

Tamara kraamis kiiresti ja osavasti taldrikuid, kausse, nuge, kahvleid ja lusikaid. Stojanov jälgis teda tõsiselt. Tamara läks kööki, Stojanov sammus talle järele, kõlgutas oma karvaseid käsi ja oli sellise ilmega, nagu ei läheks nad mitte nõusid pesema, vaid mägesid paigast kangutama.

Vera Ignatjevna jäi tugitooli. Sõrmed kompisid tooli küljepolstri jahedat siidi, kuid ta ei saanud mõelda enam mingile tualetile. Silmade ees seisis Stojanov. Vera Ignatjevna kadestas teda. See on sealt, freesimistsehhist, kust inimesed kaasa toovad raudse haarangu ja lihtsa tarkuse. Seal toimub tõeline töö ja seal on inimesed teistmoodi. Vera Ignatjevna ees oleks otsekui kerkinud suure eesriide nurk ja ta nägi eesriide taga tõelise võitluse palavat pinda, millega võrreldes tema enda raamatukogutöö paistis väikesena ja mittetõsisena.

Vera Ignatjevna tõusis ja sammus aeglaselt kööki. Seisatas esikus. Praokil ukse kitsa pilu vahelt ta nägi üksnes Stojanovit. Too istus taburetil, jalad harali, karvased käed põlvedel, ja jälgis pidurdatud kavalavõitu muhelusega. Praegu ta vurrud ei säbrutse õrna naeratuse kohal, vaid torklevad, ja neil on ilme, just nagu polekski nad vurrud, vaid riiakalt-teravad relvad.

Ta rääkis:

„Vaat töö juures on sind päris kena vaadata. Üsna teine plika kohe. Aga riideid loopida, mismoodi sa siis õige? Nõiakrõhva, täitsa nõiakrõhva! Arvad, et on ilus vist!"

Tamara vaikis. Kuuldus, kuidas nõud kolksusid pesukausis.

„Ajad ilu taga, nii et hing seest välja, aga see asi kukub sul inetult, lihtsalt sülitadagi ei raatsi. Misjaoks sulle kõik need mitmed-setmed moevärgid? Et must! Ja pruun! Ja kollane! Sa ju selletagi ilus küllalt, niikuinii tuleb mõnel mehel sinu pärast häda tunda."

„Aga võib-olla sugugi mitte häda. Võib-olla on mõnele õnneks!"

Tamara ütles seda ilma tigeduseta, usaldav-lõbusalt, jutlemine Stojanoviga teda nähtavasti ei solvanud.

„Ei tea mis õnne sinust nüüd kellelegi saab olla, mõtle natuke järele," ütles Stojanov ja kehitas õlgu. „Mis õnne? Kui sa oled ahne, tige ja rumal!"

„Ärge sõimake, ütlen teile!"

„Ja niisugune tänamatu loom, et lausa häbi rääkida! Kus sul on alles ema! Kogu tehas peab su emast lugu. Raske töö teisel, sunnitöö. Mina, kes ma ju olen töömees, nii et... Kuidas sa ometi võid? Ei tea, kes sealt teiselt poolt pesema hakkab? Pepka või?"

„Ah," ütles Tamara.

„Ahhitada, vaat seda sa oskad, aga ema ei näe. Tuhanded raamatud, igaüht pead tundma, seleta igamehele, vali igaühele maitset mööda, aga samal ajal ka vajaduse järgi, pole sunnitöö või? Ja tuled koju — hakka ümmardajaks! Ning keda tuleb teenida? Sind? Mille eest, ütle, ole lahke, misjaoks? Et kasvaksid niisuguseks krõhvaks, risuks kaela mõnele mehele? Su ema tuleks kätel kanda, kui olla sinuks. Viimane ära anda, siia-sinna hilbata, tuua, viia,

sa oled ju noor, susi sind söögu. Vaat tule minu juurde, siis näed — plikad ei jää sulle alla — patsidega ja puha ning haridust kah — ühest saab ajaloolane, teisest arst."

„Mis siis, tulengi."

„Tule, jah, see on sulle kasuks. Hing sul üsna hea, ainult et ära poputatud. Kas minu omad lubaksid, et ema peaks neid teenima? Ema neile nii et! Kuninganna! Aga nõusid sa siiski ei oska pesta. Mis see siis on... mässasid, mässasid, aga rasv puha veel küljes."

„Kus?"

„Aga mis see on? Vaja kõvemini."

Stojanov tõusis taburetilt, teda polnud enam näha. Siis ütles Tamara hiljukesi:

„Aitäh!"

„Vaat õigus," lausus Stojanov, „tuleb öelda „aitäh". Tänulikkus — see on kõige tarvilikum asi."

Vera Ignatjevna siirdus kikivarbail söögituppa. Võttis Tamara kleidid tugitoolilt ja peitis kappi. Siis pühkis toiduraasukesed laualt ja hakkas tuba pühkima.

Hakkas tunduma kuidagi ebamugavalt, et seina taga kasvatab võõras inimene tema tütart. Tekkis vajadus selgitada, miks on Tamara tollele nii kuulekas, ei lõmpsi, ei solvu, miks kasvatamine sujub nii kergesti ja edukalt?

Tamara tõi köögist nõud ja hakkas neid riiulile ja puhvetisse asetama. Stojanov seisis uksel. Kui Tamara oli kapiukse sulgenud, sirutas Stojanov käe:

„Nägemiseni, seltsimees!"

Tamara laksas ta kätt oma väikese roosaka käega:

„Paluge kohe andeks! Kõigi sõnade eest paluge andeks, mis te kõik ütlesite: proua, krõhva, loom, rämps ja veelgi hullemat. Kas tütarlast võib nii kohelda? Ise veel tööliskassist! Paluge andeks!"

Andrei Klimovitš näitas oma õrna naeratust:

„Vabandage, seltsimees! See oli viimast korda. Säärast asja rohkem ei juhtu. Sellega olen nõus: ümberkäimine olgu töölisklassis viisakas."

Tamara naeratas, krapsas äkki Stojanovil kaela ümbert kinni ja muisatas talle musu põsele. Sööstis siis ema juurde, sooritas samasuguse operatsiooni ja jooksis magamistuppa.

Stojanov seisis ukse juures ja silus asjaliku ilmega vurrusid:

„Hea tütar on teil, südamlik! Ainult et hellitada ikkagi ei tohi."

Pärast seda õhtut algasid Vera Ignatjevna elus vastsel viisil täidetud päevad. Tamara paiskas kogu oma tulise energia kodustele talitustele. Vera Ignatjevna leidis koju tulles eest täieliku korra. Ta katsus õhtuti midagi teha, kuid Tamara oma kitlis vihises korterit mööda nagu tuulispea ja temale ei saanud järele. Tõmbas ema käest mitmesugused tööasjad jämedalt ära, krahmas ema õlgupidi ja tõukas ta viisakalt söögi- või magamistuppa. Pavluša allutati tõelisele terrorile. Alul ta püüdis protestida, siis loobus sellestki ja katsus kaduda ära seltsimeeste sekka tänavale. Mõne päeva pärast teatas Tamara, et tal tuleb käsile korteri üldkoristus ja ema jäägu sel päeval kauemaks tööle, muidu ta segab kodus. Vera Ignatjevna ei lausunud selle peale midagi, kuid teel tööle jäi mõttesse.

Teda rõõmustas tütre muutus. Vististi esmakordselt elus ta tundis puhkuse kogu hüve, ta isegi kosus ja tüsenes neil päevil, kuid samal ajal miski häiris teda jätkuvalt, hinges kasvas kartus, mida tal enne kunagi ei olnud. Talle paistis vahel, et ei tohi, et on kuritegu tütarlast sellisel mää-

ral koormata musta ja tänamatu koduse askeldusega. Tamara käed hakkasid nende päevade vältel muutuma inetuks. Ema pani tähele, et Tamara lisas ka õppimises tööd juurde. Toredatel lõvidel lilleliste sabadega oli lõpp ja need kadusid laualt, ning nende asemel laialdus poolele söögilauale tohutu leht, millele Tamara püstitas terve punktiiride, spiraalide ja sõõride metsa; lehe nimeks oli „Korintose" orden. Vera Ignatjevna arutas kõike seda ja tundis siiski, et see „pole nii". Mõtted hargnesid teiseski suunas. Polnud enam mingit kahtlust, et ei saa olla tagasipöördumist möödunu juurde.

Too Tamara, kes lihtsameelses apluses tarvitas ema elu, kes talle siidhilpe näkku pildus, too Tamara ei saa ennistuda. Vera Ignatjevna tajus nüüd hästi tolle mõttetu eksituse suurust, mis oli toimunud ta kogu elu vältel. Andrei Klimovitši teravasse ütlusse, et ta haudub välja vaenlast, suhtus Vera Ignatjevna nagu tõsisesse ja õiglasse süüdistusse. Ja õigust-öelda pole ta sellele süüdistusele millegagi vastanud. Tal hakkas endiselt paha, kui meenutas, kuidas ta ebatoimekana ja passiivsena laskis kõrvalisel inimesel oma tütrega õiendada, ise aga kuulatas aralt esikus ja pärast pages nende mant kikivarbail. Aga kes kasvatab ta tütart edaspidi, kes hakkab kasvatama Pavlušat, kas tõesti tuleb edaspidi Andrei Klimovitši appi kutsuda?

Vera Ignatjevna arutles kõike seda teraselt, leidis kõiges palju tarvilikku ja õiget, kuid tajus ometi, et seegi pole peaasi, „ei ole see". Oli veel midagi, mida ta kuidagi ei osanud haarata, ja just see oligi hämuse häiretunde põhjuseks. Too inimväärtus, mida ta nägi endas viimasel vaidluskoosolekul, too uus Vera Ignatjevna, kes sündis teel õmblustöökojast — need polnud ikka veel rahuldatud.

Selle häiretundega, selle rahuldamatusega Vera Ignatjevna saabuski raamatukokku.

Päev algas raamatukogus halvasti. Mustasilmaline Marusja kalpsas mureliku näoga riiulite juures trepilt trepile, tuli hämmendunult tagasi suureneva lugejate saba manu ja vahtis sama kaarti täiesti kasutult üha uuesti.

Vera Ignatjevna läks tema juurde:

„Mis teil on juhtunud?"

Marusja vaatas veel kord kaardile ja Vera Ignatjevna taipas, milles on asi:

„Kaart on tagasi, aga kus raamat?"

Marusja vaatas ehmunult Vera Ignatjevnale otsa.

„Minge otsige, ma õiendan ootajate sabaga."

Marusja lentsis süüdlase näoga riiulite poole. Tal oli üha raskem taibata, millisele „võõrale" kohale ta oli raamatu nihutanud. Ta enam ei hüpelnud treppidel, vaid kõndis nördinult mööda raamatukogu ja pelgas kohata Vera Ignatjevna vaadet.

Vera Ignatjevna sai ootajate sabaga kiiresti valmis ja tahtis juba oma töö juurde minna, kui kuulis kõrvalt katastroofi häirekaid hääli.

Varja Buntšuki ees seisis prillidega noormees, punapõseline ja elevil, ning imestles valjusti:

„Ma ei saa aru, kuidas see võib olla? Palun veel kord, andke mulle mingi raamat Maupassant'i üle. See pole ometi mõni algaja kirjanik, vaid Maupassant? Ning teie räägite: „Põle"!"

„Meil põle..."

Varja Buntšuk — tedretäheline tüdruk, nämmab oma „põlet", aga ise kiikab hirmunult Vera Ignatjevna poole.

Vera Ignatjevna ütleb talle lahkelt:

„Varja, tehke siin, ma õiendan seltsimehega."

Varja Buntšuki tedretähed kaovad sügavasse häbi-

punasse. Uuele paigale siirdudes ta põrkab kohmakalt vastu Vera Ignatjevnat, tal löövad kõrvad ja kael helendama ja ta sosistab hiljukesi: „Ah!“ Marusja annab leti otsas salamahti üle lõpuks leitud raamatu ja siirdub teiste lugejate manu, kuid räägib nendegagi poole häälega.

Vera Ignatjevna aitab Maupassanti harrastajat ja siirdub oma tuppa. Kümne minuti pärast kummardub ta laua kohale Marusja ja oigab:

„Vera Ignatjevna, kallis, oi-oi-oi!“

„Ei tohi olla nii tähelepanematu, Marusja. Te teate, millega see oleks võinud lõppeda? Oleksite võinud raamatut otsida õhtuni.“

„Vera Ignatjevna, ärge pahandage, enam ei juhtu.“

Vera Ignatjevna naeratab ahnetesse, naeratust anuvatesse silmadesse ja Marusja jookseb õnnelikult minema, täis valmisolekut ükskõik milliseks biblioteegiliseks vägiteoks.

Pool tundi hiljem piilub ukse vahelt Varja Buntšuk. Mõne minuti pärast uuesti ja küsib tasakesi:

„Võib?“

See tähendab, et ta on süüdi. Igal teisel juhtumil ta murdub tuppa ilmatu mürinaga.

Vera Ignatjevna taipab, mida Varja Buntšukile vaja on. Ta ütleb rangelt:

„Varja, teatmekirjandust tuleb lugeda. Ja osata kasutada. Muidu niisugune rumal vastus: „Põle“!“

Varja Buntšuk noogutab nukralt ukseprao vahelt.

„Annan teile kümme päeva aega, kuni kahekümnendani. Siis kontrollin, kuidas te teatmeteostega toime tulete.“

„Vera Ignatjevna, ta hirmutas mu ära: selline prillidega, koonukas. Ja aina räägib ja räägib.“

„Mis seletus see on? Kas teie siis ainult hädiseid ja jõuetuid suudate teenida?“

Varja ennetab rõõmsalt:

„Kahekümnendal näete, Vera Ignatjevna!“

Ta suleb ukse ja kuulukse, kuidas ta kontsad lähevad lustakalt kopseldes.

Sümpaatsed tüdrukud! Vera Ignatjevnal pole veel kunagi vaja olnud noomida neid rangemalt kui täna. Ta ei kõrgendanud kunagi häält ega mäletanud kaua nende eksimusi. Ja ometi nad oskavad üliõrnade kombitsatega aistida ta rahulolematust ja hukkamõistu. Ja siis on nad jalamaid norus, tassivad oma süüd tasakesi raamatute vahel ringi ja suhtuvad nukralt maailmasse. Neil on tuline häda, et ta ütleks neile mõned ranged sõnad, milledel ehk ei olegi praktilist tähendust. Ilma selletagi ei suuda Marusja endale andestada lohakust raamatute asetamises ja Varja Buntšuk oli teatmeraamatud juba kõrvale pannud, et neid õhtul käsile võtta. Kuid vaja osutada tüdrukutele tähelepanu ja nende tööle lugupidamist.

Miks see kõik on nii kerge ja lihtne siin raamatukogus, võõraste inimeste keskel, ja miks nii raske kodus, omaste hulgas?

Vera Ignatjevna jäi mõtlema küsimuse üle, milles seisneb vahe kodu ja töö vahel. Ta katsus pingeliselt kujutella perekonna ja töö puhtate printsiipide asetust. Siin — raamatukogus — on kohus töörõõm, tegevusrõõm. Ka seal — perekonnas — on töörõõm, armastus ja samuti kohus. Samuti kohus! Kui asi lõpeb „vaenlase väljahaudumisega“, ei ole kohusetäitmisega asjad nähtavasti korras. Tõepoolest, miks on kohusetäitmine seal, perekonnas, nõnda raske, kuna siin tööl kohuseküsimus on lihtne, nii lihtne, et on

peaaegu võimatu eraldada, kus lõpeb kohus ja algab töönauding, töörõõm. Kohuse ja rõõmu vahel oleleb siin nii õrn harmoonia.

Rõõm! Milline kummaline, vanamoeline sõna! Puškinil esineb see sõna sellise naiivselt veetleva iluga ja kõrvuti temaga kulgevad tingimata „magusus ja noorus". Armunute, õnnelikkude poeetide, perekonnapesakese sõna. Kes võis enne revolutsiooni seda sõna ühendada tegevuse, töö ja teenistusega? Aga praegu Vera Ignatjevna rakendab seda sõna just sel alal, ümber vaatamata ja häbenemata, kuid tema perekonnaelamustes on sellele sõnale lubatud nii vähe ruumi! Vera Ignatjevna sirvis oma elu kiiresti läbi nagu kataloogi ega meenutanud ühtegi heledat perekondlikku rõõmujuhtumit. Jah, oli ja on armastus, selles ei või olla kahtlust. Selle armastuse tõttu nähtavasti võib unustada kohusetäitmise ja võib unustada rõõmu.

Vera Ignatjevna tõusis laua tagant ja käis mõned korrad toas edasi-tagasi. Mis loba see on: armastus — rõõmutu elu põhjus! Oli siis nii!

Vera Ignatjevna seisatas suletud ukse ees ja tõstis käe laubale. Kuidas oli? Jah, kuidas oli? Võib oma lapsi rohkem armastada kui armastas tema? Kuid isegi seda oma suurt armastust ta ei väljendanud kunagi. Ta häbenes kallistada Pavlušat, suudelda Tamarat. Oma armastust ta ei suutnud kujutella teisiti, kui lakkamatu ja rõõmutu ohvritoomisena, vaikivana ja sünkjana. Ilmneb, et sellises armastuses ei ole rõõmu. Võib-olla ainult temale mitte? Ei, on täiesti selge — ei ole rõõmu ka lastele. Õige, kõik on õige: tigedus, ahnus, egoism, hingeline tühjus — „vaenlase väljahaudumine"!

Ons see kõik armastusest? Tema suurest emaarmastusest?

Suurest emaarmastusest!

P i m e d a s t emaarmastusest...!

Korraga oli Vera Ignatjevnale kõik selge. Oli selge, miks tema isiklikus elus oli nii vähe rõõmu, miks tema kodaniku- ja emakohus sattusid sellisesse hädaohtu. Tema armastus Marusja ja Varja Buntšuki vastu osutus mõistlikumaks ja viljakamaks, kui armastus tütre vastu. Siin raamatukogus ta oskas armastuse tagant näha inimese kujustumist, oskas teda aidata sõna, pilgu, viipe ja tooniga lembelt ja rangelt, kiiresti ja üliökonoomselt. Kodus ta oskas vaid kabuhirmulise mõttetu ja kahjuliku teenistusvalmusega roomata zooloogilise pimeda vaistu ees.

Vera Ignatjevna ei võinud oodata enam hetkegi. Kell oli ainult kaks. Ta läks laenutamisruumi ja ütles Marusjale:

„Pean koju minema. Tulete ilma minuta toime?"

Tüdrukud sumistasid ülevas stiilis midagi vastuseks.

Ta tõttas koju, nagu oleks seal juhtunud õnnetus. Alles trammist maha tulles ta märkas ehmunult oma paanikat ja ometi oli vaja olla niisama rahulik ja enesekindel, nagu raamatukoguski.

Vera Ignatjevna naeratas tütrele ja küsis:

„Kas Pavluša tuli?"

„Ei tulnud veel," vastas Tamara ja viskus ema kallale. „Aga miks sa tulid? Ma ju ütlesin sulle, et sa hoopiski ei tuleks!"

Vera Ignatjevna pani käekoti eestoa aknalauale ja suundus söögituppa. Tamara põrutas oma väikest jalga ja hüüdis:

„Mis see siis on, mamma? Ma ju ütlesin sulle, et ära tule! Mine aga tagasi, mine!"

Vera Ignatjevna vaatas ringi. Ebainimliku pingutusega

tahtis ta Tamara näo asemel kujutella Varja Buntšuki nägu. Hetkeks see just kui õnnestus. Ta võttis rahulikult tooli ja lausus ametlik-lahkelt:

„Istu!"

„Mamma!"

„Istu!"

Vera Ignatjevna istus tugitooli ja osutas veel kord pilguga toolile.

Tamara halises midagi, kehitas rahulolematult õlgu ja toetus tooliservale, rõhutades sellega mistahes istungite metsikut sobimatust. Kuid tema pilgus oli ka uudishimu, mis polnud vaba imestusest. Vera Ignatjevna tegi veel ühe pingutuse, et projitseerida toolile enda ees üht oma noortest töökaaslastest. Tekkis kartus, kas hääl osutub kuulekaks.

„Tamara, seleta mulle õige, miks ma kodust pean ära minema?"

„Kuidas miks? Ma teen üldkoristust."

„Kes seda otsustas?"

Tamara peatus hämmeldunult selle küsimuse ees. Hakkas vastama, kuid ütles ainult esimese sõna:

„Mina..."

Vera Ignatjevna naeratas Tamarale silmadesse, nagu ta naeratab raamatukogus, nagu vanem seltsimees naeratab tulise, kogemusteta nooruse silmadesse.

Ja Tamara vastas alistuvalt ta naeratusele, vastas armastava, rõõmsa ja süüdlasliku hämmastusega:

„Aga kuidas siis, mammake?"

„Räägime. Tunnen, et meil sinuga algab uus elu. Olgu see mõistlik elu. Saad aru?"

„Saan küll."

„Kui saad aru, kuidas sa siis võid mind kamandada ja

käsutada ja majast välja ajada? Mis see on: kapriis, sobimatu nali või võimujaburus? Sa tõenäoselt siiski ei saa aru."

Tamara tõusis rammestunult toolilt, astus paar sammu akna poole ja vaatas emale otsa:

„Kas sa tõesti arvad, et mul seda koristamist vaja oli?"

„Aga mida sul siis vaja oli?"

„Ma ei tea... midagi sellist... head..."

„Aga sinu arvestusse ei kuulunud minu kurvastamine?"

Selle järel ei suutnud Tamarat miski pidurdada. Läks ema juurde, liibus ta õla vastu ja keeras näo kõrvale õnneliku ja ootamatu imestuse ilmega.

Kleit sai valmis tähtajaks. Vera Ignatjevna pani selle esmakordselt selga kodus. Tamara aitas tal ehtida, taandus, vaatas külje poolt ja viskus lõpuks vihastunult toolile:

„Mammake, ei saa ju nende kingadega!"

Äkki hüppas ta üles ja kisas üle kogu korteri:

„Ai! Küll ma olen juhmakas."

Tormas otsemaid oma portfelli kallale ja selle juures seistes leelutas sellise vaimustusega, et jalad omapead tantsisklema hakkasid:

„Juhmakas, juhmakas, milline juhmakas!"

Kahmas lõpuks portfellist pataka viierublaseid ja tuiskas nendega magamistuppa.

„Minu stipendium! Sulle kingade jaoks!"

Pavluša vaatas ema, kiskus oma kullakassinised silmakesed pärani, prunditas huuled ja undas:

„Oi, oi, oi! Mamma! Kleit!"

„Meeldib sulle, Pavluša?"

„Oi, või veel ei meeldi!“

„Anti mulle preemiaks hea töötamise eest.“

„Oi, küll sa oled...“

Pavluša vahtis peaaegu hirmunult kogu õhtu ema ning naeratas laialt ja helgelt, kui ema püüdis ta pilgu. Ütles lõpuks läbi erutunud hingelduse:

„Mamma, tead mis? Sa oled nii ilus! Tead, kuidas? Sa ole alati nii! Nii... ilus.“

Viimane sõna tuli juba sügavaimast rinna põhjast — see polnud enam sõna, vaid puhas emotsioon.

Vera Ignatjevna vaatas pojale otsa tagasihoidlik-range naeratusega:

„See on hea. Võib-olla nüüd sa ei lähe oma uiskudega terveks õhtuks kodunt ära?“

Pavluša vastas:

„Muidugi ei lähe.“

Draama viimane vaatus toimus hilja õhtul. Töölt tulles nägi Ivan Petrovitš laua taga ilusat noort naist kirsspunases siidkleidis. Ivan Petrovitš tegi esikus koguni liigutuse, et lipsu kohendada, ja tundis alles sel hetkel ära, et see on oma naine. Naeratas heatahtlikult ja astus käsi hõõrudes Vera Ignatjevna juurde:

„Oo, hoopis teine asi!“

Vastse, vaba liigutusega, mida ta ise varemini polnud täheldanud, lükkas Vera Ignatjevna juuksesalgu tagasi ja lausus lahkesti:

„Olen rõõmus, et see sulle meeldib.“

Täna Ivan Petrovitš ei järanud sõrmeliigendeid, ei vahtinud naist mõtliku ilmega ega vilistanud hertsogilaulukest. Vaid naljatas, teravmeelitses ja tegi koguni silmigi.

Ta imetlemine jahtus mõnevõrra ainult siis, kui Vera Ignatjevna küsis rahulikult:

„Ah jah, Ivan, unustan alati sult küsimast: palju sa palka saad?“

Meie emad on sotsialistliku maa kodanikud: nende elu olgu niisama täisväärtuslik ja niisama rõõmus, kui isade ja lastegi elu. Meil ei ole vaja inimesi, kes on üles kasvatatud ema vaikiva sangarlusega, nuumatud nende lõppematu ohverdumise abil ja rikutud nende orjalikkuse läbi. Ema ohvri najal üleskasvavad lapsed võisid elada ainult ekspluatatsiooniühiskonnas.

Peame protestima mõnede emade enesekahjustamise vastu, mida meil mõnel pool esineb. Et ei ole teisi võimujaburaid ja orjastajaid, siis need emad valmistavad neid... omadest lastest. Ühel või teisel määral on selline ajastläinud stiil meil levinud, eriti intelligentseis perekonnis. „Kõik laste heaks“ — seda mõistetakse siin täiesti lubamatult formalistlikus vaimus: kõik, mis ette juhtub — see tähendab, et nii ema elu hind kui ka ema sõgedus. See kõik laste jaoks! Meie emade tööd ja elu ärgu juhtigu mitte pime armastus, vaid suur, edasitungiv nõukogude inimese kodanikutunne. Ja sellised emad annavad meile kauneid, õnnelikke inimesi ning jäävad ka ise õnnelikeks lõpuni.

Üheksas peatükk.

Laia, laevatava jõe ääres asetseb linn. Jõe poole on ta pööranud oma asjaliku külje: saeveskid, laod, lakkamatud tõrvaste tünnide rivid ja raudrehvidega veovankrite müra tolmusel auklikul sillutisel. Alles selle töömaailma taga algab linn, mis on jõukohaselt kaunistatud mitmesuguste kultuuriliste päraldistega: graniitpostidega trotuaaride ääres, akaatsiaridadega ja voorimeeste punaste, kollaste ja pruunide troskarataste põrinaga.

Jõgi möödub linnast lõbusas täisverelises laiuses, tiidsasti ja üha ettepoole vaadates, sest ees, pisut allpool linna, ootab teda range, täpne, joonlaua järgi joonestatud raudteesild. Sild on toetanud jõkke üksteist graniitkalossides jalga, mis vahivad, ninad õieli, voolavale jõele vastu. Ning jõgi tõttab nende poole peremehe loomulikus läbematuses. Pööramata silmi sillalt, ruttab ta sündmuskohale, paisates linnakallastele kõik ülearuse, et see ei segaks: lodjad, parved, puksiirid ja paadid.

Otse silla juures, vastaskaldal, oli agul endale asukoha võtnud. Agul jõe vastu suuremat huvi ei tunne. Ta puudutab jõge ainult ühe majakesega, ise aga jookseb piki raudteetammi kuhugi kõrvale, rahulikumasse maastikku — kirsiaedade, papliridade ja tuuleveskite poole silmapiiril. Silmapiir pole jõe juurest kaugel: palja silmaga

võib näha, kuidas aguli taga tõuseb kaubarong mäkke ja mähkub valgesse suitsu.

Räägitakse, et kunagi sõitnud seda jõge pidi sküüdid, zaporožlased ja tatarid. Võib-olla. Mõned aastad tagasi tulid vanal, naljaka väikese kahuriga relvastatud kaatril noormehed, käkrunud kullaga õlgadel. Neid võeti vastu sünge vaikimisega, sest juba varemini olid kusagil põhjas kasakad ähvardanud ümberhaaranguga ja kaitsejad olid taandunud raudteed pidi. Kuldõlalised sküüdid valdasid pool aastat linna, silda ja agulit, jätsid siis kaatri koos kahurikesega silla manu, ise aga istusid kaubavaguneisse ja sõitsid kähku lõuna poole. Paar tundi hiljem tormas üle silla vedur, ajades ees platvormi, millel oli kolmetolline suurtükk ja paarkümmend lõbusat halli sineliga meest. Vedur platvormiga läbis ettevaatlikult agulijaama, siis aga hakkas suitsu välja pahvima ja pistis sküütidele järele. Järgmisel päeval tuli vedur tagasi terve rongi eesotsas, sobitanud sõprust teise veduriga. Vagunites istusid sküüdid, ainult et nüüd nad olid igavamad, põsed karvatunud ja õlgadel ei kimelnud enam midagi. Jaamas hüppas platvormilt maha Sergei ja Timka Minajevi isa — tehase tisler, kuulipildur ja bolševik.

Sestsaadik on möödunud viis aastat, võib-olla pisut enamgi. Vassili Ivanovitš Minajev hakkab juba unustama, kuidas püssirihm õlasse soonib, kuid selle eest mäletab hästi, kuidas nad ohvitserid Oreli alt tagasi ajasid. Räägib sellest õhtuti sageli poegadele. Vanem, Sergei, kuulab teda tõsiselt ja tähelepanelikult, teine, Timka, ei läbe jutustamise ajal paigal istuda, kehitab end aina toolil, tema tahaks üha küsida: aga mis asi see on „Kurski taga",

aga missugune mõõk on Vorošilovil, aga kus elavad kindralid nüüd? Ja öösiti, pärast isa jutustust, nägid ta pojad erisuguseid unesid: Sergei linnade põlemisi ja jalaväe ahelikke, isa lahingusuitsuseid, rangeid võitluskaaslasi, kes sõjast tagasi ei tulnud, ning kuldõlakulisi vaenlasi, kes agulit läbi otsida tuuseldasid. Timka aga nägi unes Budennõid, suurte vurrudega, hobuse seljas, ülestõstetud mõõgaga, tohutuid tulistavaid kahureid ja juurdepääsematuid linnuseid kõrgete hambuliste müüridega, nii nagu vana „Niva" piltidel.

Sereža õpib juba teist aastat käitisekoolis. Timka aga teist aastat töökoolis. Sereža mäletab veel toda aega, mil isa Punakaardiga minema läks, Timka aga tutvus isaga alles pärast Denikinit. Ta ei mäleta sedagi, kuidas ohvitserid nõudsid ema ülekuulamisele, kuidas ema kolm ööd kodus ei maganud, kuidas neljandal päeval tuli kohkunult ja kollasena, kõitis poole tunniga kõiksugu väiksemaid asju kompsu ja viis kompsu ning Timka maale tallu vanaisa Petr Polikarpovitši juurde. On veel palju sääraseid asju, mida Timka ei mäleta, see aga, mis jutustavad vanemad inimesed, paistab kauge-kauge loona, mis on huvitav, kuid sugugi mitte jube.

Jõe ja aguli kohal puhkes päike. Kevad saabus, oli huvitav, jutukas, toimekas. Timka sinised silmad ei mäletanud just paljusid kevadeid ja vahtisid seepärast kevadet apla uudishimuga. Ning energiat kogunes hinge, jalgadesse, kätesse ja keelde nii palju, et Timka suutis vaid suure vaevaga teda päeva jooksul, nagu kord ja kohus, ära kulutada. Isegi hilja õhtul, kui päeval rassinud keha hakkab suigatama, ei suuda keel veel rahuneda, vaid ümiseb veel midagi, jalad ruttavad unes kuhugi ja sõrmed liigahtavad.

Täna on Timka töös hommikust saadik, elu ja olukorrad kujunevad õige keeruliseks, ta ei suuda reageerida kõigile elu nõudeile, ei suuda kõigega hakkama saada. Koju tuli õhtu eel, Sereža aga seisab köögiuksel ja kõneleb emaga:

„Kas siis vastuluure oli Gontšarovi majas?"

Timka läks hoobilt kikki:

„Vastuluure?"

Sergei läks söögituppa õppima, Timka aga võttis istet tema vastas ja alustas:

„Aga kõik kartsid seda vastuluuret. Tõsi, et kartsid?"

Sergei ütles:

„Mis sa nii lollakas? Kas see siis naljaasi on, vastuluure? Arvad, et see oleks sulle nali?"

Timka jääb ainult hetkeks mõttesse ja vastab unistava leidlikkusega:

„Aga kui võtta ja visata pomm! Vaat selline pomm, nagu papa rääkis? Võtta ja visata! Ah!!"

Sereža muheleb:

„Küll sa oled toas kangelane. Aga vaat kui sul tõepoolest tuleks?"

„Aga mis sina siis mõtled?"

„Sulle paistab, et see on vist kerge? Ängad korraks ja visatud ongi?"

„Aga kuidas siis?"

„Mõtled, et nemad muudkui istuvad ja vahivad."

„No olgu!"

„Nad ju lasevad."

„Puutugu enne ette."

Timka torutab põlglikult huuled, kuid kujutlus maalib hingepõhjas ettenähtamatuid üksikasju: teda vahivad pursuide tigedad näod ja sihivad hiiglasuurte püssidega. Timka pöörab silmad kõrvale: ta ei karda midagi, kuid tema

plaanidesse ei kuulu hoopiski mitte, et pursuid teda tulistaksid. Pommi asi on põhjalikult rikutud ja Timka elavad silmad vilksavad ringi, et otsida parema kvaliteediga elamusi. Vaade peatub hetkeks Budennõil, kuid Budennõi ei taha praegu hobuse selga istuda ja vaatab Timkale otsa isegi õige pisut nagu pilkavalt. Timka silmad kissitavad paremale. Seal kiilgab puhvetiklaas ja läbi selle näeb Timka kaht pirukat taldrikul. Pirukad lebavad ja vaikivad, kuid ilme on neilgi pisut irooniline. Timka viib vaate Serežale. Too vaatab joonistust raamatust, millel on ületamatu kõrgestiililine nimi: geomeetria. Sereža helevalkjad juuksed on pikaks kasvanud, ta soeb neid tahapoole, kuid nad ei oska veel hoiduda soengus ja torklevad Sereža lauba kohal paljude otsakestega. Timka silmitseb venna soengut ja leiab selles niisama suurt üleolekut, nagu geomeetriaski. Sereža on kangesti tark poiss. Ainult sellepärast täna lõuna ajal ta hääl otsustaski pirukate küsimuses.

Timka meenutab nobedasti kõike, mis oli pärast seda. Algas pirukatest ja nüüd, näe, jälle pirukad.

Pirukaid oli alguses ohtrasti. Ema pani neid lauale terve suure taldriku täie ja ütles:

„Täna pirukad õnnestusid. Sööge, kuni on tulised."

Isa pani ajalehe kõrvale ja naeratas:

„Kvalifitseeritud väljanägemine teistel. Timka, sa juba muidugi proovisid?"

Timka punastus pisut ja vaatas isale sõjaka naeratusega. Koolist tulles ta jooksis tõepoolest korraks kööki ja ahmas ühe piruka. Ema viibutas küll tema poole kätt, kuid oli lahke näoga:

„Ei jõua lõunat ära oodata?"

No ükskõik, too pirukas helksas läbi Timka elu ilma suurema rõõmuta: suhu jäi ainult kõrvetuse tunne. Pirukas oli nii tuline, et teda ei saanud isegi peos hoida, ja ära süüa oli ka liiga tuline ning üldse oli seisukord sel määral väljapääsematu, et Timka neelas piruka alla ilma lõbuta, ainult sellepärast, et ta enam sõrmi ei põletaks.

Isa lõikas esimese piruka pikuti pooleks ja värske taigna valges kobedas raamistikus nähtus niiske tume lihatäidis. Isa muheles heakskiitvalt ning hakkas kummalegi poolele võid peale määrima. Sooritas kõike seda aegamisi ja jutustas veel ise:

„See ei ole meie vesi, mis läheb. Meie lumi on juba ammu meres. Nüüd läheb ülevaltpoolt vesi, põhjast. Seal on lund palju, räägitakse, et tuleb kõva tõus. Täna tõusis ühe meetri võrra."

Isa jutustas, vaatas rangete helesiniste silmadega emale otsa ja osutas noaga põhja suunas, kuid pirukapoolmikud muudkui lebasid ta ees ja või hakkas juba kuivaks tõmbuma.

Timka ei suutnud mõista isa keerulist maitset. Võibolla on meeldivgi süüa sellist poolmikku, kuid millega saab õigustada niisugust ettevaatamatut aeglust. Timka ei närvitsenud põrmugi, võttis taldrikult pirukaid ettevaatliku kohmaka liigutusega: ja suu on Timkal ju üsna väike, kuid ka pirukas on nõder olend. Libiseb nii ruttu ja meeleldi kurku, et ei jõua veel alustadagi, kui sõrmede vahele on jäänud vaid veel pisike kõva nibu, veel hetk ja seegi kaob hammaste taha ning peos on juba uus pirukas. Timka ei suutnud veel märgatagi, kui taldrikule oli jäänud ainult kaks pirukat, ning Timka tundis, et mitte kõik asjad pole elus hästi seatud. Ta vilksas vennale; see mugis ja kuulas isa. Timka käsi pidi juba peaaegu taldriku manu

tõusma, kui Sereža tal küünarnukist haaras ja kõrva juurde kummardus:

„Pea! Jäta isale! Vähe said või?"

Timka limpsas huuli ja mõtles, et Sereža vahelesegamine oli täitsa asjatu: isa niikuinii ei taha enam.

Aga pärast lõunat oli hullusti palju sündmusi. Isa läks tööle, Timka aga askeldas videvikuni õuel ja tänaval. Õues oli märg. Kuuri kõrvale oli tekkinud ilmatu suur loik, kindel, et õige sügav, seal oleks meeldiv veidi kõndida, kuid kingad takistavad. Ajalehest tehtud laev ei tahtnud kuhugi sõita ja seisis igavalt paigal, takerdudes juhusliku mulluse umbrohu varre taha. Tänaval olid teised ebamugavused: piiride ja mõjualade ebaselgus. Just Timka õue kõrval voolas raudteetammilt võimas veeoja, mis oli liivasse uhtnud sügava ja keerulise sõidutee. Eespool kõõlus õhuke kiilas jääkooruke oma teravate, vigurlikkude kallastega vooluse üle ja mõnes kohas jooksis vesi koorukese all salapärasesse ja hubasesse poolhämarusse. Paberist laev, mis lasti üleval vette, noogutas ja sukeldus vooluse virus, lendas hooga jääkiistla alla ning kadus silmist. Mis temaga salapärases, pimedas koltas juhtus, seda ei võidud näha, kuid kena oli seista oja kohal ja vaadata, kuni laev jälle vabasse vette hüppab. Ja siis tuleb minna ojakallast pidi järgmise koltani ja seal on samasugune lõbu.

Kõik see oli kangesti lustakas asi, kuid kõige huvitavamad avaveed, käärud, koltad ning joad olid Timka õue kohal ja siia kogunesid terve tänava lapsed. Igaüks tõi kaasa oma laeva, igaüks laskis selle vette, kus ise tahtis, igaüks suskas kepiga vette, igaüks katsus lükata oma laeva kõige huvitavamasse kohta. Timka vaatas kogu seda jändamist kaua pahaselt pealt ja hüüdis lõpuks:

„Aga mis te siia tulite? Meie teie manu ei tule! Mis, kas see on teie jõgi? Teil jookseb seal, seal laske ka laevu!"

Kuid ka siin, nagu teistelgi rahvusvahelise elu juhtumitel, otsustatakse asi harva õiguse ja õigluse kohaselt. Rätsep Grigorjevi poeg, punapäine, tedretähine ja punaste kõrvadega Mitroška, seisab oja teisel kaldal ja valab sealt Timkale oma sõjakat põlgust.

„Mis sa keksid? Mis sa keksid? Arvad, et isa sul bolševik, nii et siis keksidki? Oled oja ära ostnud, oled ära ostnud või?"

Timka ei vastanud punapäisele Mitroškale midagi, kuid tõstis laevamise otstarveteks määratud keppi ja lähmas Mitroška laeva, mis oli madalmikule seisma jäänud. Sogane vesi pritsis mitmele poole, Mitroška laev aga, mis oli tehtud hallist pakkimispaberist, jäi märja tumeda kaltsuna vee peale lömakile. Sooritanud selle rahvusvahelise õiguse akti, lidus Timka välkkiiresti oma õuele. Kohe selle järel kõmatas vastu õuevärava lauda telliskivitükk. Ka Timka laev jäi ojja, kuid see oli juhuslik ja ebaõnnestunud ajalehepaberi-konstruktsioon.

Minutit paarkümmend kulges Timka üksinda õuel, lompsis kepiga veeloiku ja hüples kuuriseina-äärsel jäätükil niikaua, kuni see pihunes väikesteks tükkideks. Siis tuli toast õuele majaperemehe poeg Kirik.

Minajevid olid korteris Kiriki isa, puusepp Bõtškovi majas. Bõtškov oli imelik mees. Ta töötas puumajade ehitusel ning oli tasakaalutu ja tigeda iseloomuga. Kuni tahus puud maas, saab temaga veel asju ajada, saab isegi inimese moodi vestelda. Ta kuulab jutukaaslast rangelt vaikides, täksib oma kirvega, muhatab ainult aeg-ajalt irooniliselt ja ütleb siis:

„Nõnna. Et saab hakkama, ütled? Noh, olgu, las saab.“

Aga niipea, kui ronib katusele ja hakkab abilisega sarikaid panema, või istub harjale ning seab roovitist, pole temalt enam oodata midagi head. Olgu all jutukaaslast või ärgu olgu kedagi, Bõtškov uriseb ja uriseb, tigetseb ja norib:

„Tehti määrus: kaheksa tundi! Istub ja loeb lehte, aga küsi temalt, siis tema on töötaja — bolševik! Tegi kaheksa tundi ära ja tema sul bolševik! Aga palju mina töötan?“

Bõtškov langetab kirve ja vaatab alla morni, tälkja, tigeda tähelepanuga:

„Mitu tundi ma töötan? Vaska! Mitu tundi ma töötan?“

Bõtškov keerab pea abilise Vaska poole ja jälgib teda mitte seevõrra silmadega, kui oma puhmakate kulmude ja karvase habemesse kasvanud suuga. Vaska jändab sarikaotsaga ega vaatagi peremehele. Bõtškov kordab sügavasti mõtlikult endamisi:

„Palju ma töötan? Võib-olla kaheksa tundi? Ei... Bõtškov töötab kaksteist tundi, kaksteist. Aga kas see Bõtškov on töötaja või ei ole töötaja? Küsimus. Aga võib-olla on ta pursui? Ena — kus rahvas on võigas! Aga tema sul brigadiir! Ohoo: brigadiir!“

Bõtškov kisub silmad pärani, ajab põsed punni ja näitab kätega tähtsat olekut. Sülitab siis pihku, võtab kirve teise kätte ja jätkab tööd. Minutit kümme töötab keskendunult ja vaikib, kuid korraga langetab uuesti kirve ja vahib alla oma kaval-sünge näoga:

„Kord kah! Kui inimene püüab, elab higist ja vaevast, seda neil veel vähe! Kuidas siis, see — proletaarlane, ja see, vaat kus mõtlesid välja — kodukäsitööline! Mina — kodukäsitööline, ah? Olete näinud? Elasin selleni. Elas

Bõtškov selleni! Vana tobu, elas! Mis see kodukäsitööline on? Vaska! Mis see kodukäsitööline on?"

Vaska vaikib endiselt. Bõtškov vaatleb teda mõne sekundi ja liigutab vurrusid. Ning vastab iseenesele:

„Kodukäsitööline, saan aru. Pudi-padi! Pitsid — õigus. Korvid: siuh, säuh, siia, sinna, niksti, nõksti, naksti, vang ja sang ja korv ongi käes! Päeva paar higistad, päeva paar ähid-puhid, kümme versta laadale, pool rubla paari eest. Naamoodi! Aga see on sul korv või? See on korv või?"

Ta osutab sarikatele ja raputab pead:

„Kodukäsitööline! Söögu teid vähid, kui upute! Melnitšenkole kes ehitas? Bõtškov. Seroštanile? Bõtškov. Reznikovile? Bõtškov. Ossip Pavlovitšile, küsime, kes? Bõtškov. Nalivaitšenkole, Vassili Jevdokimovitšile... Aga kus Vassili Jevdokimovitš nüüd on? Vaska! Kus on Vassili Jevdokimovitš?"

Millegi pärast vastab Vaska sellele küsimusele nii:

Ah, jäta n'd... Vassili Jevdokimovitš! Esimene tõbras oli... õgija... vaat kes veel meelde tuli!"

Bõtškov vaatab tuimalt Vaska poole ja sügab kõrva mant habet:

„Mitte õgimise mõttes, aga kes ehitas? Ja aina katsuvad valusamini, et südamesse läheks: kodukäsitööline!"

Minajeviga Bõtškov ei seltsinud, püüdis tema poole mitte tulla, ja saatis naise, kui oli asja. Kuid Minajeviga kohtudes käitus viisakalt ja rääkis rahulikult, väljendades täiesti pooldavat lojaalsust:

„Ma pole mõni poemees, ma ise töötaja inimene."

Kirik Bõtškov õppis Timkaga ühes klassis. Bõtškovi vanem poeg aga, Lenka, samas käitisekoolis, kus Sergeigi, ainult et oli üks aasta temast ees. Lenkat ei tahetud omal

ajal käitisekooli võtta, kuid ta tegi sellist skandaali, kisas ja kaebas, käis mitu korda linnas, nii et sai ikkagi, mis tahtis.

Oma seltsimehega oli Timka rahul. Kirikil oli rahulik iseloom, kena nägu ja alatiselt rõõmus muhelev ilme. Tänagi, tulnud õuele, ta kuulas heasüdamlikult ära Timka ägeda jutustuse konflikti kohta „jõel" ja ütles:

„Neid ei tule lasta. Aga tead mis? Kaevame õhtul ümber ja toome tolle... jõe siia üle."

„Kuidas toome üle?"

„Noh, nii, kaevame läbi ja toome üle. Värava alt, otse siia. Aga see tuleb mereks."

Poisid läksid mere juurde kuuri kõrval. Mõte oli väga asjalik. Timka vaatas läbi plangupilu mitu korda tänavale, vaatas kuuri taha — see kõik oli õige lihtne ja mugav. Ta ainult küsis:

„Aga kui nad ära ei lähe?"

Kirik kehitas õlgu:

„Ei, lähevad. Magama lähevad."

Sõbrad väljusid selle järel väravast ja seisatasid ettevaatlikult jalgvärava man. Oja juures tegeles laevamisega inimest kümme. Läbimärg ja porine Mitroška, isegi nägu poripritsmeid täis, jändas ikka veel Timka ajalehe-laevaga. See laev oli kõige tagasihoidlikumategi nõuete järgi oma aja juba ammu ära elanud, juba ammu ära ligunenud ja säilitas veel vaid suuri vaevu laevatunnuseid ja navigatsiooniomadusi. Kuid Mitroška juhtis teda ähkides tormisel ja hädaohtlikul voolusel. Ta oli selle haleda värgiga nii tegevuses, et Timkat isegi tähele ei pannud. Teised poisid juhtisid oma laevu sama innuga; mõned laevadest olid toreda konstruktsiooniga. Kõige paremini tehtud laev oli

Petja Gubenkol, tehase valvuri pojal. Tolle laeva materjaliks oli kamakas puukoort. Petja laeval olid pingid, mast ja puri ning ta omas ainult üht ebamugavust: oli liiga pikk ning kujundas silla, kui asetus risti jõge. Peale selle ei pääsenud ta masti tõttu jõekoldastesse.

Timka ja Kirik läksid jõe juurde. Mitroška võttis ettenägelikult oma ajalehevärgi ja viis oma navigatsiooni edasi, allapoole voolu. Petja Gubenko jooksis tammile lähemale ja laskis seal oma laeva vette. Kerge tume paat peksleva purjekiltsuga vilas kiiresti mööda oja. Ta liugus vabalt pöörlevail ja keerlevail voolanguil, põrkas kergesti kaldailt tagasi ja sukeldus käilaga lustakalt joakestesse. Petja jooksis kõrval ja jälgis teraselt sõitu. Just Timka jalgade juures takerdus õnnelik laevuke kulurohu varre taha ja peatus, võppudes kogu korpusega. Timka kükitas oja äärde ja võttis laeva kätte. Ta ootas, et Petja saab pahaseks ja pistab kisama. Timka oli juba valmis vastama põlgliku grimassiga, kuid Petja vaatas rahulikult teiselt kaldalt ega osutanud rahutuse tunnuseid. Tänuks selle eest ütles Timka:

„Kui kerge!"

„Too on koorest," lausus Petja.

„Kas noaga lõikasid?"

„Noaga jah."

„Aga kust sa noa said?"

„Mul endal nuga."

„Noh, näita!"

Petja võttis usaldavalt noa taskust ja ulatas Timkale. Noal oli üks tera murtud, teine mustaks läinud ja kulunud. Aga siiski — milline kadestatav õnn omada sellist nuga.

„Aga kes sulle noa andis?"

„Madrus kinkis.“

Timka silmad läksid elama:

„Missugune madrus?“

„Juba mullu suvel: käisime isaga kalu püüdmas ja seal oli madrus ja siis kinkiski.“

„Päris madrus? Aga kus ta nüüd on?“

Petjale valmistas raskusi otsemaid mõlemale küsimusele vastata. Kõngutas pead vanas nokata mütsis. Petjal oli väike, kahvatu, ahtake ja kõhnuke nägu, kuid väga sirge keha ja omab näoski seda sirgust: kena, kirgas laup ja kaunijoonelised mustad kulmud. Petja naeratas:

„Ta on jõel, madrus, aurikute peal. Aga praegu on linnas.“

„Aga mille eest ta sulle kinkis?“

„Millegi eest ei kinkinud, aga me püüdsime koos kala. Kaevasin temale ja taadile usse, aga tema tegi mulle vibu. Ja selle järel ütleski: võta nuga endale, mul teine veel.“

Timka oli vahel kuulnud jutustusi sellistest kummalistest asjadest: korraga tuleb elus kusagilt madrus ja kingib väitse. Timka neid jutte just väga ei uskunud. Kui neid uskuda, tuleb nii välja, et nuga saada ei maksa midagi. Ja kuidas niisugune õnn just Petjale korraga kaela langes? Et madrus ja nuga!

„Sinu isa on valvur, jah?“ vidutas Timka. Petja langetas tõsisena silmad, kuid tõstis nad kohe.

„Valvur jah. Valvab tehast.“

„Aga minu isa on brigadiir.“

Petja vaikis.

„Ja minu isa on kommunist.“

Petja sirutas käe:

„Noh, anna siia!“

„Ei, pea nüüd," ütles Timka, vaadeldes nuga. „Sinu isa ei ole kommunist? Ei?"

Petja vaatas rahulikult Timka füsiognoomiat.

„Ta ei ole kommunist, kuid see on ükstäis: minu isa valvab tehast."

„Mis ta seal ikka valvab!"

„Valvab küll. Püssiga valvab."

Timka tegi uuesti suured silmad:

„Oo! Püssiga! Aga kas sa oled näinud?"

„Olen."

„Püss?"

„Püss, jah. Vintpüss."

„Aga miks ta siis koju tuleb ilma püssita?"

„Ei lubata. Riigi püss."

„Aga kas ta laseb? Aga keda ta laseb?"

„Keda? Bandiite laseb."

„Aga nüüd ei ole bandiite: Sa tee mulle ka säärane lootsik."

Petja naeratas usaldavalt ja elavalt:

„Võta see, ma teen endale uue."

„Aga noh?"

„Võta! Ega mul kahju ole, sa ära arva, et mul kahju on."

Timka oleks tahtnud teha Petjale midagi meelepärast.

„Aga mina annan sulle tead mis? Annan õngekonksu."

„Mul on konks."

„Siis sul on kaks tükki. Ja lähme kahekesi kalale, hästi? Eh, kui oleks veel lootsik!"

„Minu isal on lootsik."

„Mis? On lootsik?" hüüdis Timka täis imestust.

„On jah."

„Päris lootsik? Päris kohe? Aga kust ta sai?"

„Ise tegi."

Timka hüppas üle oja. Tõepoolest, tollel Petjal on imeväärne kuningriik.

Ta kõneles Petjaga veel kaua ja jahmus üha enam. Petja isa, habekas, range mees sõjaväelise hoiakuga, kes mustas sinelis iga päev nende väravast mööda käis, paistis nüüd Timkale tõelise võlurina. Timkat hämmastas ainult põgus nukruse toon, mis kostis aeg-ajalt Petja sõnadest. See äratas Timkas sümpaatiatunnet, soovi sõbraks saada. Timka ise oma tunnetele mingit tähendust ei omistanud ja oli kindel, et peaasjaks tolles tutvuses on Petja isa tõeline lootsik, millega saab jõel sõita ja kalu püüda.

Timka läks Petjaga raudteetammini. Seal elas vanas majas Petja isa.

Hakkas hämarduma, kui Timka koju jõudis. Värava kõrval polnud enam kedagi, ainult Kirik õiendas labidaga oja kallal. Timka sammude peale pöördus ta ümber:

„Mis sa's? Võtad kätte ja lähed ära?"

„Aga mis siis?"

„Aga jõe juhtimine?"

Timkale meenus kavatsus ja tal hakkas südamel kipeldama. Kuid Kirik jätkas rõõmsa elevusega:

„Pole sugugi raske. Vaata, siit kaevata ja siit. Ja siis mullaga täita ja ta jookseb otse õuele. Siis on kogu jõgi meie päralt."

Timka hoidis käes Petja kingitust — puukoorest paati. Talle meenus Petja nukker toon ja ta ei tahtnud jõge tänavalt ära juhtida. Ta ütles:

„Aga lapsed hakkavad kiruma."

„Kirugu, palju tahavad, mis meil sellega asja? Meil aga

selle eest jõgi ja meri. Teeme veel sadamagi! Sadama, saad aru? Ja valgma. Aurikud seisavad öösi sadamas."

„Ainult, et Petja Gubenko mängiks ka meie juures. Hästi?"

Kirik ajas nina püsti:

„Petka? Mis temal meie mant vaja?"

„Aga ta andis mulle paadi. Vaat misuke paat."

Kirik veeretas paati kaua käes:

„Kas ta ise tegi?"

„Ise jah."

„Tehku mulle kah."

Timka ei lausunud sellele midagi. Tal kriikseldas ja kribistas sees midagi. Koledasti huvitav oli evida oma sadamat, aga ka Petjat polnud võimalik solvata.

„Aga kunas kaevama hakkame?"

„Kui pimedaks läheb. Hästi?"

„Hästi!"

Palju sündmusi oli leidnud aset lõunasöögi ja selle momendi vahel, mil Timka elus kohtusid jälle pirukad.

Timka möödus aegamisi puhvetist, vaadeldes Serežat. See tuupis aina geomeetriat. Timka seisatas puhveti kõrval, siis meenus, et puukoorest tehtud laev vajab remonti — puri tarvis külge panna. Võttis istet Sereža vastas ja alustas remonti. Ema tõi põleva lambi. Timka lõpetas töö, asetas paadi aknalauale ja vaatas teda kaua nautides. Aknaruudul peegeldusid kogu tuba ja puhvet. Timka vaatas seda peegeldust huviga: puhvet oli hästi näha, kuid pirukaid võis ainult aimata. Timka vilksas kähku tagasi vaadata: ei, pirukad on endiselt kohal.

Sergei sulges raamatu ja läks kööki. Timkale meenus, et vaja minna tööle, uut jõge kaevama, ja ohkas. Läks

siis puhveti manu, tõusis kikivarbaile ja avas ukse. Sõrmed puudutasid ühe piruka lakitud pinda. Timka laiendas sõrmede haarangut, krahmas mõlemad pirukad, vajutas nad rinna vastu ja sulges hiljukesi puhveti. Läks tasakesi köögist mööda ja esimesel trepiastmel hammustas üht pirukat. Trepp oli pisike, kõigest kümmekond astet, aga kuni Timka jõudis alumisele astmele, olid pirukatest jäänud veel vaid paar raasukest rinnal. Viimase neelatuse sooritas Timka rutuka pingega, sest avatud välisuksel nähtus juba Kirik labidaga. Timka kõri tõmbles veel viimastes töövaevades, kuid nägu osutas juba asjalikku huvi.

„Ma võtan ka labida, eks?"

„Tead mis?" ütles Timka labidaga varustumise järel. „Teeme enne renni ja siis üks-kaks toome jõe."

„Kuidas siis teisiti," vastas Kirik, „muidu ta jookseb ju üle kogu õue."

Saabus pimedus, kuid juba päeval oli taevas olnud kuu, aga nüüd ta paistis otse õueväljakule. Timka töötas keskendunult ja mõtles töö juures üha, et kuidas öelda Petja Gubenkole, et ta Kirikile lootsiku teeks.

„Kirik, aga kui Petja ei taha paati teha?"

„Olgu!" ütles Kirik. „Teen ise kah ära. Näed, et kus paadimees. Teen sihukese paadi, mihukest sa pole veel näinudki."

„Aga millega sa teed?"

„Isal ju terve kast riistu, tee, millega tahad. Kui tahad — peitliga, kui tahad — raspliga, kui tahad — noaga."

„Raspliga! Kuidas sa siis raspliga paati teed?"

„Mitte teha, vaid üle puhastada. Et oleks ilus."

Timka mõtles raspli üle ja raspli tõttu tõusis taas Petja Gubenko küsimus. Tõelise lootsikuga seostub suve

ja suveunistuste õnnelik ala. Lootsik — see märgitseb ju kalu, ööbimisi saartel, tuletegemisi, kalasuppi ja lõpuks madruseid, kes kingivad nuge ja oskavad õngeritvu valmistada. Kõik need hüved, madrus loomulikult välja arvatud, olid Timkale juba mullusest suvest tuttavad. Kuid möödunud suvel tuli esineda kõige tähtsusetumais osis, sest isa sai lootsikut elektromontöör Jelenitši käest ning kalale sõitsid kõik — isa, Jelenitš, Serežka, Lenka Bõtškov ja veel Sereža seltsimees Abram Roitenberg. Vaat mihuke hulk sõitis. Igaüks arvab endast palju ja Timkale jäid sellised tühised värgid, nagu tule jaoks risu korjamine ja üks üsna pisike õng, ilma korgita, sihukese õngega niikuinii ei saa öösi midagi kätte.

Renn läbis juba õue ja ulatus päriselt värava alla. Poisid läksid labidatega tänavale ja asusid töö kõige vastutavama osa juurde. Oja voolas nüüd üksinduses ja oli otse kahju, et niisugune hulk vett jookseb asjatult. Kirik lausus:

„Vahva asi! Ronivad homme siia, aga jõgi puha meie juures! Ja peale selle sadam."

Ent sel momendil tekkis ähmasest kuuvalgusest väravale isa kõrge kuju. Minajev astus üle veeoja ja seisatas:

„Timka! Ja kes see on? Kirik? Mis te siin pimedas teete?"

„Aga kaevame," vastas Timka lõbusalt.

Tal oli hea meel, et saab isa ees kiidelda sellise tähelepanuväärse üritusega.

„Kaevate? Misjaoks?"

„Sa vaata: õuel me juba lõpetasime. Aga nüüd kaevame siit läbi ja ta jookseb otse siia. Jõgi."

„Vaat kuidas! Vahva! Inimesed juhivad ikka õuedest vett ära, teie aga vastupidi, just õuele. Kuidas see siis teil pähe tuli?"

Timka hüüdis solvunud häälega:

„Nad ju tulevad kõik siia. Tulevad... ju... siia... laevadega puha."

„Kes siis?"

„Kõik puha! Tervelt tänavalt. Neil on kahju, et siin hästi jookseb ja et on joad. Sellepärast nad siis tikuvad."

„Arusaadav. Aga teie olete siiski tublid poisid! Tähendab, edaspidi ainult teie sõidutate laevu?"

Timka märkas küll isa toonis mingit salakavalust, kuid tal polnud aega seda arutada, ning peale selle teda veetles tõepoolest õige arvamus, et laevu sõidutavad ainult nemad Kirikiga. Timka vastas seepärast vaimustunult:

„Nojah! Nemad tulevad, aga jõgi on joosnud meie juurde."

„Tore! Kes selle nii teravmeelselt välja mõtles? Kas tõesti sina?"

„Meie Kirikiga."

Kirik seisis, labidas käes, ja kuulas Minajevi vaimustunud hüüatusi mõnevõrra hämmeldunult. Ta laskis rahulikult kõrvadest mööda ka kaunis jultunud autoriõiguse rikkumise Timka poolt, sest asja mõtles tõeliselt välja ainuüksi tema — Kirik.

Minajev asus harkis jalu oja kohale ja vaatas poistele ülalt alla. Oleks võinud arvata, et vaatleb neid hea meelega.

„Jah. Kahju, et tervet tänavat ei saa teile õuele tuua."

Timka kuulas häirestunult seda ilmsesti liialdavat kahetsust ja oli vait. Kirik seevastu hakkas valjusti naerma.

„Aga milleks see tänav meile?"

„Kõnniksite tänaval ja teised ei saaks. Hästi, eks?"

Timka taipas, et parem on edaspidisest vaidlusest mitte

osa võtta. Kuid vaidlus omandaski säärase iseloomu, et Timka osavõtt muutus üleliigseks:

„Sindrid niisugused! Vaata, mis välja mõtlesid? Läki koju!"

Timka astus isa ees. Ta ei märganud, kuidas astus üle vasttehtud jõesängi, ei märganud, kuidas saabus tuppa ja võttis palitu ült.

Sergei istus ikka veel raamatu kallal, kuid Timka ei suutnud huvituda enam mingeist kõrgeist teadusist. Istus taburetile, suunas liikumatu vaate nurka ja valmistus üldse ebameeldivusteks.

Isa tuli köögist käterätikuga ning ütles valjusti:

„Tore poeg mul! Sihuke poeg võib elada ainult pursuide juures. Lomp on tänaval, temal aga sellestki kahju, et miks ta on tänaval ja mitte tema taskus? Äh? Kõik vaatavad lombile, käivad lombist mööda! Kuhu sihuke asi kõlbab? Ei tohi. Ainult Timka üksi tohib, teised ei tohi! Vaat kui kaugele ahnus viib lurjused."

Timka vahtis tuimalt nurka ja ta hing paindus süüdistuste koorma raskuse all. Isa seisis keset tuba, sirge ja tugev nagu torn, kuivatas üha käsi ning kõneles kumiseva bassiga; ta helesinised silmad vaatasid vaid harva Timkale, rohkem käterätile. Samamoodi vaatasid lõug ja suurtesse voltidesse kurdunud raseeritud põsed. Timkat ei üllatanud seevõrra ta sõnad, kui poosis ja hääles avalduv jõud. Timka tundis, et selle jõu ees on tema, Timka, täieline põrm, ja muud midagi ta tunda ei suutnud. Ka mõelda ta ei suutnud, kuid tigeduse jaoks oli veel ruumi ja Timka tigetses Sergei ja ema üle. Sergei vaatas Timkat naeratades ja naeris paar korda valjusti, ema aga seisis isa kõrval ja tegi sellise näo, nagu naerataks ta nukralt. Nad on lihtsalt rõõmsad, et Timka on sattunud raskesse

seisukorda, on muutunud nii viletsaks eimiskiks. Timka oskas isegi korraks hävitavalt Sergei poole vilksata.

Isa läks kööki, Sergei aga lagistas naerda:

„Kas sa, Timka, tõesti tahtsid loiku ära käpata?“

Timka nõksas raevutsevalt õlga, protesti märgiks Serežka vahelesegamise vastu, ängas talle ka veel ühe ähvardava ning põlgliku pilgu, kuid poosi üldiselt ei muutnud ja jätkas nurka vahtimist. Ta ei võinud kannatada alandavaid olukordi ja püüdis sellistel juhtumitel liikumatu süngusega kahjusid tasa teha. Timka hakkas käesoleval korral juba tundma pisut lõbu, mis tulenes stiili järjekindlusest, kuid äkki talle lajatas uus katsumus, veelgi rängem. Timka ei märganud, millal ema oli loobunud oma nukra pealtvaataja osast. Korraga kostsid ta kõrvu ootamatud, talumatult metsikud sõnad, kostis võrratu tugev löök:

„Egas tal ole üksnes loigu üle kade meel. Tal oli kade meel ka pirukate pärast, mis isale jätsime. Aga võibolla see polnudki Timka?“

Timka ajudes tekkis paaniline sagin. Ta vahtis ammuli sui emale otsa: ema seisis ja vaatas taldrikut, millel kunagi oli lebanud kaks pirukat. Tundmatu jõud haaras Timka, viskas ta teise tuppa, mähkis musta, segasesse uttu ja paiskas voodile. Timka jalad märgades kingades jäid voodiservale kõõluma, kõiges muus osas aga huugas valu, nuuksetest üle kallatud. Läbi udu ja ähmuse tungis temani Serežka rõkkav naer, ent Timka tundis juba, et kõik on otsas, kõik on rusustatud, tema meeleheitele ei saa enam midagi juurde lisada.

Poole minuti pärast istus ema tema kõrvale voodile. Sellest levisid nuuksed veelgi ja haarasid ka jalad, mis hakkasid voodiserval rappuma.

Ema pani käe Timka õlale ja lausus:

„Rahustu, sõbrake, mis sa nii kurvatsed. Mingisuguste pirukate pärast, jumal nendega."

Nende sõnade järel nuuksed oleksid purskunud nagu kitsustikust ja veerlesid edasi laia jõena. Veerlesid ema lahke käe all senikaua, kuni isa teisest toast küsis:

„Pirukad sõi ära? Missugused pirukad? Need, mis mulle jäeti?"

Timka lakkas nüüd nuuksumast, mitte seetõttu, et häda oleks jäänud väiksemaks, vaid seepärast, et isa rääkis kaunis tasa, pealegi teisest toast, tema sõnadest oli niigi raske aru saada. Sereža vastas midagi tasakesi ja isa jätkas:

„Ah jah, tõepoolest, sõin lõunaajal ainult ühe piruka! Ah Timka pistis kinni? Aga võib-olla mitte tema? Ja midagi ei jätnud järele? Ei või olla! Noh?! Ta pole seesugune! Ta räägib ju alati, et armastab mind väga. Arusaamatus. Ma ei usu seda ealeski. Hiired sõid ära. Ah siin lebasid? Hiired muidugi."

Timka sai aru, et keegi pole temale vihane, kuid samuti sai aru, et räägitakse nimme hiirtest, et talle pahandust teha. Ja ometi tekkis tema kujutlusse tõepoolest kaks hiirt. Need tikkusid tudisevate sabadega jultunult taldrikule. See pilt seisis ekraanil ainult sekundi. Kohe meenus teine pilt: Timka pugib trepil pirukaid ja ilma ühegi naudinguta. Timka nuuksatas veel korra raskesti. Ta mõistis, et voodist on veel vara tõusta, olukord on siiski tublisti rikutud. Ema silitas tal kukalt:

„Halvasti tegid, Timotška. Pirukaid võib teha palju tahes, neist pole kahju, aga nõnda ei tohi kahmida, tuleb mõelda ka isale. Räägin ma õigust, poju?"

Timka vaikis. Ta kaheksa-aastase hinge sügavusest kulgesid tiidsasti läbi mitmed kaalutlused, mis kõik olid õigus-

tavat laadi. Esiteks ta mõtles, et isa pirukaid ei taha, teiseks, pirukaid oli ainult kaks, kolmandaks — võib-olla Sereža sõi lõunaajal pirukaid rohkem kui Timka. Ema jätkas:

„Ja siis: kuidas nõnda, ilma küsimata? Et keegi ei näeks! Nii ei kõlba, poju."

Timka ei näinud ema nägu, kuid teadis hästi, milline see on sel minutil: ümmar, õrn, pehme, hallid silmad vidukil, täidlastel huultel aga naeratus ja ülemisel huulel pisike sünnimärk kahe karvakesega.

Timka ujus, midagi mõtlemata, meeldivas rahus, nii meeldivas, et korraga oleks tahtnud emaga kõiges nõustuda. Ja just sel hetkel ema keeras tugevasti ta pead ja vaatas otsa. Ema naeratas tõepoolest ja tema naeratusest lähtus jõud, soe ja avar jõud, mis Timkat ei alandanud ega teinud teda eimillekski.

Timka tõstis emale kirka, pisarate tormis hästi uhetud vaate.

„Noh, mis sa ütled?"

„Ma ei tee enam nii, mammike, ausõna, ei tee."

„No siis oled tark poiss. Tõuse üles, hakkame sööma."

Ema patsutas teda kõrva pihta ja läks. Aga tõusta ei võinud: teises toas kolksusid isa saapad. Kui tõusta, alustab isa otsemaid hiirtega. Timka jäi seepärast küllakile ja vahtis kappi. Kuid isa saapaid kuuldus lähemalt, isa seisatas uksel. Millegipärast on isad tehtud nii, et niipea kui neid silmad, jääb hinges kõik seisma ja ootama, mis edasi saab. Isa tuli voodile lähemale, võttis tooli, asetas selle Timka silmade vastu ja istus. Hea oleks olnud kähku silmad sulgeda, kuid silmadki on seisatanud, ei lähe kinni. Isa naeratab ja see tuleb tal kuidagi isemoodi: lõbusalt, aga samal ajal ka kurjalt. Ka karedad, puhtaks aetud, puna-

sed põsed tõmbuvad kurjadesse voltidesse. Isa lähendas Timkale oma tuttava, tugeva ja targa näo:

„Sina, Timofei, ära kuula ema. Kui veel kusagil juhtub mõni lomp või pirukas, ära pane tähelegi: krahma kiiremini, muidu jääd ilma, teine võtab eest ära, õigus?"

Timka taipas isa kavalat asjale lähenemist, ja seetõttu, et taipas, isa muutus kättesaadavamaks ja lihtsamaks. Timka hing võpatas, kõlksatas oma lustakaid hammasrattaid ja hakkas jälle käima, nagu hakkab käima seismajäänud kell, kui hea kellasepp ta pihku võtab. Timka muhatas siiralt oma siniste, veel märgade silmadega ja vastas isale sosinal:

„Ei, ei ole õigus."

„Ehee, sa oled ju tark poiss. Mõtlesin, et ei saa millestki aru. Tähendab, mida siis? Tuleb välja, et võib minna teed jooma."

Timka ütles juba vabamalt, kuigi veel häält kribisid mõned kivikesed, mida pisarad olid toonud:

„Aga sa ei pahanda? Pirukate pärast?"

„Alguses pahandasin, aga nüüd lakkasin."

„Mamma küpsetab veel."

„Vaat seda mõtlesin minagi."

„Aga sa ära pahanda."

„Summutame ära," ütles isa.

„Summutame ära," naeris Timka, hüppas sängist ja sööstis isa põlvede juurde. Isa laksas teda pehmele kehaosale ja ütles:

„Vaat neidsamu kohti siluti varemini sellistel puhkudel püksirihmaga. Kuid ma arvan, et see on ülearune."

Timka vaatas üles isa lõuale ja vastas nii, nagu isa sageli ütles:

„Absoluutselt ülearune."

„Noh, lähme õhtust sööma."

Söögitoas ei istunud Serežka enam raamatu kallal, vaid kohtas Timkat mõistaandva iroonilise naeratusega. Kuid Timka oli eluga nii rahul, et ei hakanud protestima. Ja niipea kui laua äärde istuti, ütles isa sellised sõnad, mis maailma järsult muutsid ning tema elurõõmsa ja huvitava külje lõplikult Timka poole pöörasid:

„Timka Kirikiga tahtsid õuele tuua mingi lombi, aga asjad on nii, et terve jõgi võib meile külla tulla."

„Mis sa räägid?"

„Kõige halvemad teated! Eile lisandus meeter, aga täna meeter kakskümmend. Näikse, et tuleb tõeline uputus."

„Aga mida teha?" küsis ema.

„Tehaksegi juba. Täna öösi hakatakse tammi kindlustama."

Jõe juurest eemale putkamine ei päästnud agulit jõe vallatlusist. Esimene maja, mis seisis otse jõekaldal, silla juures, ei jäänud suurvee alla, kuigi siinkohal jõgi rõhus alati üht ja sama kallast, mis moodustas kitsa seljandiku ja laskus jõeni küngastelt vaatepiiril. Tollele seljandikule hakkaski kunagi vanal ajal tekkima agul. Kuid hiljem, aguli kolmesaja-aastase ajaloo vältel, levisid majakesed ka seljandiku nõlvadele ja laskusid kõrkjastikeni, mis laiusid kaugele ülespoole jõge. Siit küljest tõusiski suurvesi igal kevadel agulini. Kõrkjastiku ääres asetsevad majakesed olid iga aasta vee all, ka siis, kui veeseis oli üsna madal. Juba nende ehitamisel oli seda ebamugavust arvestatud ja majakesed asetsesid kõik peente, kõrgete jalgade otsas ning elanikud käisid nendesse sisse järske, kõrgeid trepikesi pidi. Selle vöötme elanikud olid ammusest ajast kuulsad oma ägeda loomuse ja tagasihoidlike tarviduste poolest,

välja arvatud tarvidus kroonuviina järele, mida ei saadud mingil tingimusel nimetada tagasihoidlikuks: nad kallasid endasse viina hoopis ebamõõdukalt, kuigi suupistet selle juurde tarvitasid mõõdukalt ning nad äratasid positiivsemates inimestes imestust:

„Ja kust nad raha võtavad, need šeludijevlased?"

Šeludijevkal, nagu seda märga vöödet nimetati, olid rahalised sissetulekud tõepoolest õige piiratud. Siin elas vähe-kvalifitseeritud rahvas. Mõnikord nad ajasid läbi musta tööga metsamaterjali ladudes ja lotjade lossimisel, kuid enamasti hulkusid paari-kolme õngega kallast pidi või aelesid vanade hingemüütajatega jõel. Kalade suhtes aga pole meie jõgi kuigi kuulus, temas leidub vaid ebamäärast liiki väikesi kalu, mille kohta šeludijevlased ise räägivad:

„See pole noakala, kuid on noakala laadi."

Tehase laienemisega šeludijevlaste olukord paranes, kuid kõrkjastikus õitses ka vana olund veel edasi.

Silla juurest kulgev raudteetamm lõikas aguli kahte ossa: „Paradiisiks" ja „Tammitaguseks". Šeludijevka ja tammi vahel asetsevad hajumisi arvukad majakesed, mis kuuluvad kõige jõukamale osale aguli elanikkonnas. Siin elavad veomehed, härjaajajad, kaupmehed, rätsepad ja juurviljaaednikud. Neile kuuluvad majad on püstitatud vanade plaanide järgi, mis elu juba tsaar Aleksei Mihhailovitši ajal on heaks kiitnud. Seinad on valmistatud savist ja loomasõnnikust, kerge puusõrestikuga, varustatud muldri ja aknaluukidega, katus on räästast saadik mitte õlgedest, vaid plekist. Muistse savipõranda asemel on neil tõelised värvitud laudpõrandad. Kuid sama vanaaegse moe kohaselt on majakesed ümbritsetud kirsiaedadega, päevalilledega, maisivartega, tarastatud kaunis kõrgete plankudega ja

vaatavad tänavale tugevate väravatega, mis kaetud kaheviiluliste kitsukeste katustega. Üldiselt on siin õitsev kuningriik, mis mõninga pretensiooniga on nimetatud „Paradiisiks". Viimasel ajal on ehitatud avaramaid majakesi — kahe-kolme korteriga. Paljudes majades elasid mitte üksnes pererahvas, vaid ka üürnikud — endise Pekkeri põllutööriistade tehase töölised ja teenistujad.

Tehase põhiline ühiskond asus teispool raudteetammi. Seal oli palju kahe- ja kolmekordseid telliskiviehitisi, olid tänavad ja isegi trotuaarid, oli ka teater. Kuid siingi oli suuremate ehitiste seas hajali samasuguseid paradiislikke majakesi, mis kuulusid aguli põlisasukatele.

Kõrge raudteetamm, mis jagas aguli kahte ossa, jaotas kaheks ka nende kevadise saatuse: „Tammitagune" ei kannatanud iialgi suurvee all. Vesi võis pääseda tehaseni ainult kahest kohast, kus tammi läbisid raudsete sillakeste all tänavad, kuid neis kohtades oli vett kerge tõkestada.

„Paradiisil" selliseid eeliseid ei olnud. Suurvee ajal ta muutus Veneetsiaks ja seda sarnasust arvestades asusid siin paljud majakesed vaiadel. Tõsi, aastat kakskümmend tagasi, linnapea Kandõba ajal, kel oli „Paradiisis" maja, ehitati muldtamm. See kulges suurmeelselt „Paradiisi" ja Šeludijevka vahelt ega jätnud šeludijevlasi ilma kevadistest vannidest, millega nad olid harjunud. Kuid pärast Kandõbat poldud seda tammi kordagi parandatud ja ta täitis oma kohuseid seevõrra, kuivõrra...

Järgmine päev oli pühapäev. Niipea, kui Timka oli hommikust söönud, läks ta kohe tammile. Sinna tõttasid kõik, navigatsioon tänavavooluses oli lõpetatud ja paremad laevad vedelesid, kus juhtus. Kuni Timka jõudis tammini, oli koos sammumas juba terve jõuk: Mitroška Grigorjev,

Kirik, Petja Gubenko ja paljud teised. Petja oli täna rõõmus. Ta astus Timka juurde ja küsis:

„Lähed sinna?“

„Sinna jah.“

„Mina kah.“

„Miks sa täna pole niisugune?“

„Missugune?“

„Aga eile olid niisugune: aina mõtlesid ja mõtlesid.“

„Niisama,“ ütles Petja. „Läksin õega tülli.“ Petja naeratas hämmendunult. „Natašaga. Vihiku pärast.“

„Missugune Nataša?“

„Õde Nataša. Ta on üheksandas klassis.“

„Ahaa! Tean. Gubenko Nataša!“

Timka tundis Gubenko Natašat hästi. Nataša oli koolikomitee esimees ja käis sageli nende klassis, et tõrelda lastega pori või laiakstallatud kriidi pärast.

Pühapäeva kasutades oli tammile kogunenud palju rahvast. Taevast vaatas meeldiv aprillipäike. Tamm oli kõva, vajunud, veel sulamata. Eespool, tammi ees, ujus Šeludijevka. Tema elanikud sagisid oma hingemüütajatel vilkalt majakeste vahel või kalpsasid kõrgeid järske trepikesi pidi edasi-tagasi. Vesi oli kerkinud põrandateni.

Vesi polnud veel tõusnud tammini ja seisis üldse liikumatuna, rahulikult ja saastaselt, olles tõstnud endale Šeludijevka tänavate kogu aastase prahi: sõnniku, põhu, räbalaid ja pabereid. Vabale ribale tammi juures oli juba kuhjatud laua- ja palgivirnu. Pikad koormad said vaevu liikuda; puusepad askeldasid. Tamm oli üle kilomeetri pikk ja kõikjal toimus töö, puusepad kindlustasid vasarate ja labidatega poste ja lõid nende külge kõveraid, karedaid laudu. Teisel pool tammi roomasid muredas maas mullavankrid, kummutades tammile värskeid mullahunnikuid.

• Tammil endal kõndisid agulielanikud ja tehasetöölised. Bõtškov seisis, uus pintsak seljas, ja rääkis rätsep Grigorjeviga, väikese kõhetu mehikesega, kellel juba nooruses oli vurrude asemel huulele kasvanud kolm karva kumbagi suunurka ja nii olid jäänudki terveks eluks.

„Vaat kui palju rahvast kokku ajanud! Ja ilmaasjata puha. Ilmaasjata," urises Bõtškov otsustavalt. „Kes ütleb, et vesi tuleb? Kes ütleb? Vesi on just iga kümne aasta takka. Seitsmeteistkümnendal oli, tähendab, tuleb jälle kahekümne seitsmendal. Niimoodi on see asi. Uuh! Vaat kui hoolsad me oleme. Vesi kus maal, aga meie siin laudade ja mullavankritega. Vaata seal: peremees kõnnib! Mis tal puudub, et pole peremees? Tõepoolest aga Samohhini Spirka. Eile oli kütja, aga täna on ta bolševik. Ja teab puha, et misuke uputus, ja misukest tammi vaja. Käib, raamat peos."

Timka ja Petja käisid kogu tammi läbi, laskusid kaks korda otse vee äärde, viskasid kepi vette ja vaatasid, kuhu poole ta ujub. Kepp seisis kaua liikumatult ja hakkas siis vaevumärgatavalt piki jõekallast edasi liikuma.

„Aga kus teie lootsik seisab?" küsis Timka.

„Vaat seal jõel. Mul onu teenib seal silla peal."

Tollel Petkal on ka kogu elu täis kadestusväärseid asju. Eile madrus, täna aga onu päris sillal endal.

„Mis koht tal seal on?"

„Aga tema nimi on seal sillaülem."

Petja lausus seda ilma kelkimata, kuid terav kadedus sorkas ometi Timka südant.

„Sa ehk ütled veel, et ta on bolševik kah?"

„Nii ta ongi — parteis. Nii ongi — kommunist."

„Valetad!"

Petja naeratas:

„Aga misjaoks ma valetan?“

„Sa arvad, et kuhu ka vaatad, sul puha kommunistid?“

„Oled aga imelik! Ta ju on kommunist!“

„Aga miks te lootsikut siia ei too?“

„Kuhu? Tammi peale?“

„Vaat siia. Siiasamasse pannagi. Oleks peen!“

„Siia ei tohi panna. Läheb veel kolm-neli päeva ja vesi läheb üle tammi.“

„Kuidas? Otse „Paradiisi“ peale?“

„Otse nende majade peale.“

„Ät kus vahva! Aga kust sa tead?“

„Isa ütles.“

„Aga kust tema teab?“

„Ta teab kõik. Tema ütleb, et tuleb õnnetus, kui ei peeta kinni. Et muidu ujutab üle. Kõik ujutab üle.“

Petja osutas „Paradiisile“ ja vaatas Timkale oma tõsiste mustade silmadega.

Timka vaatas Petja käe suunas ja tema kujutlusse kerkis, kuidas kõik need majakesed, aiad ja õued on vee all. Timka silmades särastus vaimustus:

„Vaat ilus! Siis sõidame siin lootsikuga, eks?“

Petja kortsutas kulme:

„Lootsikuga võib sõita. Ainult et kahju on.“

„Millest sul kahju on?“

„Aga inimestest?“

Timka hakkas naerma:

„Oh! Inimestest! Vaat seal on kõik üle ujutatud, aga inimesed kõik terved. Ja sõidavad lootsikutel. Ning midas siis kahju? Siia lootsikuga ja sinna lootsikuga! Ja sealt silla alt kohe tehasesse välja.“

„Tehasesse? Sinna ei lasta mingi hinna eest."

„Aga ma palun. Ütlen: ainult minutiks, vaatan ja tagasi."

„Vett ei lasta sinna. Kes sul vett laseb? Et tehas seisma jääks?"

Timka mõtles nobedasti.

Seisma jäädа tehas ei või — seda mõistis Timka selgesti, sest tehas oli tema silmis võimsaimaks ja lugupidamist sisendavaimaks nähtuseks. Isa tuli iga päev tehasest ja tõi endaga kaasa mingit tõelise, suure elu erilist, keerulist ja rõõmsat hõngu. Timka ei mõelnud kaua ja möönis:

„Mis ta's seisma jääks? Ainult silla alla tõkked teha ja kõik."

Sel pühapäevasel päeval kulges elu mitte üksnes normaalselt, vaid isegi lõbusalt. Tammil oli elevust, tütarlapsed ja noormehed jalutasid. Vankrirattad lõgistasid kenasti ja rahulikult oma pussidega. Spiridon Samohhin kõndis tammil, vaatas Šeludijevkat ja kirjutas toodud laudade ja mullakoormate arvu soliidselt ning täpselt märkmikku. Asjatoimetustega inimesed tulid tema juurde niisama rahulikult, juteldi, pöördudes nägudega kord Šeludijevka, kord „Paradiisi" poole. Isegi šeludijevlased, tavaliselt äge rahvas, sõitsid oma hingemüütajatel kalda äärde ja väljendasid soove, millel polnud uputusohuga mingeid suhteid:

„Hei, pisikollakas, tule, sõidutan sind oma kiire paadikesega! Ah, see ju Katja! Katja, mis teil nüüd tammil oma jalakesi vaevata! Istuge sisse!"

„Sa ajad ümber."

„Aga mis rehnung mul ümber ajada? Vana merimees, mis te n'd ikka!"

Mõned tüdrukud laskusid koketselt seelikuid kergitades tammilt, astusid asjakohase viisaka ärevusega jala-

nukiga kõikuvale hingemüütajale, siis aga helatasid oma kiljatustega kogu kõrkjastiku, kukkudes paadimehe galantsesse embusse. Tammilt vaatasid neid teised tüdrukud ja poisid ning hüüdsid:

„Katja, ära teda usu, ta on petis, tal lootsikul augud sees."

„Jääd ööseks katusele!"

Tehnik Verevkini suures pärislootsikus sõitis seltskond noori, sõudsid kahe paari mõladega, mängisid harmoonikat ja laulsid:

„Volga jõest alla..."

Kui aga saabus õhtu, tehti tammile tuled maha. Uus vahetus töölisi kolksis niisama rahulikult kirvestega ja vankripussidega, tule ümber aga kogunes igasugu rahvast, juteldi tasa, meenutades möödunud vesi. Jutustustesse põikas aeg-ajalt naer; ei olnud ühtegi traagilist juhtumit.

Ka poistele lisandus õhtuks muljeid ja muresid. Üldse, selle päevaga nad said joosta, vahtida, rääkida ja vaielda terve aasta ette. Paljudel läks ka kõht tühjaks. Kui pimedaks läks, tulid emad oma liiga muljetejanuseid poegi otsima. Mõned viisid lapsi lõunat või õhtut sööma lahkesti, tasase hingelise jutuga, teised juhtisid hulgust vopsudega koduteele, kasutades sel juhul tammi pehme nõlvaku loodus-likku mugavust. Aga oli ka sääraseid, kes otsitavat hoopiski ei leidnud ning kes kõndisid ja vastutulijaid küsitlesid.

„Kolkat pole näinud? No mis sa ütled, kus on alles vastik poiss."

Kolka aga on sobitanud mullavankri omanikuga lähedase tutvuse, istub ahtal lauaotsal ja muisutab suuga hobust ajada, hoides peos nöörist ohje.

Raske oli koju minna. Sündmused järgnesid üksteisele liiga rutukalt, ei jõua veel silmi lahti ajada ühe jaoks, kui juba on teine peale tulemas. Hingemüütaja poolpurjus poisiga polnud veel jõudnud ümber minna, poiss polnud veel ennatanud oma rõivastest sogast vett välja puserdada, kui paremalt poolt midagi karjuti, vaja sinna söösta, erevil silmi hädapäraselt teed vaadates. Ja sinna on toodud kotte, ning teises kohas on hobune rakendist lahti läinud, vasemalt poolt sõitis veoauto, paremal pool aga hakkas mängima harmoonik ning keskel lõõmahtasid lakitud auto tuled — saabus täitevkomitee esimees. Ja väsinud jalad peavad üha uuesti ja uuesti tööle asuma, üha uuesti suunduvad aplad silmad ettepoole ja uuesti peab inimene ähkides ületama mitmesuguseid kaugusi. Aga kui saabus õhtu, lisandusid mitmekesistele, kiiresti mööduvatele sündmustele veel päeva tulemused. Peaasi: vesi jõudis otse tammi alla. Sogane Mitja kahlas juba vees ja hüüdis ülalseisjatele:

„Kattis juba kaks lauda. Kaks lauda kattis!"

Ülemised kuulasid allapoole sirutatud peadega ja jäigistusid kadedusest Mitroška suhtes, kellele saatus andis sellise haruldase õnne: nõukad vanemad, kes lubavad Mitjal päev otsa ilma kingadeta ringi uidata.

Kuid juba järgmise päeva hommikuks oli pilt muutunud: Mitroška ei saanud enam tammi all hulkuda. Šeludijevkas tikkus vesi juba põrandateni ja šeludijevlased ei teinud enam paadisõitu hingemüütajail, vaid tassisid oma kraami pööningutele. Nagu eilegi, sõitis kohale täitevkomitee esimees ja keeras pead siia ja sinna; tal oli palju muresid: tamm linna ümber oli kümme kilomeetrit pikk.

Möödus päev ja siis veel üks. Vesi tõusis silma nähes poolteist meetrit öös-päevas. Šeludijevka majakestel kadu-

sid aknad vee alla. Veepind polnud enam nagu kodusel porilombil, peenike praht oli kuhugi kadunud. Vool muutus märgatavamaks, siin-seal tekkisid veevirud ja kerge tuule puhangud tõstsid juba tavalist virvendavat lainetust. Tammi enda juures hakkas vesi hiljukesi pekslema pisikeste sagedaste loksetega. Postid olid kaetud laudvoodriga kuni tipuni ja vahe mullaga täidetud. Tammi ülemist serva oli veest väljas veel mõned meetrid, kuid skeptikud vaatasid viltu tammi õhukesele seinale: vee rõhumisele vastupidamiseks peaks tammi seina laiendatama vähemalt kahekordselt. 24. aprillil saavutas veeseis seitsmeteistkümnenda aasta kõrguse. Sama päeva õhtul katkestas tehas töö ja kuulutas välja kõigi tööliste mobilisatsiooni võitluseks uputusega. Koolid sulgusid. Raudteejaama kõrvalteedele toodi kaubavaguneid kannatanute jaoks.

Kahekümne viiendal kuupäeval tõusid Minajevid juba aoajal. Isa oli öelnud juba õhtul:

„Saime küll vaguni, aga ootame esialgu, enne kui kolima hakata. Sergei, korja meie labidad ja kühvlid kokku, kõik, mis on. Aga sina ära vänta jalus, istu kodus, pole sul mingit asja mööda tammi ronida."

Kuid Timka silmad vastasid isale sellise kannatusega, et see naerma hakkas ja käega lõi:

„Ainult et pole seal midagi pealtvaatajat mängida, võtad ämbri ja hakkad kotte täitma."

Timka solvus pisut tolle „pealtvaataja" pärast. Tuli nii välja, nagu ta polekski aidanud kanderaame teha.

Tamm oli jagatud kolme ossa. Vasempoolne osa anti tehase hoolde, keskmine — „aguli omadele" ja parempoolne, kõige ohtlikum, mis ulatus jõe peasängini — Punaarmee polgule.

Punaarmeelased töötasid juba eile. Timka jooksis lastega sinna, kuid tammile pääseda neil ei õnnestunud, ümberringi seisid valvurid püssidega ega tahtnud külalistega rääkidagi. Poisid istusid kaua taral ja vahtisid kaugelt punaarmeelaste tööd. Polgu töö jättis õige tähtsa ja range tegevuse mulje. Timka tundis seda rihmastatud komandöride kujudest, sõjaväelaste väledatest ökonoomsetest liigutustest, veoautode hoolestunud liiklusest ja kahest tammile püstitatud lipust, millest üks oli sinine, teine roheline.

„Paremal pool on küll raske, kuid seal peavad vastu. Pole naljaasi: Punaarmee polk! Mis see jõgi selle vastu!"

Neid sõnu kuuldes läks Timkal isegi suu lahti, nii ilusti ja jõuliselt oli see öeldud. Et jõe vastu astus välja Punaarmee polk, seetõttu paistis kogu jõgi Timkale hoopis teisekujulisena. Ta ei tahtnudki enam paadiga jõel sõita, jõele tuleb vastu astuda niisama rahulikult ja rangelt, nagu tegid seda punaarmeelased. Timka vaimusilmad nägid nüüd jõge kogu ta kahjulikus jõus, nägid ta liikumise ja rõhumise hirmsat võimsust, nägid ta vaatepiiri udusse hääbuvate kallaste ulatust. Ka Timka tahtis jõega võidelda ja seepärast hakkas ta Bõtškovi vihkama.

Eile, kui nad isa ja Sergeiga kuuris kanderaame tegid, tuli Bõtškov, seisis kaua ja vaatas nende tööd pealt, siis aga pööras oma umbekasvanud näo maha, nagu oli tema komme, ja ütles:

„Mis sa n'd, Vassil Ivanovitš, jõudu raiskad! Kuulsin, et sind nimetatud jõeülemaks. Milleks sulle kanderaam?"

„Mitte ülemaks, vaid jaoskonnaülema abiks. Aga kanderaami on nagunii vaja."

„Äh! Peatavad raamiga jõge! Mis sa sellele kanderaamile paned?"

„Mullakoti," vastas Minajev.

„Nüüd on hilja mullakotte panna. Talvel oli vaja tammi teha. Aga nüüd, muidugi, mis ette juhtub, sellest haarad. Soldateid aeti siia ka vähe, punaväelasi. Mis see polk ära ei ole!“

Minajev asutas midagi ütlema, kuid sel hetkel ilmus kuuriuksele Lenka Bõtškov ja suunas isale oma laia, sarnaka näo:

„Olgugi sa isa, aga ütlesid lollust.“

„Võeh! Uus prohvet ilmunud! Kust sa välja tulid, issand halasta!“

„Ma siin olingi! „Aeti!“ Ise oled vana inimene ja räägid sihukest. Tulid sulle appi, aga sinu järgi — aeti!“

„Üks kurat kõik, „appi“. Noh, aetigi neid siis, tähendab, appi. Kästi ja nemad sõitsid. Mis siin rääkida. Soldat — selge asi. Aga sina oled veel tattnina ja tuled isale märkust tegema.“

Bõtškov vaatas süngelt ja uniselt pojale otsa. Lenka seisis pisut uksel, ei lausunud midagi, põmatas ukse kinni ja väljus õuest. Bõtškov keeras pea ja vaatas talle järele, seisis niimoodi kaua ja vahtis jalgväravat, mille taha kadus Lenka. Minajeveid vaatas ainult ta kõrv, mis oli niisama karvane, nagu kogu Bõtškov. Minajev vidutas silmi selle kõrva poole ja ütles just kui poegadele:

„Käib ja lobiseb. Kulutab asjatult aega ja keelt. Milleks kanderaam?“

Korraga Bõtškov pöördus ja kõnkas habemega:

„Sul minu keelest kahju või?“

„Kahju jah.“

„Minu keelest?“

„Sinu keelest jah.“

Lapsed naersid.

Bõtškov libistas silmad kuuris ringi ja pidi vaikides ära minema, kuid keeras siis tagasi:

„Sul pole minu elustki kahju."

Minajev hammustas huult ja lõi kõrvulukustava kõlksatusega pika naela pihta. Tagus naela kahe löögiga puusse ja kõlksas siis korraks veelgi valjemini naelapead, nii et õu kajas. Ja selle kõlksatuse sekka ütles Bõtškovile:

„Sa mine kirikusse lobama."

Bõtškov läks minema.

Timka meenutas kõike seda teel tammile. Need keerulised, vastsed ja ägedad jutlemised erutasid teda kuidagi eriliselt. Timka käänas oma hinge igasse külge ja leidis kõikjalt suurt inimlikku muret ja paljust ta ei saanud aru.

Pang ta käes kolises nõrgalt; samasuguseid hääli kostis tänaval siit ja sealt. Aosarastuse veel tuhmjas udus valendasid tänaval kanderaamid meeste õlgadel. Tänava taga, majakatuste ja veel raagus puude ladvavihtade kohal, hakkas taevas vaevu-märgatavalt roosatuma. Nii seal, kus ta roosatus, kui ka sealpool, kus asetsesid jõgi ja tamm, varitses mingi võõras, võigas vaikus ja inimesed ruttasid sellele vastu. Eespoolsete inimeste pead ja nende kohale tõstetud labidad kadusid kiiresti ööpimeduse jäänustesse. Kusagil õige kaugel haukusid koerad, iga üksiku hääl oli kuulda ja see andis algavale päevale tigeda ja ebasümpaatse ilme. Timka jooksis isa juurde ja puudutas teda varrukast. Isa lausus tasakesi, jätkates sammumist:

„Pole midagi, Timofei, astu kärmemini!"

Tehase tammiosas toimus vahetus hommikul ja õhtul kell kuus. Kahekümne kuuendal, kui päike oli parajasti alla vajumas, ütles Minajev Timkale:

„Kas teie vahetus tuli?“

„Tulid juba, kuid ma veel veidi.“

„Tule ühes. Vaatame jaoskonda.“

Timka andis ämbri Volodka Sorokale ja jooksis isale järele. Läksid tammi mööda. Tänane päev oli möödunud edukalt. Kerge tuul puhus jõe poole, oli soe ja töö sujus lõbusalt, ning seda tehti palju. Minajev vaatas Šeludijevkat, millest ainult katused olid veest väljas. Veel hommikul olid päästepaadid toonud pööningutelt inimesi ja viinud vagunite juurde. Ka Minajevid kolisid eile vagunisse. Päike vajus Šeludijevka taha ja katused paistsid seetõttu mustadena.

Jõgi oli tammiga tasa, nagu vesi ääreni täidetud klaasis. Tammi all ja nõlvakul askeldasid inimesed, ülal tammi harjal aga, mis oli hästi kinni rammitud ja sõtkutud, nähtus vaid üksikuid kujusid.

Timka sörkis isa kõrval, et mitte maha jääda. Ta piidles jõge pelgliku vihaga. Jõgi laius Šeludijevka katuste taha, loojaku pool aga ka paremale ja vasemale, nagu ääretu meri. Praegu ta peitles ja vaikis, kuid mõtles muidugi ainult sellest, et viskuda aguli peale, mille katused paistsid praegu kaugelt alt.

Tammi jalamil tülitseti. Lenka Bõtškov kisendas:

„Esiteks ma pole aguli oma, vaid käitisekooli õpilane, tähendab — tööline.“

Talle vastas läbi nina rahulik, pisut põlglik hääl:

„Aga räägid, nagu aguli oma.“

„Mis sa n'd: aguli oma, aguli oma. Aguli omad on kah ööd ja päevad tammil.“

„Nii nad peavadki. Selline on nende organisatsioon.“

„Mis sa siis, nagu aguli oma, nagu aguli oma...“

„Sa ju arutad, nagu aguli oma. Räägin sulle: mine koju, sinu vahetus on läbi.“

„Aga mina ei taha. On mul õigust või ei ole?“

Minajev laskus joostes tammilt. Timka seisis ülal ja kuulas, pidades olukorra keerukuse ja tõsiduse pärast hinge kinni.

„Milles asi on?“ küsis Minajev.

Sarnaka, vihase Lenka vastas seisis noor treial Golubev, selle sektori tööde korraldaja. Minajevi küsimusele ei vastanud keegi. Oli näha, et ka Golubev kahtles oma õiguses. Minajev vaatas ringi: kanderaamide, labidate ja kottide keskel seisid inimesed ja kuulasid uudishimukalt tüli.

„Mis te tülitsete? Töö seisma jäetud...“

„Kuidas sa ei tülitse,“ ütles Lenka peaaegu pisaratega. „Ajab mind koju. Õkva kallale, norib ja norib.“

„Nii on käsk, Lenka.“

Lenka pööras näo kõrvale:

„Käsk! Käsk on korra tarvis. Aga kui ma tahan veel töötada?“

„Tal „Paradiisis“ maja, sestap ärritubki,“ lausus kusagilt kõrvalt tasane mürgine hääl. Lenka pöördus tigedalt ümber ja läks kogu kehast turri:

„Mingu kus see ja teine, see mu maja! Võta endale, tobu!“

„Õigus, et tobu,“ ütles teine bassivõitu ja kah mürgine hääl. „Ega Lenka maja pärast tööta.“

„Lenka, jää rahule ja mine koju,“ ütles Minajev rahulikult.

Lenka vuhistas labidaga ja lõi selle südametäiega maasse.

„Ei lähe! Teil pole õigust. Kui ma tahan tööd teha!“

„Sul pole distsipliini. Säärase jutu eest võiksin su tammilt hoopis minema ajada, oled veel liiga noor...“

„Mille eest siis?“

„Ei tohi. Praegu pole su sangarlikkust vaja. Sääraseid sangareid on siin palju. Aga mis sa nii suureline, just nagu sina oleksid kõigist parem."

„Seda on alati vaja..."

„Ei, ei ole alati. Praegu te olete siin kõik kangelased, valmis ilma puhkamata töötama, aga korraga homme, ülehomme on tõepoolest vaja, aga teid pole, teie olete siruli ja mitte kuraditki. Mis siis saab?"

„Mina siruli ei jää," ütles Lenka ja hoidis visalt labidast kinni.

„Marss, koju, ütlen sulle," käratas äkki Minajev. Timka ehmus ülal tammil, jalad tõmblesid ja ta astus kiiresti ühelt jalalt teisele. Lenka hüppas kõrvale ja viskas labida käest. Hakkas siis süngelt aguli poole liikuma, kuid seisatas ja torises:

„Oleks võinud juba kohe alguses nii öelda, aga muudkui et aguli oma, aguli oma!"

Ümberringi naerdi. Minajev ronis muheldes järsust nõlvakust üles ja näitas sealt Lenkale rusikat. Lenka tõstis selle peale käe kuklale, viipas siis käega ja lentsis koju. Minajevi juurde ruttas sinelis, vööstatud Gubenko. Ta must habe oli sassis ja osutas ärevust.

„Vassili Ivanovitš, keeldun nendega jändamast. Ma ei suuda. Ma pole veel kunagi hullumajas töötanud."

„Ei käi tööl?"

„Esiteks ei käi, teiseks — töötavad halvasti. Veavad kõiki sisse."

Ta vaikis veidi ja lisas:

„Lojused."

„Noh, läki. Aga kuidas on tamm?"

„Esialgu pole midagi, püsib. Ainult et... nõrk, väga nõrk."

Gubenko oli Minajeviga ühte kasvu. Timkal tuli neile järgnedes joosta.

„Äguli omade“ jaoskonnas oli rahvast tunduvalt vähem, kuid Gubenko eksis nähtavasti. Rahvas oli kõvasti liikumas. Siin oli palju naisi. Lõhverdasid millegi üle, sõimlesid ja jooksid läbisegi, suundudes samasse paika.

„Mis te seal kõik hunnikus?“ küsis Gubenko.

Naise noor, lai kuju sirgus:

„Märjutseb.“

Minajev astus laiade sammudega edasi. Tammi järsult kallakult immitses umbes meetripikkusel vöötmel peenikesi niresid, mis voolasid alla. Timka vaatas isa käe alt neid niresid ega näinud neis midagi kohutavat. Kuid isa nähtavasti erutus:

„Ai-ai-ai! Väga paha! Aga mis te kottidega topite! Noh, panete veel kaks kotti, aga kolmas vajub nagunii maha. Mille peal ta seisab? Aga kus on teie rahvas?“

Naised vaikisid.

„Kus on Bõtškov?“

„Bõtškovi polnud ka eile,“ vastas Gubenko.

„Bõtškov ehitab Rakitjanskile maja,“ ütles üks naistest.

„Maja? Tammi taga?“

„Ei, „Paradiisis“.“

„Ptüi, kurat teid võtaks, idioodid!“ vihastus Minajev. „Aga Zahhartšenko? Aga Volontšuk? Aga see... Grigorjev?“

„Volontšuk käis, kuid oli täiesti auru all. Räägib, joonud mure pärast. Zahhartšenko oli eile, kuid läks täna millegipärast linna.“

„Nii... Noh, hüva, alustage alt...“

„Võtke mind siit ära, ma ei suuda nende eest vastutada...“ alustas Gubenko.

„Mis asja sul nende eest vastutada? Sa lõpeta see auk, mina aga jooksen abi järele. Timka, mine koju, mina tulen hiljemini.“

Hommikul, kui saabus vahetus, ei mõelnud enam keegi koju puhkama minekule. Timka tuli Petjaga joostes ega tundnud tammi enam ära. Halb ilm pidas tema kohal pillerkaari ja varjas silmade eest nii Šeludijevkat kui ka jõge. Peen vihm hooti vaibus, hooti viskus ülalt külma tigeda rajuga. Jõe poolt puhus tugev tuul, mis pihunes ligedaks, liimjaks lainetuseks. Jõel liikusid vahuste harjadega veevallid. Tammi ääres nilpsasid veekeeled peaaegu vahetpidamatult, voolasid muldkehale ja jooksid alla peene vahuloorikangana. Inimesed libastusid kallakutel, kukkusid ja veeresid jalamini.

Timka, Petja, Volodja ja teised poisid ei suutnud tühje kotte mullaga täita. Maa muutus vedelaks ja ebakuulekaks. Takerdus ämbri ja käte külge ega tahtnud kotti sorada. Golubev ütles, et võetagu mulda naabrusmajade kuuridest, kuid poisid olid parajasti sinna joosnud, kui laia saduldamata hobuse seljas kihutas kohale märg ja porine Minajev ning käsutas:

„Golubev, võta kõik komnoored ja marss keskele. Seal hoitakse veel suure vaevaga!“

Noored sööstsid keskele. Timka silmas kahkvel olles tagasi. Isa vaatas teda mittenägevate silmadega ja kappas edasi. Timka kahmas oma ämbri ja jooksis komnoortele järele. Ees jooksis Petja, pritsides kingadega vedelat pori. Minajev möödus neist galopis.

Kui Timka jõudis keskele, olid komnoored kõik seal. Naised taandusid jahmunult. Rahva keskel tammus Gri-

gorjev ja oigas. Timka nina all tormas Lenka Bõtškov raske kotiga kummaliselt volksuvasse porivirusse otse jalami juures ja karjus:

„Kotid!!! Ruttu kotid!!!"

Timka põrkas kottidega inimestelaine eest kõrvale ja kukkus esimesele kuivema maa mügerikule. Mitu inimest kukkus temaga kõrvuti, teised hüppasid nende juurde tühjade kottidega. Keegi tõmbas Timka käest ämbri ja ta hakkas töötama paljaste kätega. Temast paremal oli Petja, kes välkas kiiresti kühvliga ja sosistas:

„Kohe... Kohe... lõpp tuleb kohe..."

Timka tõstis pea. Ülal kaugel oli tammi nõlvak vajumas lõmakile, komnoored jooksid, roomasid ja kukkusid seal, püüdes jõuga suruda lödisesse maasse raskeid mullakotte. Ülalt veeres suisapäi Timka juurde porist mustunud näoga Lenka ja kähistas lõõtsutades:

„Andke, poisid, andke!"

„Oi!!" karjatas keegi eespool. Joosti saginal karjatuse peale. Timka nägi hirmuga, kuidas terve rühm kotte lõi nõlvakul liikuma. Äkki murdus nende vahelt üles must kiilgav kuppel, mis lahustus laiaks vooluseks. Mitu kotti lohises raskelt alla ja nende kohalt purskus lookjas juga ootamatult puhast vett. Lenka hüppas kotiga sinna, kuid vajus äkitselt vööst saadik sisse. Timka pea kohal kajas isa terav hääl:

„Kõik üles! Minema siit! Tammi mööda laiali joosta!"

Timka silmas isa ainult hetkeks. Ta vilksatas korraks Timka silmade ees väriseva täpina ja hajus üldisse häirekeerisesse. Timka põlvede vastu lõi külm veelaine, siis lõi vastu rindu ja viskas kummuli. Timka krapsas kukkudes Petja õlast, kuid ka Petja kukkus... Otse Timka näo ette tekkis hobuse jalg ja kellegi hääl ütles rahulikult:

„Haara sellest!“

See oli vististi isa hääl. Timka kandus kukerkuuti üles. Virgus alles siis, kui tundis põsel kummalist märga harja. Avas silmad ja nägi koledasti lähedal Gubenko nägu. Timka lükkas käega tema habeme oma silmade eest kõrvale ja ütles:

„Mina... midagi... Tõusen üles. Aga kus on Petja?“

„Kannata tõusmisega,“ ütles Gubenko.

Ta ronis raskelt tammile. Seal istus isa hobuse seljas ja hoidis käte vahel Petjat.

Timka vaatas ringi. Tammil jooksid inimesed. Allpool oli juba kõikjal vesi. Läbimurde kohal ta voogas kühmja, mühava hoovusena ja peksles raevutsevalt vastu lähima majakese seina. Maja lõnkus ta löökide all, katus kerkis ühest veerest ja varises äkitselt kokku.

„Lõpp,“ ütles isa. „Paistab, et oleme sinuga pojad ära vahetanud.“

„Selle asja saame selgeks.“

Lootsik ujus „Paradiisi“ tänavat pidi. Selles istusid isa, Gubenko, Petja. Timka ei tundnud oma tänavat ära — vee pealt paistsid ainult seinte ülemised osad, ja katused seisid neil nagu telgid. Ühe katuse otsas istus Bõtškov ja karjus lootsikule:

„Aa-ah! Sõidate? Teil sõit? Aga mina? Maja võeti ja poeg võeti!“

Põrutas rusikaga vastu rinda.

„Poeg võeti ära!“

„Viina võtnud?“ küsis Minajev rahulikult.

Bõtškov jõllitas silmi:

Võtsin. Aga mis sa's mõtled? Ka viina võtta ei tohi enam? Eh, teie... uputajad! Uputajad! Poja võtsid ära!“

Gubenko hakkas naerma:

„Kellele siis säärast isa vaja läheb? Kolu! Lenka tegi õieti. Milleks talle säärane isa?"

„Pole vaja, tähendab? Pole vaja?"

Lootsik oli juba kaugel, aga Bõtškov müras ikka veel.

Timka jutustas Petjale sosistamisi, et Lenka öelnud isast lahti ja elab nüüd käitisekooli õpilaste internaadis. Timka ajas silmad suureks ja seletas:

„Ütleb: mina olen tööline ja see pole minu isa. Tema, ütleb, on nahahoidja. Saad aru?"

Petja nokutas pead:

„Õieti ütles."

Ka Timka nokutas:

„Kuidas siis, muidugi õieti: säärane õnnetus, aga tema ehitab maja, mõtleb, et vaat nüüd teenin! Muudkui krahmib ja krahmib aina enesele. Õigus?"

Mõni paariaastane Žora põrnitab põlglikult piimatassi, lähvab käekesega tema poole ja pöördub eemale. Žoral on kõht täis ja ta ei taha piima juua. See tulevane inimene ei tunne mingeid lünki toitumise alal. Kuid vististi on teisi alasid, kus tema tarvidused pole küllaldaselt rahuldatud. Võib-olla on tal sümpaatia-tarvidus teiste inimeste või vähemalt teiste olendite vastu. Kui aga Žoral sellist tarvidust veel ei ole, siis tuleb see ehk luua?

Ema vaatab Žorat armastavail silmil, kuid need küsimused ei huvita millegipärast ema. Ei huvita ka ükskõik millist haudujat, ükskõik millist ema loomaaias.

Seal, kus elu juhib vaist, seal on emal ainsaks sihiks pojal kõht täis sööta. Ja zooloogilised emad täidavad selle ülesande ülla lihtsusega: nad topivad avali lõugadesse, nok-

kadesse ja suudesse produkte, mida neil õnnestub hankida ja pesasse tassida, ja topivad seni, kuni rahuldatud pojad sulevad oma suuavad. Pärast seda võivad zooloogilised emad puhata ja tegelda oma isiklikkude tarvidustega.

Emake-loodus on varustanud zooloogilisi emasid väga ettenägelikult õige tarkade tingimustega. Esiteks, igasugused varblannad ja pääsutarid peavad oma laste toitmiseks sooritama mitukümmend, võib-olla isegi mitusada õhureisu ühe tööpäeva vältel. Tühipaljas putukas, kes sisaldab oma kehas võib-olla mingi sajandiku kalorit, nõuab erilist reisu, mis tihtipeale veel ebaõnnestubki. Teiseks, zooloogilistel emadel pole kõnevõimet. See saavutis on omane ainuüksi inimestele.

Paistab, nagu oleksid inimemad asetatud hoopis paremat esse tingimustesse. Kuid need paremad tingimused muutuvad üsna tihti põhjuseks, miks inimeselaps kasvatatakse hukatuslikult...

Inimese üle šefitsevad ka inimühiskonna seadused, mitte üksnes loodusseadused. Sotsiaalelu seadused omavad palju suuremat täpsust, palju suuremat mugavust ja suuremat loogikat kui loodusseadused. Kuid nad esitavad inimesele palju rangemaid distsipliininõudeid kui emake-loodus ja selle distsipliini eimikskipanekut karistatakse õige valjusti.

Üsna sageli võib tähele panna: inimema avaldab kalduvust alistuda ainult loodusseadustele, kuid samal ajal mitte keeldudes inimkultuuri hüvedest. Kuidas nimetada sellist käitumist? Ainult kahekeelsuseks. Ema sellise kuriteo eest kõrge inimliku olemuse vastu kannavad lapsed rasket nuhtlust: neist kasvavad inimühiskonna mittetäisväärtuslikud liikmed.

Meie ema ei tarvitse raisata niipalju energiat oma

laste toitmiseks. Inimeste tehnika on leiutanud turud, kauplused, toiduainete valmistamise suureviisilise organisatsiooni. Kirg oma laste suuavadesse võimalikult palju toitu toppida osutub seepärast hukatuslikult ülearuseks. Seda enam hädaohtlik on selleks sihiks kasutada kuidas juhtub nii keerulist rakendit, nagu seda on kõnevõime.

Žora vaatab põlglikult piimatassile. Žoral on kõht täis. Kuid ema k õ n e l e b Žorale:

„Kass tahab piima ära lakkuda. Kass vaatab piima peale. Ei! Kassile me ei anna. Žora joob ise piima ära. Kass, käi välja!"

Ema sõnad sarnanevad tõega. Kass vaatab tõepoolest, kassil poleks tõepoolest midagi einestamise vastu. Žora vaatab kassile kahtlustavalt. Ja emake-loodus võidutseb: Žora ei või lubada, et piima lakuks kass.

Säärasest tühjast-tähjast algab egoist.

„Ma pole askeet, kuid on vaja tundmuste dialektikat."
F. Dzeržinski.

Võib-olla kõiki kasvatuse nurjumisi saab koondada ühte formelisse: „Ahnuse kasvatamine". Alatine väsimatu, rahutu, kahtlustav tarbimistung võib avalduda kõige mitmekesisemates vormides, mis väga tihti oma väliselt kujult pole sugugi vastikud. See tung areneb kõige esimestest elukuudest peale. Kui poleks midagi peale selle tungi, osutuksid sotsiaalne elu ja inimkultuur võimatuiks. Kuid rinnakuti selle tungiga areneb ja kasvab elu tundmine ja esmajoones ahnuse piiride tundmine.

Kodanlikus ühiskonnas reguleerub ahnus konkurentsiga. Ühe inimese soovide ulatust piirab teise soovide ulatus.

See sarnaneb miljonite pendlite kõikumisega, mis on korratult mahutatud kitsasse ruumi. Nad liiguvad igasugustes suundades ja igasugustel pindadel, takerduvad üksteise külge, tõuklevad, kriimustavad ja kriiksuvad. Tolles maailmas on kasulik koguda endasse metallmassi inertsi ja pendelduda tugevamini, segada ja hävitada naabrite liikumist. Kuid tolleski maailmas on tähtis teada naabrite vastupanuvõimet, et ettevaatamatus liikumises mitte ise viga saada. Kodanliku maailma moraal — see on ahnusega mugandatud ahnuse moraal.

Inimlikus soovis endas ei ole ahnust. Kui inimene tuli suitsusest linnast männimetsa ja hingab seal õnneliku, täie rinnaga, ei süüdista ilmaski teda keegi selles, et ta tarvitab hapnikku liiga ahnelt. Ahnus algab seal, kus ühe inimese tarvidus põrkab teise tarvidusele, kus rõõmu või rahuldust tuleb võtta naabrilt jõu, kavaluse või vargusega.

Meie programmi ei kuulu ei keeldumine soovidest, ei näljane üksindus ega kerjuslikud reveransid naabrite ahnuse ees.

Meie elame ajaloo suurima murdekoha harjal, meie päevil algab inimsuhete uus kord, uus kõlblus ja uus õigus, millede aluseks on inimliku solidaarsuse võidukas idee. Meie soovide pendlid on saanud võimaluse suureks võnkeulatuseks. Iga inimese ees avaneb nüüd lai tee ta soovidele, ta õnnele ja hüveolule. Kuid ta satub traagiliselt talumatusse olukorda, kui ta sellel vabal, avaral teel mõtleb vana harjumuse järgi teotseda küünarnukkidega, sest nüüd on pioneeridelgi hästi teada, et küünarnukk on antud inimesele selleks, et tunda naabri lähedalolu, mitte aga selleks, et endale teed teha. Rünnakas tõuklemine küünarnukkidega on meie ajal isegi mitte seevõrra ebakõlbeline, kui rumal.

Solidaarsuse mõistlikule ideele rajatud sotsialistlikus ühiskonnas on kõlbeline tegu samal ajal ka kõige targem. See on väga oluline asi, mis peab hästi teada olema igale kasvatajale ja vanemale.

Kujutelge näljaste inimeste jõuku, mis on eksinud kuhugi kõrbe. Kujutelge, et neil inimestel ei ole organisatsiooni ega solidaarsustunnet. Need inimesed otsivad endile toitu igaüks omal riisikol ja oma jõu kohaselt. Ning nad leidsid toitu ja sööstsid tema kallale üldises metsikus tapluses, hävitades üksteist ja hävitades ka toidu. Ja kui selles jõugus leidub üks, kes ei tiku kaklusse, kes mõistab end näljasurma, kuid ei kahma kellegi kõrist kinni — pööravad kõik ülejäänud talle muidugi tähelepanu. Nad vahivad ta suremist imestusest pärani silmi. Ühed neist pealtvaatajaist nimetavad teda pühakuks, kõrgesti kõlbeliseks kangelaseks, teised nimetavad tobuks. Nende kahe arvamuse vahel ei ole mingit vasturääkivust.

Nüüd kujutelge teist juhtumit: samas seisukorras osutus rühm organiseeritud inimesi. Neid ühendab teadlik veendumus oma huvide kasulikust ühisusest, distsipliin ja usaldus oma juhtide vastu. Selline rühm suundub avastatud toiduvarude juurde ranges marsis ja peatub — ainult ühe inimese karmi komandosõna peale — mõne meetri kaugusel varudest. Ja kui selles rühmas leidub üksik inimene, kelle solidaarsustunne sumbub, kes röögatab, kriiskab, hambad irevile ajab ja ette tormab, et leitud varusid üksi alla lõmpsata, siis võetakse tal tasakesi kraest kinni ja öeldakse:

„Sa oled lurjus, sa oled ka tobu."

Ent kes on selles rühmas kõlbelise kõrguse eeskujuks?

Kõik ülejäänud.

Vanas maailmas oli moraalne kõrgus harvade pühakute osaks. Nende arv piirdus üksikutega ja läbi sõrmede vaa-

tav suhtumine kõlbelisse täiuslikkusse muutus seepärast ammu ühiskondliku moraali normiks. Õigust-öelda oli kaks normi. Üks paraadnorm — kõlbelise jutlustamise ja spetsialistide-pühakute jaoks, ning teine tavalise elu ja „tarkade" inimeste tarvis. Esimese normi järgi pidi antama viimnegi särk kehvale, jagatama varandus, käänatama ette parem ja vasem pale. Teise normi järgi seda kõike tegema ei pidanud ja üldse ei peetud midagi pühaks. Siin polnud kõlbluse mõõdupuuks mitte kõlbeline kõrgus, vaid tavaline elupatt. Nii arvatigi: pattu teevad kõik inimesed ja selle vastu ei saa midagi. Patustada mõõdukalt — see oligi normiks. Viisakuse pärast tuli kord aastas tõmmata kriips alla kõigile pattudele möödunud aja eest, pisut kuidagi paastuda, kuulata mõned tunnid köstrite nohisevat laulmist ning pugeda hetkeks batjuška võidunud epitrahhilli alla — ja kirjutada patustused „kahjude" kontosse. Tavaline kõlblus ei ületanud keskmise patu piire. See keskmine patt polnud nii raske, et olla kriminaalne, polnud ka nii kerge, et pälvida süüdistust lihtsameelsuses, mis teatavasti on „halvem kui vargus".

Sotsialistlikus ühiskonnas esitatakse kõlbelisi nõudeid kõigile inimestele ja kõik inimesed peavad neid ka täitma. Meil ei ole pühaduse paraadnorme ja meie kõlbelised saavutised avalduvad masside käitumises.

Jah, meil on Nõukogude Liidu Kangelased, kuid neid vägiteole saates meie valitsus ei korraldanud neile erilist eksamit. Ta valis neid kodanike üldisest massist. Homme ta saadab vägiteole miljonid inimesi ega kahtle selles, et need miljonid osutavad samasugust kõlbelist kõrgust. Lugupidamises ja armastuses meie kangelaste vastu on moraalset imestumist kõige vähem. Armastame neid seepärast, et

oleme nendega solidaarsed ja näeme nende vägiteos kohustuslikku praktilist eeskuju ka meie endi käitumiseks.

Meie kõlblus tuleneb töötajate faktilisest solidaarsusest.

Ainult seepärast juba, et ta on ehitatud solidaarsuse ideele, ei saa kommunistlik moraal olla keeldumuse moraaliks. Nõudes isikult ahnuse likvideerimist ja lugupidamist seltsimehe huvide ning elu vastu, nõuab kommunistlik moraal solidaarset käitumist ka kõigil teistel juhtumitel, nõuab solidaarsust eriti võitluses. Solidaarsuse idee, avardudes kuni filosoofiliste üldistusteni, hõlmab kõiki elualasid: elu on võitlus iga homse päeva eest, võitlus looduse, pimeduse, rumaluse, zooloogilise atavismi ja barbaarsuse igandite vastu; elu — see on võitlus maa ja taeva ammundamatute jõudude omastamiseks.

Selle võitluse edu on päripidi proportsionaalne inimliku solidaarsuse suurusega.

Oleme selles uues kõlbelises õhustikus elanud ainult kakskümmend aastat, aga kui palju suuri edusamme inimeste enesetundes oleme juba üle elanud.

Meie ei või veel öelda, et oleksime juba lõplikult omandanud kommunistliku moraali dialektika. Oma pedagoogilises tegevuses toimime tähtsal määral intuitsioonist juhituna, loodame rohkem oma tundele, kui oma täpsele mõttele.

Meis elab veel palju vana olundi, vanade suhete ja vanade harjunud moraalireeglite igandeid. Oma praktilises elus kordame eneste märkamata paljusid inimkonna ajaloo vigu ja võltsinguid. Paljud meie hulgast liialdavad ebateadlikult nõndanimetatud armastuse tähtsust, teised käivad veel ringi usuga nõndanimetatud vabadusse, tihti mitte mär-

gates, et armastuse asemel nad kasvatavad sentimentaalsust ja vabaduse asemel omavoli.

Üldistest solidaarsetest huvidest tuleneb kohuse idee, kuid ei tulene otsest kohuse täitmist. Seepärast huvide solidaarsus ei kujunda veel kõlbelist nähtust. Viimane saabub vaid siis, kui saabub käitumise solidaarsus. Inimkonna ajaloos on alati olelnud töötajate huvide solidaarsus, kuid solidaarne edukas võitlus sai võimalikuks alles meie ajaloolise kogemuse järel, mille teostas töölisliikumise suurte juhtide energia ja mõte.

Käitumine on väga keeruline mitte üksnes teadvuse, vaid ka teadmiste, jõu, harjumuse, maneeri, kohastumise, julguse, tervise ja — mis kõige tähtsam — sotsiaalse kogemuse tulemus.

Seda kogemust peab Nõukogude perekond kasvatama kõige noorematest eluaastatest peale, peab organiseerima inimese harjutamist kõige mitmekesisemates solidaarsetes liikumistes, raskuste ületamises kollektiivse kasvu õige rängas protsessis. Eriti tähtis on, et solidaarsuse tunnetus ei ehituks poisi või tüdruku juures ainult kitsale perekondlikule sõrestikule, vaid väljuks perekonna piiridest nõukogude ja üldinimliku elu avarusse.

*

Lõpetades „Raamat lastevanemaile" esimest köidet, luban enesele loota, et ta toob mõningat kasu. Arvestan peamiselt seda, et sellest raamatust leiab lugeja endale tulusaid lähtekohti oma aktiivsele pedagoogilisele mõtlemisele. Rohkemat ma arvestada ei või. Iga perekond erineb elu ja elutingimuste omapäralt, iga perekond peab iseseisvalt lahendama paljud pedagoogilised ülesanded, kasutades seejuures kogunisti mitte valmis, väljastpoolt võetud retsepte,

vaid ainult nõukogude elu ja kommunistliku moraali üldiste põhimõtete süsteemi.

Suutsin esimeses köites puudutada ainult sõlmküsimusi, mis on seotud nõukogude perekonna kui kollektiivi struktuuriga. Edaspidi kavatsen siirduda perekonna vaimse ning materiaalse kultuuri ja esteetilise kasvatuse küsimuste juurde. Oleks soovitav, et teine köide kirjutataks mitte ainult minu isiklike kogemuste, vaid ka teiste inimeste kogemuste alusel. Olen seepärast väga tänulik neile vanemaile, kes kirjutavad mulle oma mõtetest, raskustest ja leiutustest. Selline suhtlemine kirjaniku ja lugeja vahel oleks meie solidaarsuse parimaks väljendiks.

Esimese köite lõpp.

LISA

Vanemate autoriteedist

A. Makarenko kirjanduslikust pärandist. Ilmunud „Известия Советов Депутатов Трудящихся СССР“ 19. septembril 1940, nr. 218 (7290) pealkirja all: „О родительском авторитете“.

Meie isa ja ema on ühiskonna poolt volitatud kasvatama meie isamaa tulevast kodanikku ja on vastutavad ühiskonna ees. Sellel põhinebki nende vanemlik võim ja nende autoriteet laste silmis.

Kuid oleks lihtsalt ebasobiv tõendada perekonnas endas, laste ees, seda vanemlikku võimu alatise viitamisega tollele volitusele. Laste kasvatamine algab sellises eas, kus mingid loogilised tõendused ja ühiskondlike õiguste esitamine pole üldse võimalikud. Kuid samal ajal kasvataja ilmą autoriteedita on võimatu.

Autoriteedi mõte lõpuks selles seisnebki, et see ei vaja mingeid tõendeid, et seda võetakse vanema kaheldamatu väärikusena, tema jõu ja väärtusena, mis on niiöelda nähtav paljale lapsesilmale.

Isa ja ema peavad omama laste silmis sellist autoriteeti. Sageli tuleb kuulda küsimust: mis lapsega teha, kui ta sõna ei kuula? Vaat seesama „ei kuula" ongi tunnuseks, et vanemad ei oma tema silmis autoriteeti.

Kust tuleb vanemate autoriteet, kuidas ta organiseerub?

Need vanemad, kelle lapsed sõna „ei kuula", kalduvad teinekord mõtlema, et autoriteet antakse looduse poolt, et see on eriline talent. Kui talenti ei ole, siis pole midagi teha, jääb vaid üle kadestada seda, kel säärane talent on.

Need vanemad eksivad. Autoriteeti võib organiseerida igas perekonnas ja see polegi väga raske.

Paraku leidub vanemaid, kes organiseerivad oma autoriteeti vale alustel. Nad taotlevad seda, et lapsed neid kuulaksid, see on nende eesmärk. Tõeliselt on see aga viga. Autoriteet ja kuulekus ei saa olla eesmärgiks. Eesmärk võib olla ainult üks: õige kasvatus. Ainult seda eesmärki tuleb taotella. Lapse kuulekus võib olla ainult üheks teeks sellele eesmärgile. Kuulekust kuulekuse pärast taotlevad just need vanemad, kes ei mõtle kasvatuse tõelistele eesmärkidele. Kui lapsed on kuulekad, on vanematel rahulikum elada. See rahulikkus ongi nende tõeliseks eesmärgiks. Kontrollides ilmneb alati, et ei rahu ega kuulekus säili kaua. Vääralustele rajatud autoriteet aitab vaid väga lühikeseks ajaks, peatselt puruneb kõik, ei jää autoriteeti ega kuulekust. Juhtub ka seda, et vanemad taotlevad kuulekust, kuid kõik teised kasvatussihid jäävad selle eest sööti: kasvavad üles, tõsi küll, kuulekad, kuid nõrgad inimesed.

Sellist väärautoriteeti on palju liike. Vaatleme siin enamvähem põhjalikult kümmekonda selliseid liike. Loodame, et pärast seda vaatlust on kergem selgusele jõuda, milline peab olema tõeline autoriteet. Alustame:

Surve-autoriteet. See on kõige hirmsam liik autoriteeti, kuigi mitte kõige kahjulikum. Sellist autoriteeti põevad kõige enam isad. Kui isa kodus aina möirgab, on alati vihane, kärgatab kõuena iga tühja asja pärast, haarab igal parajal ja mitteparajal juhtumil kepi või rihma, vastab jämedalt igale küsimusele, karistab lapse iga süütegu — siis see ongi surve-autoriteet. Isa selline terror hoiab hirmul kogu pere, mitte ainult lapsi, vaid ka ema. Ta saadab kahju mitte ainult sellega, et hirmutab lapsi, vaid ka seega, et teeb ema täiesti tähtsusetuks olendiks, kes on suuteline etendama ainult teenija osa. Ei vaja tõestamist, kui kahjulik on selline autoriteet. See ei kasvata midagi, see ainult

õpetab lapsi hirmuäratavast papast eemale hoiduma, see põhjustab laste valesid ja inimlikku argust ja samal ajal ta kasvatab lapses julmust. Rõhutud ja tahtenõrkadest lastest saavad hiljemini kas vedelad, tühised inimesed või võimujaburad, kes kogu elu vältel oma rõhutud lapsepõlve kätte maksavad. See on kõige metsikum liik autoriteeti, ta esineb ainult väga ebakultuursetel vanematel ja on viimasel ajal õnneks välja suremas.

Kauguse-autoriteet. On selliseid isasid ja emasidki, kes on tõsiselt veendunud: et lapsed kuuletuksid, peab nendega võimalikult vähem rääkima, hoiduma neist kaugemale ja ainult aeg-ajalt esinema ülemusena. Sellist autoriteediliiki armastatakse eriti intelligentsetes perekondades. Siin on isal tihti mingi eraldatud kabinett, kust ta ilmub ainult harva välja nagu ülempreester. Lõunastab eraldi, veedab aega eraldi, isegi oma korraldused talle usaldatud perekonna suhtes annab edasi ema kaudu.

On ka selliseid emasid. Neil on oma elu, omad huvid, omad mõtted. Lapsed on vanaema või isegi majateenija juhtida.

Pole vaja öeldagi, et selline autoriteet ei too mingit kasu ja sellist perekonda ei saa nimetada nõukogude perekonnaks.

Upsakuse-autoriteet. See on eriline liik kauguse-autoriteeti, kuid, võiks öelda, veelgi kahjulikum. Igal nõukogude riigi kodanikul on omad teened. Kuid mõned inimesed arvavad, et nemad on need kõige teenekamad, kõige tähtsamad tegelased, ning näitavad seda tähtsust igal sammul, näitavad ka oma lastele. Kodus nad ajavad endid isegi veel rohkem kohevile kui tööl, nad muud ei teegi, kui seletavad kogu aeg oma väärikusest, nende suhtumine teis-

tesse inimestesse on kõrk. Juhtub üsna tihti, et isa sellisest tegumoest üllatudes hakkavad lapsedki kehkeldama. Nemadki ei esine seltsimeeste ees teisiti, kui kiitlevate sõnadega, korrates igal sammul: minu papa on ülem, minu papa on kirjanik, minu papa on brigaadiülem, minu papa on kuulsus. Selles kõrkuse õhkkonnas iga papa ei suuda enam aru saada, kuhu ta lapsed lähevad ja keda ta kasvätäb. Selline autoriteet esineb emadelgi: mingi eriline kleit, tähtis tutvus, sõit kuurorti, — kõik see annab neile aluse uhkeldamiseks, eraldumiseks teistest inimestest ja oma lastestki.

Pedantsuse-autoriteet. Sel juhtumil vanemad osutavad lastele rohkem tähelepanu ja teevad rohkem tööd, kuid teevad tööd bürokraatidena. Nad on veendunud, et lapsed peavad vanemate iga sõna kuulama värinaga, et selline sõna on pühadus. Oma korraldusi annavad nad külmal toonil ja niipea kui nad antud, muutuvad need korraldused jalamaid seaduseks. Sellised vanemad pelgavad kõige enam, et lapsed viimati ei mõtleks, et papa eksis ja et papa pole kindel mees. Kui seesugune papa on öelnud: homme sajab vihma, jalutama minna ei saa — siis, olgugi homme hea ilm, arvatakse ikkagi, et jalutada ei tohi. Mõni kinopilt ei meeldinud papale, ja ta keelas lastel kinoskäimise, ühes sellega ka heade piltide vaatamise. Papa karistas last, siis aga selgus, et laps pole sel määral süüdi, nagu paistis alguses, kuid papa ei muuda oma karistust mingi hinna eest: olen kord nii öelnud, siis nii ka olgu. Sellisele papale jätkub tööd igaks päevaks, igas lapse liigutuses ta näeb korra ja seaduslikkuse rikkumist ning norib tema kallal uute seaduste ja korraldustega. Lapse elu, ta huvid ja kasv mööduvad märkamatult säärasest isast, ta ei näe midagi peale oma bürokraatliku valitsemise perekonnas.

Targutamise-autoriteet. Sel juhtumil vanemad sõna täies mõttes söövad lapse elu ära oma lõppematute õpetussõnadega ja rääkimistega. Selle asemel et öelda lapsele mõned sõnad kas või isegi naljatoonil, paneb vanem lapse endaga vastakuti istuma ning alustab igavat ja tüütavat kõnepidamist. Säärased vanemad on veendunud, et pedagoogika peamine tarkus sisaldub õpetussõnades. Rõõmu ja naeratusi on sellises perekonnas alati vähe. Vanemad püüavad kõigest hingest olla vooruslikud, nad tahavad laste silmis näida eksimatutena. Kuid nad unustavad, et lapsed pole täiskasvanud, et lastel on oma elu ja et seda elu tuleb respekteerida. Laps elab emotsionaalsemalt ja kirglikumalt kui täiskasvanu, kõige vähem oskab ta tegelda arutlustega. Mõtlemise harjumus tulgu tema juurde järk-järgult ja küllalt aegamisi. Vanemate alatised nõretamised kõnelustega, nende lakkamatu pinnimine ja lobisemine möödub laste teadvuses peaaegu jäljetult. Vanemate targutamises ei suuda nad näha mingit autoriteeti.

Armastuse-autoriteet. See on meie juures kõige levinum väärautoriteedi liik. Paljud vanemad on veendunud: et lapsed sõna kuulaksid, on vaja, et nad armastaksid vanemaid, et aga seda armastust pälvida, tuleb igal sammul lastele osutada oma vanemaarmastust. Õrnad sõnad, lakkamatud musutamised, õrnutsemised ja avaldused sajavad lastele täiesti liigses külluses. Kui laps ei kuuletu, küsitakse temalt kohe: tähendab, sa ei armasta papat? Vanemad jälgivad kiivalt lapse silmade ilmet ja nõuavad õrnust ning armastust. Tihti jutustatakse võõrastele laste kuuldes: ta armastab kangesti isa ja armastab kangesti mind, ta on nii õrn laps!

Säärane perekond sukeldub sentimentaalsuse ja õrnade tundmuste merre sel määral, et ei märka enam midagi

muud. Perekondliku kasvatuse paljud tähtsad pisiasjad jäävad vanemate poolt täheldamata. Laps peab tegema kõik armastusest vanemate vastu.

Sellel joonel on palju ohtlikke kohti. Siin kasvab perekondlik egoism. Lastel ei piisa muidugi jõudu selliseks armastuseks. Nad märkavad õige pea, et papat ja mammat võib kuidas tahtes petta, kuid seda tuleb teha ainult lembe ilmega. Papat ja mammat võib isegi hirmutada — tarvitseb ainult mossitada ja osutada, et armastus hakkab lõppema. Laps taipab juba noorest east peale, et inimeste ees saab näidelda. Ja et ta ei saa armastada niisama tugevasti ka teisi inimesi, siis ta näitlebki nende ees juba ilma igasuguse armastuseta, külma ja küünilise arvestusega. Vahel juhtub, et armastus vanemate vastu säilib kaua, kuid kõiki teisi inimesi vaadeldakse kõrvalistena ja võõrastena, kelle suhtes pole sümpaatiat ega seltsimehelikkuse tunnet.

See on väga ohtlik autoriteediliik, mis kasvatab ebasiiraid ja valelikke egoiste. Üsna tihti osutuvad säärase egoismi esimesteks ohvriteks vanemad ise.

Headuse-autoriteet. See on kõige ebatargem autoriteediliik. Lapse kuulekus organiseeritakse ka sel juhtumil lapse armastuse kaudu, kuid viimast ei kutsuta välja suudluste ja õrnutsemiste, vaid vanemate järeleandlikkuse, pehmuse ja headusega. Papa või mamma esinevad lapse ees hea ingli kujul. Nad lubavad kõike, neil pole millestki kahju, nad pole ihnsad, nad on oivalised vanemad. Nad pelgavad igasuguseid konflikte, nad eelistavad perekondlikku rahu, nad on valmis ohverdama ükskõik mida, ainult et kõik oleks hästi. Sellises perekonnas hakkavad lapsed õige peatselt vanemaid lihtsalt käsutama, vanemate mittevastupanu avab avaraimad võimalused laste soovidele, kapriisidele ja nõuetele. Mõnikord vanemad lubavad endale

pisikest vastupanu, kuid on juba hilja, perekonnas on juba kujunenud kahjulik kogemus.

Sõpruse-autoriteet. Kaunis tihti, kui lapsed pole veel sündinudki, on vanemate vahel olemas juba sobimus: meie lastest saavad meie sõbrad. Üldiselt on see muidugi hea. Isa ja poeg, ema ja tütar võivad olla ja peavad olema sõbrad, kuid isat-emat jäävad ikkagi perekondliku kollektiivi vanemaiks liikmeiks ja lapsed jäävad ikkagi kasvandikeks. Kui sõprus saavutab äärmise piiri, lakkab kasvatamine või algab vastupidine protsess: lapsed hakkavad vanemaid kasvatama. Selliseid perekondi märkab vahel intelligentsi hulgas. Neis perekonnis hüüavad lapsed vanemaid Petkaks või Maruskaks, teevad nende kulul nalja, katkestavad jämedalt nende kõnet, õpetavad igal sammul ja mingist kuulekusest ei saa siin juttugi olla. Kuid siin pole ka sõprust, sest ükski sõprus pole võimalik ilma vastastikuse lugupidamiseta.

Äraostu-autoriteet — kõige ebakõlbelisem autoriteedi liik, mille puhul kuulekus lihtsalt ostetakse kingituste ja lubadustega. Vanemad räägivad lausa: kuulad sõna, siis läheme tsirkusse, kuulad sõna, siis ostan sulle hobuse.

Mõistagi, ka perekonnas on võimalik mingi ergutus, midagi premeerimise taolist, kuid mingil tingimusel ei tohi last premeerida kuulekuse ja vanematesse hästi suhtumise pärast. Premeerida võib hea õppimise, mingi tõeliselt raske töö sooritamise pärast. Kuid ka sel juhtumil ei tohi iialgi panust ette teatavaks teha ja lapsi nende kooli- või muus töös ahvatlevate lubadustega taga kihutada.

Vaatlesime mitut liiki väärautoriteeti. Peale nende on veel palju liike. On rõõmsuse-autoriteet, teaduslikkuse-autoriteet, „ladna mehe“ autoriteet, ilu-autoriteet. Ent on sageli

ka nii, et vanemad ei mõtle hoopiski mingile autoriteedile: elavad kuidagi ning kuidas juhtub ja veavad kuidagi ka kasvatusasja. Täna vanem kärkis ja karistas tühja asja pärast poisikest, homme avaldab talle armastust, ülehomme tõotab talle midagi äraostu korras, aga järgmisel päeval karistab uuesti ja teeb veel etteheiteidki kõigi oma heategude pärast. Sellised vanemad rabelevad alati nagu meeletud täielikus jõuetuses ja täielikus mittetaipamises, mida nad teevad. Juhtub sedagi, et isa on võtnud omaks üht, ema teist liiki autoriteedi. Lapsed peavad sellisel juhtumil olema eeskätt diplomaadid ja õppima laveerimist papa ja mamma vahel.

Lõpuks on ka seda, et vanemad ei pööra lastele lihtsalt tähelepanu ja mõtlevad ainult oma rahule.

Milles siis peab seisma vanemate tõeline autoriteet nõukogude perekonnas?

Vanemate autoriteedi peamiseks aluseks võib olla ainult vanemate elu ja töö, nende kodaniku-tegumood ja nende käitumine. Perekond — see on suur ja vastutav asi, mida vanemad juhivad ja mille suhtes nad kannavad vastutust ühiskonna, oma õnne ja laste elu ees. Kui vanemad seda asja ajavad ausalt ja arukalt, kui nende ees on tähtsad ja kaunid sihid, kui nad ise annavad endile alati täit aru oma tegudest ja sammudest, siis tähendab see, et neil on vanemate autoriteeti ega tarvitse neil otsida mingeid teisi aluseid, liiati pole vaja midagi kunstlikku välja mõelda.

Kui lapsed kasvavad suuremaks, huvituvad nad alati sellest, kus isa või ema töötavad ja milline on nende ühiskondlik seisund. Lapsed saagu võimalikult varakult teada, millest nende vanemad elatuvad, millest huvituvad, kellega nad on kõrvuti. Isa või ema töö esinegu lapsele

tõsise, lugupidamist vääriva tööna. Vanemate teened laste silmis olgu eeskätt teeneteks ühiskonna ees, tõeliseks, mitte ainult välispidiseks väärtuseks. Väga tähtis on, kui lapsed näevad neid teeneid mitte isoleeritult, vaid meie maa saavutiste taustal. Lastel ärgu olgu upsakust, kuid neil olgu head nõukogude uhkust. Samal ajal aga on vajalik, et lapsed ei tunneks uhkust ainuüksi oma isa või ema üle, vaid et nad tunneksid meie isamaa suurte ja tähtsate inimeste nimesid ja et isa ning ema esineksid nende kujutluses osavõtjana suurest kollektiivist.

Seejuures tuleb alati meeles pidada, et igas inimlikus tegevuses on oma pinge ja väärtus. Vanemad ei tohi lastele mingil tingimusel näida oma ala rekord-inimestena ja võrratute geeniustena. Lapsed peavad nägema ka teiste inimeste teeneid, tingimata ka isa ja ema lähemate seltsimeeste omi. Vanemate kodaniku-autoriteet asetub ainult siis õigele kõrgusele, kui see pole karjeristi või kiidupasuna, vaid kollektiivi liikme autoriteet. Kui teil õnnestub kasvatada oma poega nii, et ta tunneb uhkust kogu tehase üle, kus töötab isa, kui selle tehase edu teda rõõmustab — siis tähendab see, et olete kasvatanud teda õieti.

Kuid vanemad ei tohi esineda ainult oma kollektiivi piiratud rinde tegelastena. Meie elu on maailma revolutsiooni elu. Isa ja ema peavad laste ees esinema osavõtjaina sellest elust. Sündmused Hiinas, kirjanduse saavutised, mingi näitus — kõik see peab kajastuma isa mõtetes, ta tunnetes ja taotlustes. Ainult sellised vanemad, kes elavad meie maa kodaniku täit elu, omandavad laste silmis tõelise autoriteedi. Seejuures ärge mõelge, palun, et peate sellist elu elama „nimme", et lapsed näeksid ja üllatuksid teie omadustest. See oleks paheline. Peate siiralt, tõepoolest elama säärast elu, ja mitte kõigest väest püüdma

seda laste ees demonstreerida. Olge rahul, nad näevad ise kõik, mis vaja.

Kuid teie olete mitte ainult kodanik. Olete ka isa. Ka oma vanemlikku tööd te peate tegema võimalikult hästi ja selles seisnevad teie autoriteedi juured. Peate kõigepealt teadma, milles elab, millest huvitub teie laps, mida ta armastab ja mida ta ei armasta, mida ta tahab ja mida ta ei taha. Peate teadma, kellega ta sõbrustab, kellega mängib ja mida mängib, mida loeb ja kuidas loetut tajub. Käib ta koolis, siis olgu teil teada, kuidas ta suhtub koolisse ja õpetajaisse, millised raskused tal on ja kuidas ta käitub klassis. Kõike seda peate alati teadma juba oma lapse nooremates eluaastatest alates. Teie ei pea ootamatult kuulma mitmesugustest pahandustest ja konfliktidest, teie peate neid ette aimama ja ennustama.

Kõike seda on vaja teada, kuid see ei märgitse hoopiski, et võiksite jälitada oma poega alatiste ja tüütavate pärimistega ning odava ja pealetikkuva spioneerimisega. Peate algusest peale nii korraldama, et lapsed ise jutustavad teile oma asjadest, et neil oleks tahtmine jutustada, et nad oleksid huvitatud sellest, et teie teate. Vahel peate poja seltsimehi enda poole kutsuma, neid isegi kostitama, vahel peate ka ise külastama perekondi, kus on sellised seltsimehed, peate selle perekonnaga tutvuma esimesel võimalusel.

Kõigeks selleks ei ole vaja palju aega, on vaja vaid tähelepanu laste ja nende elu vastu.

Ja kui teil on säärane teadmine ja säärane tähelepanu — siis ei jää see teie laste poolt märkamata. Lapsed armastavad säärast teadmist ja peavad selle eest vanematest lugu.

Teadmise-autoriteet viib paratamatult abi-autoriteedile. Iga lapse elus on palju juhtumeid, mil ta ei tea, kuidas toimida, mil ta vajab nõuannet ja abi. Võib-olla ei palu ta teilt abi seepärast, et ta seda ei oska teha, ja teie ise peate tulema appi.

Tihti võib seda abi osutada otsese nõuandega, mõnikord naljatades, mõnikord korraldusena, mõnikord isegi käskides. Kui te tunnete oma lapse elu, näete ise, kuidas on kõige parem toimida. Tihti juhtub, et seda abi tuleb osutada erilisel viisil. On vaja kas osa võtta laste mängust või tutvuda laste seltsilistega või minna kooli ja kõnelda õpetajaga. Kui teie perekonnas on mitu last — ja see on õnnelikemaid juhtumeid —, siis saab sellise abiosutamise asjasse tõmmata vanemaid vendi ja õdesid.

Vanemate abi ärgu olgu pealetikkuv, tüütav ja väsitav. Mõnedel juhtumitel on tingimata vajalik raskusest väljarabelemine jätta lapse enda hoolde. On tarvis, et ta harjuks ületama raskusi ja lahendama keerulisemaid küsimusi. Kuid peab alati nägema, kuidas laps seda operatsiooni sooritab, ei tohi lubada, et ta kimbatusse mähkuks ja meeleheitesse satuks. Mõnikord on isegi vaja, et laps näeks teie valvsust, teie tähelepanu ja teie usaldust ta jõusse.

Abistamise, ettevaatliku ja tähelepaneliku juhtimise autoriteet täiendab õnnelikult teadmiste-autoriteeti. Laps tajub teie viibimist tema kõrval, teie mõistlikku hoolitsust tema eest, teie kaitset, kuid samal ajal ta teab, et nõuate temalt midagi, et teie ei kavatse teha kõike tema eest ja võtta talt vastutust.

Just vastutuse joon on järgmiseks tähtsaks jooneks vanemate autoriteedis. Laps ei pea mingil tingimusel mõtlema, et perekonna ja tema enda juhtimine teie poolt on teile lõbuks või ajaviiteks. Ta peab teadma, et teie vastutate mitte

üksnes enese, vaid ka tema eest nõukogude ühiskonna ees. Ei tarvitse karta pojale või tütrele avalikult ja kindlalt ütlemast, et neid kasvatatakse, et neil tuleb veel palju õppida, et neist peavad saama head kodanikud ja head inimesed, et vanemad vastutavad selle eesmärgi saavutamise eest ja et nad seda vastutust ei karda. Sellel vastutuse joonel asetsevad mitte üksnes abistamise, vaid ka nõudmise algmed. Mõningatel juhtumitel peab see nõudmine väljendatama kõige rangemal kujul, mis ei luba vasturääkimisi. Muide peab ütlema, et säärast nõudmist saab tulusalt esitada vaid siis, kui lapse kujutluses on juba loodud vastutuseautoriteet. Juba kõige nooremas eas ta peab tundma, et vanemad ei ela temaga tühjal saarel.

Lõpetades meie vestlust resümeerime öeldut lühidalt:

Autoriteet perekonnas on vajalik.

Tuleb eraldada õige autoriteet väärast autoriteedist, mis rajaneb kunstlikele aluseile ja taotleb kuulekuse saavutamist ükskõik milliste vahenditega.

Tõeline autoriteet põhineb teie kodanikutegevusel, teie kodanikutundel, teie lapseelu tundmisel, temale abi osutamisel ja teie vastutusel ta kasvatuse eest.

A
11738
92240

Hind 9 rbl. 50 kop.